

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА
КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Випуск 4

Збірник наукових праць

Київ – 2004

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА
КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Випуск 4

Збірник наукових праць

Київ – 2004

Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Збірник наукових праць. Випуск 4/ Від.ред. Н.М.Корбозерова. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. – 204.

Збірник вміщує статті, в яких досліджуються актуальні проблеми лексичної, реченнєвої, та текстової семантики, пов'язані з мовними та стилістичними особливостями функціонування слова, словосполучення, речення та тексту.

Розраховано на широке коло філологів, викладачів вузів, докторантів, аспірантів та пошукувачів.

Відповідальний редактор –

доктор філологічних наук, професор **Корбозерова Н.М.**

Відповідальний секретар –

кандидат філологічних наук, доцент **Орличенко О.В.**

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, професор **Гетьман З.О.**

доктор філологічних наук, професор **Гуйванюк Н.В.**

доктор філологічних наук, професор **Жайворонок А.О.**

доктор філологічних наук, професор **Карабан В.І.**

доктор філологічних наук, професор **Кочерган М.П.**

доктор філологічних наук, професор **Крючков Г.Г.**

доктор філологічних наук, професор **Скороходько Е.Ф.**

доктор філологічних наук, професор **Ставицька Л.О.**

доктор філологічних наук, професор **Старикова О.М.**

доктор філологічних наук, професор **Стеріополо О.І.**

доктор філологічних наук, професор **Чередниченко О.І.**

доктор філологічних наук, професор **Швачко С.О.**

доктор філологічних наук, професор **Шумарова Н.П.**

Друкується за рішенням Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №7 від 15 березня 2004 року).

Загальне рецензування збірника:

доктор філологічних наук, професор **Бурбело В.Б.** (КНУ)

доктор філологічних наук, професор **Омельченко Л.Ф.** (КНЛУ)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу мовної інформації.

Серія КВ №7411 від 09.06.2003р.

SER TA ESTAR ЯК КЛАСИФІКАТОРИ ПРИКМЕТНИКІВ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

За результатами нашого дослідження дієслова *SER* та *ESTAR* класифікують прикметники за певними якостями, які, на нашу думку, зводяться до *постійності* – *тимчасовості* (тобто в залежності від того, яке дієслово – *SER* чи *ESTAR* – виступає в ролі дієслова-зв'язки у складі іменного предиката, така якість – постійність або тимчасовість відповідно – приписується ознаці, що передається іменною частиною присудка).

До опозиції *постійність* – *тимчасовість* зводяться такі опозиції, як:

- 1) внутрішньо притаманна ознака – тимчасовий стан;
- 2) існування – певне положення у просторі;
- 3) загальні концепції – відчуття;
- 4) норма – зміна;
- 5) нейтральна інформативність – афективність;
- 6) незмінюваність – змінюваність;
- 7) класифікація – описовість.

Таким чином, дієслово *SER* надає прикметнику наступні значення:

- внутрішньої притаманності ознаки
- існування
- узагальнення
- норми
- нейтральної інформативності (об'єктивності)
- незмінюваності
- віднесення підмета до класу речей з ознакою, що її передає іменна частина присудка (прикметник).

Дієслово *ESTAR* надає прикметнику наступні значення:

- тимчасовості
- розташування
- відчуття
- зміни
- афективності (суб'єктивності)
- змінюваності
- описовості

Інакше кажучи, дієслова *SER* або *ESTAR* вживаються тільки з тими прикметниками, які можуть приймати відповідні семи, тобто можуть бути класифікованими як постійні або тимчасові. Якщо ж вони можуть бути і постійними і тимчасовими ознаками, то такі прикметники можуть вживатися як з *SER*, так і з *ESTAR*.

Таким чином, існує три групи іспанських прикметників. Перша група (А) сполучається тільки з *ESTAR*, друга (Б) – тільки з *SER*, і третя (В) – як з *SER*, так і з *ESTAR*.

А тепер розглянемо категорії прикметників іспанської мови більш детально.

Категорія А. Виключно з *ESTAR* сполучаються прикметники, визначені двома факторами: *результативність* і *тимчасовість*. Інші тимчасові фактори: *розташування*, *сприйняття* і т. п. сполучаються з *ESTAR*, але не виключають можливості вживання *SER* (наприклад, *El cine es/ está céntrico* ‘Кінотеатр знаходиться у центрі’, *La miel es/ está dulce* ‘Мед солодкий’). При чому, звернемо увагу на те, що значення *тимчасовості* і *результативності* прикметники якщо в собі не містять, то цього значення надає їм дієслово *ESTAR*, що ніби «класифікує» їх як тимчасові ознаки або як результат певної дії.

Категорія Б. До цієї групи ми відносимо усі прикметники, що сполучаються тільки з *SER*. Це відносно невелика кількість прикметників, які не можуть вживатися з дієсловом-зв’язкою *ESTAR*, наприклад: *privado* ‘приватний’, *rompible* ‘який може розбитися’, *fugaz* ‘той, що тікає’ тощо. Власне кажучи, це ті прикметники, які відносять підмет до класу речей з ознаками, що їх передає прикметник, ми називаємо такі прикметники *класифікуючими*. (Але «сему класифікації» можуть приймати також і прикметники категорії В, це власне і є найчастіше поясненням їх вживання з *SER*).

Категорія В. Прикметники, вживані як з *SER*, так і з *ESTAR*. Найбільша складність вживання *SER* та *ESTAR* виникає, без сумніву, тоді, коли в якості іменної частини присудка виступає саме прикметник; за результатами останніх досліджень проблеми причиною цієї складності є, за Ваньо-Серда, те, що “тисячі і тисячі прикметників (багатих за семантичним змістом, тобто з великою кількістю значень), вживаних у дуже різноманітних контекстах мільйонами і мільйонами носіїв іспанської мови (з різних регіонів, таких, як Кастилія, Каталонія, Галісія, Андалузія, Леон, Арагон тощо та Латинської Америки) протягом століть і століть (під час яких мова не лише еволюціонувала, але і костеніла, залишаючи сліди цього “костеніння”) групувалися у семантико-синтаксичні структури навколо *SER* та *ESTAR* не тільки послідовно і за законами логіки, але також і за іншими найрізноманітнішими мотивами, такими, як аналогія, стилістика, звичка, прагматика і навіть порушення будь-яким носієм загальних норм мови” [1:2].

Прикметників, що можуть вживатися як з *SER*, так і з *ESTAR* дійсно “тисячі і тисячі”. Наведемо лише деякі приклади, аби проілюструвати їх різноманітність: *guapo* ‘гарний’, *bueno* ‘добрий’, *malo* ‘поганий’, *pobre* ‘бідний’, *cautivo* ‘полонений’, *prisionero* ‘полонений’, *maduro* ‘зрілий’, *asqueroso* ‘мерзенний’, *viejo* ‘старий’, *joven* ‘молодий’, *blanco* ‘білий’, *diplomático* ‘дипломатичний’, *musgoso* ‘вкритий мохом’, *herido* ‘поранений’, *brumoso* ‘туманний’, *sabroso* ‘смачний’, *malo* ‘поганий’, *dulce* ‘солодкий’, *alto* ‘високий’, *nuevo* ‘новий’, *excelente* ‘чудовий’, *puntual* ‘пунктуальний’, *ciego* ‘сліпий’, *feliz* ‘щасливий’, *frío* ‘холодний’, *débil* ‘слабкий’, *atento* ‘уважний’, *fuerte* ‘сильний’, *igual* ‘однаковий’, *quieto* ‘спокійний’, *flaco* ‘худий’, *triste* ‘сумний’, *fijo* ‘зосереджений’, *pálido* ‘блідий’, *loco* ‘божевільний’ і прикметники з аналогічною семантикою:

¡Peor —gritaba él—, la cera está fría, ya no es cera, es hierro; y esto es machacar en hierro frío!

(Alas Clarín “Don Urbano”)

Miraba a derecha e izquierda; monte arriba, monte abajo; todo estaba igual.

(Alas Clarín “Boroña”)

Allí estaba quieta, como un ascua de oro, su guía fiel, la estrella de Oriente... pero fría, como todas las demás, indiferente.

(Alas Clarín “El frío del Papa”)

Don Pedro se aguantaba; pero al fin como los tiempos estaban malos para todos, la contribución baldaba a chicos y grandes...

(Alas Clarín “El sustituto”)

No estaba flaca ni muy rellena.

(Alas Clarín “La trampa”)

La yegua castellana estaba cada vez más triste.

(Alas Clarín “La trampa”)

Розглянувши ці три класи прикметників, а особливо останній, спробуємо узагальнити принципи такої класифікації. Для цього звернемося до принципів Діксона [3: 16-17], які він використав для пояснення класифікації іменників у д’ірбалі. Загальні принципи, що лежать в основі цієї категоризації, є постійно присутніми у різноманітних системах класифікації. Застосовуючи ці принципи до класифікації прикметників в іспанській мові, ми даємо чудовий приклад того, як працює людський мозок. До числа цих принципів відносяться:

- *Центральність*. Основні члени категорії є центральними. Прикметники *guapo* ‘гарний’ і *bueno* ‘добрий’ відстоять від центру категорії А далі, ніж *roto* ‘розбитий’ і *repleto* ‘повний’. Прикметники *céntrico* ‘розташований у центрі’ та *colindante* ‘межуючий’ відстоять від центра категорії Б далі, ніж *cristiano* ‘християнський’ та *inglés* ‘англійський’. Саме ці віддалені від центра прикметники можуть вживатися і з дієсловом, не характерним для їх категорії (хоча і у меншості випадків, ніж із своїм типовим дієсловом), тому ми відносимо їх до змішаної категорії – категорії В.

- *Ланцюговий зв’язок*. Складні категорії утворюються за допомогою ланцюгового зв’язку; центральні зв’язуються з менш центральними членами категорії, які в свою чергу зв’язуються з периферійними членами і т.д. Наприклад, тимчасовість асоціюється із станом, *vivo* ‘живий’ кваліфікується як тимчасовий стан, що кінець кінцем перерветься смертю, тому його відносять до категорії А як тимчасову характеристику. Оскільки *muerto* ‘мертвий’ є антонімом *vivo* ‘живий’, то, за логікою, має належати до тієї ж категорії, що і *vivo*. Таким чином, *muerto* ‘мертвий’ відноситься до категорії А і не може вживатися з дієсловом *SER*. Також це деяким чином відображає оптимістичність іспанського менталітету (або, можливо, глибоку релігійність іспанців), що виражається в упевненості у тому, що смерть – не назавжди, що це тимчасово. Однак, у ході дослідження ми знайшли один приклад вживання *muerto* з *SER*, але у давньому випадку *ser muerto* означає не ‘бути мертвим’, як *estar muerto*, а ‘вмерти’ – *morir*:

*También antes,
mucho antes de la rebelión de las sombras,
de que al mundo cayeran plumas incendiadas
y un pájaro pudiera ser muerto por un lirio.*

(Alberti)

Взагалі ж, ми впевнені, що контрприклад можна знайти майже завжди, бо суб'єктивність і гнучкість узусу зумовлює їх існування.

- *Сфери досвіду*. “Якщо існує сфера досвіду, що асоціюється з А, то всі реалії цієї сфери, природно, належать до тієї ж категорії, що і А”. У кожній культурі є специфічні для неї сфери досвіду, що визначають зв'язки у категоріальних ланцюгах.

- *Ідеальні моделі*. Існують ідеальні моделі світу (до їх числа входять, наприклад, міфи), які також можуть задавати зв'язки у категоріальних ланцюгах (див. випадок з *muerto* ‘мертвий’). Якщо певний прикметник має характеристику Х (за якою його можна віднести до певного класу), але разом з тим на основі міфу він має характеристику Y, то як правило, він належить до класу, до якого входять прикметники з характеристикою Y, а не Х.

- *Специфічні знання*. Специфічне знання отримує при категоризації перевагу перед загальним знанням (пор. *Las galletas están saladas* і *Las galletas son saladas*, у цьому випадку треба знати, що солоність – постійна характеристика галет, і тут коректно буде вжити *SER*, а не *ESTAR*, хоча дієприкметникова форма (= загальне знання) підказує протилежне).

- *Інше*. За Діксоном, у концептуальних системах може бути клас “*інше*” (у нашому випадку – категорія В).

- *Відсутність загальних характеристик*. У цілому, в основі категорій не обов'язково мають лежати загальні для всіх членів категорії характеристики. Немає ніяких приводів думати, що для носіїв іспанської мови існує щось спільне між *muerto* ‘мертвий’, *descalzo* ‘босий’, *despejado* ‘безхмарний’. Разом з тим, загальні властивості відіграють певну роль у характеризації основних представників категорії (тимчасовість, результативність стану).

- *Мотивація*. Перераховані вище загальні принципи роблять класифікацію прикметників в іспанській мові осмисленою, але не дозволяють прогнозувати точно склад категорій цієї класифікації.

З усіх перерахованих принципів класифікації мотивація є найменш очевидним і тому заслуговує на особливу увагу. Існує величезна різниця між принципами, які *мотивують* або *дозволяють осмислити* систему, і принципами, які *породжують* або *дозволяють прогнозувати* систему. Наше дослідження дає можливість пояснити, чому система прикметників іспанської мови є системою, якою можуть користуватися люди, але не прогнозують точно, якою є ця система.

Прогнозованою є лише тенденція системи класифікації бути структурованою певним чином, тобто тенденція до організації довкола центра, наявність ланцюгових зв'язків тощо. Теорія категоризації дозволяє прогнозувати, якими можуть і якими не можуть бути системи класифікації, але не дозволяє точно прогнозувати склад конкретної категорії певної мови або культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Vañó-Cerdá A. Ser y estar + adjetivos. Un estudio sincrónico y diacrónico. – Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1982. 2. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction. – Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 1991. 3. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов// Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII. – М., 1988. – С.С. 12-51.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. De Unamuno M. Abel Sánchez. – <http://www.bibliotecasvirtuales.com/biblioteca/unamuno/abelsanchez/index.htm>. 2. Machado A. Antología de poemas – K.: “Компас”, 2000. 3. Alas Clarín L. Don Urbano. – http://omega.ilce.edu.mx:3000/sites/clasicos/libros/espanola/22/html/sec_9.html. 4. Alas Clarín L. El frío del Papa. – http://omega.ilce.edu.mx:3000/sites/clasicos/libros/espanola/22/html/sec_10.html. 5. Alas Clarín L. El sustituto. – http://omega.ilce.edu.mx:3000/sites/clasicos/libros/espanola/22/html/sec_12.html. 6. Alas Clarín L. La trampa. – http://omega.ilce.edu.mx:3000/sites/clasicos/libros/espanola/22/html/sec_14.html. 7. Alberti R. Tres recuerdos. – http://members.tripod.com/de_ietra_ferit/ralberti.html#Recuerdo.

У статті пропонується розглянути дієслова SER та ESTAR як класифікатори прикметників в іспанській мові. Узагальнення класифікації проводиться з використанням принципів Діксона.

The article deals with the verbs SER and ESTAR as classifiers of adjectives in Spanish language. The classification is generalized using Dixon's principles.

KUŁAKOWSKA M.

Uniwersytet Rzeszowski, Polska

REPRODUKCJA I REMETAFORYZACJA JAKO STRATEGIE TŁUMACZENIA METAFORY. NA PRZYKŁADZIE TŁUMACZEŃ NAZWY BOGA W *PSAŁTERZU* *PUŁAWSKIM*

Tłumaczenie metafory wiąże się z wieloma trudnościami, zwłaszcza wówczas, gdy mamy do czynienia z „sytuacją ogromnego dystansu między światem odbiorcy pierwotnego a światem odbiorcy docelowego. Dystans ten po za odległością przestrzenno-czasową obu przekazów odnosi się zarówno do obszaru kultury jak i języka, a więc stwarza trudności często nie do pokonania w sferze materialnej (przedmiotowej)” [1: 79]. Tłumacz napotykając trudności w przekładzie metafory może zastosować jedną ze strategii translatorskich: reprodukcję. Jest to zastąpienie metafory w tekście oryginalnym jakąś inną metaforą [2: 130]. T. Dobrzyńska uważa, że strategia ta jest stosowana wówczas, gdy metafora oryginalna uruchamiałyby w przekładzie inne konotacje i prowadziła do odmiennych interpretacji niż w tekście pierwotnym. Autorka proponuje, aby metaforę oryginału zastąpić innym wyrażeniem metaforycznym adekwatnym konotacyjnie: $M_1 \rightarrow M_2$ [3 : 101]. W wyniku takiej strategii powstało określenie *Pan* odnoszące się do Boga. Jest ono metaforą, której istnienia zapewne dziś nie zauważa się. Staropolskim leksemom *Gospodzin*, *Pan* (lub *Bóg*) w tekście hebrajskim odpowiada wyraz *Jahwe*. Leksemy *Jahwe* i *Gospodzin* (*Pan*) nie są jednak nie są jednostkami leksykalnymi o tożsamym znaczeniu. „*Jahwe* jest imieniem własnym boga prawdziwego, dosł. hebr. ‘jestem, który jestem’. Ta pozorna tautologia zawarta w sensie hebrajskiego tetragramu precyzyjnie określa boga Starego Testamentu jako tego, który naprawdę istnieje” [4 : 180], Określenie Boga jako *Pana* zawdzięczamy twórcom *Septuaginty*, którzy hebrajski wyraz *Jahwe* oddali wprowadzając leksem *Κύριος* [Kyrios] ‘Pan’. Ta zmiana nie była tylko prostą czynnością translatorską, ale również operacją reprodukcji metafory: $M_1 \rightarrow M_2$. W wyniku tej operacji powstała nowa metafora, inna od tej, która była wyrażona w imieniu *Jahwe*. Ks. A. Tronina tłumaczy

pojawienie się metaforycznej translacji hebr. *Jahwe* jako *Kύριος* 'Pan' potrzebą wyjaśnienia imienia Boga, tak by miało ono znaczenie. Tłumacze *Septuaginty* nie chcieli żeby imię Boga było transkrybowane podobnie jak imiona bóstw pogańskich. Transkrypcja bowiem przeważnie zaciera znaczenie imienia:

„Tłumacze *Septuaginty* stanęli przed trudnym zadaniem: jak ukazać pogańskiemu światu własną historię i rolę *Jahwe*? Chcąc Go przedstawić jako Władcę świata, przyrody i dziejów, nie mogli się zadowolić samą transkrypcją Jego imienia, jak to czynili z imionami Baala, Marduka czy Zeusa. Zdecydowali się przełożyć imię *Jahwe* jako *Kyrios*, czyli 'Pan'. Był to najważniejszy akt w dziejach wszystkich przekładów (tak to ocenił A. Deissman w głośnym wykładzie z roku 1902: Biblia, której Bóg zwał się *Jahwe*, była Biblią jednego narodu; Biblia, która nazwała Go Panem, jest Biblią światową. Pojęcie *Kyrios*, dzięki swej ponadczasowej pojemności, było jakby stworzone dla przyszłej religii). Powodem takiej decyzji nie był, jak się zwykło sądzić¹, lęk przed świętym imieniem. Tłumacze *Septuaginty* użyli terminu *Kyrios* z racji teologicznych: jest to wyznanie wiary we władzę nad całym światem (podkr. M.K). Dopiero później pojawił się zwyczaj zastępowania w liturgii synagogalnej imienia *Jahwe* parafrazą *Adonaj*” [5:112].

Metafora *Kύριος* 'Pan' wprowadzona przez autorów *Septuaginty* profiluje inne cechy Boga niż Jego hebrajskie imię *Jahwe*:

„Motywacja nazwy *Jahwe* 'prawdziwy', 'ten, który jest naprawdę' pojawia się zatem w tradycji elohistycznej, aby uprawomocnić prawdziwego boga Izraela w sytuacji przełomowej dla historii tego narodu. Tetragram zawierał więc tezę o prawdziwości, rzeczywistości tego boga. *Jahwe* to ten, który nie został wymyślony, to ten, który istnieje w sposób niekwestionowany. Bycie, istnienie jest podstawowym komponentem myślowym wszelkiej egzystencji, zatem odwoływanie się do tego semantemu jest szczególnie uzasadnione” [4 : 180].

Znaczenie greckiego leksemu *Kύριος* to: 'mający moc, sprawujący władzę nad kimś, (...) potężny, mający przewagę, wpływowy (adi); *Kύριος* (subst) pan, dowódca cesarz, voc. *Kύριε* (jako wyraz szacunku, czci, uznania) 'panie'; 2. Głowa rodziny, domu, gospodarz, stróż, opiekun; 3. Pan Bóg, Chrystus' [6 : 566]. Nazywając Boga Panem (*Kύριος*) tłumacze *Septuaginty* profilowali takie cechy Boga jak potęga i opieka, władza nad światem. Ta ostatnia cecha Boga koresponduje z cechą profilowaną w hebr. nazwie zastępującej imię Boga: *ādōnāy*. Nazwa ta, jak zauważa ks. T. Brzegowy [7 :126], jest podobna pod względem dźwiękowym i znaczeniowym do tytułu 'adōnī (tzn. 'mój pan'), który nadawano królowi².

W podstawowym dla staropolskich przekładów tekście źródłowym, czyli w Wulgacie odpowiednikiem grec. *kύριος* stał się leksem *dominus*, który miał podobne znaczenie: '1. pan, władca, panujący; 2. właściciel, posiadacz; 3. nazwa Boga' [8 : 210]. Tłumacz Wulgaty stosował zatem strategię, którą T. Dobrzyńska oznacza formułą M → M. Strategia ta jest możliwa do zastosowania pod warunkiem, że oba wyrażenia przenośne (w języku oryginału – czyli w tym wypadku *Septuaginty* - i w języku przekładu) mają identyczne lub zbliżone wyposażenie konotacyjne, co pozwala na wytworzenie tego samego sensu przenośnego. Warto podkreślić w tym miejscu, że zarówno w grece jak i w łacinie leksemy nazywające Boga, tj. *Kύριος* i *Dominus* nie

zatraciły swoich pierwotnych znaczeń i nadal można było używać ich w stosunku do ludzi.

W przekładach staropolskich odpowiednikiem łac. Dominus (> grec.Κύριος > hebr. Jahwe) jest leksemu Gospodzin. Jego rozwój semantyczny obrazuje inny proces: leksykalizacji znaczenia metaforycznego. Psł. gospodinъ jest złożeniem o niezbyt pewnej etymologii. Brückner [9 :152-153] objaśnia Gospodź jako ‘pan gości’, a więc nie tyle Pan ‘panujący’ ile Pan ‘gospodarz obdarzający’. Zatem Gospodzin i Bóg to etymologiczne synonimy [4 : 181]. Psł *gospodinъ jest derywatem od niezachowanego u nas *gospodъ. Jest to prastare złożenie, które powstało najprawdopodobniej w związku z łac. hospes ‘przyjaciół gościnny, gospodarz, gość, cudzoziemiec’ z pierwotnego gostъ -podъ<*ghosti- pot –s, gdzie ghosti oznacza ‘gość’ natomiast ie. po(t)is ma znaczenie ‘pan, władca’; zatem znaczenie etymologiczne leksemu gospodzin to ‘pan gości’ znaczenie to objaśnia się zwyczajem panującym wśród pierwotnych ludów, że człowiek obcy podczas pobytu w gościnie korzystał z opieki pana domu tak jak inni domownicy [por. 10 : 325 – 326; 11: 79]3.

Znaczenie etymologiczne leksemu gospodzin jako ‘pan gości’ koresponduje z 2 znaczeniem słownikowym subst. κύριος ‘głowa rodziny, domu, gospodarz, stróż, opiekun’. Znaczenia tego nie konotuje już łaciński leksem dominus4. Mamy tu zatem kolejne przesunięcie semantyczne: obok pierwotnie wykreowanej w nazwach ādōnāj, κύριος (w pierwszym znaczeniu słownikowym), dominus metafory Boga jako władcy świata pojawia się metafora: ‘Bóg to gospodarz opiekujący się ludźmi’.

W czasie, gdy powstawał Psalterz puławski, leksem gospodzin miał już tylko jedno znaczenie: ‘Bóg’; Pierwotne znaczenie tego leksemu niemal zupełnie zanikło. W Słowniku staropolskim (t. II, s. 152) jest tylko jeden przykład użycia tego leksemu na określenie świeckiego władcy. Dla tłumacza Psalterza puławskiego leksemy Gospodzin i Bog były synonimami, o czym może świadczyć fakt ich częstego mieszania. Ekwiwalentem łac. Dominus jest często Bog (124 razy w pierwszych 100 psalmach). Takie zmiany w tłumaczeniu łac. Dominus można uznać za pierwszy symptom zamierania leksemu Gospodzin. Przyczyną wygasania tego wyrazu była leksykalizacja znaczenia metaforycznego ‘Bóg’ i utożsamienie znaczeń leksemów Gospodzin i Bóg [12 : 68 - 73]. Gospodzin stając się synonimem leksemu Bog nie konotował już innych znaczeń: ‘pan, gospodarz’5. W świadomości użytkowników języka przestał być metaforycznym określeniem Boga, nie profilował już takich cech jak opieka (znaczenie etymologiczne), władza nad światem (pierwotne znaczenie słownikowe). Taka sytuacja rodziła potrzebę odświeżenia metafory, konieczność wprowadzenia nowego ekwiwalentu łac. Dominus (>Κύριος>Jahwe), który w swojej strukturze semantycznej miałby elementy pozwalające na użycie go jako metafory Boga. Proces ten można nazwać remetaforyzacją. Leksemem, który miał odpowiednie wyposażenie konotacyjne i mógł być użyty w strategii przekładowej M→M był wyraz pan. Etymologia tego wyrazu jest niejasna. Według A. Brücknera jest to szczątek panowania Awarów. Oznaczał ‘urzędnika chana awarskiego wybierającego daniny’ (por. żupan) potem przeszedł na nazwę ‘urzędnika grodowego’. Forma pan powstała z żupan, przez stałe skracanie tytułów; wyraz *żpan Węgrzy przejęli od ujarzmionych Słowian jako ispan (niem. Gespan, por. Istvan). Z form żpan, szpan powstała w końcu chpan, parokrotnie zapisana przez Czechów w XIII w, następnie została skrócona do pan [9: 393]6.

W języku polskim leksem pan pojawił się ok. XIV w. W przeciwieństwie do leksemu gospodzin, miał on kilka znaczeń: 1. 'kasztelan'; 2. 'wysoko postawiona osoba, dostojnik'; 3. 'szlachcic posiadający dobra ziemskie i chłopów, dziedzic; 4. 'tytuł grzecznościowy; 5. 'mężczyzna stojący na czele gospodarstwa, właściciel domu' 6. 'mąż, małżonek'; 7. 'Bóg' [13: t. VI, s. 17 – 21]. Leksem pan nie konotuje już takich cech jak opieka i ochranianie. Nazwanie Boga Panem nie uruchamia dodatkowych konotacji, które były zapewne aktualizowane w dawnej nazwie Gospodzin. Użycie leksemu Pan jako odpowiednika łac. Dominus jest zatem zgodne z postulatem zbieżności wyposażenia konotacyjnego metafor w tekście wyjściowym i docelowym⁷.

W Psalterzu puławskim leksem pan pojawia się dwanaście razy. W dziewięciu miejscach został użyty w znaczeniu 'Bóg'. Należy zauważyć, że sensy oddawane w cytowanych poniżej wersetach nie są tożsame: Można zatem stwierdzić, że wstawienie leksemu Pan jako odpowiednika łac. Dominus nie jest warunkowane sensem poszczególnych wersetów⁸.

Bóg może być określony leksemem Pan, gdy jest przedstawiony jako sędzia grzeszników:

9, 17 *Puł: Uznán będzie **Pan** sądy czyniący; w uczynku <ręku> jego uchwacon jest grzesznik.*

*Vlg: Cognoscetur **Dominus** iudicia faciens; in operibus manuum suarum comprehensus est peccator*

W Ps. 68, 38 użycie leksemu Pan można uznać za szczególnie pożądane, ponieważ aktualizują się sensy dosłowne i metaforyczne tego wyrazu. Bóg jest tu przedstawiony jako pan, który dba o swoje sługi. Pozostawienie wygasającego już w czasie powstawania Psalterza puławskiego leksemu Gospodzin powodowałoby osłabienie siły oddziaływania tego obrazu. Pojawienie się w staroczeskim przekładzie leksemu Boh można prawdopodobnie tłumaczyć istnieniem w średniowieczu różnych wersji Wulgaty⁹.

68, 38 *Puł: Bo wysłuchał ubogie **Pan**, i ję<ć>cy (w tekście: yęczy) swymi nie wzgardził.*

*Vlg: Quoniam exaudivit pauperus **dominus**. et vinctos suos non despexit.*

*Witt: nebo uslyssal gest chude **Boh**, a swazane swe nepostupil.*

W Ps. 69, 5 także są aktualizowane sensy dosłowne i metaforyczne leksemu Pan. Konotacje tekstowe tego leksemu tj. wyrażone w tekście życzenie wywyższenia 'oddania czci' są skorelowane ze słownikowym znaczeniem leksemu Pan 'władca'. Oddawanie czci władcom wiązało się bowiem z ich symbolicznym wywyższeniem.

69, 5 *Puł: Wiesielcie sie i radujcie w tobie wszyscy, już cie szukają, i mowcie weźdy: powyszszon będzie **Pan**, już miłują zbawienie twoje.*

*Vlg: Exultent et letentur inte omnes qui querunt te et dicant: semper magnificetur **dominus** qui diligunt salutare tuum.*

W Ps. 69,1 i 69, 7 Bóg jest przedstawiony jako ktoś niosący pomoc. Sem opieki, ujawniony dzięki analizie znaczenia etymologicznego, zawarty w leksemie Gospodzin mógłby podtrzymywać istnienie tego wyrazu w przekładach tych wersetów. Jednak znaczenie etymologiczne tego wyrazu zostało całkowicie zatarte, co pozwoliło na wstawienie w tym miejscu Psalterza puławskiego nowego leksemu – Pan.

69,1*Puł: Boże, na pomoc moję przyglądaj; **Panie**, na pomaganie mnie przyśpiej.*

Vlg: *Deus in auditorium meum intende* **Domine** *adadiuvan dum me festina.*

69, 7 Puł: *Pomocnik moj i zbawiciel moj jeś ty; **Panie**, nie mieszkaj.*

Vlg: *Adiutor meus et liberator meus es tu . **Domine** ne moreris.*

W Ps. 70, 1; 70, 6; 70,17 i 136,9 użycie nowego leksemu Pan nie jest z wzmocnieniem bądź osłabieniem obrazów przedstawionych w tych wersetach.

70, 1 Puł: *W cię jeśm, **Panie**, pwał, nie będę oganion na wieki; w twojej prawdzie wyzwol mie, i wytargń mie.*

Vlg: *In te **Domine** speravi non confundar in eternum in iusticia tua libera me et eripe me.*

70, 6. Puł: *Bo ty jeś śmiara moja, **Panie**; nadzieja moja z młodości mojej.*

Vlg: *Quoniam tu es patientia mea **Domine**; Domine spes mea a iuventute mea.*

70,17. Puł: *Bo nie poznał jeśm pisma, wnidę w mocy panowy; **Panie**, pomnieć będę sprawiedność twoje samej (powinno być: samego)*

Vlg: *Quoniam non cognosti licteraturam tuam; introibo in potencias domini; **Domine** memorabor iusticie tuae solius.*

136,9. Puł: *Pamiętaj, **Panie**, syny Edom, w dzień Jeruzalem.*

Vlg: *Memor esto **Domine** filiorum edom in die Iherusalem*

Leksem Pan pojawia się w argumente do Psalmu 129, w odniesieniu do Chrystusa: *De profundis*. Cerkiew z osoby tych mołwi, jeż był posiadł pkiel aż do przyszcia Pana Jezu Krysta.

Wyraz pan pojawia się też w Psalterzu puławskim w znaczeniu niemetaforycznym: ‘właściciel domu, mężczyzna stojący na czele gospodarstwa’, odnosi się wówczas do bohatera psalmu (Ps. 104, 20) lub jest elementem porównania (Ps.122,2):

104,20. Puł: *Postawił ji **panem** domu swego, i księdzem (w tekście: kszężem) wszego państwa swego.*

Vlg: *Constituit eum **dominum** domus suae principem omnis possessionis suae*

Witt: *Ustavil geho **hospotu** domu sweho; a kniezietem wsseho sbozie sweho*

Klem: *Ustawil gey **pana** domu sweho; a knyezetem wsieho gmienye sweho.*

122, 2. Puł: *Owa jako oczy sług w ręku **panow** swych.*

Vlg: *Ecce sicut oculi servorum in manibus **dominorum** suorum*

Witt: *Toty iako oczy sluh w ruku **panow** swich.*

Klem: *Ay ⟨z⟩ rzi iako oczu pannos w ruku **panow** swich*

K. Kleszczowa [14 : 42] zauważyła, że „nasze myślenie metaforyczne ma charakter bardziej konserwatywny niż język, język zmienia się szybciej niż nasz system pojęciowy (...) We współczesnym języku można znaleźć wiele wyrażen, które rozpoznawane są jako metafory mimo iż brak w języku podstawy metaforycznej - brak leksemu czy związku składniowego, które by funkcjonowały w wyrażeniu niemetaforycznym, w opisie podstawowego doświadczenia ludzkiego”. Twierdzenie to nie dotyczy jednak metafor opisujących pojęcia transcendentne do których należy nazwa Boga Gospodzin / Pan.

Konserwatyzm pojęciowy przyczynił się zapewne do zachowania w Psalterzu puławskim archaicznego już w XV w. wyrazu Gospodzin w większości tłumaczeń łac. Dominus. Użycie w dziewięciu miejscach nowego leksemu Pan na określenie Boga świadczy jednak o poszukiwaniu wyrazu, który zastąpiłby tę zleksykalizowaną

metaforę. W Psalterzu krakowskim nie ma już leksemu *Gospodzin*. Zmiana dokonała się zatem stosunkowo szybko. Przy tłumaczeniu metafor w tekstach religijnych konserwatyzm pojęciowy ustępuje zasadzie absolutnej wierności (dokładności) przekładu, która przejawia się dążeniem do odtworzenia metafory znajdującej się w tekście oryginału. Wraz z zanikiem w języku przekładu podstawy metafory - znaczenia niemetaforycznego *gospodzin* dochodzi do wymiany leksemu na taki, gdzie ta podstawa istnieje (leksem *pan*).

PRZYPISY

1. Jednak wielu badaczy uważa że, przyczyną zastępowania imienia Boga innymi wyrazami było tabu - por. [7:126] : Imię Boga było zastępowane przez: *ʾăḏōnāy*. Hebr. *ʾăḏōnāy* (*pluralis intensitatis analogicznie do Elohim*) początkowo było używane jako określenie przydawkowe, natomiast w tekstach młodszych zyskało rangę imienia własnego, zastępującego imię Boże Jahwe. Należy zauważyć podobieństwo dźwiękowe i znaczeniowe tego imienia Bożego z tytułem nadawanym królowi *ʾăḏōnī* (tzn. *'mój pan'*) [zob. też 4: 180]. Wydaje się jednak, że oba poglądy na przyczyny pojawienia się metafory *Kyrios* w miejsce hebr. *Jahwe* można pogodzić, ponieważ w *Septuagincie* pojawia się też święty tetragram IHHW zapisany literami hebrajskimi [15 :324]. Oznacza to, że w środowisku hellenistycznym Żydzi uważali imię Boga za tabu. Przetłumaczenie *Jahwe* jako *Kyrios* można zatem tłumaczyć zarówno względami teologicznymi jak i istnieniem tabu; 2. Por. przypis 6; 3. Nieco inaczej objaśnia etymologię tego wyrazu A. Bańkowski [16: 460 – 461: *Gospodzin* **gospodinъ* derywowane od * *gospoda* w funkcji sb. collectivum 'panowie' co, ze starszego znaczenia 'pan domu z rodziną, domownicy'; z jeszcze starszego nomen abstractum 'państwo domu, domowładztwo' w opozycji do goście, służba; 4. Fakt, że leksem nazywający Boga ma znaczenie etymologiczne bardziej zbliżone do leksykalnego znaczenia greckiego, a nie do łacińskiego, można wyjaśnić istnieniem tradycji przekładowej: pierwszych słowiańskich przekładów *Biblii* dokonano z języka greckiego; 5. Por. znaczenia etymologiczne tego leksemu; 6. Inni etymolodzy łączą ten wyraz ze staroind. *gōpās* 'pastuch, stróż', *gōpāyati*, *gōpāyati* 'ochrania, strzeże' oraz nowo -górnio - niem. *Koben* 'świniarczyk' i rekonstruuje jako **gъpan* [11: 157]. Takie objaśnienie etymologii leksemu *pan* pozwala widzieć w etymologicznej strukturze tego leksemu te same semy (opieki, ochrony), które występują w strukturze leksemu *gospodzin*. Istnieje też hipoteza łącząca ten wyraz z gr. *pótnia* 'pani', staroind. *pātnī* 'pani'. *Pan* byłby formacją pochodną od żeńskiej nazwy *pani* [11: 157]. A. Bańkowski zwraca uwagę na to, że pierwotnie wyraz ten występował tylko w języku st.czes., tylko tu występuje jego starsza forma *hpán* = **gъpanъ*, por. też i lit.*pōnas*, por też st. czes. formy *se (h)panem*, *ode pana*. (...) Brak jego śladów w pld. – słow. i jego skrajnie wąskie znaczenie w st. czes. i stp. każą w nim widzieć zapożyczenie wędrowne, zapewne z jakiegoś źródła st. bawar. Motorem jego gwałtownej ekspansji w XV była zwykła tytułomania. Por. ewentualnie węg. *ispán* 'starosta' =nm. *Gespan* [16: II, 420 – 491]; 7. Dla translacji staropolskich tekstem źródłowym była *Wulgata*; 8. Warto zwrócić uwagę, że leksem *Pan* pojawia się w kilku kolejnych psalmach: 68, 69, 70, co może świadczyć o tym, że autor przepisywał ten tekst z innego wzorca, młodszego od tekstu, który był źródłem reszty psalmów. Aby potwierdzić tę hipotezę należałoby porównać leksykę i formy fleksyjne tych psalmów z językiem innymi psalmami z *Psalterza puławskiego*; 9. Cytuję *Psalterze* staroczeskie jedynie wówczas, gdy w paralelnych wersetach nie ma leksemu *Hospodyn* odpowiadającego pol. *Gospodzin*.

BIBLIOGRAFIA

1. *Greszczuk B., Kułakowska M.* Metafora w polskich przekładach psalmów - próba rekonstrukcji semantycznej // *Semantyka tekstu artystycznego* / pod red. A. Pajdzińskiej, R. Tokarskiego. - Lublin, 2001. - S. 79 – 98; 2. *Mała encyklopedia przekładoznawstwa* / pod red. U. Dąbskiej – Prokop. - Częstochowa, 2000; 3. *Dobrzyńska T.* Mówiąc przenośnie... studia o metaforze. Warszawa, 1994; 4. *Greszczuk B.* Mówią nazwy. O doskonałości i niedoskonałości w nazywaniu Boga // *O doskonałości. Materiały z konferencji 21 – 23 maja 2001r. Część I* / pod red. A. Maliszewskiej. - Łódź, 2002. - S. 177 – 188; 5. *Ks. Tronina A.* Teologia Psalmów. Wprowadzenie do lektury *Psalterza*. - Lublin, 1995; 6. *Słownik grecko – polski*, na podstawie słownika Z. Węclewskiego opracował O. Jurewicz. - Warszawa, 2000; 7. *Ks. Brzegowy T.* *Psalm* i inne pisma. - Tarnów, 1999; 8. *Jougan A.* *Słownik kościelny łacińsko – polski*, Warszawa, 1992; 9. *Brückner A.* *Słownik etymologiczny języka polskiego*. - Warszawa, 1970; 10. *Słowski F.* *Słownik etymologiczny języka polskiego*. - T. 1-IV. - Kraków, 1970-1974; 11. *Długosz – Kurczabowa K.* *Słownik szkolny. Etymologia*. - Warszawa, 1998; 12. *Kułakowska M.* *Staropolski gospodzin jako synonim leksemów Bóg i pan. Na podstawie badań I części Psalterza floriańskiego i Psalterza puławskiego* // *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Nr 17. - Językoznawstwo 2.* - Rzeszów, 1995. - S. 59-73; 13. *Słownik staropolski.* - T.1-11 / pod red. S. Urbańczyka. - Wrocław – Warszawa – Kraków, 1953 – 2001; 14. *Kleszczowa K.* »Metafory...« w badaniach diachronicznych // *Język Polski LXXII*, 1994. - S. 41 – 48; 15. *Świderkówna A.* *Rozmowy o Biblii*. - Warszawa, 1994; 16. *Bańkowski A.* *Etymologiczny słownik języka polskiego*. - T. 1-2. - Warszawa, 2000.

ŹRÓDŁA

1. *Biblia Sacra Vulgata*, ediderunt B. Fischer, H. I. Frede, H.F.D. Sparks, W. Thiele. – Stuttgart, 1994; 2. *Psalterz puławski*, wyd. S. Słoński. - Warszawa, 1916; 3. *Žaltář Klementinský*, wyd. A. Patera. - Praha, 1890; 4. *Žaltář Wittenberský*, wyd. J. Gebauer. - Praha, 1880.

This article presents the evolution of the translation strategy concerning the name of God in the translations of Psalter. The paper reveals semantic shifts in meaning of the Hebrew equivalents Jahwe "the true" in translations, which constituted indirect sources for the Old Polish translation: gr.gr. Κύριος, vlg. Dominus, oldpol. Gospodzin. In several lines of Puławski psalter lexem Gospodzin (which exhibited only one meaning: 'god' in Old Polish era) was substituted by lexem Pan (which had broader meaning 'the ruler'). Such a replacement was is to reconstruct the metaphor of the original text.

ЛИТВИНКО О.А.

Сумський національний аграрний університет кафедра іноземних мов

СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ СУБМОВИ НАСОСОБУДУВАННЯ)

Дослідження становлення і розвитку термінологічних одиниць, їх семантики і деривації має велике значення для опису мовних систем, вивчення закономірностей їх функціонування.

На сучасному етапі актуальними є проблеми становлення терміносистем різних галузей: юридичної [1:28], економічної [2:1], [3:202], обчислювальної техніки [4:198], медичної [5:126] та ін. Лінгвісти досконально вивчають питання термінотворення, встановлюють шляхи та механізми формування термінологічних неологізмів, досліджують особливості їх функціонування у сучасній англійській мові [6:2].

Особлива увага фокусується на дериваційних процесах: способі шаблону [7:56], калькування [8:49], семантичного зсуву [9:202], [2:3], [4:198] тощо.

Поряд з цим деякі терміносистеми потребують уваги лінгвістів. Ми розглянемо субмову галузі насособудування в зв'язку з тим, що вона досліджена недостатньо. За останні десятиріччя ця галузь зазнала бурхливого розвитку, а це, в свою чергу, сприяло появі відповідних термінів. Дослідження моделей утворення нових терміноодиниць субмови насособудування має не тільки теоретичну значимість, а й прикладне значення.

Метою цієї статті є розпізнання особливостей словотвору англійських терміноодиниць субмови насособудування, ідентифікація їх основних моделей та семантичного наповнення.

У сучасній лінгвістиці існує декілька підходів до тлумачення дериваційних засобів [9:101], [10:41], [7:54], [11:146]. Серед останніх виокремлюються афіксація, конверсія, складання слів та скорочення [9:101],[10:41].

Кочерган М.П. розрізняє лінійні та нелінійні словотвірні моделі. До лінійних він відносить афіксальні моделі і словоскладання, а до нелінійних – конверсію і зворотнє словотворення [11:146].

В субмові насособудування значне місце відводиться продуктивним засобам словотвору.

Афіксальне словотворення термінів полягає у поєднанні афіксів (префіксів та суфіксів) зі словотворчою основою [9:101].

Пор.

- *to control* „контролювати” – *controller* „контролер”;
- *connection* „зв’язок” – *interconnection* „взаємозв’язок”.

Аналіз словникових статей субмови насособудування показує, що афіксальний спосіб словотвору становить 50%. Дериваційні процеси в термінологічній системі переважно представлені суфіксальними утвореннями – 35%, префіксальні складають 15% [12]. Зазначимо, що афіксація використовується при творенні слів різних частин мови.

Субстантивні терміни утворюються за наступними моделями.

Модель 1. V+ -age.

Пор.

- *To break* „ламати” – *breakage* „злам”;
- *to leak* „текти” – *leakage* „витік”;
- *to pass* „проходити” – *passage* „отвір”;
- *to crane* „піднімати краном” – *craneage* „використання кранів”.

Модель 2. V+-er, -or.

Пор.

- *to receive* „отримувати” – *receiver* „ресивер”;
- *to compensate* „компенсувати” – *compensator* „компенсатор”;
- *to preset* „настроювати заздалегідь” – *presetter* пристрій завчасної настройки;
- *to reflect* „відбивати” – *reflector* „рефлектор”.

У сфері насособудування суфікси -er/ -or утворюють іменники, що позначають спеціальні механізми або деталі, які виконують певні функції.

Модель 3. V+-ment.

Пор.

- *to develop* „удосконалювати”, „розвивати” – *development* „розвиток”;
- *to disengage* „відводити інструмент від деталі” – *disengagement* „відведення інструменту від деталі”;
- *to refresh* „обновлювати” – *refreshment* „оновлення”;
- *to engage* „контактувати” – *engagement* „увімкнення”.

Терміни насособудування з суфіксом -ment позначають стан або результат дії.

Модель 4. V+-ation, -ion.

Пор.

- *to organize* „організовувати” – *organization* „улаштування”;
- *to vibrate* „вібрувати” – *vibration* „вібрація”;
- *to locate* „установлювати заготовку або деталь” – *location* „установка заготовки або деталі”;
- *to amortize* „амортизувати” – *amortization* „амортизація”.

Суфікси -ation, -ion домінують серед дериватів, що позначають технологічні процеси.

Модель 5. A+ -ity, -abildi, -ibility.

Пор.

- *active* „активний” – *activity* „активність”;

- *productive* „продуктивний” – *productivity* „продуктивність”;
- *flexible* „гнучкий” – *flexibility* „пружність”;
- *available* „відповідний до технічних вимог” – *availability* „працездатність”.

Суфікси *-ity*, *-ability*, *-ibility* поширені серед іменників, що позначають якість та результативність.

Таким чином, особливу продуктивність в утворенні термінів-іменників сфери насособудування реалізують суфікси *-age*, *-er (-or)*, *-ment*, *-ation*, *-ity*, *-ability*, *-ibility*. Звичайно похідні іменники утворюються від основ дієслів, що не є виключенням у дослідженому пласті лексики. За допомогою суфіксів, як ми бачимо, поширюються межі слова та семантичне наповнення.

Префіксальний спосіб посідає менш значне місце в термінотворенні. Він представлений у наступних моделях.

Модель 1. *dis* + *N*.

Префікс *dis*- романського походження, оформлює дієслівні та іменникові основи, семантизуючи при цьому заперечне значення.

Пор.

- *engagement* „увімкнення” – *disengagement* „відключення”;
- *function* „функція” – *disfunction* „порушення функціонування”;
- *assembly* „монтаж” – *disassembly* „демонтаж”.

Модель 2. *de* + *N*.

Префікс *de*- романського походження, оформлює дієслівні та іменникові основи. В галузі насособудування позначає зворотній процес.

Пор.

- *formation* „формування” – *deformation* „деформація”;
- *modulation* „модуляція” – *demodulation* „демодуляція”;
- *lamination* „шарувата структура” – *delamination* „розшарування”.

Модель 3. *co* + *N*.

Префікс *co*- романського походження, оформлює іменникові основи, надає субстантивним термінам значення спільності.

Пор.

- *action* „дія” – *coaction* „спільна дія”;
- *operation* „технологічна операція” – *cooperation* „взаємодія”;
- *processor* „обробна машина (напр. верстат)” – *coprocessor* „співпроцесор”.

Терміни-дієслова посідають значне місце у складі англійської термінології галузі насособудування. Їм також притаманний афіксальний спосіб словотворення, який реалізується у наступних моделях.

Модель 1. *A* + *-en*.

Пор.

- *sharp* „гострий” – *to sharpen* „точити”;
- *short* „короткий” – *to shorten* „укорочувати”;
- *wide* „широкий” – *to widen* „розширювати”.

Модель 2. *A* + *-fy*, *-ify*.

Пор.

- *intense* „сильний, інтенсивний” - *to intensify* „підсилювати”;
- *pure* „чистий” – *to purify* „очищувати”;
- *simple* „простий” – *to simplify* „спрощувати”.

Особливу продуктивність в утворенні термінів-дієслів галузі насособудування виявляють суфікси –en, -fy, -ify. Зазначені суфікси надають терміноодиницям значення виконання технологічних процесів.

Префіксальний спосіб посідає незначне місце у творенні термінів-дієслів, як і в термінотворенні субстантивних терміноодиниць. Аналіз словникових статей показує, що найбільш продуктивними є префікси un-, dis-, re-. префікси un- та dis- реалізують заперечне значення та вказують на протилежність дії. Префікс re- семантизує значення повторення дії.

Пор.

- *to load* „вантажити” – *to unload* „розвантажувати”;
- *to connect* „з’єднувати” – *to disconnect* „роз’єднувати”;
- *to construct* „будувати” – *to reconstruct* „реконструювати”.

При утворенні термінів-прикметників галузі насособудування афіксальний спосіб реалізується в наступних моделях .

Модель 1. V+-able, -ible, N+-ible.

Пор.

- *to accept* „приймати” – *acceptable* „припустимий”;
- *to change* „змінювати” – *changeable* „мінливий”;
- *to convert* „обертати” – *convertible* „оборотний”;
- *access* „доступ” – *accessible* „доступний”.

Модель 2. V+-ant, -ent.

Пор.

- *to resist* „чинити опір” – *resistant* „стійкий”;
- *to differ* „відрізнятися” – *different* „різний”.

Модель 3. N+-ic.

Пор.

- *base* „опорна площа” – *basic* „вихідний, початковий”;
- *automat* „(токарський) автомат” – *automatic* „автоматичний”;
- *electromagnet* „електромагніт” – *electromagnetic* „електромагнітний”.

Модель 4. N+-less/

Пор.

- *contact* „контакт” – *contactless* „безконтактний”;
- *use* „користь, експлуатація” – *useless* „марний”.

Суфікс -less утворює терміни-прикметники від іменникових основ і семантизує відсутність якості.

При реалізації префіксального способу утворення прикметникових терміноодиниць домінують префікси з заперечним значенням (un-, in-, non-).

Пор.

- *equal* „рівний” – *unequal* „нерівний”;
- *capable* „спроможний” – *incapable* „неспроможний”;
- *ferrous* „залізовмісний” – *non-ferrous* „що не містить заліза”.

Аналіз словникових статей субмови насособудування показує, що прислівники займають незначне місце у складі термінологічної лексики. Звичайно вони утворюються від прикметникових та іменникових основ шляхом додавання суфікса -ly, що не є виключенням у досліджуваній терміносистемі.

Пор.

- *part* „частина” – *partly* „частково”;
- *slow* „повільний” – *slowly* „повільно”.

Термінологічні одиниці субмови насособудування утворюються також шляхом конверсії, тобто морфолого-синтаксичним способом деривації, за допомогою якого здійснюється перехід з однієї частини мови до іншої, з утворенням омонімії форм [13:235]. В лексикографічному джерелі зазначений спосіб становить 13%. Десубстантивні дієслова складають 9,1% (а), похідні від дієслів іменники -3,25% (b), деад’єктивні дієслова – 0,65% (с).

Пор.

A)

- *control* „контроль” - *to control* „контролювати”;
- *motor* „мотор” - *to motor* „оснащувати”;
- *generator* „генератор” - *to generator* „працювати в генераторному режимі”.

B)

- *to fall out* „випадати” - *a fallout* „випадіння”;
- *to build up* „формувавши” – *a build-up* „складання”.

C)

- *empty* „порожній” – *to empty* „спустишити”.

Словоскладання є спільним для багатьох індоєвропейських мов. Нова лексична одиниця утворюється за допомогою поєднання двох або трьох основ. Словоскладання – один із давніх способів словотвору, але він зберіг продуктивність і на сучасному етапі.

В лексикографічному джерелі субмови насособудування терміни, утворені способом словоскладання становлять 25% і привалює словотвірна модель – $N_1 + N_2$

Пор.

- *saw* “пила” + *cut*. *розпіз* → *sawcut* “пропіз”;
- *bar* “прут” + *stock* “матеріал” → *barstock* “прутковий матеріал”;
- *test* “тест” + *ability* “здібність” → *testability* “здібність до контролю”;
- *wing* “крило” + *base* “станина” → *wingbase* “бокова станина”;
- *pipe* “труба” + *line* “лінія” → *pipeline* “трубопровід”;
- *bed* “основа” + *plate* “пластина” → *bedplate* “опорна плита”.

Складні термінологічні одиниці, утворені за іншими моделями, в терміносистемі галузі насособудування представлені рідко. Серед них домінує модель A + N, яка використовується для утворення термінів, що семантизують технічні прилади, складові частини агрегатів та інструментів.

Пор.

- *blue* “синій” + *print* “відтиск” → *blueprint* “креслення”;

- *hot* “гарячий” + *runner* “випускний жалоб” → *hot runner* “випускний жалоб для розпаленого матеріалу”;
- *cold* “холодний” + *saw* “пила” → *coldsaw* “ушкова пила”.

Скорочення також має місце в утворенні термінів субмови насособудування. Ці терміни становлять 12 %. Серед них привалюють аббревіатури і акроніми. У цих терміноодинацях використовуються в основному ініціальні літери корелюючи словосполучень[14:30]

Пор.

- *AP* – *axial pitch* “осьовий крок”
- *FPD* – *functional pitch diameter* «фактичний діаметр різьби»
- *TRP* – *tool recovery procedure* “процедура відновлення інструмента”
- *VBM* – *vertical boring mill* “вертикальний токарний верстак”

В лексикографічному джерелі акроніми вживаються переважно з одиницями вимірювання.

Пор.

- *GPM* – *gallons per minute* “галонів за хвилину”
- *PSI* – *pounds per square inch* “фунтів на квадратний дюйм”
- *CFM* – *cubic feet per minute* “кубічних фунтів за хвилину”
- *SIPM* – *square inches per minute* “квадратний дюймів за хвилину”
- *SFPM* – *surface feet per minute* “(окружна) швидкість в фунтах за хвилину, швидкість різання”

Акроніми і аббревіатура зручні для користування з огляду на їх форми. Деякі з них мають міжгалузевий характер і відносяться до омонімічних рядів.

Наприклад: *AC*: 1. *alternating current* “змінний струм” (субмова насособудування);
2. *application control* “керування прикладними процесами” (субмова програмування).

SR: 1. *speed regulator* “регулятор швидкості” (субмова насособудування);
2. *supervisory robot* “інтелектний робот з дистанційним керуванням” (субмова програмування).

За структурою терміни поділяються на однокорелювані та полікорелювані. Однокорелювані терміни (а) мають одну лексему, а багатокорелювані (б) – декілька.

Пор.

- *pump* “насос”;
- *camshaft fuel injection pump* “наливний насос з власним кулачковим валом”;

Термінологічні словосполучення - багатокорелювані одиниці, ланцюжок слів яких пов’язаний за допомогою прийменників або без них [7.56].

Пор.

- *shaft* “вісь” (слово) – *shaft deflection* “відхилення осі”(словосполучення)

В термінологічних словосполученнях стрижневе слово корелює з іншими лексичними одиницями в препозиції або постпозиції.

Пор.

- *the development of new device* “розроблення нового приладу”;
- *electronic collector* “електрофільтр”.

Аналіз способів терміноутворення субмови насособудування свідчить про те, що в зазначеній терміносистемі превалюють термінологічні одиниці, утворені афіксальним способом. Вони складають 50%. Терміни, утворені за допомогою конверсії, становлять 13%, словоскладенням - 25%, методом скорочення - 12%.

Галузь насособудування продовжує розвиватись, викликаючи постійні зміни термінологічного складу лексики. Дери́вація є рушійною силою терміноутворення. В перспективі передбачається ідентифікувати основні словотворчі моделі та їх семантичне наповнення в дискурсі субмови насособудування.

ЛЮБЧИЧ Д.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ КОН'ЮНКТИВА В ІТАЛІЙСЬКІ МОВІ

Дискусія про кон'юнктив не вщухає вже більше півстоліття. Такий великий інтерес мовознавців до цієї проблеми не викликає здивування, оскільки, по-перше, є дуже складним та практично невичерпним сам об'єкт вивчення, по-друге, питання про кон'юнктив є окремим проявом одного з вічних питань лінгвістики – питання про співвідношення мови та мислення. Завдання лінгвіста полягає в тому, що, виходячи з тезису про зв'язок мови та мислення, виявити форми цього взаємозв'язку при вивченні конкретного матеріалу, при цьому не треба забувати, що зміст граматичних та філософських категорій не співпадає повністю, і що різним граматичним категоріям властивий різний рівень абстракції.

Таким чином, для граматичної категорії з модальним значенням цей рівень виявляється вищим або складнішим, як, наприклад, для категорії способу дієслова. Саме це виявлення граматичного значення кон'юнктива іноді призводить до зміни основного системного значення однієї з його функцій, як правило, функції зв'язку головного та підрядного речення, передачі суб'єктивного значення. Кон'юнктив не можна розглядати в якості лише формального елементу, позбавленого граматичного значення, оскільки формальність мови є існуванням в ній загальних розрядів, за якими розподіляється окремий зміст мови, одночасно зі своєю появою в думці. У зв'язку з суттєвою різницею структури української та італійської мов, засвоєння кон'юнктива викликає певні труднощі у тих, хто вивчає італійську мову.

Завданням роботи є аналіз сучасного стану кон'юнктива та засобів його існування в італійській мові за допомогою граматичних форм та категорій, які співвідносяться з ним в функціональному плані. Винайти функціональні еквіваленти, які представляють найбільший інтерес та показують відмінності не самого процесу мислення, а форм, в яких вони втілюються.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що запропонований спосіб аналізу кон'юнктива дозволяє вірно визначати у тексті відповідні форми, природу та значення кон'юнктива, через це і вірний вибір відповідного стилістичного характеру мови перекладу. Основна увага була звернена до важливих значеннєвих елементів, оскільки вони спонукають до пошуку найбільш адекватних засобів відтворення відповідних відтінків значення.

Перспективність дослідження полягає у подальшому більш глибокому та детально-функціональному дослідженні такої граматичної категорії як кон'юнктив. Оскільки саме кон'юнктив являється одним з найголовніших представників багатозначності, який впливає на граматичну, лексичну, семантичну та логічну структуру речення. Цей граматичний феномен є майже недослідженим і тому існує необхідність подальшого вивчення та звернення не тільки до граматичних правил-інструкцій, але й до значеннєвих відмінностей його вжитку. Також значної уваги необхідно приділити засобом відтворення кон'юнктива в українській мові.

Вживання граматичного способу кон'юнктива (*Congiuntivo*) в сучасній італійській мові знаходиться у стані деяких змін, однак ще й сьогодні залишається „перлиною” італійської дієслівної системи, про що свідчить наступний висловлення одного з відомих італійських лінгвістів Ф.Фокі:

„Кон'юнктив є перлиною нашого відмінювання: засіб (який інші мови ненавидять) для відокремлення неозначеного від точного, невпевненості від впевненості, суб'єктивного від об'єктивного, позначення інших численних відмінностей.

Позбавитись від кон'юнктива, і не мати більше, не тільки можливості висловлювати певні ідеї, але самі ідеї. Можна з певністю стверджувати, що сухий граматичній схемі відмінювання кон'юнктив дарує дієслову всю свою поетичність: наша література, саме справжня, надає нам підтвердження, з початку і до кінця (до якого сподіваймося вона ще не дійшла). Позбавитись, отже, придушити кон'юнктив позначає нічого не розуміти в італійській мові та пам'ятників яких була та ще може бути автором.” [1:147]

Термін кон'юнктив (походить від лат. *congiungere, unire* – об'єднувати, сполучати) позначає спосіб, що з'єднує. Кон'юнктив (*Conguntivus modus*), насправді, був способом багатьох підрядних речень в латинській мові. Важливо зазначити, що в сучасній італійській мові кон'юнктив (*Modo Congiuntivo*) знаходиться у критичному стані. Дійсний спосіб (*Indicativo*) намагається узурпувати місце кон'юнктива в якості граматичної категорії, що приведе його до повільного, але нещадного занепаду.

В останні часи вживання дійсного способу в розмовній та письмовій мові розширилось за рахунок кон'юнктива - *non so se tu hai capito* (непряме запитальне речення), здається, що для багатьох воно є прийнятним замість - *non so se tu abbia capito*. Але менш коректним здається речення - *penso che e meglio* (додаткове підрядне), замість - *penso che tu sia meglio*. В розмовній мові, при відтворенні умовного способу все частіше можливо зустріти такі вислови як: *se studiavi non ti bocciavano*, аніж *se avessi studiato non ti avrebbe bocciato*.

В дійсності, в розмовній мові все частіше кажуть:

- “Non so quanti chili di ciliegie hanno comprato”, замість того, щоб сказати:

- “Non so quanti chili di ciliegie abbiano comprato”.

При трансформації у непряму мову питального речення все частіше дієслово-присудок підрядного речення вживається в дійсному способі (Indicativo), який виражає реальність дії. Вживаючись у відповідному часі, речення виражає дію цілком реальну, і таким чином дійсний спосіб все частіше використовується на місці кон'юнктива, який навпаки підкреслює невпевненість, сумнів, бажання чи можливість, яку виражає людина, що говорить.

Але некоректними стають випадки, коли дійсний спосіб замінює кон'юнктив в таких реченнях як:

- Mi sembra che Maria è già partita. Здається, що Марія вже виїхала.
- Credo che Paolo è tornato. Думаю, що Паоло вже повернувся.

В цих реченнях виражається впевненість (дія є цілком реальною), та через це дійсний спосіб вступає в боротьбу з дієсловами “*sembrare*”, “*credere*”, які навпаки виражають сумнів, невпевненість, і таким чином вимагають використання кон'юнктива. Достатньо навести декілька прикладів:

- So che hai detto la verità. Знаю, що ти сказав правду.
- Credo che tu abbia detto la verità. Думаю, що ти сказав правду.

Незважаючи на логіку та здоровий глузд, а також чітко визначене розділення двох граматичних категорій, дійсний спосіб отримав тенденцію в тому, щоб міцно зайняти місце кон'юнктива, та нанести йому останній удар.

Причин та аргументів для такого втручання достатньо багато, серед них і розповсюдження різноманітних способів вживання кон'юнктива в розмовній мові південної частини Італії, де насправді ігнорують вживання кон'юнктива. Якщо пересуватись національною територією з урахуванням всіх способів вживання кон'юнктива в розмовній мові різних регіонів Італії, ми побачимо, що з'явилася тенденція вказувати подію або внутрішній стан почуттів та думок в об'єктивно-реалістичній формі, використовуючи саме дійсний спосіб (Indicativo). Серед найбільш поширених причин цьому стало складне запам'ятовування форм неправильних дієслів в часах кон'юнктива, а також збіг закінчень дієслів кон'юнктива та дійсного способу.

Але у будь-якому випадку, якими б не були причини кризи кон'юнктива, це залишається безсумнівним фактом, та ніякі закони в граматиці не зможуть його врятувати від небезпеки зникнення.

З перебігом часу, більш тверді з усіх правил, кодифікованих в граматиці, увійшли у використання. Також і кон'юнктив трансформувався і увійшов у повсякденне життя, і навіть більше того, ті правила, які у певний період вважались помилковими, стали нормою. Передусім важливо пам'ятати про те, що відмова від кон'юнктива позначає усунення можливості виражати відтінки та нюанси в мовному значенні. Отже, якщо ми розглянемо наступні приклади, то побачимо, що відмінність у значенні (відтінки та нюанси) насправді існує в цих реченнях.

- Dicono che le pesche sono ormai mature. Кажуть, що персики вже досить зрілі. (Мовець погоджується з думкою інших і розглядає даний факт як дійсний).

- *Dicono che le pesche siano mature.* Кажуть, що персики мають бути зрілими. (Мовець особисто не впевнений, має сумнів щодо цього, каже про це невпевнено, та залишає іншим відповідальність за ствердження даного факту).

- *Penso che tu sei triste.* Думаю, що ти засмучений. (Мовець стверджує це впевнено. Враховуючи все те, що з ним трапилось, він повинен бути сумним).

- *Penso che tu sia triste.* Мабуть, ти чимось засмучений. (Мовець має таке враження, що, можливо, існує якась причина для того, щоб бути сумним).

- *Aspetterò finche tornerà.* Буду чекати до тих пір, коли він повернеться. (Я впевнений, що він повернеться).

- *Aspetterò finche torni.* Чекатиму на його повернення. (Я не впевнений чи він повернеться). [2:184-186]

Як ми вже зазначали, дійсний спосіб є способом реальності, а кон'юнктив є способом можливості. Вживання кон'юнктива є поширеним в підрядних реченнях, які часто виражають невпевненість, а також думку або припущення. Наприклад, підрядні цілі виключають можливість впевненості (ніколи не можливо передбачити наперед чи буде досягнута якась мета), і тому вимагають вживання кон'юнктива.

Отже, які ж саме причини прогресу дійсного способу та регресу кон'юнктива? Причин такому феномену багато, тому ми спробуємо визначити їх в історичному, географічно-лінгвістичному та функціональному порядку.

1. Сьогоднішня італійська мова намагається спростити свої морфологічні та синтаксичні структури: регрес кон'юнктива (спосіб, який передає більш складні та різноманітні структурні форми) йде в ногу з іншими феноменами спрощення, такими, як: поширення полівалентності частки **che** та прогресивне поширення вживання складносурядного речення за рахунок підпорядкування.

2. Кон'юнктив являється способом, який рідко вживається в великих регіонах Італії (передусім в центрі та на півдні).

3. Через те, що дійсний спосіб демонструє багато історичних прикладів найвідоміших авторів. У Данте зустрічаємо такий приклад, як: *credo che si mosero*.

В цьому випадку що ж краще вживати: дійсний спосіб чи кон'юнктив? Це те саме, що запитати себе, що краще одягнути: піджак з краваткою або джинси з теніскою. Потрібно використовувати кон'юнктив, коли необхідно вживати елегантну мову „з піджаком та краваткою”, але також удавайтесь до дійсного способу, коли ви користуєтесь зручною мовою „в джинсах з теніскою”. [3:364-3]

Деякі вважають, що кон'юнктив є мовним ускладненням, який в багатьох випадках може бути усунутий. Як, наприклад, відмінювання, яке зникло при переході від латини до романських мов. Або минулий час (*passato remoto*) – насправді в регіоні П'ємонт його достатньо безболісно вилучили з вживання. Що стосується майбутнього часу, то наскільки відомо, його не існує в деяких південних діалектах.

Вилучивши кон'юнктив з вживання з'являється можливість позбутися багатьох складностей. Чи насправді результатом стане спрощення?

Звернувши увагу на те, що можливо багато перераховувати граматичні форми латинської мови, які втратила італійська мова, відверто кажучи, ми не вважаємо, що італійська мова є менш складною, ніж латинська. Навіть діалект

регіону П'ємонт не є простішим за італійську мову. Однак досить легко пригадати ті мовні характеристики, які має італійська мова, але яких не існувало в латинській мові. Обмежимося наведенням прикладу системи дієслів: умовний спосіб (*condizionale*), численні вживання зворотної частки *si*, різні дієслівні способи для вираження аспекту дії, починаючи з форми *stare+gerundio* і т.д.

Ймовірно, що лінгвістичне сприйняття сучасної італійської мови вважає зайвим вживання кон'юнктива, або, краще сказати, вже не звертає надмірної уваги на мовні відтінки значення, які кон'юнктив дозволяє розрізняти. Дуже важливе саме по собі розуміння того факту, що більше не усвідомлюється необхідність у розрізненні відмінності між *об'єктивністю* (знаю, що це так) та *суб'єктивністю* (думаю, що це так).

Але до цього часу жодна мова не існувала без мовних відтінків значення, таким чином, ми повинні запитати себе, яка інша складність повинна або може бути введена замість кон'юнктива. Чи не сучасна розмовна італійська мова? Ускладнення, яке зараз нам може здаватись простою граматичною помилкою, надмірністю чи перебільшенням, одного разу з'явившись у загальноновживаній мові, можливо, вплине й на експресивний та естетичний рівень офіційної італійської мови.

Різнманітні вставні слова ***comunque*** (проте, все ж, однак), ***praticamente*** (практично), ***magari*** (мабуть, хоча б, навіть), ***un attimino*** (хвилиночку), ***giustamente*** (звичайно), і т.д., які ми вважаємо зайвими саме тому, що їх вживання є непотрібним (Для чого вони потрібні?). Чи не вони виражають своєю трохи нісенітною манерою, намагання збагатити мову експресивністю та виразністю, яку невідомо яким іншим шляхом можливо показати – підкреслити (***comunque***), пом'якшити (***un attimino***), надати суб'єктивності (***magari***), або об'єктивності дії (***giustamente, praticamente***)? Хто знає, може граMATика наступних років передбачить правило щодо коректного вживання ***un attimino***?

Але зараз, ми схилиємося до дотримання необхідності вживання кон'юнктива. [4,5,6]

Отже, кон'юнктив в сучасній розмовній італійській мові знаходиться у критичних умовах через те, що дійсний спосіб намагається витиснути його з граматичного складу і позбавити італійську мову дуже важливих відтінків у значенні, які за допомогою цього способу збагачують мову експресивністю та виразністю. Ця граматична категорія варта належної уваги при відтворенні, як з італійської мови українською так і навпаки. Саме нюанси в мовному значенні є дуже важливими при відтворенні цього граматичного способу в українській мові. Через це, при перекладі ми повинні уникати тенденції визначати подію в об'єктивно реалістичному світі, і звертати увагу на експресивність та відтінки у значенні, які в італійській мові на граматичному рівні виражаються саме за допомогою кон'юнктива. Але через відсутність граматичних відповідників кон'юнктива в українській мові ми повинні застосовувати всі граматичні, лексичні та стилістичні засоби для того, щоб адекватно відтворити значення речення. Більше того, перекладаючи італійською мовою речення чи мовні звороти, що виступають засобами експресивного вираження власних думок та почуттів, ми повинні завжди вживати кон'юнктив.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петрова Л.А. Итальянский язык Сборник упражнений по грамматике. - М.: ВШ, 2002. 2. Sensini M. Il sistema della lingua. – Milano: 1996. 3. Dardano M., Trifone P. Grammatica italiana con nozioni di linguistica. – Bologna: Zanichelli, 1999. 4. www.latinovivo.com. 5. www.mauriziopistone.it. 6. www.medianew.com/grammaticaviva/

У статті розглянуті особливості стану кон'юнктива (modo congiuntivo) в сучасній італійській мові. Проведений аналіз вжитку цієї граматичної категорії у певних ситуативних контекстах. Розглянуті граматичні особливості та засоби вираження волевиявлення мовця в усній мові з суб'єктивної точки зору. Також кон'юнктив був зіставлений з такою граматичною категорією як індикатив (modo indicativo), який навпаки являється засобом вираження об'єктивності.

The article deals with peculiarities of the conjunctive mood (modo congiuntivo) in the modern Italian language. It was carried out analysis of this grammatical category in the certain situational context. It was examined grammatical peculiarities and expression methods of the speaker intentions in the spoken language from subjective point of view. Also conjunctive mood (modo congiuntivo) was compared with indicative mood (modo indicativo), that on the contrary represents an objective mean of expression.

МАХЛІН П.Я.

Національна академія наук України

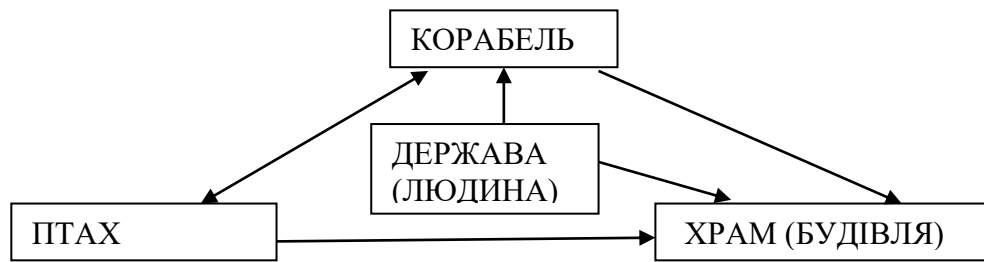
АНТИЧНА МОРСЬКА МЕТАФОРА В СУЧАСНІЙ ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Метафора, як зазначав автор терміну Арістотель, – це скорочене порівняння. “Заберіть сполучник “як” – і отримаєте метафору”, – казав він у своїй Поетиці [Poetica, 1457b].

На підставі аналізу античних авторів (Платона [Махлін, 2002] та Вітрувія [Махлін, Пучков, 2002]) ми виділили найтипівіші чотири шари, у межах яких найчастіше й відбуваються перенесення. Ці шари: “Птах – Будівля – Корабель – Держава”. Звичайно, метафоричні зв'язки між ціми лексичними шарами – це тільки гіпотеза. Вперше вона висловлена вітчизняним дослідником А.О. Пучковим [Пучков 1998, 238-239; Пучков 2000, 40].

На особливу частотність метафор саме у цих межах звертають увагу вже давно. Наприклад, німецький дослідник О. Вейзе ще на початку минулого століття зауважив, що “серед образів, запозичених від землеробства та війни, особливу роль відігравали тропи, що стосувалися моря” [Вейзе 1901, 58]. Це зауважують і такі сучасні дослідники, як О.М.Фрейденберг [Фрейденберг 1997, 183].

З іншого боку, перенесення, пов'язані із поняттям храм, також є типовими для античних авторів. Для прикладу наводимо систему подібних метафоричних перенесень між поняттями “Птах – Місто – Корабель – Будівля (Храм)” у мові Вітрувія [Махлін, Пучков, 2002]:

Власне кажучи, антична людина не просто порівнювала ці шари лексики. Вони зливались для неї в єдине взаємозамінне ціле. Метафорично породжене нове поняття починало жити власним незалежним життям. Так відбувається внаслідок символічного мислення античних громадян. Як результат такого руху думки – уявлення античної людини не тільки про тотожність метафор, але й про справжнє предметне існування понять, що утворились внаслідок метафори.

Якщо храм порівнювався з птахом, то виникала, наприклад, метафора “храм летить”. А звідси, внаслідок символічного сприйняття дійсності, уявлення про те, що храм і справді летить у повітрі і т.д.

Сучасна людина вже, звичайно, не мислить подібним чином, тому цікаво було б простежити як ці метафори розвиваються в прямому нащадку латини – сучасній італійській мові.

Ми виділили три шари перенесень: а) Корабель – Держава; б) Корабель – Птах; в) Корабель – Будівля.

А) “Корабель – держава”.

А.1) Перенесення з поняття “корабель” на поняття “держава”.

Ancora f – 1) якір; *ancora di salvezza* – якір спасіння, перен. остання надія. В давньогрецькій мові: *ankyra f* – 1) якір; 2) опора держави.

Bonaccia f – 1) штиль; 2) благополуччя. В давньогрецькій мові: *hesychia f* – 1) тиша; 2) мир. В латинській: *tranquillitas f* – 1) тиша; 2) мир. Подібне порівняння зустрічаємо у Платона: “Між людьми мир, спокій на морі, відсутність вітрів, на ложі сон турботам” [Symposion, 197c]

Correre – 1) бігти; 2) тікти (про воду). В латинській мові: *currere* – 1) бігти; 2) плисти.

Governare – 1) керувати uno Stato (державою); 2) керувати nave (кораблем); 3) піклуватись про дітей. Від грецького *kubernain* – 1) керувати кораблем; 2) перен. керувати державою. Запозичується з давньогрецької до латини: *gubernare* з тими ж значеннями. Найчастіша метафора в античних авторів, наприклад у Платона: “[теперішні держави] багато й таких, які подібні до кораблів, що занурюються у прірву, гинуть, або вже загинули або загинуть у майбутньому від нікчемности власних керманичів” [Polit. 302b].

Governatore m – 1) правитель; 2) керівник; 3) вихователь (гувернер). Від грецького *kybernetes* – 1) керманич; 2) перен. керівник. Запозичується до латини (*gubernator m*) з цими ж значеннями. В грецькій є ще подібне перенесення: *pauklerein* – 1) бути керівником корабля; 2) керувати державою. Подібне порівняння у Платона: “На кого з керівників вони схожі? Чи не подібні до них візники, які керують колісницями, що змагаються, або керманичі суден?” [Legg. X, 906a]

Mare m – 1) море; 2) маса, *mare di gente* – маса людей. Так і в давньогрецькій мові: *thalatta f* – 1) море; 2) перен. маса, множина. Порівняння людей з хвилями є у Платона: “устрій достатньої кількості колоній має доволі миролюбний характер. Якщо ж інколи і заповонить хвиля протилежного, що несе із собою розлив хвороб та згубні війни, то не можна включати до числа громадян усіх бажаючих”. [Legg. V, 741e]

Mareggiare – 1) море хвилюється; 2) хвилюватись, висловлювати протест. Подібне в латинській мові: *turbo m* – 1) вихор 2) смута. Від нього – *turbare*: 1) хвилюватись (море); 2) турбувати.

Naufragare – 1) зазнавати корабельної аварії; 2) зазнавати невдачі. Латинське: *naufragare* – 1) зазнавати корабельної аварії; 2) втрачати віру.

Naufragio m – 1) корабельна аварія; 2) загибель, розорення. В латинській мові: *naufragium n* – 1) корабельна аварія; 2) розорення. В давньогрецькій: *nauagion n* – 1) корабельна аварія; 2) загибель держави.

Nave f – 1) корабель, *guidare la nave del Stato* – керувати державою. *Nave cosmica, aerea* – космічний, повітряний корабель. У давньогрецькій мові (*naus*). Цитуємо порівняння Платона: “Подібно до того, як корабель, який пливе у морі, має потребу у постійному вартовому і вдень, і вночі, так само й держава прокладає свій шлях серед бурхливого натиску інших держав” [Legg. VI, 758b].

Виникає припущення, що сучасна технічна термінологія, пов’язана з повітрям та космосом (космонавт, аеронавт, вислови типу “повітряне судно” і т.п.), виробилась саме на цій давній метафориці.

Navigare – 1) плавати кораблем; *navigare in cattive acque* – бути у скрутному становищі (досл.: плавати в поганих водах). У давньогрецькій мові: *naustolein* – 1) перевозити на кораблі; 2) керувати державою.

Ondata f – 1) велика хвиля, вал; *ondata di popolo* – людська хвиля. Грецькою мовою: *kyma n* – 1) хвиля; 2) людський натовп. Латиною: *unda f* – 1) хвиля; 2) людський натовп.

Porto m – 1) гавань; 2) притулок, *essere in porto* – перебувати у небезпеці. В давньогрецькій мові: *limen m* – 1) гавань; 2) притулок. В латинській: *portus m* – 1) гавань; 2) притулок.

Sentina f – 1) трюм; 2) клоака, *sentina de vici* – гніздо розпусти. В латинській *sentina f* – 1) трюмні води. 2) Перенесене значення “покидьки”: “*Si tu exieris, exhaurietur ex Urbe magna et perniciose sentina rei publicae*” [Cicero, Contra Catilinam, I] – Якщо б ти забрався, то вичерпались би з Міста великі та небезпечні трюмні води держави” (пер. наш).

Tempesta f – 1) буря; *seduto tempestoso* – бурхливе засідання. Часте перенесення в класичних мовах. В латинській: *Procella f* – 1) буря; 2) смута. *Tempestas f* – 1) негода; 2) хмара стріл. В грецькій: *cheimon* – 1) зима, буря; 2) важкий час для держави.

А. 2) Перенесення з поняття “Держава (людина)” на поняття “корабель (вода)”.

Bocca f – 1) рот; перен. гирло річки; вузька протока. Давньогрецькою: *stoma n* – 1) рот; перен. гирло річки. Латиною: *os n* – 1) рот; перен. гирло річки; ніс корабля.

Capo m – 1) голова; *capo dell’ acqua* – джерело. (Див. *testa*).

Fianco m – 1) бік, стегно; 2) військ. фланг; 3) мор. борт. (Див. *lato*).

Lato m – 1) сторона, бік; 2) військ. фланг; 3) мор. борт. Латинське *latus n* – 1) бік; 2) фланг; 3) борт корабля.

Б) “Корабель – птах”.

Б. 1) Перенесення з поняття “корабель” на поняття “птих”.

Corrente f – 1) потік (*marina*) 2) повітряний потік. В латинській мові: *fluxus m* – 1) течія води; 2) потік повітря.

Remigare (remeggiare) – 1) веслувати; 2) рівномірно взмахувати крилами. В латинській мові – *remus m* – 1) весло; 2) крило.

Remigante m – 1) весляр; 2) махове крило. (Дивись вище).

Veleggiare – 1) пливти під вітрилами; 2) ширяти у небі. В латинській мові: *patare* – 1) пливти по морю; 2) летіти у небі.

Б. 2) Перенесення з поняття “птих (повітря)” на поняття “корабель (море)”.

Alto – 1) високий; 2) заст. глибокий, *alto mare* – відкрите море. В латині: *altum n* – 1) висота; 2) глибина. *Altitudo f* – 1) вершина; 2) глибина. *Fastigium n* – 1) вершина; 2) глибина. Поняття “глибина” та “висота” – нерозчленовані для давнього римлянина. Порівняйте: *profundum n* – 1) глибина моря; 2) висота.

В) “Корабель – будівля (храм)”.

В. 1) Перенесення з поняття “корабель (море)” на поняття “будівля”.

Fondo m – 1) дно моря; 2) нижні поверхи будинку. В давньогрецькій мові: *edafos m* – 1) дно моря; 2) земельне володіння. В латинській: *fundus m* – 1) дно моря; 2) земельне володіння.

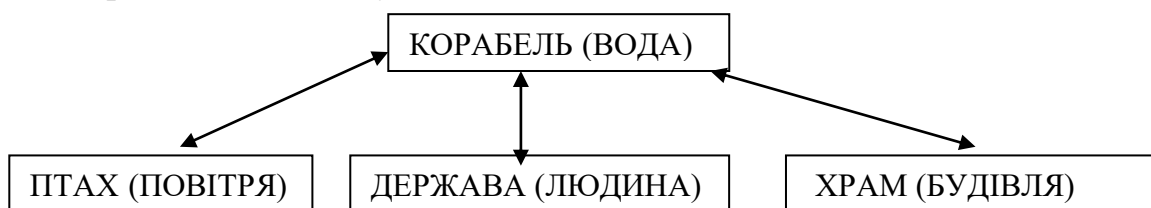
Navata f – арх. неф (від *nave f* – корабель). В давньогрецькій мові: *naus* – 1) корабель; 2) частина храму (неф). В латинській мові: *naus* – 1) корабель; 2) неф.

В. 2) Перенесення з поняття “будівля” на поняття “корабель (море)”.

Architettare – 1) будувати споруди; 2) будувати кораблі. В латині: *aedificare* – 1) будувати споруди; 2) будувати кораблі.

Construzione f – 1) будівництво споруд; будівництво кораблів (*navale*). (Див. вище).

Система перенесень між лексичним шаром “Корабель” та лексичними шарами “Держава – Птах – Будівля”:

Отже, бачимо, що в сучасній італійській мові присутні античні метафори. Деякі слова (наприклад, *lato*) зберігають значення відповідних латинських (тут: *latus*). Деякі утворюються від колишніх латинських синонімів, у яких запозичають ці ж самі перенесені значення (наприклад, *bocca*, *fianco* порівняно з латинськими *os*, *latus*). Найцікавішими, на наш погляд, є випадки, коли слова, що не мають прямих латинських твірних, формують свої перенесені значення за відповідним античним зразком (слова *veleggiare*, *remigare*, *mareggiare* та інші). Тобто такі слова продовжують започатковану тисячоліття тому традицію порівнювати корабель з птахом, державою та будівлею. Можливо, ми маємо тут

певний спосіб мислення, так би мовити, стійку семантичну модель творення перенесених значень.

Навіть нові терміни, що були вигадані людством на позначення зовсім не відомих для античних громадян речей, також мають своє коріння в давньому символічному світосприйнятті. Тобто, не випадковим є для європейської культури порівняння повітряного простору та космосу з океаном, а космонавта з моряком (латиною та грецькою мовою дослівно: *nauta*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вейзе О. Опыт характеристики латинского языка: пер. с нем. – М., 1901. 2. Махлін П. Метафори, связанные с понятием “государство” у Платона // Теорія та історія архітектури та містобудування: 36. наук. пр. НДІТІАМ. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 99 – 108. 3. Махлін П., Пучков А. Метафора та метонімія як джерела античної архітектурної термінології. Вітрувій // Архітектурна спадщина України. – К., НДІТІАМ, 2002. – С. 307 – 313. 4. Пучков А.А. Парадокс античности: Принцип художественно-пластической телесности античной архитектуры. – К., 1998. 5. Пучков А.А. Пуантилизм античного пространства или Архитектура в эстетике Платона. – К., 2000. 6. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра: Период античной литературы. – 2-е изд. – М., 1997. 7. Древнегреческо-русский словарь: В 2-х т. / Сост. И. Х. Дворецкий. – М., 1958. 8. Итальянско-русский словарь / Сост. Н.А.Скворцова, Б.Н. Майзель. – М., 1977. 9. Латинско-русский словарь / Сост. И. Х. Дворецкий. – М., 1986.

МЕЛЬНИК І.М.

Київський національний лінгвістичний університет

ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІСПАНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ НА РІВНІ СИНТАКСИСУ

Порівняння двох мов, окрім свого безперечного значення для розвитку лінгвістики взагалі, робить можливим виявлення відмінностей між системами цих мов, та застосування отриманих результатів для оптимізації навчального процесу студентів, які вже володіють однією іноземною мовою. Поорівняльно-типологічний аналіз двох мов (англійської та іспанської) проводиться на рівні синтаксису, в цьому зв'язку, нам цікаві такі явища, як типи синтаксичного зв'язку та порядок слів у реченні.

Звернемося більш детально до такого типу синтаксичного зв'язку як узгодження. Узгодження в обох мовах репрезентоване в групах іменник-прикметник та підмет-присудок (в особовій формі дієслова). Під час порівняння прикметника та іменника відразу ж стають помітними суттєві відмінності:

- так, в іспанській мові вищезазначені частини мовлення узгоджуються як в атрибутивній групі (*el amor grande*), так і в предикативній (*un gran amor*). В англійській мові прикметник та іменник узгоджуються тільки в атрибутивній групі (*a big house*).
- В іспанській мові узгодження здійснюється згідно роду та числа, тоді як в англійській мові узгодження в роді і числі відсутнє.

Обидва вищезгадані факти можуть стати чинником негативного переносу при навчанні писемного мовлення англійською мовою студентів, які вже володіють іспанською.

Порівнюючи узгодження підмета та присудка, можна зробити наступні висновки:

- підмет та дієслово-присудок можуть узгоджуватись в особі та числі в обох мовах. Однак, в англійській — це явище зустрічається менш часто ніж в іспанській. Про узгодження підмета та дієслова-присудка в числі та особі в англійській мові можна говорити лише у випадку з дієсловом *to be*, а також побудові форм третьої особи однини всіх теперішніх часів.

Звертаючись до порівняльно-типологічного аналізу порядку слів, слід відмітити, що це — найголовніший аспект структури речення. Англійська мова відрізняється від іспанської зв'язним порядком слів. (Тут і далі термінологія В.Г. Гака). Якщо в іспанській мові знаменне слово може займати в реченні будь-яке місце, то в англійській мові речення суворо регламентоване, порядок слів — твердий. Значні відмінності спостерігаються під час побудови питальних та заперечних речень. В запропонованій таблиці репрезентовані способи, якими може бути виражене питання в мовах, що порівнюються.

Таблиця 1

Способи побудови питань

Засоби репрезентації	Іспанська мова	Англійська мова
Інтонія	+	-
Порядок слів	-	+
Лексичний елемент:		
Частки	+	+
Питальні слова	+	+

Аналізуючи дані Таблиці 1, можна припустити, що під час побудови питання, речення буде оформлюватись вищезгаданими студентами переважно за допомогою інтонації, що є порушенням правил англійської мови. Іншими словами, можливий прояв міжмовної інтерференції на рівні синтаксису. Щодо функціонування питальних речень, то в загальних рисах воно співпадає. Такі речення використовуються не тільки для своїх первинних функцій, для вираження саме питання, але й у вторинних, для вираження так званого риторичного питання, спонукання, уточнення, тощо.

Заперечення в іспанській та англійській мовах виражається двома способами:

- заперечними частками;
- заперечними словами.

В англійській мові заперечна частка — специфічна: вона є службовим придієсловним елементом, і не може, на відміну від іспанської, використовуватись при інших словах. Крім того, слід зазначити, що заперечна частка, як правило, є придієсловним елементом допоміжного дієслова, що в свою чергу, зумовлює певний порядок слів у заперечному реченні в англійській мові. Таким чином, як і у випадку з питальними реченнями, мають місце серйозні розбіжності в побудові заперечних речень в двох мовах, що буде сприяти прояву негативного переносу під час оволодіння системою писемного мовлення англійської мови студентами, які володіють іспанською.

Аналізуючи вживання заперечних слів, слід відмітити, що як іспанська, так і англійська мови є мовами одного заперечення. Тому при наявності заперечного

слова, заперечна частка при дієслові як в іспанській, так і в англійській мовах не вживається.

Порівнюючи функціонування заперечних речень, слід зазначити, що в загальних рисах, в обох мовах воно практично однакове. Первинною функцією заперечної форми є, природньо, вираження заперечення. Однак, в обох мовах, вона використовується й у вторинній, переносній функції для вираження ствердження, пом'якшеного прохання та інших модальних відтінків.

Проведене зіставлення систем писемного мовлення іспанської та англійської мов на рівні синтаксису, дозволяє зробити висновок про те, що оволодіння ним вищезгаданими студентами пов'язано з низкою труднощів. А саме:

- труднощі на рівні синтаксису пояснюються
 1. розбіжностями в формах узгодження прикметника та іменника;
 2. розбіжностями в способах вираження запитань;
 3. розбіжностями в побудові заперечних речень.
- Причиною такого рода труднощів є негативний міжмовний перенос.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. - Москва.: Просвещение, 1983.

МОСЕНКІС Ю.Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СЕМАНТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У СПЕЦКУРСІ “МОВНІ КОНТАКТИ”

Мета статті – вивчення семантичного аспекту лінгвокомпаративістичних досліджень як матеріалу для наукового забезпечення спецкурсу “Мовні контакти”.

Дослідники не раз відзначали виняткову роль семантики в порівняльно-історичному мовознавстві. Особливу складність викликає семантичний аспект у процесі реконструкції давніх мовних станів. Допоміжну інформацію й водночас засіб контролю дають нам екстралінгвістичні відомості – культурний контекст досліджуваних слів. Розглянемо ці питання на прикладі трьох паралелей між субстратними елементами праслов'янської й давньогрецької мов.

Праслов'янська форма **volь* “віл” не має певних (у межах індоєвропейських фонетичних законів) дальших зв'язків. Іноді розглядається як “слов'янський новотвір” [1, т. 1:399], із чим важко погодитися з огляду на позаслов'янські паралелі. Слово слушно відносять до “етимологічно непрозорих” [2:527].

Стосунки з германським коренем, представленим у давньоісландському *boli*, англосаксонському *bula*, англійському *bull*, німецьке *Bulle* “бик, віл” (із яким слов'янське слово пов'язували М.Горяєв, В.Георгієв [3:113]), залишаються невизначеними, як і походження самого германського кореня (припускають, зокрема, звуко символізм). М.Фасмер вважає слов'яно-германський зв'язок названих слів “сумнівним” [4, т. 1:336], що підтверджується відсутністю регулярних індоєвропейських фонетичних відповідностей, але не виключає спільного субстрату.

Явна паралель – грецьке *bolinthos* “бик” із коренем *bol-*, традиційним догрецьким суфіксом *-(i)nth-* і грецьким закінченням *-os* (слово за походженням догрецьке [5:3]). На цю паралель уперше вказав В.Томашек [4, т. 1:336]. Численні археологічні свідчення про дуже подібні прояви культу бика у трипільській та егейській культурах дозволяють припускати вживання в мові носіїв цих культур відповідного спільного слова (пор. також слово *теля*). Показово, що слов’янське слово означає прирученого бика, а грецьке – дикого, що може свідчити не лише про велику давність приручення бика носіями субстратної передслов’янської мови, а і про способи приручення.

Семантична відмінність – “віл” і “дикий бик” – може бути співвіднесена з археологічним уявленням (уперше сформульованим у 1905 р. Е.Р. фон Штерном) про трипільську культуру як “передмікенську” і про залежність певних культурних проявів Балкан від північнішого регіону.

Праслов’янську форму **želězo* “залізо” з балтійськими паралелями давно пов’язують із грецьким *khalkos* “мідь”, яке навіть класики індоєвропейського мовознавства (А.Мейє та ін.) вважають доіндоєвропейським [1, т. 2:228–229]. Це слово належить до “запозичень із невідомих неіндоєвропейських мов” [2:503]. Авторитетний дослідник давньої історії України В.М.Даниленко вказує, що не тільки *khalkos*, а й багато інших назв металів можуть сягати доіндоєвропейських мов [6:109].

В.В.Іванов намагається пов’язувати розглянуті назви заліза з хатським *hapalki* (*hafłki*) з тим самим значенням [7:13, 17–18]. Однак слід зважати на те, що хатська мова з великою вірогідністю визначається не як північнокавказька (близька до абхазо-адигських, як вважає В.В.Іванов), а як індоєвропейська, близька до латинської [8:48–49].

Зрозуміло, трипільська культура (з мови носіїв якої припускається запозичення субстратного терміна у праслов’янську) ще не знала заліза, і для цього терміна, зважаючи на його догрецьку (егейську) паралель слід припускати первісне значення “мідь”.

Щодо назв міді й заліза як металів, що в історії змінили один одного, добре відомий прояв закону “функціональної семантики” (у формулюванні М.Я.Марра). Так, у грецькій мові назва коваля, утворена від назви міді (*khalkes*), була заміненна на назву коваля, утворену від назви заліза (*sidereys*).

Контекст наведеного порівняння у матеріальній культурі – археологічний факт зв’язку давньої металургії України (зокрема, трипільської доби) з Балканами.

Реконструйовано праслов’янську форму **lěsъ*, але “єдиної думки про первісне значення слова і далші його зв’язки немає” [1, т. 3:266]. “...Належало б у першу чергу ретельно дослідити слов’янське **lěsъ*, досі погано пояснене” [9:362].

У германських мовах маємо паралелі (англ. *wood*, нім. *Wald* “ліс” тощо), похідні від прагерманської форми **walthus* “ліс”, яка вважається доіндоєвропейською [10:28]. А.П.Критенко порівнює слов’янський термін із давньоанглійським *leswe*, *lese* “луг” [2:521], але тут звертає на себе увагу розходження значень.

У давньогрецькій мові *alsos* – “священний гай”. Слово зафіксоване ще лінійним письмом В і, отже, відоме принаймні з другої половини II тис.до н. е., за

походженням визначається етимологічним словником Я.Фріска як “неясне”. Його, зокрема, пов’язують із назвою священного гаю в Олімпії – *Altis*.

Є всі підстави з великою вірогідністю припускати зв’язок субстратних (доіндоєвропейських) позначень лісу в слов’янських, германських і грецькій мовах. Фонетика (відсутність звукових відповідностей індоєвропейської природи) ніяк не дозволяє встановити зв’язки між ними в межах індоєвропейської родини.

Екстралінгвістичний контекст свідчить про поклоніння священним гаям (при незначній поширеності храмів) як на території стародавньої України, так і на Балканах. А порівняння дослов’янського й догрецького субстратних термінів дозволяє зробити висновок про первісність саме значення “священний ліс”.

Отже, порівняння елементів субстратної лексики у контексті екстралінгвістичних відомостей про культуру носіїв відповідних мов дозволяє робити вірогідні припущення й висновки про давнішу семантику термінів. Такий наочний матеріал становить інтерес, на наш погляд, як наукове забезпечення спецкурсу “Мовні контакти”.

Перспективи дослідження – визначення критеріїв, за якими серед можливих значень певного реконструйованого терміна доцільно виділяти найбільш архаїчне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1982–2003. – Т. 1–4. 2. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства / За ред. О.С.Мельничука. – К.: Наукова думка, 1966. 3. *Георгиев В.* Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. 4. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4. 5. *Откупщиков Ю.В.* Догреческий субстрат. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. 6. *Даниленко В.Н.* Энеолит Украины. – К.: Наукова думка, 1974. 7. *Иванов В.В.* Древние культурные и языковые связи южнобалканского, эгейского и малоазийского (анатолийского) ареалов // Балканский лингвистический сборник. – М.: Наука, 1977. – С. 3–39. 8. *Mosenkis Yu.L.* Ancient Occidental and Oriental Inscriptions and Languages with Special References to Greek and Armenian. – Kyiv: NDITIAM, 2001. 9. *Трубачев О.Н.* Рец. на: J. Trier. *Venus. Etymologien um das Futterlaub.* – Köln; Graz, 1963. – 207 S. // Этимология 1964. – М.: Наука, 1965. – С. 361–362. 10. *Брим В.А.* Состав и характер неразъясненных элементов в германских языках // Яфетический сборник. – Пг., 1923. – Вып. 2. – С. 18–31.

Основним завданням дослідження є показ зв’язків між доіндоєвропейськими субстратами праслов’янської й грецької мов в етимологічній семантиці.

The major concern of the research is a demonstration of the relations between Pre-Indo-European substrata in Proto-Slavonic and Greek in etymological semantics.

НЕКРЯЧ Т.Є., ЧАЛА Ю.П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРЕКЛАД І КУЛЬТУРА

В процесі трансформації однієї мови в іншу, ми перекладаємо не слова, не абзаци, а художній твір, в ідеалі намагаючись зробити його явищем національної культури.

Художній переклад є значно складнішим за переклад творів інших жанрів, оскільки він передбачає не лише двомовний, але й двокультурний і двосоціальний переніс, що включає весь набір емоцій, асоціацій та ідей, а також комплексно пов’язує мови різних націй з їхнім життям та традицією.

Загально відомо, що художній переклад являє собою двоаспектний процес, який знаходиться під впливом численних перемінних факторів, зокрема питання, чи повинен переклад орієнтуватися на мову джерело, чи на мову ціль, або, чи слід адаптувати даний оригінал до певних прагматичних цілей. Українська художня література і англійська художня література, які не лише написані різними мовами, але й репрезентують різні культури, сильно відрізняються в плані лінгвістичних, літературних та культурно-соціальних умовностей (конвенцій).

Перекладачеві необхідно звертати особливу увагу не лише на конкретні специфічні засоби, за допомогою яких мова створює естетичні ефекти в цільовій культурі, чи на методи і стратегії, які використовують перекладачі аби досягти експресивної ідентичності, але й досягнути культурно-соціальні цінності й відтворити їх в художньому перекладі.

Тетяна Толстая, як нам здається, знайшла саме такі слова, які точно виразили сутність перекладацької роботи: „...І раптом мені повністю відкрилася складність каторжної праці перекладача, його подвиг, який практично нічим не винагороджується, мало ким цінується і є потаємним. Подібно до Адама, він (перекладач), вимушений знову і знову давати імена речам, предметам, поняттям чужого саду, який таємно і пишно буває за огорожею. Але сад змінюється, відцвітає, опадає, заростає і гложне, вискользує, перетворюється, відпливає кораблем від причолу і розчиняється в тумані, з нами ж залишаються лише неясні обриси вітрил та скрипіння снастей” [1:354].

У 50-х роках у перекладознавстві оформились два основні напрямки: лінгвістичний та літературознавчий. Прихильники лінгвістичного підходу розглядають переклад як творчий процес, в якому лінгвістичні закономірності відіграють підпорядковану роль, і тому лінгвістичну теорію перекладу вважають непотрібною та формальною. Лінгвісти, в свою чергу, розглядають всі форми та види перекладу як мовні явища, підпорядковують їх лінгвістичним закономірностям, тобто досліджують мовні проблеми перекладу, застосовуючи метод лінгвістичної інтерпретації перекладацької діяльності. Послідовники лінгвістичної теорії перекладу розподіляються на дві полярні групи: до першої належать лінгвісти, які, висуваючи на перший план завдання опису еквівалентних відносин між двома мовами, все-таки приділяють увагу й згаданим екстралінгвістичним факторам, що знаходяться поза мовною структурою (хоча і є тісно з нею пов’язаними), контексту, який розуміється не тільки як безпосереднє оточення слова чи фрази, але й як дійсність, що обумовлює появу тексту (О.В. Федоров, Л.С.Бархударов); інші представники лінгвістичної теорії вибудовують її в рамках лінгвістики, розуміючи її у вузькому значенні слова, тобто як макролінгвістику, яка досліджує мову як таку, без урахування екстралінгвістичних факторів (І.І.Ревзін, В.Ю.Розенцвейг, А.Г.Етингер та інші). Втім, ані літературно-стилістичний, ані лінгвістичний підходи не спромоглися розпізнати природу художнього перекладу. Літературознавчий – оскільки неможливо не враховувати, що будь-який твір, незалежно від своєї жанрової приналежності, існує мовою оригіналу і перестворений – мовою перекладу. Мова являє собою не тільки засіб здійснення та існування абстрактного мислення, але й передає образний бік мислення. Тому не можна забувати, що саме мова є інструментом передачі соціально-культурного досвіду. На нинішньому етапі

найбільш доцільним й всеохоплюючим підходом до вивчення художнього перекладу нам видається соціосеміотичний підхід, який надає можливість розглянути всі аспекти цього складного процесу. Останнім часом у цьому напрямку плідно працюють дослідники багатьох країн світу: Йонгфанг Ху, К.Тривені, В.Леонарді, К.Джеймс, А.П.Караманіан та інші. На нашу думку, для вирішення проблем сучасного перекладознавства необхідною є розробка комплексного підходу, який став би інструментарієм у процесі досягнення адекватності перекладу.

Переклад художньої літератури включає обмін соціальним досвідом особистостей у вигаданому світі з читачами іншої культури або суспільства. В процесі художнього перекладу на перший план виходить як соціальний фактор, так і фактор автора (авторська індивідуальність). Персональний стиль автора і стиль тексту перетинаються, як за допомогою соціального, так і авторського факторів, і відрізняють один прозовий твір від іншого. Таким чином, відтворення стилю, як авторського, так і текстового, вважається стрижнем у художньому перекладі. Перед перекладачем художньої літератури постає важке завдання дослідити стиль роману чи повісті, а також „надзавдання” автора, яке він реалізує через показ життя суспільства, людських взаємин тощо.

Прозові твори справляють більш сильний соціальний вплив порівняно з драматичним та ліричним жанрами. Бестселер може мати мільйони читачів. Популярні романи нерідко екранізуються, і це неодмінно розширює їхню аудиторію. Метою будь-якого романіста є широкомасштабний соціально-культурний вплив. Не завжди цей вплив є позитивним. Перекладач, беручися за переклад, повинен враховувати і оцінювати можливі соціально-культурні наслідки пропагування чужих цінностей в національній культурі.

Теоретичною базою соціосеміотичного підходу до перекладу художнього тексту є соціосеміотична теорія мови М.Халідея, він наголошує на єдності тексту (мови), контексту (лінгвістичного та нелінгвістичного) і соціальної структури, а також стверджує, що мова є унікальною системою знаків з соціальною функцією, яка здатна виражати значення всіх інших знакових систем. Більш глибоко розглядає цю проблему Пітер Ньюмарк, згідно з теорією якого функції мови поділяються на експресивну, інформативну, вокативну, естетичну, фатичну та металінгвальну. Найбільш суттєвою частиною цього підходу є концепт, що соціальна семіотика займається не лише питанням про те, що говорить і робить людина, але й приділяє особливу увагу питанню: коли, в якому контексті і чому вона це говорить і робить, тобто досліджує рівень широкомасштабних соціальних наслідків слів людини та її вчинків.

Оскільки переклад охоплює щонайменш дві мови та дві культурні традиції, перекладачі постійно вирішують проблему – як відтворювати культурні аспекти, що є імпліцитно закладеними в тексті оригіналу. Культурне підґрунтя для перекладу набуває різних форм в широкому діапазоні: від лексики та синтаксису, до ідеології і способу життя в певній культурі. Проблеми перекладу інокультурних маркерів найбільш повно представлені в культурно-етнічній концепції перекладу Юджина Найди та його послідовників. Ю.Найда цілком справедливо вказує, що працюючи з мовою, необхідно визнавати її невід’ємний зв’язок із культурою. На його думку, немає таких мов, які сегментували б

позамовний досвід ідентично. Обговорюючи проблеми відповідності в перекладі, Найда приходить до висновку, що „розбіжності культур можуть спричинити більш серйозні труднощі для перекладача, ніж структурні розбіжності мови” [2:130]. Видатний семіотик Юрій Лотман стверджує, що „ніяка мова не може існувати, поки вона не поглиблена в контекст культури; і жодна культура, яка не має своїм центром структуру природної мови, теж не має права на існування” [3:221]. С.Басснет підкреслює важливість цього подвійного положення, при якому переклад – це твердження, що мова є „серцевиною культури”, тобто лінгвістичні категорії значень, що трансформуються, є тільки частиною перекладацького процесу; „цілий набір екстралінгвістичних критеріїв” має також враховуватись. В той же час, „спроба вмістити систему цінностей культури тексту оригіналу в межі культури тексту перекладу є дуже небезпечною справою” [4:13-14].

Перекладач повинен сам вирішувати ступінь значущості кожного конкретного культурного аспекту, а також в якій мірі необхідно, або бажано відтворювати його в тексті перекладу. При виборі тих або інших культурних імплікацій, які перекладач вважає суттєвими для перекладу, слід також чітко окреслити, для якої саме аудиторії призначається переклад. Тобто визначити для себе ідеального читача. Категорії читача все активніше залучаються до вивчення літератури в усіх її проявах, в тому числі і до перекладознавчих студій. Ідеальний читач – це читач, якому автор приписує „знання” певних факторів, пам’ять про певний досвід... А також певні думки, переваги та упередження разом з певним рівнем мовної компетентності [5:12]. Втім, не слід забувати, що автор може знаходитися під впливом всіх цих понять, залежно від ступеню його усвідомлення приналежності до конкретної соціокультурної групи. Різноманітні підходи до передачі в перекладі культурних імплікацій необхідно аналізувати з урахуванням неминучих перекладацьких втрат в тих випадках, коли вихідний текст є особливо насиченим соціокультурним змістом. Беручи до уваги природу того або іншого тексту перекладу, перекладач мусить вирішити, яку частину фоново-культурних знань йому потрібно висвітлити експліцитно в своєму перекладі. Це означає, що перекладачеві іноді доводиться прибівати до достатньо суттєвих додавань з метою збереження всіх специфічних культурних референцій. Як слушно зауважує Пітер Ньюмарк, додаткова інформація, яку перекладач може вводити в свою версію, є здебільшого інформацією культурною [6:91].

Культурний переніс передбачає багатовекторний підхід, він включає стосунки автора із своїм матеріалом, а також стосунки автора із своїм читачем. Майстерний переклад повинен відобразити ці параметри. Перекладач має перенести ці особливі культурні явища з однієї мови в іншу. Більшість перекладів покликані бути більш-менш прийнятним аналогом оригіналу, щоб зробити твір доступним для тієї частини читачів, які не володіють мовою оригіналу. Зрозуміло, це накладає велику відповідальність на перекладача. Загально відомо, що перекладачеві недостатньо володіти лише мовою оригіналу. Висококваліфікований перекладач, особливо перекладач художньої літератури, повинен мати широку і глибоку ерудицію, знатися на тонкощах історико-політичних і соціо-культурних процесів тієї країни, з мови якої відбувається переклад. Як не парадоксально це звучить, але в ідеалі, перекладач повинен бути на порядок більш освіченою людиною, ніж автор оригіналу (зрозуміло, від

перекладача вимагається і велике самозречення). Необхідно бути надзвичайно добре обізнаним із власною культурою, аби вміти прокладати містки між нею і чужою культурою.

Вивчаючи процеси перекладу, слід постійно пам'ятати, що хоча переклад є, головним чином, лінгвістичною діяльністю, він належить до семіотики, науки, що вивчає знакові системи і структури, знакові процеси і функції знаків. При вузько лінгвістичному підході наголошується, що переклад представляє переніс „значення”, яке міститься в одному наборі мовних знаків, в інший набір мовних знаків за допомогою компетентного використання словника і граматики. Але, зрозуміло, що процес перекладу неминує залучає цілу систему екстралінгвістичних критеріїв.

Переклад ніколи не був діяльністю, ізольованою від суспільства, кожний переклад існує в певному історико-культурному і соціальному контексті. Переклад завжди виконує одну, або декілька спеціальних цілей; поява кожного нового перекладу, зокрема класичних творів, обумовлюється певною причиною, формується під впливом певної сили, набуває форми, яка відповідає естетичним домінантам періоду створення перекладу.

В інтелектуальному аспекті переклад виступає, як засіб культурного збагачення. Переклад нерідко перетворюється на переписування оригінального тексту, оскільки здійснюється в умовах специфічних обмежень, і для конкретних цілей. Буває, що не сам перекладач обирає для перекладу близький йому за духом текст; деякі переклади виконуються на замовлення тих або інших соціо-політичних сил. Така ідеологічна маніпуляція не може не вплинути на якість перекладу, на зміну літературної фізіономії оригінального автора. Авторська ідентичність може зазнати суттєвих перекозень, іноді, навіть, підсвідомо для перекладача. Досить згадати переклади радянських часів, в яких авторів на зразок Симони де Бовуар, або Камю заганняли за допомогою перекладів у прокрустове ліжко соціалістичного реалізму.

Відомий дослідник-перекладознавець Андре Лефевр розробив ідею перекладу, як форми переписування оригінального твору [7:87]. Згідно з цією ідеєю, суспільство розглядається, як конгломерат систем, однією з яких виступає література. Ця літературна система володіє подвійним механізмом контролю. Один механізм управляє нею, головним чином з зовні, він визначає стосунки всередині культурно-соціального середовища, де домінують ідеології і патронаж. Другий механізм працює всередині літературної системи, де домінує поетика. Всі ці фактори поєднуються і впливають на якість літературних текстів, як оригінального, так і перекладних.

Лефевр розглядав переклад, як таку форму перевираження, в якій кожен текст, створений на основі іншого тексту, має на меті пристосувати цей інший текст до певної ідеології, або до певної поетики, - найчастіше, і до ідеології і до поетики.

Оскільки, згідно з семіотикою, знаки, які містяться в тексті, несуть додаткове смислове навантаження, то і культурні явища, описані в оригінальному тексті, мають абсолютно різні значення (соціальні, культурологічні та хронологічні розходження) і викликають різні асоціації у читачів перекладу, отже, оптимальним для перекладачів художньої прози є соціосеміотичний підхід до

перекладу. Цей підхід здатний прояснювати роботу різноманітних функцій лінгвістичного посередника, щодо літературних та культурних звичаїв, авторської індивідуальності та світогляду, а також соціального значення художньої прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Толстая Т.Н. День:Личное. – М.: Подкова, 2001. 2. Nida E. Principles of correspondence // Venuti L. The translation reader. – London: Routledge, 1964. – PP. 130 - 147. 3. Lotman J., Uspensky B. On the semiotic mechanism of culture // New Literary History. – 1978. – PP. 211 - 232. 4. Bassnet S. Translation Studies. – London: Routledge, 1991. 5. Coulthard M. Linguistic constraints on translation. // Studies in translations / Estudos da traducaao, Ilha do Desterro, 28. Universidade Federal de Santa Catarina, 1992 - PP. 9 - 23. 6. Newmark P. A textbook of translation. New York: Prentice Hall, 1988. 7. Lefevere Andre. Translation, rewriting and the manipulation of literary fame. – London and New York: Routledge, 1992.

Переклад художньої прози є набагато складнішим за переклад творів інших жанрів, тому що він включає не тільки двомовний переклад, але й передачу інокультурних маркерів, перенесення одного соціуму в інший, з цілим комплексом емоцій, асоціацій та ідей, обміном соціальним досвідом героїв художнього твору з читачами в іншій культурі або суспільстві. Метою цієї статті є дослідити природу художнього перекладу та довести необхідність впровадження соціосеміотичного підходу у процес художнього перекладу. За останні два-три десятиріччя розвиток у царині граматики, загальної та порівняльної лінгвістики, семантики, інформаційної теорії, антропології, семіотики, психології та дискурсивного аналізу справили великий вплив на загальну теорію перекладу, давши дисципліні можливість розширити межі дослідження та застосувати новий, соціосеміотичний, підхід до концепції визначення рівня відповідності перекладу лінгвістичних особливостей та культуральних систем. При застосуванні соціосеміотичного підходу при перекладі створюється можливість прочитання тексту на якісно новому рівні, тобто текст перекладу не виступає точною копією оригіналу, а передає культурологічні особливості, створені автором в оригінальному тексті.

Translation of fiction is much more complicated than the translation of other genres, as it deals not only with bilingual, but also bi-cultural and bi-social transference. This paper intends to explore the nature of fiction translation and to prove the necessity of introducing the sociosemiotic approach to translation of fiction. During the past two or three decades, developments in the fields of transformational grammar, general and contrastive linguistics, semantics, informational theory, anthropology, semiotics, psychology, and discourse analysis have exerted great influence on general translation theory, enabling the discipline to broaden the areas of investigation and to offer fresh insights into the concept of correspondence on transference between linguistic and cultural systems. The sociosemiotic approach takes into consideration various aspects of the philological, linguistic, communicative, and other approaches of translation and extends considerably the base for recognizing the meaningfulness of both lexical content, rhetoric form and cultural-social value. Therefore it has been found to be relatively comprehensive. We consider it the best approach to studying translation of fiction and solving the potential problems in translation of fiction.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АФОНОГРАМ У СИНТАГМАТИЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Як відомо, громіздкість французької орфографічної системи має історичне та лінгвістичне пояснення. Основною причиною є відсутність у французької мови власної системи письма: вона користується графічним кодом латинської мови, який пристосований до передачі мовлення не через посередництво добре продуманого єдиного акту, а поступово, стихійно, у результаті багатовікового розвитку, у процесі якого французька писемність відставала від вимови [Веденина 1988,10].

Еволюція вимови за час існування французької писемності призвела до великих розходжень між вимовою і написанням навіть найпростіших слів (що свідчить про статичність писемної форми мови, її стабільність, стійкий характер).

Графо-фонетичні і фонемо-графічні невідповідності настільки великі, що у теперішній час можна “прекрасно писати і не вміти вимовляти і вимовляти, не вміючи писати” [Bunney 1967,48]. Діючу орфографію можна систематизувати у вигляді синхронічних правил, кожне з яких можна пояснити у діяхронічному аспекті [Крючков 1980,72]. Кожна окрема словоформа французького писемного мовлення дозволяє трактувати себе як мікросистему початкової та кінцевої частини – ініціалі та фіналі, які виділяють на основі структурно-графічної специфіки кожної з них.

Формальною основою парадигматичної підсистеми є ініціаль – відрізок графічної словоформи до фіналі, яка не вимовляється. Так як характерною рисою французької орфографії є глибокий зв’язок з усним мовленням і, значить, принципіальна фонетичність, а ініціаль є графічним аналогом усного слова, то основним критерієм класифікації ініціалей служить графо-фонетичний зміст елементів первинного орфографічного рівня. Це зумовило принцип класифікації: монограми – поліграми – афонограми – ілетрограми.

У складі графічних ініціалей можуть бути окремі букви, які не мають звукової відповідності. Це так звані “німі” букви або афонограми, тобто букви, яким відповідає “нуль” звука: *peine* [pɛn], *guerre* [gɛ:r], *longtemps* [lõtã], *asthme* [asm], *fils* [fis], *août* [u], *sculpteur* [skyltœ:r], *trahison* [traizõ], *auxquelles* [okɛl], *business* [biznes], *rez-de-chaussée* [ret]osə], *automne* [oton], *hiver* [ivɛ:r], *aulne* [o:n], *chaudement* [ʃodmã], *casserole* [kasrol], *bonnetrie* [bontri].

Афонограми є орфограмами підвищеної складності, бо їм відповідають так звані „нераціональні” написання. Узагалі весь графічний словниковий запас французької мови можна поділити на дві частини: раціональну та нераціональну. У першу входять ті слова, вимові, яких властива проста відповідність знакам графічного комплексу, у другу – усі „нераціональні” написання [Крючков 1984,76] .

Основною метою даної статті є аналіз ролі “німих” літер та їхнього впливу на фонетичний еквівалент графічного складу французьких слів.

У структурному відношенні не завжди легко визначити значимість афонограм. „Німі” літери використовуються не тільки для уточнення звукового значення багатозначних букв, але і для графічного оформлення слова в цілому, для надання йому та його формам індивідуальної, відмінної графічної структури, яка дозволяє швидко розрізнити слово у контексті і не змішувати з омонімами.

Причини існування афонограм у ініціальній частині слів носять, по-перше, етимологічний характер, тобто можуть пояснюватися з позиції діяхронії.

Етимологічний (або латинізуючий) принцип передбачає написання, що намагається передати форму латинського слова, від якого походить відповідне французьке: *compter* (fr.) – *computare* (lat.); *automne* (fr.) – *autumnus* (lat.), *sept* (fr.) – *septem* (lat.).

По-друге, афонограми з’являються у результаті графічної інтерференції, у запозиченнях з інших мов, а також німі літери можуть писатися, у силу морфологічного принципу (збереження єдності написання морфеми, позначення деяких морфологічних категорій).

Наявність афонограм можна обґрунтувати, виходячи з орфографічної парадигматики та синтагматики. Це означає, що афонограми, які представлені вище, виведені безпосередньо з синтагматичної підсистеми французької орфографії, яка базується на взаємовідносинах орфограм слів. Ці відносини характерні як для постійних афонограм (тип **h**), так і для деяких монограм, які лише у певній позиції втрачають свою звукову відповідність і стають афонограмою (тип **e**). У словах *acheteur*, *élever* наявність афонограми **e** мотивована специфічними умовами, а саме ненаголошеною позицією **e**, оточеного у певному порядку приголосними та голосними. Це означає, що в іншій позиції, навіть в аналогічних, близьких чи однокоренових словах афонограми може і не бути, наприклад: *j’achète*, *élève*, *assurément*. Отже, наявність афонограм зумовлюється синтагматичними відношеннями орфограм.

Синтагматичними взаємовідносинами з іншими орфограмами слова, і навіть інших слів, пов’язана і постійна афонограма французької орфографії **h**, яку вважають просто черговою “німою” літерою. У дійсності, сама по собі ця буква вимовляється дуже рідко, але вона може суттєво впливати на звукові відповідності орфограм, що знаходяться поряд. Розглянемо ці випадки:

1. Буква **h** зустрічається на початку слова і може виконувати функцію приголосної літери у словах переважно германського походження. Ще у XV ст. вона звучала у вигляді придишу. Потім **h** з вимови зникла, але відповідні слова зберегли нездатність до фонетичного злиття з іншими словами. Отже, це випадки *h aspiré*, коли дана афонограма діє нейтралізуюче на останню букву попереднього слова, не допускаючи усичення артикля або займенника, а також вимови останньої літери, коли мова йшла про *liaison*, наприклад: *le héros*, *les haricots*, *je hais*, *le hangar*, і т.д.

2. На відміну від *h aspiré*, *h muet* пишеться, за винятком вищезгаданих випадків графічного використання, у силу етимологічного принципу французької орфографії. Ця літера пишеться у тих випадках, де вона писалася (а колись і звучала) у латинській мові: *homme* (fr.) – *homo* (lat.). **H** може вступати у фонетико-графічні відносини з попереднім словом. У таких випадках дана афонограма зливається з наступною голосною літерою **i**, ніби втрачаючи ознаки свого

існування, зникає. У результаті відбуваються елізії артиклів, займенників, які стоять перед даним словом: *l'humanité, s'habiller, l'habitude, l'herbe*, і т.д. З цими словами роблять *liaison: les hommes, des hommes, un hôtel* і т.д.

3. Афонограма *h*, знаходячись усередині слова, може перешкоджати утворенню диграм і служити розділовим елементом синтагматики. Ця літера пишеться у наступних випадках:

- а) коли вона розділяє дві голосні: *ahurir, cahier* і т.п.; між *s* та *e, i, y*: *orchestre*;
- б) у словах, запозичених з латинської, германських та східних мов:
 - між голосними: *appréhender, compréhension, nihiliste, véhicule, mahométan* та ін.;
 - перед приголосними: *dahlia, uhlan, brahmane* та ін.;
 - після приголосного: *whisky, bouddhisme, silhouette*.

Нефункціональне *h* після приголосного і в кінці слова проявляє тенденцію до зникнення: *ag(h)a, sorg(h)o, thalweg, yog(h)ourt, narguilé* замість *narghileh* та ін.

4. Буква *h* може входити у склад диграм та триграм і, таким чином, бути пов'язаною синтагматичними взаємозв'язками з іншими орфограмами.

Написання *th, rh* є етимологічним. Придих, властивий деяким давньогрецьким приголосним, передавався у латинській мові через посередництво букви *h*. Так виникли буквосполучення *ch, ph, th, rh*, які використовуються і у французькій орфографії. У сполученнях *th, rh* буква *h* взагалі не впливає на вимову *t* та *r*, а тому немає фонетичного обґрунтування для його написання: *anthropologie, misanthrope, athlète, orthographe, orthodoxe, panthéon, isotherme, menthe, python, rhapsode, rhinite, rhinocéros, rhume* і т.д.

H пишеться у багатьох вигуках, де ця літера має експресивне забарвлення.

У вигуках, що складаються з одного голосного звуку, *h* слідує за голосною літерою, якщо вони виражають жаль (мінорний тон): *ah! eh! euh!* і передують їй, якщо вигук виражає незадоволення, оклик (мажорний тон): *ha! hé! holà! hélas! hum!*

Гак В.Г. виділяє три причини появи афонограм [Гак 1985, 51]:

- 1) відставання орфографії від вимови (тобто традиційне написання): *avènement, événement* і т. д.
- 2) етимологічне написання: *science, homme, rythme, technique* і т. д.
- 3) диференціюючі написання: *sceau – seau, compter – conter* і т. д.

Літери, що знаходились перед іншими голосними колись вимовлялися, але у подальшому перестали звучати, хоча за традицією збереглися на письмі. Ці букви не утворюють із сусідньою голосною стійкого сполучення (графема) і не впливають на її вимову. Вони є ніби зайвими: *août* [u], *saoûl* [su], *toast* [tost], *alkool* [alkol], *shampooing* [ʃãpwɛ □].

Щодо голосної *e*, то вона на думку Гака, не вимовляється:

- 1) в інфінітиві дієслів: *asseoir, seoir, surseoir*. В особових формах цих дієслів *e* не пишеться: *j'assois, j'assoirai*. Виняток: future simple та conditionnel від *surseoir: je surseoirai*;
- 2) у формах дієслова *avoir: eu, j'eus* і т.д.

До „німих” голосних можна віднести *e* в *douceâtre*, де *se* заміняє *ç*, так як і у слові *mangeons* та ін. У цих випадках *e* виконує розрізнявальну функцію, уточнюючи читання попередньої літери [Гак 1985, 52].

Основне функціональне навантаження афонограм полягає у визначенні значення слів. Це наочно виявляється у випадках, коли інші орфограми слів, що мають звукові аналоги, не виконують цю функцію. У серіях омонімічних слів афонограма (її наявність або відсутність) є одним із засобів, який дозволяє визначити їхнє значення. Наприклад:

être 'бути' – *hêtre* (m) 'бук';
raonne (f) 'нава' – *ranne* (f) 'аварія';
hère (m) 'бідняк' – *ère* (f) 'ера';
ache (f) 'дика петрушка' – *hache* (f) 'сокира'.
aune (f) 'старовинна міра довжини' – *aulne* (m) 'вільха'
auteur (m) 'автор' – *hauteur* (f) 'висота'

Афонограми можуть мати не тільки семантичну, але і граматичну значимість. Інакше кажучи, вони передають певні граматичні категорії. Афонограми *s* та *x* є вказівниками множини. Порівняйте: *lequel* – *lesquels*, *auquel* – *auxquels*. Афонограма *u* визначає дієприкметник теперішнього часу:

fatigant 'утомливий' – *fatigant* 'утомлюючий';
fringant 'танцюючий' – *fringant* 'жвавий'.

Крім основного функціонального навантаження (виконувати смисловизначальну функцію або змінювати граматичне значення слова), деякі афонограми можуть впливати на фонетичний еквівалент слова, виконуючи таким чином фонографічні функції. По-перше, афонограми можуть служити у деякому роді діакритичними знаками, зумовлюючи звукові відповідності орфограм, які знаходяться поряд. Наприклад: *chef-d'œuvre*, *trahison*, *business*, *septmoncel*, *guerre*, *lesquels*. По-друге, постійно існуючий вплив орфографії слів на їхні фонетичні еквіваленти призводить до того, що літери, які раніше не вимовлялися, починають вимовлятися. Інакше кажучи, афонограми перетворюються у реальні фонограми: *septain*, *août*.

Наявність у французькій орфографії афонограм сприяє також посиленню фоно- графічної асиметрії. У сукупності з поліграмами (не кажучи вже про фіналі) вони надають особливу орфографічну складність графічному складу слів. У результаті цього за кількістю графем, які входять у дані слова, вони суттєво відрізняються від своїх звукових аналогів, наприклад: *quelles* [kel], *asthme* [asm] і т. д.

Отже, функціональне навантаження, яке виконується афонограмами, дозволяє зробити висновок, що вони є значимими одиницями, які мають системні зв'язки з іншими орфограмами сучасного французького письма. Наявність же самих "німих" літер зумовлюється синтагматичними відносинами орфограм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Burney P. L'orthographe. – Paris, 1967. 2. Веденина Л.Г. Особенности французского языка.- М., 1988. 3. Гак В.Г. Французская орфография. – М., 1985. 4. Крючков Г.Г. О принципах систематизации графической формы основной лексики французского языка по финалям // Вестн. Киев. ун-та. Сер. романо-герм. филология. – 1980. – Вып. 14. – С.72-75. 5. Крючков Г.Г. Современная орфография французского языка. – К., 1984.

**СВІТОГЛЯДНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ Р.М.РІЛЬКЕ І
Б.ПАСТЕРНАКА:
ДІАЛОГ ПОЕТІВ (СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ)**

Про близькість художніх світів Р.М.Рільке, М.Цветаєвої і Б.Пастернака вже багато відомо, насамперед з листування [9], що з факту їхнього особистого, глибоко інтимно-духовного життя стало фактом суспільного надбання, який для всебічного осягнення його сенсу потребує “здійснення актів мислі” (М.Мамардашвілі). Процес актуалізується вагомим внеском українських та зарубіжних літературознавців [1, 3, 4,5, 7, 9]. Результатом наукових зусиль вже складена цілісна картина відносин трьох споріднених душ, що спонукає до досліджень окремих напрямків цього унікального духовного явища. Певної деталізації та конкретизації потребують спільні, так би мовити, базисні засади світоглядного характеру, які отримують у кожного з них власне вираження.

Три поетичних світи заснували міцну, яскраву художню галактику, створили, говорячи словами М.Мамардашвілі, вимір, в якому вони існували в повноті своєї сутності; і в цій системі Р.М.Рільке, М.Цветаєва і Б.Пастернака постали окремими планетами як три види екзистенції, буття в часі, з часом і над часом. Осягнення численних і різнобічних їхніх взаємодій – у тому числі діалогу – важливо вже тому, що це є одним із найважливіших шляхів для усвідомлення якісної єдності європеїзму.

Мета цієї розвідки полягає в тому, щоб виявити деякі особливості світоглядного діалогу Р.М.Рільке і Б.Пастернака через зіставлення споріднених мотивів і поезику їхніх віршів.

Вагомою підставою для зіставлення світоглядів обох поетів є визнання Б.Пастернаком безпосереднього рільківського впливу на нього: “Я об'язан Вам, – пише він Р.М.Рільке 12 квітня 1926 р., – основными чертами моего характера, всем складом духовной жизни. Они созданы Вами” [9, 62], а через тридцять років підтвердить: “Он сыграл огромную роль в моей жизни”[9, 65].

Зіставлення світоглядних мотивів у Р.М.Рільке і Б.Пастернака має під собою й інші підвалини: обидва поети своїм корінням були заглиблені в європейську культуру, зокрема німецьку та російську; кожен з них у свій час засвідчував, що, крім рідної землі, мав ще одну – духовну Батьківщину: Р.М.Рільке – Росію; Б.Пастернак – Німеччину.

Зіставляти світогляди цих поетів дозволяє, насамперед, їхнє положення відносно історичного часу і вічності. Б.Пастернака можна характеризувати – з деякими варіаціями – словами М.Цветаєвої, які вона адресувала німецькому поетові: “Рильке, – наголошувала поетеса, – не есть ни заказ, ни показ нашего времени, – он его противовес.

Войны, бойни, развороченное мясо розни – и Рильке.

За Рильке наше время будет земле – отпущено

По обратности, то есть необходимости, то есть противуядно нашему времени Рильке мог родиться только в нем”[Цит.: 9, 22] Б.Пастернак теж був такою *противагою* тільки свого, пізнішого і жорстокішого часу; до змалювання його повної картини необхідно додати ще концтабори, ГУЛаги, голодомори, масове знищення інтелігенції, тобто косовицю всіляких репресій, жертвою яких стала і М.Цветаєва. Проте визначення *противага часу* набуває ще іншого, філософського змісту. М.Мамардашвілі має рацію, коли, роз’яснюючи своє розуміння *іншого життя*, стверджує: “У таких писателів, как, например, Рильке или Пруст, далеких от философии, но одаренных метафизически, то есть глубоко философских ... искусство и было этой другой действительной жизнью, в отличие от повседневной. Так как они считали, что пережить то, что в действительности происходит, можно только через произведение искусства или через мысль <...> это и есть другая жизнь” [5, 271-272]. У цьому Б.Пастернак, який відрізняється від Рильке майже тільки тим, що був професійним філософом, – його одностудець: уже самі назви пастернаківських збірок – “Сестра моя – жизнь” або “Второе рождение” – є метафорами, за якими й приховується те інше життя, що йде паралельно з буденністю, те саме життя, про яке, можливо, й думав Р.М.Рільке, коли занотовував рядки:

Ich liebe meines Wesens Dunkelstunden,
in welchen meine Sinne sich vertiefen...

<...>

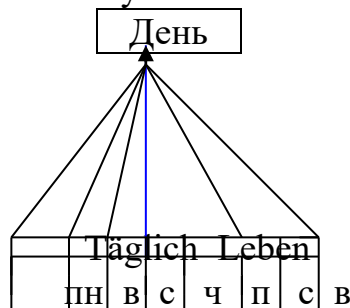
Aus ihnen kommt mir Wissen. Dass ich Raum,
Zu einem zweiten zeitlos breiten Leben habe.

[10, 194]

У словах Р.М.Рільке:

in ihnen hab ich, wie in alten Briefen,
mein täglich Leben schon gelebt gefunden [10, 194] –

закладено принцип духовного життя. Час, коли він прочитує у своєму минулому сторінки *täglich Leben* (щоденного життя), стає миттю створення того особливого Дня, про який, визначаючи його як “случаемость мгновения”, М.Мамардашвілі пише так: “Этот день не один из текущих дней, не понедельник, вторник и т.д., но всегда еще один день”, який “как бы вертикален по отношению ко всему течению дней, присутствует в каждом из них” [5, 72]. Додамо: а всі вони – понеділки, вівторки тощо – в ньому:

Якщо в цьому творі Р.М.Рільке зображує мить появи такого дня як істини і переживання її, то у вірші, що відкриває “Stunden-Buch” (“Книгу годин”) – “Da neigt sich die Stunde und rührt mich an...”, – він стверджує свою потужність митця, що спроможний (*ich kann*) схопити/створити (*ich fasse*) пластичний день (*plastischen Tag*):

Da neigt sich die Stunde und rührt mich an

mit klarem, metallenen Schlag:

mir zittern die Sinne. Ich fühle: ich kann –

und ich fasse den plastischen Tag. [10, 188]

Чудові віршовані переклади М.Бажана і М.Борецького тільки віддалено, тобто опосередковано, певною мірою метафорично передають цей відтінок змісту:

М.Бажан

Пробило годину, і вразив мене

Ясний металевий удар.

Стенувшись, відчув я: мій розум
збагне

Пластичного дня весь чар.

[11,

46]

М.Борецький

Година минає, я чую лункі

Удари – курантів луноу:

Мій розум тремтить, і

здається мені,

Що день я пластичний збагну

[10,189]

Обидва поета зміст речення: *ich fasse den plastischen Tag*, – передають із допомогою дієслова *збагнути*, яке у своєму семантичному полі може мати контекстуальні синоніми: *схопити* або *створити*. Цим останнім і скористається М.Мамардашвілі у прозаїчному переказі, щоб передати швидкісну миттєвість живої свідомості, випадковість миті – додамо *щасливу випадковість*: “Склоняется час и на меня опирается с отчетливым металлическим звуком, сотрясены мои органы. Я чувствую, я могу и создаю пластический день” [5, 72]. При цьому він робить, як каже, мимохідь, зауваження такого змісту: у вірші “обыгрывается различие между часом и днем; склоняется час, а создается день” [5, 72], той самий, що символізує *інше*, справжнє *життя* духу. “Склоняется мир – розмірковує далі філософ, – и час на меня опирается с отчетливым металлическим звуком, но я чувствую: могу. Я могу осуществить этот акт идентификации в том состоянии, в котором, когда это есть, я мыслью знаю, что это так в момент самого явления. И создаю пластический, а не астрономический день” [5,с.73]

Ця думка М.Мамардашвілі суттєва для розуміння діалогу Р.М.Рільке і Б.Пастернака, що виникає тоді, коли є рядоположеними рільківський вірш “Da neigt sich die Stunde und rührt mich an” і пастернаківські “Единственные дни”, де протікають ті ж самі процеси *схоплення/створення* особливого Дня. Б.Пастернаку вдається зловити, схопити й подумки зупинити *прекрасну мить* у потоці життя. І з цього часу ця хвилина стала доступною для переживання її іншим поколінням; вона в оновленому виді виникає кожного разу з новим реципієнтом так само, як і та рільківська година (*die Stunde*) з її *металевим ударом*. Ось такий пластичний, а не астрономічний День російського поета.

Пластичний День Б.Пастернака, як і у Р.М.Рільке, народжується в процесі синтезування образів об’єктивних, матеріальних явищ з тими, що виникають у результаті естетичного переживання різноманітних фактів дійсності. Але Б.Пастернак по-своєму будує Земний і Космічний простір і час, охоплюючи хронотоп у різних площинах, під різним кутом схилю – “Пространство”, “Ночь”, “Трава и камни” тощо. Якщо, наприклад, у Р.М.Рільке буде коло (*der Ring*):

Ich lebe mein Leben in wachsenden Ringen,
die sich über die Dinge ziehn, [10, 190] –

то у Б.Пастернака життя речей земних і космічних може бути подано у зміщених,
незвичних пропорціях і ракурсах, під великим кутом:

И страшным, страшным креном
К другим каким-нибудь
Неведомым вселенным
Повернут Млечный Путь.

В пространствах беспредельных

Горят материки.
В подвалах и котельных
Не спят истопники.

[8, т.2, 96]

Порівняно з Р.М.Рільке, Б.Пастернак створює більш рухомий простір в межах одного вірша, з'єднуючи великі та малі, навіть несумірні об'єкти – Чумацький Шлях і котельні; Марс – афіші; горіння материків – горіння в котельнях. І водночас він не забуває про рух-кружляння:

Блуждают, сбившись в кучу,
Небесные тела.

[8, т. 2, 96]

Усе розмаїття речей, явищ, духовної й творчої напруги поет зчіплює словами *работа, труд, борьба, бодрствование*.

Д.Наливайко так визначив особливість художньо-філософського кредо німецького поета: “Рільке прагне не до протиставлення, а до синтезування фізичного й метафізичного, конкретного й абстрактного, “видимого” й “невидимого”. Удаючись до сміливих порівнянь і метафор, до незвичайного поєднання слів, що належать до різних семантичних планів, він “знімає” грані між природними явищами й душевними станами, речами й процесами, між “видимим” і “невидимим”, предметним і абстрактним, здійснюючи тим самим синтез різних аспектів і проявів буття, у відповідності з світосприйманням новітньої доби, для якого характерне розвинене відчуття відносності, “плинності” існуючих форм і явищ” [7; 33]. Ця особливість наближала його до Б.Пастернака. Процес єднання земного і космічного, буденно-предметного і буттєвого простежується в їхніх віршах про природу, де продемонстровано різноманітні способи вираження філософського бачення дійсності. Р.М.Рільке, який, хоча й “не відзначався ефектним новаторством форми” [7; 32], своєї мети іноді досягав шляхом перехрестя горизонтального та вертикального змістів: перший висловлювався безпосередньо; другий виникав завдяки алюзіям, грі слів. Подібне спостерігається й у Б.Пастернака. Найбільше показовим у цьому сенсі є вірш Р.М.Рільке “Herbsttag” (“Осінній день”).

Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr groß.
Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren,
und auf den Fluren laß die Winde los.

Befiehl den letzten Früchten voll zu sein

gieb ihnen noch zwei südlichere Tage,
dränge sie zur Vollendung hin jage
die letzte Süße in den schweren Wein.

Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr.
Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben,
wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben
und wird in den Alleen hin und her
unruhig wandern, wenn die Blätter treiben

[1,.44]

У першій строфі в центрі, якщо читати по вертикалі, міститься символ вічності – іменник *die Sonnenuhren* (сонячний годинник), обрамлений римою, яку складають прикметник *groß* (великий) і префікс від дієслова *loslassen* (випускати) – *los*. Асоціативно, за співзвучністю, префікс *los* викликає у свідомості іменник *das Los* (доля). Із гри слів, як із окремих часток – мозаїчних смальт – в уяві складається додаткова гілка сюжету, з його самотійною тематичною партією, яка не прочитується по горизонталі, а саме: *Що трапилося під сонячним годинником? Чи склалася велика доля?* Фантазія працює в межах парадигми опорних слів:

die Sonnenuhren – groß – das Los

Рими другої строфи продовжують формувати цей сюжет, поглиблюючи його філософський аспект: *sein* (бути) – *das Sein* (буття); звідси дві константи для роздумів – *schweren Wein* (важке вино) і *das Sein* (буття) – дають можливість виникнення метафори: *важке вино буття*

Наступна рима *südlichere Tage – jage* вибудовує діоністичну думку-девіз: *полюй за солодкими днями*. Проте зміст цього виразу ними розширюється, набуваючи ознак роботи завдяки римам третьої строфи. За умовою розшифровування прихованого за вертикаллю рим сенсу дієслово *полювати* розуміється як позначення творчої праці душі.

Рими – *mehr* (більше)/*her* (тут), приєднанні до дієслова *bleiben* (залишатися), – складають речення: *Залишайся більше (часу) тут*; рими – *bleiben* (залишатися), *schreiben* (писати), *treiben* (приводити до руху) дозволяють додумати мету, заради якої необхідно залишитися тут. Отже, вертикальний зміст такий: *Щоб дізнатися про те, що трапилося під сонячним годинником і чи склалася велика доля, необхідно випити важке вино буття, залишитися тут* (горизонтальний зміст підказує: *насамоті*) і працювати – *писати і приводити все до руху*. Таким чином, “роздуми австрійського поета над суттю вічності буття та повноти щастя від однієї з швидкоплинних миттєвостей життя” [10,131] доповнюються роздумами про місце і завдання поета – тобто у вертикалі рим бринять думки, що так чи інакше будуть розвинуті поетом в інших віршах, думки, які перегукуються з пастернаківськими. Ось, одна з них, головна, – кредо поетів :

Р.М.Рільке

Б.Пастернак

Ich lebe mein Leben in wachsenden
Ringen,
die sich über die Dinge ziehn.
Ich werde den letzten vielleicht nicht
vollbringen,
aber versuchen ich ihn. [10, 190]

Переклад М.Борецького

Життям я живу, що по колу зростає,
В якому всі речі живуть.
Звершить їх усіх в мене сили немає,
Та прагну пізнати їх суть.

[10, 191]

Во всем мне хочется дойти
До самой сути.

[8, т.2, 72]

Звичайно, в цій розвідці тільки порушені деякі аспекти проблеми перегуків художньо-естетичних мотивів у творчості двох великих європейських поетів ХХ ст., проте й висловлене наводить на роздуми і розуміння того, як необхідні сьогодні пошуки наукової думки в цьому плані для того, щоб і себе пізнати в світовому просторі. Проте, спираючись на Р.М.Рільке запитаємо:

Auf welches Instrument sind wir gespannt? [2, 111].

ЛІТЕРАТУРА

1. Breit aus die Flügel beide. Gedichte und Gedanken zur Nacht. – Bergisch Gladbach: Gustav Lübbe Verlag, 1987. 2. Der ewige Brunnen. e. Hausbuch dt. Dichtung ges. u. hrsg. von Ludwig Reiners. Reich geschmückt von Andreas Brylka – München: Beck, 1995. 3. *Лихачев Д.* Борис Леонидович Пастернак // Пастернак Б. Собр. соч.: В 5 т. – М.: Худож. лит., 1989-1991. – Т.1. – С. 5-44. 4. *Мамардашвили М.* Лекции о Прусте – М.: Ad Marginem, 1995. 5. *Мамардашвили М.* Эстетика мышления: “Московская школа политических исследований”, 2001. 6. *Набитович І.* Леонід Мосендз – перекладач Рільке // Райнер Марія Рільке й Україна. – Дрогобич: Вимір, 2002. – С. 130-137. 7. *Наливайко Д.* Єдиним він зі світом був... // Рільке Р.М. Поезії. – К.: Дніпро, 1974. – С. 5-35. 8. *Пастернак Б.* Собр. соч.: В 5 т. – М.: Худож. лит., 1989-1991. 9. *Райнер Марія Рільке, Борис Пастернак, Марина Цветаева.* Письма 1926 года. – М.: Книга, 1990. 10. *Райнер Марія Рільке й Україна.* – Дрогобич: Вимір, 2002. 11. *Рільке Р.М.* Лирика. Пер. з нем. / Сост., предисл. и примеч. М.Рудницкого. – М.: Худож. лит., 1976. 12. *Рільке Р.М.* Поезії. Пер. з нім. М.Бажана / Вст. ст. Д.Наливайка. – К.: Дніпро, 1974.

Розглядаються деякі особливості світоглядного діалогу Р. М. Рільке і Б. Пастернака через зіставлення споріднених мотивів і поетику їхніх творів. Приділяється увага сюжету, який створюється римами по вертикалі; виявляються глибинні смисли, що виникають завдяки фонуванню додаткових мотивів філософського характеру.

Ключові слова: діалог, екзистенція, метафора, синоніми, мотив, поетика.

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА "ЛІНГВІСТИЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ" В БРАЗИЛІЇ

У зв'язку з тим, що в Україні після одержання нею незалежності періодично виникають спроби трансформувати правопис, хоча стан мови на цей момент не вимагає того, хотілося б розглянути існування такої ситуації в інших країнах більш детально і з'ясувати, якими шляхами можна вирішувати подібні проблеми для задоволення потреб усього суспільства.

З огляду на вищенаведене видалося цікавим залучити для порівняльного аналізу лінгвістичну ситуацію в Бразилії, у зв'язку з тим, що, по-перше, це країна з яскравою мовною палітрою, а, по-друге, там уже кілька разів проводилися реформи в плані зміни орфографії. Останньою і найбільш повною була реформа 1931 року, здійснена одночасно в двох країнах (Португалії і Бразилії), та офіційно підтверджена постановою уряду обох країн у 1945 році [Старец, Феерштейн 1972, 881-882].

Відомо, що португальська мова привнесена на територію Бразилії. Це відбулося в період великих відкриттів, коли почалося широке поширення європейських мов в Азії, Африці і Латинській Америці. Офіційно вважається, що Бразилію відкрила в квітні 1500 року експедиція А.Кабрала, яка направлялася в Індію для закріплення Португалії на східних ринках. У Бразилію, як вказують історики, експедиція потрапила випадково. Рятуючись від несприятливої погоди, вона повернула біля островів Кабо-Верде на захід, перетнула Атлантичний океан і опинилася біля невідомої землі, що пізніше стала називатися Бразилією. Довгі роки залежності від Португалії вплинули на всі сфери життя бразильців, але не на їхнє бажання бути незалежною країною, чого вони й домоглися в 1822 році. З тих пір Бразилія йде своїм, хоча і дуже складним, шляхом розвитку соціального, економічного і політичного життя. Зрозуміло, і життя культурного.

Культурна ідентичність (самостійність) будь-якої країни створюється її мовою, мовою її представників. Бразильці, вже починаючи з XVII століття, прагнули закріпити в Бразилії такий біном: мова португальська / національність бразильська. Спроби врівноважити ці два компоненти в Бразилії - це боротьба орфографічної реформи і лінгвістичного "націоналізму". Саме на такому рівні бразильські лінгвісти і соціологи шукають рішення проблеми, корені якого йдуть у першу половину минулого століття (1905-1955 р.), коли в двох португаломовних країнах - Португалії і Бразилії - почалися серйозні обговорення питання, пов'язані з мовою як символом національної самобутності. Початок цьому процесу поклала стаття Гонсалвеса Віани "Ortografia Nacional", опублікована в Лісабоні у 1904 році, а завершився процес прийняттям останнього бразильського декрету 1955 року, у якому закріплені норми, що є обов'язковими для всіх, хто проживає на території країн, де португальська мова є офіційною.

Дискусії, що велися навколо португальської мови в Бразилії, знаходили благодатний ґрунт у питаннях націоналізації, і тому розмови про національну

незалежність ішли рука об руку з розмовами про мовну самостійність, більш того, одним з питань була графічна форма португальської мови, тому що на думку багатьох прихильників "національної" самобутності бразильців вона виявляє характер того, хто говорить цією мовою.

Без сумніву, не можна заперечувати, що численні орфографічні розходження свідчать про ідеологічні незгоди всередині країни. Так, наприклад, процес консолідації бразильської нації як такий, що почався ще в XVII ст., не знайшов прояву на мовному рівні, тому навіть у текстах надрукованих на початку XX ст. можна побачити справжню орфографічну анархію. Прикладом може слугувати особиста форма дієслова *ter* у дійсному часі множини дійсного способу, що зустрічалася в трьох видах: із двома видами надрядкових знаків (" ^ " – наголос, що показує закритість наголошеного складу, " ' " – наголос, що показує ударний склад) і без таких:

"...só eles *têem* boa farinha..." [Almeida]

"... (alguns leitores) *téem* dito que menos se aborrecem..." [Almeida]

"...maiores calamidades *teem* vitimado" [Almeida]

Саме такі і подібні до них випадки викликали необхідність якось регламентувати орфографію, яка постійно змінювалася протягом багатьох сторіч. У ході пре-, прото- й історичного періодів розвитку португальської мови (відповідно I-IX, IX-XII, XIII-XX століття) лінгвісти виділяють три важливих моменти: *перший*, коли орфографія будувалася на фонетичному звучанні слова (XIII-XVI ст.); *другий*, іменованій псевдо-етимологічним, коли вчені користувалися своїми гіпотетичними знаннями про мову для передачі графічного зображення (XVI-XIX ст.); *третій*, у ході якого відбувається спрощення орфографії (XX ст.).

Подібні зміни, як можна припустити, споконвічно супроводжувалися спробами нормалізувати орфографію, що було викликано необхідністю ввести якийсь логічний порядок у хаотичне з'єднання елементів. Перші зусилля були зроблені Гандаво (Pero de Magalhaes de Gandavo) вже в XVI ст., потім аналогічні намагання здійснювалися Дуарте Нунесом де Леао (Duarte Nunes de Leao), Франко Баррету (Franco Barreto) і багатьма іншими. Цікаво, що подібні процеси відбувалися й в інших країнах романського ареалу, наприклад, в Іспанії і Франції (1517 рік).

Протягом XX ст. усі спроби спростити орфографію велися Академією літератури Бразилії (Academia Brasileira de Letras), тобто поєдналися другий і третій раніше зазначені способи обробки форми слова. Академія, з одного боку, пропонувала спрощення й універсалізацію, а з іншого боку, відмітала всі спроби, що могли б якось принизити національну самосвідомість нації. Особливо значною є роль Академії літератури Бразилії, насамперед - її президента Жозе Карлоса де Маседи Соареса (Jose Carlos de Maceda Soares), як консультативного органу при бразильському уряді з питань орфографії. З цією метою на сторінках періодичних видань велася активна дискусія про правопис португальської мови. В результаті бразильці почали ставити знак рівності між історією орфографії португальської мови і появою Академії літератури Бразилії.

При цьому остання виконує в ході дискусії про орфографію (а якщо дивитися ширше, то про бразильську націю) функцію опорного фундаменту,

оскільки лінгвістичний "націоналізм" у Бразилії не обмежувався питаннями орфографії. У значно більшому ступені йшлося про консолідацію мови (і нації) взагалі. У зв'язку з цим велику роль грала саме літературна, а не розмовна мова.

На думку філологів саме в ХХ ст. як ніколи раніше набула значення просодична графіка і повернення до пуризму півострівної мовної норми. Причинами тому стало розширення видавничого ринку, зростання міжнародних зв'язків і особливо розвиток літературних зв'язків Бразилії з Португалією, в наслідок чого розходження в орфографії стали практично неможливими. Необхідно відразу ж обумовити, що більшість бразильських письменників використовувала орфографічну норму старої метрополії, але деяка їхня частина категорично висловлювалася проти будь-яких нововведень, відстоюючи власну точку зору.

Наприклад, Антоніу Торрес засуджував введення *F* замість *RH*, Жілберту Амаду шкодував, що замість літери *K* буде використовуватися буквосполучення *QU*, Евклідес де Кунья виступав проти заміни *U* літерою *I*, а Бертолу Клінгер взагалі пропонував писати так, як чується.

Розбіжності зростали, приймаючи іноді дуже іронічну форму, прикладом чому може слугувати уривок із статті Карлоса Лаети, що в такий спосіб виступав проти проекту Академії:

"Fálase muinto en ortografia fonetika; mas en ke se resume ela? Na ekuasão du son i da grafia: ora, tal ekuasão não eziste, nunca ezistirá con un alfabetu ke, kual u ke erdamus dus latinus, é au mesmo tempo deficiente e superabundante (...). Con efeito as letras vogais são en numeru inferior au das vozes, i já na mesma lista das vogais aparése a duplikata du *i* e du *ipsilon*, tão odiozu este ultimo aus fonetistas da Akademia. Deixu de falar nas ôtras duplikatas dos *xis* e du *cê agá*, du *gê* i du *jota* en tantas palavras, edséterá, edséterá. Logo nunka será posível fazer ortografia fonetika, antes ke Medeiros e seus adeptus corrição u alfabetu, ô inventen ôtro melhor (...) não se póde fazer uma *ometele* sen kebrar os óvos, nem ortografia fonétika sen mandar au infernu a tradisção [Laet, 1983, 68-72].

Але протиріччя були не тільки у бразильців. Португальці також не занадто прагнули змінювати щось у своїй орфографії. І все ж таки саме вони першими (у 1911 році) провели реформу писемності. Надалі один із членів комісії, створеної для проведення змін правопису, Кандіду де Фігейреду, видав словник (*Novo Dicionário da Língua Portuguesa*), що дотепер вважається одним із найповніших португаломовних тлумачних словників. У 1978 році, вже у модифікованому вигляді, вийшов його двотомник *Grande Dicionário da Língua Portuguesa* [Cândido de Figueiredo 1978]. Це було вже 15 перевидання словника.

Незважаючи на критику, з якою зустріли цю реформу, вона була широко підтримана в Бразилії, і в 1915 р. орфографія "спадкоємців Луза" була офіційно визнана Академією літератури Бразилії, хоча вже в 1919 р. це рішення, що затвердило скасування будь-яких відмінностей між двома нормами (Португалії і Бразилії), було нею самою і скасовано. Схоже, що націоналістичні почуття бразильців, незважаючи на здоровий глузд, таки перемогли.

Після цього у Бразилії здійснилося видання великої кількості робіт про національну мову, але в результаті всі повернулися до думки, що правопис, запропонований у 1911 році в Португалії, варто взяти за основу при сполученні

графіки португальської мови з фонетичними особливостями бразильців. Дуже цікаво відзначити, що в обох країнах спостерігалися протилежні тенденції щодо наявності розходжень між двома варіантами мови: у Бразилії на практиці вони були суттєвими, а теоретично незначними, у Португалії навпаки - теоретично вагомими, на практиці ж - ні, принаймні, у перші роки після проведення реформи [див. Letras 2001].

Так чи інакше, але в 1931 р. реформа була проведена і викликала новий сплеск дебатів серед націоналістично налаштованих бразильців. За цим слідувала серія видань орфографічних словників, граматик, і все завершилося виступом в Академії літератури Бразилії тодішнього міністра освіти Густаву Капанеми, що запропонував внести в словники, які видаються в Португалії, "неологізми і барбаризми, що є повсякденними в Бразилії, бразилейризми африканського і тупі (гуарані) походження, антропоніми і топоніми, що мають широке застосування в Бразилії". Крім того, було потрібно "заборонити регіоналізми Португалії та її колоній, замінити деякі словникові форми, що мають поширення в Португалії, на відповідні бразильські" і, нарешті, затвердити "написання географічних назв, властивих Бразилії". Ці вимоги були внесені у відповідний декрет 1943 р.

У 1945 р. відбулася міжакадемічна конференція, присвячена уніфікації орфографії португальської мови, але вона продемонструвала лише те, що розходження між двома варіантами цієї мови збереглися, незважаючи на всі спроби звести їх до єдиного знаменника. До такого ж висновку прийшли учасники першого симпозіуму про сучасну португальську мову 1955 року.

Всі названі події ще раз підтвердили, що незважаючи на полеміку про португальську писемність, яка вважається вичерпаною підписанням у 1986 році Договору про орфографію, питання ще дуже далеке від свого остаточного рішення саме в зв'язку з тим, що воно пов'язане з мовною політикою. Оскільки говорити про португальську мову в Бразилії є тим самим, що говорити про бразильську націю, а остання ще аж ніяк не досягла свого політичного, економічного і культурного розквіту, що дало б їй можливість пишатися собою, не заявляючи про це повсякчасно перед усім світом, питання мови як виявлення оригінальності, самодостатності і самобутності ще довго будуть стояти на порядку денному.

Зараз, в епоху панування радіо, супутникового телебачення та Інтернету, коли багатомовність стала масовою, годі й говорити про те, що лише одна якась мова одноособово охоплює свою територію. Ера моноетнічних держав закінчилася, хоча доречно поставити питання: чи взагалі коли-небудь існували повністю закриті людські соціуми. Адже з часів Великого переселення народів люди мігрували осібно чи гуртом не лише в рамках однієї країни, але навіть більше - в межах континентів. Існування таких процесів дозволяє говорити, що, скоріше за все, єдиного стовбура у розвитку мов насправді не існує – він лише умовність, абстракція, яка допомагає виокремити й пізнати ті риси явища, що видаються спеціалістам-філологам істотними.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Старец Е.М., Феерштейн Е.Н.* Португальско-русский словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1972. 2. *Almeida, Felinto de.* Colinas de noite. - Paris: Truchy-Leroy, 1931. 3. *Laet, Carlos de.* "Karta". Obra seleta I. Crônicas. -

У статті розглядаються проблеми зв'язку між орфографічною реформою і "лінгвістичним націоналізмом" у Бразилії. Матеріал актуальний постановкою питання та екстраполяцією висновків на інші соціуми. Дані, наведені у статті, можуть використовуватися при читанні курсів з соціології, соціальної лінгвістики, лінгвокраїнознавства. У статті робиться спроба розкрити співвідношення мови і мовної політики, у чому і полягає її теоретичне і практичне значення.

Connections between spelling reform and linguistic nationalism in Brazil are examined in the article. The material is actual because of the main question and a possibility to extrapolate its conclusions to other societies. The data given in the article can be used in the courses on sociology, social linguistics, linguistic regional geography. Attempts to open a parity of language and language politics undertaken in the article form its theoretical and practical value.

ОРЛОВА І.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЩОДО ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ТА АДЕКВАТНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ДВОСТОРОННІХ ІСПАНСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Актуальність дослідження адекватності перекладу двосторонніх іспансько-українських договорів зумовлена важливістю зовнішньополітичної діяльності будь-якої країни для її розвитку та існування. Актуальність зумовлюється також тим, що досліджується переклад саме на українську мову. Довгий час, українська мова певною, часом незначною, мірою була представлена у законодавчо-представницьких і адміністративно-управлінських сферах, то в дипломатичній вона не могла бути через відсутність такої. Незважаючи на те, що УРСР була засновницею і учасницею ООН, вона не мала власної реальної зовнішньоекономічної діяльності, а отже й не могла представляти її українською мовою.

З утвердженням і розвитком незалежної соборної Української держави кардинально змінився статус української мови, її суспільні функції і роль в державотворчих процесах. Вона закріплена законодавчо в Конституції України (ст.10) як державна мова України. Поширюється використання української мови в усіх сферах життя, посилюється її державотворча та об'єднувальна функція як могутнього чинника національно-культурного відродження. Те, що нині активно оволодівають українською мовою і послуговуються нею державні службовці, призводить до розширення сфери дії офіційно-ділового стилю мови, оновлення, поповнення його терміносистем, уточнення жанрової диференціації і стильових норм, збагачення стилетворчими засобами.

Отже, об'єктом дослідження є тексти іспанською та українською мовами двосторонніх міжнародних угод та договорів України з Іспанією та Аргентиною.

А.Нойберт у своїй праці “Прагматичні аспекти перекладу” зазначав, що для перекладу є дуже важливим врахування цілеспрямованості та призначення тексту: “точний за зразком, тобто прагматично адекватний переклад” реконструює спрямовану прагматику тексту А засобами мови перекладу в текст Б. Він відтворює новий текст не тільки через граматико-семантичну заміну, а шляхом прагматичної реконструкції” [1:196]. Він виділив чотири основних типи текстів, релевантних для перекладу.

Тип 1. Тексти, оригіналу та перекладу, мають схожу мету, що відповідає загальним або потенційно загальним потребам. Текст оригіналу не призначений виключно для аудиторії мови оригіналу; у рівній мірі він цікавить і аудиторію мови перекладу (МП). Це не означає, що такий текст не має граматико-семантичних особливостей мови оригіналу (МО) і що в тексті МП можна не робити ніяких мовних та стилістичних заміन. Однак головним є наявність спільних цілей, спільна направленість текстів МП та МО.

Тип 2. Текст МО несе інформацію, що відповідає специфічним потребам аудиторії МО в будь-якій особливій історичній, економічній, політичній, культурній ситуаціях. Тексти МО та МП не мають точок перетинання; у даному випадку ми маємо справу зі специфічним тестом МО.

Тип 3. Художня література. Ці тексти мають характеристики властиві як для першого, так і для другого типів: вони виникають на тлі певної суспільної ситуації та відображають “фон МО”, але в той же час виражають загальнолюдські потреби, отримують цінність для всіх людей.

Тип 4. Текст був створений на МО та призначається перш за все для перекладу на МП.

Тексти міжнародних угод можна віднести до першого типу текстів: вони мають спільну мету. Саме ці тексти, за думкою Нойберта [1:198], мають найвищу ступінь перекладності з прагматичної точки зору, хоча і вимагають від перекладача максимум мовних та спеціальних знань. Міжнародні договори укладаються відповідно до норм міжнародного права та є частиною міжнародно-правової картини світу.

Міжнародно-правова картина світу – це різновид концептуальної картини світу, представленої в правосвідомості суб'єктів міжнародного права, що містить знання про міжнародно-правову реальність та відображається у нормативних і доктринальних текстах, у системі різнорівневої міжнародно-правової термінології та у текстуально закріпленій правозастосувальній практиці [2:270].

Відповідно до норм міжнародного права обидва варіанти угоди мають рівну вагу, тобто є рівноправними. Але, звісна річ, сам процес укладання угоди не може відбуватись на двох мовах одночасно. Тому, переклад – єдиний вихід з цієї ситуації.

У будь-якому іншому виді перекладу ми завжди маємо текст оригіналу та текст перекладу. Але в жодній міжнародній угоді термін “переклад” не використовується. На цьому етапі, варто згадати, що “переклад” може бути як процесом, так і результатом. Переклад, як процес – це діяльність, метою якої є висловити іншою мовою сказане або написане, дотримуючись певних норм та

правил. Це єдиний метод отримати так звану “мовну версію” документа. З іншого ладу, існує переклад, як результат, тобто текст, отриманий у результаті процесу перекладу тексту оригіналу, що протирічить юридичній нормі про рівний статус мов угоди.

Отже, слід відмітити, що особливістю перекладів такого типу є те, що переклад, як результат, юридично не визнається, і в жодному документі не фіксується де оригінал, а де переклад. У даному випадку, ми можемо говорити лише “мовну версію”. А ось переклад, як процес, навпаки, є очевидним і необхідним для створення мовної версії.

Міжмовна еквівалентність – одне з ключових і досить складних понять теорії перекладу. Саме ступінь еквівалентності двох текстів – мовою оригіналу та мовою перекладу – дозволяє нам судити про якість перекладу.

Антон Попович вважає, що стилістичною і змістовною еквівалентністю є “функціональна рівноцінність елементів оригіналу та перекладу” [3:197]. Існує і інше визначення перекладу, яке дає відомий дослідник перекладу В.Н.Комісаров: “Еквівалентність перекладу – спільність змісту оригіналу та перекладу” [4:25]. І хоча поняття змісту розуміється Комісаровим досить широко, він зовсім не враховує функціональний аспект.

Роман Якобсон [1:15], який перший використав термін еквівалентність, вважав, що переклад має бути еквівалентним не зважаючи на структурну різницю текстів. Іншими словами, він вважає можливим досягнення змістовної спільності двох текстів, втворюючи різні мовні формули.

На основі цієї ідеї були побудовані мовні теорії перекладу: трансформаційна й семантична моделі та теорії закономірних відповідностей.

В основу всіх цих моделей покладені суто лінгвістичні принципи співставлення двох мов. Автори трансформаційної моделі говорили про спільність ядерних структур будь-якої мови, і що розклавши речення на більш прості складові можна підібрати їх відповідники в будь-якій мові.

Здатність мовця виражати одну і ту саму думку по-різному стало передумовою появи семантичної моделі перекладу. Було доведено, що значення слова не є елементарною семантичною одиницею і що в ньому можна виділити більш дрібні значення – семи.

Рецкер [5:37] виділив три типи відповідників:

- 1) постійні (еквіваленти);
- 2) варіантні;
- 3) контекстуальні.

Перший тип він відносив до мовного рівня, а два інших вважав обумовленими мовленнєвою ситуацією.

Недоліком всіх цих теорій є неврахування екстралінгвістичних факторів. При виборі варіанта перекладу доводиться враховувати сполучуваність одиниць мови перекладу, стилістичну композицію тексту, прагматичну установку автора та ін.

К.Райс та П.Вермеер відстоюють точку зору, що “задачі перекладу визначають перекладацьку стратегію” [6:120]. Для вивчення ще невідомих мов, лінгвіст часто використовує дослівний переклад (т.з. підрядник) текстів, що досліджуються. Цей метод допомагає визначити та зафіксувати несхожість

структур мови оригіналу та мови перекладу. Також перші переклади Біблії були дослівні. В цьому разі цей метод був використаний тому, що вважалося, що як окремі слова, так і їх порядок були “священні” та замінювати їх було заборонено церквою.

Дж.Кетфорд [1:91-104] зробив значний внесок у розвиток перекладацької думки визнавши, що значення є якістю мови. Кожна мова має свою власну систему значень. Українських текст будь-який його елемент має українське значення (так само як і українську фонологію, графіку, граматику, лексику), а еквівалентний іспанський текст має іспанське значення. Значення, Кетфорд визначає як, серію відношень, в які вступає будь-яка лінгвістична одиниця, від елементу системи до всього тексту. Як формальне, так і контекстуальне значення різних одиниць мови співпадають дуже рідко. Одна і та ж предметна ситуація може бути описаною за допомогою різних елементарних змістів, оскільки предмети, що описуються мають чимало ознак і вступають у різні відношення.

Поняття динамічної еквівалентності, введене Ю.Найдою [1:126-134], і стало першим кроком на шляху подолання обмеженості всіх мовних теорій.

Уперше, у сфері уваги дослідників з'являється “особистість” автора оригіналу, оскільки його комунікативна установка – категорія суб'єктивна. Задача перекладача полягає в тому, щоб зрозуміти та зберегти в тексті перекладу цю комунікативну установку, а це стає можливим тільки при умові співвіднесення значення тексту з мовною ситуацією.

Поняття динамічної еквівалентності передбачає, що зміст повідомлення переданий таким чином, що реакція іншомовного адресата в усіх суттєвих рисах відповідає реакції адресата, що отримує повідомлення на мові оригіналу.

Динамізм теорії полягає в тому, що інваріант перекладу не є постійним поняттям. Воно передбачає оптимальний варіант урахування складної взаємодії семантичного та прагматичного компонентів повідомлення, іншими словами, урахування всіх характеристик мовленнєвої ситуації, у тому числі й “особистості” адресата.

Дана модель перекладу є першим кроком на шляху створення комунікативної моделі перекладу.

Німецький теоретик А.Нойберт висуває ідею комунікативної еквівалентності, яка в жодному разі принижує значення ролі мовної еквівалентності, а навпаки останню в більш широкому контексті комунікативної ситуації. Комунікативна еквівалентність – це характеристика тексту перекладу, яка передбачає наявність у ньому комунікативної цінності, яка не є повністю тотожною комунікативній цінності тексту оригіналу, але відбиває всі його основні риси, а також відповідає загальним очікуванням та інформованості отримувача-носія мови [1:196-201]. Комунікативна еквівалентність історична і пов'язана з вербальною взаємодією, а також з цілеспрямованістю перекладу та урахуванням соціального оточення.

К.Райс та П.Вермеер визначають комунікативну еквівалентність, як передачу інформації про інформативну пропозицію оригінала шляхом наслідування мови та культури оригіналу в тексті перекладу [6:74]. Іншими словами, це переклад, що виконує ту ж саму функцію, що і оригінал, і може слугувати безпосереднім джерелом комунікації і в той же час бути еквівалентним

оригіналу, тобто мати ту ж саму цінність синтаксичних, семантичних та прагматичних одиниць.

Поняття адекватності стосуються відношення між вихідним та кінцевим текстами і полягає у вірному виборі шляхів перекладу відповідно до мети перекладу [7:124].

При двомовному спілкуванні, збільшується ризик того, що адресат не зрозуміє вихідного тексту, не тільки через брак порозуміння, але також через причини культурного характеру. Адресат може не зрозуміти текст, якщо йому бракуватиме знань зі сфери матеріального та духовного життя іншої країни. П.Ньюмарк [8:211-220] розділяє всі культурні референції на 5 груп: екологія, матеріальна культура, соціальна культура, організації; звичаї; діяльність; методи, способи реалізації; жести, звички.

Звичайно, інтертекстуальні елементи можуть бути в більшій або меншій мірі експліцитними. Якщо отримувач інформації не є фахівцем у культурі іншої країни він може не вловити натяк чи алюзію або невірно її тлумачити, незважаючи на те, чи експліцитна вона, чи імпліцитна. Саме тому перекладач іноді має змінити текст перекладу та пояснити ті або інші елементи, або просто пропустити їх, якщо вважатиме їх неважливими з точки зору мети комунікації.

Еквівалентність є таким відношенням між текстом оригіналу і текстом перекладу при якому, обидва тексту можуть виконувати одну і ту саму комунікативну роль в кожній з культур [6:124].

Ми не можемо говорити про еквівалентний метод перекладу, а тільки текст перекладу може вважатися еквівалентним тексту оригіналу. Таким чином, термін еквівалентність може стосуватися тільки результату перекладу.

К.Райс та П.Вермеер говорять, що еквівалентність – це лише вид адекватності, при якому функція вихідного та кінцевого текстів не змінюється [6:125]. Виходячи з теорії комунікативної еквівалентності, можна сказати, що саме поняття еквівалентності двох текстів завжди є динамічним та відносним, тому, що комунікативна ситуація, що визначає зміст тексту є неповторною. Зміст мовленнєвого твору не є сукупністю змісту утворюючих його мовних одиниць. Він є реалізацією комунікативної інтенції автора тексту, яка у свою чергу формується під впливом екстралінгвістичних факторів, і може бути зрозумілим тільки при співвіднесенні мовних значень з екстралінгвістичними факторами, релевантними для кожної мовленнєвої ситуації.

Зупинимось докладніше на тих факторах, що впливають на процес перекладу.

Перекладач є одним з таких факторів і саме від нього залежить вибір стратегії перекладу. Його власний стиль, власні смаки, його уявлення про вірність перекладу, його настрій і його власна мотивація, реакція на місце та час події, доступність інформації, ставлення до клієнту або до змісту тексту та багато іншого можуть визначити, в якійсь мірі, методи перекладу та вплинути на рішення перекладача. Під час аналізу висловлювання важливу роль відіграє діючий у мозку перекладача механізм імовірного прогнозування. Перекладач дуже часто може передбачити з більшою або меншою достовірністю, що буде сказано тією чи іншою людиною в певних умовах, якщо він володіє релевантними

даними про людину, що виступає, про тему доповіді, та ін., тобто якщо він володіє комунікативною ситуацією.

Автор тексту також є одним з факторів, що впливають на процес перекладу. Він пропонує слухачам певну інформацію у вигляді тексту або повідомлення. Кожний автор використовує свої власні лінгвістичні, риторичні методи. Йому властивий свій власний діалект, манера висловлювання. У цьому разі саме перекладач вирішує чи зберегти їх, чи випустити та зробити висловлювання нейтральним.

Враховання особистості **адресата**, читача, його об'єктивних та суб'єктивних характеристик необхідне під час будь-якого акту комунікації, міжмовного або одномовного. Під час міжмовної комунікації адресат перекладу завжди є представником іншомовного колективу. Сприйняття багатьох речей та понять автором оригіналу може суттєво відрізнятись від сприйняття адресата. Автор оригіналу бачить життя очима свого народу (культурний фактор) та очима свого класу (соціальний фактор). Під час перекладу слід враховувати цей прагматичний аспект, тобто мати на увазі приналежність адресата до тієї, чи іншої культури, імовірний обсяг його знань, сподівання та очікування.

У літературі присвяченій проблемам перекладу фактори, що впливають на процес перекладу діляться на дві групи: лінгвістичні (неспівпадіння на рівні мови) та екстралінгвістичні (неспівпадіння на рівні двох культур).

Лінгвістичними факторами є певні норми граматики, стилістики, лексичної сполучуваності, та ін. Граматичні парадигми частин мови не співпадають у різних мовах, що змушує перекладача вдаватись до перекладацьких трансформацій. Певні пласти лексики можуть виявитись зовсім неперекладними. До таких одиниць можна віднести діалектизми, жаргон, гру слів, реалії.

Характер тексту також впливає на вибір стратегії перекладу. Кожний текст має свої індивідуальні характеристики, оскільки він належить авторові, що має певні уподобання, що впливають на вибір лінгвістичних прийомів за допомогою яких він намагається вербалізувати певну інформацію.

“У практиці перекладу, - пише Л.В.Федеров, – зустрічається ряд випадків, коли не відтворюють зовсім або заступають формально далеким тим чи іншим елементом оригіналу, пропускають те чи інше слово, словосполучення, і т.п., адже неможливо передати окремий елемент, окрему особливість-оригіналу... це суперечить принципу перекладу, оскільки останній стосується до твору як цілого. Звичайно, ціле існує не як якесь абстраговане поняття, - воно складається із конкретних елементів, котрі, однак, істотні не кожний окремо і не в механічній сукупності, а в системі, яка утворюється внаслідок їх поєднання і складає єдність зі змістом твору. Звідси можливість зміщень і компенсацій у системі цілого, яка відкриває для цього різноматні шляхи; таким чином, втрата окремого елемента, який не відіграє організуючої ролі, може не відчуватися на фоні цілого, бо він розчиняється в цілому чи заміщується іншими елементами, іноді не заданими оригіналом.

Відправним моментом для визначення ролі окремого елемента в оригіналі і необхідності точної його передачі, а також можливості чи закономірності його пропуску або заміни є співвідношення змісту і форми в їх єдності” [9:182].

Також, кожний текст є відображенням певних надіндивідуальних норм і є втіленням загальних **категорій** присутніх даному типу текстів в певній культурі. Під категоріями ми розуміємо базові функції комунікації, що мають універсальний характер, але все ж таки залежать від комунікативної спільноти, оскільки кожна мова має свої засоби для реалізації цих функцій.

Укладаючи певний текст автор обирає, яку з трьох базових функцій, що буде домінувати: інформативну, експресивну (емоційну) або волюнтативну. Вибір тієї чи іншої функції або їх уявна ієрархія впливатиме на вибір лінгвістичних засобів автором та перекладацької стратегії перекладачем.

Важливим фактором є так званий **ситуаційний контекст**, тобто місце та час комунікативної ситуації. У кожній мовній спільноті є певні норми мовленнєвої та соціальної поведінки, що притаманні тій чи іншій ситуації спілкування. Якщо ці норми порушуються, то мовленнєвий вчинок може здатися некоректним, тобто мовцю не вдасться реалізувати своє комунікативне завдання, досягти поставленої мети, слухач може не зрозуміти його, невірно тлумачити його висловлювання, відреагувати на нього неадекватним чином. Досить згадати формули вітання та звертання для того, щоб уявити собі, що їх вибір буде залежати від місця та часу події.

Останній фактор, який ми згадаємо, це **соціокультурний аспект**. Мови не виникають штучно. Вони народжуються і розвиваються під впливом культурний, історичних чинників певної спільноти. Іноді інтерпретація тексту стає неможливою без фонових або енциклопедичних знань, тобто текст вимагає від адресата певного рівня компетентності. Особливо гостро ця проблема стоїть перед перекладачем: окрім мови він має розумітися також і на предметі мовлення.

Теоретики перекладу виділяють різні фактори, що впливають на процес перекладу. З.Львівська, наприклад, виділяє когнітивно-культурні та ситуаційні фактори: “Лінгвістичні засоби самі по собі не несуть змісту (вони мають тільки значення). Змістовність вони отримують тільки під час комунікації між учасниками, що належать до певних культур та концептуальних систем, що включають як соціально обумовлені, так і індивідуальні принципи, які не завжди співпадають. На укладання тексту та на його розуміння завжди впливає концептуальна система...” [7:66].

Другу групу факторів, яку виділяє З.Львівська – є група ситуаційних факторів, іншими словами “ті зовнішні умови, в яких відбувається процес комунікації і які є релевантними тільки для кожного конкретного випадку” [8:69].

Маючи вже певне уявлення про поняття еквівалентності та про фактори, що впливають на процес перекладу перейдемо до розгляду рівнів еквівалентності, що виділяє В.Комісаров [4:34-92].

Еквівалентність перекладів **першого типу** полягає у збереженні тільки тієї частини змісту оригіналу, яка передає функцію комунікації.

Основна функція усіх спеціалізованих офіційних текстів – інформативна. Як правило, у таких текстах рідко зустрічаються фразеологічні одиниці, алюзії або інші образні методи висловлювання. Тому перший тип еквівалентності рідко використовується при перекладі того типу текстів, що досліджується.

У **другому типі** еквівалентності спільна частина змісту оригіналу та перекладу не тільки передає однакову ціль комунікації, але і відображає одну і ту

саму позамовну ситуацію. Ситуацією називається сукупність об'єктів та зв'язків між об'єктами, що описуються у висловлювання.

У межах одного способу опису ситуації можливі різні види семантичного варіювання, ступінь деталізує опису, спосіб поєднання ознак, що описуються у висловлювання, напрямок відношень між ознаками. Такий рівень неспівпадіння вже відноситься до **третього типу еквівалентності**.

У **четвертому типі** еквівалентності, поряд з трьома компонентами змісту, що зберігаються у третьому типі, в перекладі відтворюється значна частина синтаксичних структур оригіналу. Синтаксична структура висловлювання обумовлює можливість використання в ньому слів певного типу в певній послідовності та з певними зв'язками між окремими словами, а також у значній мірі визначає ту частину змісту, що виступає на перший план в акті комунікації. Тому максимально можливе збереження синтаксичної організації оригіналу при перекладі сприяє більш повному відтворенню змісту оригіналу.

В останньому, **п'ятому типі** еквівалентності досягається максимальна ступінь близькості змісту оригіналу та перекладу. На цьому рівні еквівалентності можлива спільність окремих сем, що входять до значення слів.

При перекладі не завжди можна досягти даного рівня еквівалентності з огляду сам на міжмовні бар'єри – відмінність мовних систем на рівні норми на узусу. Еквівалентність окремих слів в оригіналі і в перекладі передбачає максимально можливу близькість не тільки предметно-логічного, але і конотативного значення слів, що співвідносяться. На цьому рівні також відтворюються всі стилістичні характеристики оригіналу.

Тексти міжнародних угод мають найвищу ступінь перекладності з прагматичної точки зору, хоча і вимагають від міжнародного права обидва варіанти угоди мають рівну вагу, тобто є рівноправними. Але звісна річ, сам процес укладення угоди не може відбуватись на двох мовах одночасно. Тому, переклад – це єдиний вихід з цієї ситуації.

При перекладі іспанських документів слід пам'ятати, що договір (контракт) укладається відповідно до Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" та інших законів України з урахуванням міжнародних договорів України. Договір може бути визнано недійсним в силу недодержання форми згідно з чинним законодавством України.

Аналіз особливостей текстів міжнародних угод та їх перекладів показав, що на загальностильовому фоні офіційної діловитості дипломатичний підстиль виділяється блоком своїх традиційних жанрів та мовно-композиційними структурами – мовними формулами з цільовими настановами дипломатичної сфери: надввічливості, встановлення і підтримання контакту, пошуку прямих і непрямих шляхів виходу з прогнозованих і непередбачених ситуацій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, 1978.
2. Кравченко Н.К. Когнітивні та мовні особливості сучасної міжнародно-правової картини світу // Мовні та концептуальні картини світу. – К.: Київський національний університет ім.Т.Шевченка, 2002, №7. – С.269-275.
3. Попович П. Проблемы художественного перевода. – М.: Высшая школа, 1980.
4. Коммисаров В.Н. Теории перевода. – М.: Высшая школа, 1990.
5. Рецкер Я.И. Теории перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974.
6. Reiss, K., Vermeer, H. Fundamentos para una teoría funcional de la traducción. – Madrid: Akal,

1996. 7. Lvóvskaya Z. Problemas actuales de la traducción. – Granada: Granada Lingüística y Método Ediciones, 1997. 8. Newmark, P. Aproximación a la traducción. – Madrid: Cátedra, 1996. – P.211-220. 9. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Филология три, 2002.

The article deals with one of the main problems of translation-studies, that is problem of equivalence and adequacy. When the first translations had emerged, raised a problem of what exactly should be conveyed, either form or content. In this article we show that text equivalence can be literal, dynamic and communicative and the type of translation depends on the type of the text under translation.

В статті підіймається одне з головних питань перекладознавства – питання еквівалентності та адекватності. З появою перших перекладів постала проблема: що саме необхідно відтворювати, зміст чи форму. В нашому дослідженні ми показали, що еквівалентність двох текстів може бути буквальною, динамічною та комунікативною і, що вид перекладу залежить від типу та прагматики текстів, що перекладаються.

ОХРИМЕНКО В.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛОГІКО-РИТОРИЧНА МОДЕЛЬ АРГУМЕНТАЦІЇ ПРОТОТИПНОГО ІСПАНОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

На думку Г.Аскомбра, аргументація є динамічним дискурсивним процесом, причому це динамічний процес дискурсивного розгортання, що розчленований на сегменти [1:618-619]. Запропоноване Хасаном поняття “текстовості”, що полягає у встановленні відношень між частинами тексту [2:62], дозволяє розглянути його як холістичне утворення, що підлягає членуванню, та визначити принципи членування та зв’язності частин у залежності від тематики тексту та сфери вживання.

Характер рекламної комунікації як семіотичної системи визначає особливості її текстопобудови. Звідси перспективною є побудова моделі аргументації іспаномовного рекламного тексту-прототипу з огляду на його прагматичні параметри. Розглядаючи класичну прагматичну тріаду: адресант-текст-адресат, слід зазначити, що текст визначається саме характером адресантно-адресатних відносин [3:389-390]. Характер адресанта й адресата в рекламному тексті (РТ), що є імпліцитним поліадресантом й імпліцитним поліадресатом, висуває на перший план текст як засіб зв’язку між ними, в якому відображається інтенція адресанта і який має вплинути на адресата. Теорія релевантності Д.Шпербера і Д.Вілсона, що складається з умови: 1) висловлення є тим більш релевантним, чим більші його контекстуальні ефекти в заданому контексті та умови: 2) висловлення є тим більш релевантним, чим менше воно потребує когнітивних зусиль для його обробки [4:321], є особливо актуальною для прагматично спрямованих текстів з відсутністю зв’язку у системі адресант-адресат, які до того ж є імпліцитними. Суть теорії полягає у співвіднесеності максимального розуміння висловлення, інтегрованого в лінгвістичний та екстралінгвістичний контекст з мінімальними когнітивними зусиллями обробки такої інформації. Принцип відповідності: максимум адекватно сприйнятої

інформації/мінімум зусиль для її обробки широко застосовується в рекламі з огляду на її прагматичні параметри. Вказані закономірності відображаються в особливостях аргументації в рекламі.

По-суті, ще Арістотель визначив компоненти персуазивної (переконувальної) аргументації як 1) вплив на **волю**, що досягається етичною аргументацією через довіру до особистості, авторитетність оратора; 2) вплив на **почуття**, аудиторії із врахуванням її особливостей, що досягається патетичною аргументацією та 3) вплив на **розум** шляхом здійснення різнобічної характеристики об'єкта/тези [5:22]. Тобто аргументативна теорія Арістотеля являє собою прагматичну тріаду: адресант-текст-адресат, що свідчить про тісний взаємозв'язок і взаємопроникнення прагматики й теорії аргументації.

Визначений Арістотелем аподиктичний спосіб переконання, спрямований на переконання адресата в необхідності певного об'єкта/дії, передбачає побудову переконання таким чином, що воно містить приклад як посилення на типові та ентимему як доказ із вказуванням причинно-наслідкового зв'язку, при цьому сукупність засобів доведення складають силогізм. Дійовим засобом переконання є вживання в його межах як ентимеми, так і прикладу, оскільки приклад у цьому випадку є ілюстрацією ентимеми і виконує роль свідчення [6:20-23,104-107]. Таким чином, основним здобутком античної риторики можна вважати логіко-риторичну схему побудови аргументації персуазивного характеру: теза-аргументи-висновок, яка співвідноситься з поетапністю природного мислення: *поняття-судження-умовивід*.

Розміщення аргументів відносно тези та спосіб логічного зв'язку між ними визначають аргументаційну впливовість дискурсу. Тому вплив на адресата у спонукальному дискурсі досягається завдяки впливу на адресата шляхом навіювання та переконання [7:131,133], які стають невід'ємною частиною аргументативної тактики. Таким чином, аргументація в рекламі передбачає тактику аксіального аргументування, що здійснює переконання адресата (в тому числі шляхом навіювання) в істинності тези, роль якої виконує об'єкт рекламування, її цінності з метою вплинути на поведінку адресата і змусити його скористатись рекламною пропозицією. Отже, РТ є аргументативним текстом, який може бути розглянутий як динамічне утворення, що діє в просторі і часі. Його структура складається з логіко-риторичної послідовності поняття-судження-умовивід, що відображає природний рух мислення. Членування та цілісність тексту визначаються його тематичною структурою, яку визначає сфера вживання тексту та адресантна інтенція, причому основним зв'язуючим елементом виступає "денотативне ядро" (у нашому розумінні – ключовий концепт тексту) [8:99-100]. За І.Д. Гальперінім текст є цілісне утворення, що складається з семантично пов'язаних фрагментів, основою якого виступає тематичне ядро, яке є базисом реалізації комунікативного акту завдяки визначенню ним як структури, так і семантики текстових складових. На думку Х. Плетта, тема є семантичною основою тексту, яка визначає семантичне розгортання тексту, тобто здійснює семантичну експансію [9:109]. Схожої точки зору дотримується Е.Я. Мороховська, згідно з якою екстенцію визначають топікалізатори – текстові оператори, які задають розгортання його семантичного простору [10:84]. Тематичне ядро тексту при цьому є референтом об'єкта дійсності, локалізація

якого здійснюється у просторово-часовому континуумі тексту [9:109]. Концепція Мейєра, згідно з якою слово не існує ізольовано і система значень лексичних одиниць узгоджується із сферою вживання та комунікативними потребами, які воно обслуговує, демонструє структурно-функціональний підхід до визначення семантичного поля [11:131], що є прообразом сучасної семантичної експансії, ядром якої є ключовий концепт певної сфери діяльності. Отже, визначення теми аргументативної діяльності є своєрідною інвенцією [7:96] і в той же час семантичною екстенцією, яка має властивість задавати семантичний простір дискурсу. Темою в РТ є його ключовий концепт – об’єкт рекламування, який визначає семантичний простір тексту, а також його семантичну делімітацію як перервність, що здійснюється за допомогою метасемантичних проявів (використання різних шрифтів, відстані між словами) [12:15] та семантичну когеренцію що сприяє властивості лексичних одиниць об’єднуватися навколо ключового концепта РТ – об’єкта рекламування і сприяти його концептуальній виділеності. Подібне явище спостерігається і у різних за тематикою прототипових РТ: його розгортання визначає ключовий концепт – об’єкт рекламування, але схема побудови прототипного РТ практично не змінюється. Наведемо приклад:

Residencial Ruiz Muñoz. Todo lo que necesita incluye apartamento: zona tranquila, fácil acceso circunstalación Las Palmas Sur, Materiales de primera calidad, cerca al gran proyecto del Parque de San Gregorio. Promueve y construye (Canarias, 21.03.1999).

Починає наведений приклад репрезентація об’єкта рекламування, далі модальне дієслово із значенням необхідності (*necesita*), яке експлікується узагальнюючим модифікатором *todo*, передує оцінній репрезентації об’єкта, яка подається у вигляді експлікації. Завершує даний РТ імператив – заклик реалізувати рекламну пропозицію. Таким чином, модель аргументації даного рекламного тексту будується за схемою: теза-аргументи-висновок, що моделює природній рух мислення: поняття-судження-умовивід. Вказані висловлення корелюють з такими іллокутивними мовленнєвими актами у трактовці Дж. Серля та Дж. Остіна, як репрезентативи, експресиви й директиви. Перше висловлення *Residencial Ruiz Muñoz* є репрезентативом і вводить тезу аргументативного процесу – об’єкт рекламування. Наступне висловлення *Todo lo que necesita incluye apartamento: zona tranquila, fácil acceso circunstalación Las Palmas Sur, Materiales de primera calidad, cerca al gran proyecto del Parque de San Gregorio* є експресивом і наводить аргументи на користь рекламованого об’єкта, причому аргументи добираються у залежності від тези і здійснюють характеристику об’єкта-тези. Завершується рекламний текст директивом *Promueve y construye*, що є власне експліцитним висновком попередньої частини мікротексту і у той же час умовиводом при аргументації. Вказана послідовність аргументативних висловлень є характерною для прототипного рекламного тексту і має когнітивне підґрунтя. Зупинимося більш детально на когнітивних засадах аргументації в прототипному іспаномовному рекламному тексті. Для пояснення теоретичних викладок когнітивних засад аргументації зупинимося передусім на методі концептуального аналізу. На відміну від семантичного аналізу, який в принципі аналізував лише “семантичний скелет мови” (за висловленням з праці Борухова “Зеркальна метафора в історії культури”), **концептуальний аналіз** пов’язаний не

тільки і не стільки з інтерпретацією мовної одиниці, скільки з поясненням сутності самого вербалізованого концепта, із встановленням способу його організації в мисленні, з розробкою принципів концептуального моделювання значення. Концептуальний аналіз охоплює сфери співвідношення світу речей (реальна картина світу), світу мови (вербальна картина світу) та світу ідей (концептуальна картина світу). При цьому постулюється, що концептуальний, або когнітивний, аспект значення слів розкриває знання про світ.

Вивчення мови як об'єкта когнітивної лінгвістики передбачає “побудову образів і логічний висновок на їх основі, отримання нових знань із вже відомих”, встановлення логічної зв'язності тексту в межах врахування змісту [13:22-23], що свідчить про тісний зв'язок когнітології з прагматикою: врахування когнітивних механізмів при складанні прагматично спрямованих текстів дозволяє здійснити більш передбачуваний вплив на адресата. На тісний зв'язок когнітивного й прагматичного значення мовного знака вказував і Г.Г. Почепцов [14:17]. Ми згодні з О.С. Кубряковою, яка вбачає підключення когнітології через лінгвістичну семантику до семіотики, що передбачає розгляд знака в семіотичному аспекті [15:45]. На її думку, “когнітивний підхід дозволяє висунути певні гіпотези про те, чому оточуючий світ виявляється побаченим, сприйнятим і осмисленим у тому, а не іншому вигляді, – через *сітку певних координат, які встановлюють відмінність об'єктів від процесів, процесів від ознак*” [16:46] (Курсив наш – В.О.). Когнітивний підхід до побудови РТ як прагматично орієнтованого на виклик перлокутивного ефекту передбачає врахування концептуальної картини світу адресанта й адресата та її об'єктивацію мовними засобами при розподілі інформації в РТ на ідентифікуючу та характеризуючу зону висловлення. Вказане членування тексту, що полягає у переході від презентації об'єкта (ідентифікуюча зона) до його характеристизації (характеризуюча зона) містить когнітивну основу [16:227].

У побудові дискурса релевантним з когнітивної точки зору є протиставлення предметних слів (іменника) та ознакових слів (прикметники та дієслова). У той же час предмет пов'язаний з дією, оскільки зв'язок між об'єктом та діяльністю з когнітивної точки зору полягає у можливості “поміщати його в деяку структуру діяльності, бачити об'єкт як залучений до певного виду діяльності з ним” [16:229]. Тобто об'єкт імплікує відповідний йому вид діяльності. Однією з найважливіших дієслівних характеристик з когнітивної точки зору є їх здатність до *каузації*. Цей компонент їх значення вказує на спрямованість діяльності, її мету [147:89].

Л.А. Кисельова зазначає, що прагматичну функцію виконують мовні одиниці, які апелюють як до емотивно-вольової, так і до інтелектуалізованої сфери психіки адресата. При цьому лексичні одиниці з емоційно-оцінним значенням та лексичні одиниці зі спонукальним значенням взаємно підсилюють значення одні одних в межах контексту і сприяють збільшенню впливового потенціалу тексту [18:106-107, 115]. Не викликає сумніву можливість екстраполяції когнітивних універсалій референції, предикації та модифікації на дискурс чи його фрагмент (мікротекст). Під когнітивними універсаліями розуміються “класи певних когнітивних структур, що відповідають за репрезентацію певних структур знань” [16:122]. Когнітивні універсалії

відображають диференціацію структур свідомості, моделюють процес сприйняття об'єкта за концептами предметності, процесуальної та непроцесуальної ознак. “Як би не була побудована мова, які б граматичні особливості не були їй властиві, рефлексії того, що людина диференціює об'єкти, їх ознаки і властивості, а також дії, процеси, стани і положення справ, в ній обов'язково існують” [16:266-267, 287]. Сучасна лінгвістика ототожнює функцію референції з іменником, модифікації з прикметником, предикації з дієсловом. Іменні речення вводять референт, прикметники або їх еквіваленти з функцією означення здійснюють модифікацію референта, деталізуючи його ознаки, а предикати зв'язують текст, встановлюючи послідовно виникаючі відношення між ними або показуючи відношення в їх динаміці [16:239].

В етиці вважається, що слова позитивної семантики містять смисловий компонент, “який має характер імператива чи спонукання до дії” [19:197]. Це може слугувати ще одним доказом зв'язку когнітивних універсалій, оскільки зв'язок між імперативом й оцінкою відповідає відношенню між предикацією та модифікацією, а оцінне значення як ознака імплікується референції.

Структура сучасної реклами містить 1) номінацію об'єкта рекламування, 2) перелік його переваг та 3) спонукання адресата реалізувати рекламну пропозицію [20:229]. Таким чином, в основі вказаного членування РТ знаходяться саме когнітивні універсалії.

Враховуючи вищевказане, можна зробити такий висновок.

Основна форма дієслів в РТ – імператив як заклик реалізувати рекламну пропозицію є метою РТ – казувати певну дію шляхом переконання адресата, проте власне переконання здійснюється шляхом репрезентації об'єкта рекламування (включаючи локалізацію) за допомогою темпоральних та локальних маркерів та дескрипції.

Схематично це можна зобразити таким чином (див. табл. 1.):

Репрезентація	↔	Дескрипція	→	Каузація
-локалізація об'єкта рекламування за допомогою хронотопного дейксису		-ознаки -властивості -спектр дії об'єкта рекламування		-заклик до реалізації рекламної пропозиції як кінцева мета РТ

Табл. 1. Репрезентація, дескрипція та каузація як складові логіко-риторичної моделі іспаномовного прототипного рекламного тексту.

Таким чином, логіко-риторична модель іспаномовного рекламного тексту-прототипу містить такі складові: **1) репрезентація**, що є з тезою аргументативного процесу, роль якої виконує об'єкт рекламування і вводиться іллокутивним мовленнєвим актом репрезентативом; **2) дескрипція**, що містить *аргументи* на користь тези і вводиться іллокутивним мовленнєвим актом експресивом; та **3) каузація**, що є експліцитним висновком з попередньо викладеної інформації, випливає *умовиводом* процесу аргументації і вводиться іллокутивним мовленнєвим актом директивом. Зазначена послідовність висловлень відображає логіко-риторичну послідовність **поняття-судження-умовивід** і спирається на загальну логіку психічного процесу, оскільки має

когнітивне підґрунтя. З цієї причини логіко-риторична модель аргументації відображає побудову прототипного рекламного тексту не лише іспанською мовою, але й може бути екстрапольована на рекламні тексти іншими мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nordahl Lund, Steffen Dynamisme et topoi argumentatifs // Journal of Pragmatics. – Vol. 30. – No 5. – Amsterdam: Elsevier, 1998. – P. 615-626.
2. Yabuuchi, Akio Text as a comprehension process: Toward a model of synergism // Semiotica. – Vol. 123-1/2. – Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 1999. – P. 59-76.
3. Арутюнова Н.Д. Прагматика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов.энциклопедия, 1990. – С.389-390.
4. Yüs Ramos, Francisco A decade of relevance theory // Journal of Pragmatics. – Vol.30. – No 3. – Amsterdam: Elsevier, 1998. – P. 305-345.
5. Сычёв О.А. Обучение риторике в эпоху компьютеров. – М.: Знание, 1991.
6. Аристотель Риторика // Античные риторика. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1978. – С.15-164.
7. Ряполова Л.Г. Аргументация в спонукальному дискурсі: Дис. ... канд.філол.наук: 10.02.04 / К.:КДПШМ, 1993.
8. Колианский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Наука, 1984.
9. Юганов В.И. Текст и его тематическое ядро // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1981. – С. 108-116.
10. Мороховская Э.Я. Перформативно-прагматические операторы текста и их функциональные характеристики в современном английском языке // Прагматические аспекты изучения предложения и текста. Сб.науч.тр. К.: КГПИИЯ, 1983. – С. 80-87.
11. Nerlich, Brigitte, Clarke, David D. Semantic fields and frames: historical exploration of the interface between language, action, and cognition // Journal of Pragmatics. – Vol. 32. – No 2. – Amsterdam: Elsevier, 2000. – P. 125-150.
12. Бекетова О.В. Структурно-семантические та функциональные особенности фигур повтора в аргументативных текстах (на мат-лі нім.мови): 10.02.04: Дис. ... канд.філол.наук / К.: КДЛУ, 1998.
13. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 17-33.
14. Почепцов Г.Г. О месте прагматического элемента в лингвистическом описании // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1985. – С. 12-18.
15. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания, 1994. – №4. – С. 34-47.
16. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Ин-т языкознания РАН – Тамбовский гос.ун-т, 1997.
17. Кубрякова Е.С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики // Логический анализ языка. Модели действия. – М.: Наука, 1992. – С. 84-90.
18. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978.
19. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1986. – Вып. XVII: Теория речевых актов. – С. 195-222.
20. Черновол-Ткаченко Р.С. Реклама как речевой феномен и объект изучения в современной германистике // Вісник Харківського державного університету. – Харків: Константа, 1998. – Вип.406: Проблеми мови, мовленнєвої діяльності та викладання іноземних мов. – С. 228-232.

The paper focuses on a logic-rhetorical model of argumentation in prototypical Spanish advertising texts. The model consists of 1) representation which acts as thesis and is introduced by representative illocutional speech act; 2) description which presents arguments and is introduced by expressive illocutional speech act; and 3) causation which acts as deduction of argumentative process and is introduced by directive illocutional speech act. Such succession reflects logic-rhetorical sequence: conception-judgement-deduction and is based on general logic of psychical process because it has cognitive ground. Due to this fact a logic-rhetorical model of argumentation in prototypical advertising texts reflects not only Spanish advertising texts but it also can be applied to advertising texts in other languages.

У статті розглядається логіко-риторична модель аргументації прототипного іспаномовного рекламного тексту. Модель складається з 1) репрезентації, що виступає у ролі тези і вводиться іллокутивним мовленнєвим актом репрезентативом; 2) дескрипції, у якій наводяться аргументи на користь тези, що є іллокутивним мовленнєвим актом експресивом; 3) каузації, що є висновком аргументації і вводиться іллокутивним мовленнєвим актом директивом. Така послідовність відображає логіко-риторичну послідовність поняття – судження – умовивід і спирається на загальну логіку процесу сприйняття, тому що має когнітивне підґрунтя. Завдяки цьому логіко-риторична модель аргументації у прототипному рекламному тексті відображає не лише іспаномовні рекламні тексти, але й може бути застосована до рекламних текстів іншими мовами.

ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АФІКСАЛЬНОГО
ЗАПЕРЕЧЕННЯ У ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА
РОМАНСЬКИХ МОВАХ

Дослідження мовних універсалій, до яких зараховують, зокрема, категорію заперечення [1-3 та ін.], дає змогу наблизитися до розуміння найзагальніших принципів побудови природніх мов, виокремити ті спільні ознаки, які формують категоріальний зміст типових для усіх мов явищ.

Статистичні дані порівняльних студій, об'єктом яких були 240 з усіх наявних мовних груп, констатують, що найпродуктивнішим типом заперечних речень є структури з запереченням у вигляді морфеми в складі дієслова. Такий тип є домінуючим і складає 45% від можливих способів побудови заперечних речень [1:11]. Так, за допомогою афіксальної морфеми у складі дієслова, заперечення реалізується у турецькій мові - *gör-mü-yor-um* „Я не бачив“; японській - *samu-na-katta* „Було не холодно“; арабській - *mafiish biira hina* „Тут немає пива“ [2-4]. Характерно, що заперечна морфема може приєднуватися суфіксально до основи дієслова або його особових закінчень (японська, тюркські мови, ескімо-алеутські мови) чи передувати кореневій основі у вигляді префікса (іранські, новоіндійські мови). Однак у всіх перелічених випадках йдеться про так зване стандартне заперечення, яке може застосовуватися до „більшості мінімальних та базових речень“ [3:198]. У дійсності ж сферою впливу афіксального заперечення може бути не лише мінімальна предикативна одиниця, тобто речення, але й мінімальна лексична одиниця, або слово. У пропонованій статті мова йтиме саме про лексичне, афіксальне заперечення.

Незважаючи на числені публікації з проблем заперечення¹, основна увага в них приділяється окремим аспектам синтаксису, напр. [5-10] семантики [11-14] або прагматики [12] предикатного заперечення. Словотворче ж заперечення або лише згадується як один із можливих засобів реалізації заперечення в окремих мовах [15-17], або пропонується його аналіз на базі однієї конкретної мови [18; 19]. І лише декілька робіт присвячено типологічному дослідженню словотворчих засобів вираження заперечення [20; 21]. Тому вважаємо необхідним окреслити загальні риси афіксального заперечення в сучасних германських, романських та слов'янських мовах. Аналіз передбачає огляд наявних у перелічених групах заперечних словотворчих одиниць, уточнення їхнього категоріального статусу, систематизацію їх морфологічної і семантичної сполучуваності та чинників, які обмежують таку сполучуваність. Особлива увага приділяється семантиці заперечних афіксів та їх участі у формуванні антонімічних протиставлень.

Афіксальне заперечення може реалізуватися за допомогою заперечних префіксів, суфіксів та циркумфіксів. В українській мові – це префікси *не-*, *ні-*, *без-*; комбіновані варіанти *ані-*, *зне-*, *обез-*, *недо-*, у семантичній структурі яких заперечення є складовою комплексного значення; запозичені *а-* (*ан-*), *анти-*, *дис-*,

in-(*im-*, *il-*, *ir-*) та пограничні заперечні префікси *над-*, *поза-* *понад-*. Пограничними заперечними афіксами у цьому дослідженні вважаються такі морфеми, у семантичній структурі яких значення заперечення є периферійним. У російській - подібний набір префіксального заперечення: префікси *не-*, *ни-*, *без-* (*бес-*); комбіновані варіанти *обез-* (*обес-*), *вне-*, *недо-*, запозичені *а-* (*ан-*), *анти-*, *дис-*, *ин-*(*им-*, *ил-*, *ир-*) та пограничний заперечний префікс *о-*, *сверх*. До заперечних префіксів польської мови можна віднести *nie-*, *ani-/ni-*, *bez-* (*obez-*); запозичені *а-*, *anty-*, *dys-*, *in-* (*il-*, *im-*, *ir-*) та пограничні *nad-*, *poza-*, *ponad-*, *od-*. Заперечними є німецькі префікси *nicht-*, *miss-*, *un-*, комбінований *ent-*, пограничні *ab-*, *aus-*, *ver-*, *wider-* та запозичені *а-*(*ан-*), *anti-*, *de-*(*des-*), *dis-*, *in-* (*il-*, *im-*, *ir-*), *non-*, а також англійські (включно запозичені) *un-*, *а-*(*ан-*), *anti-*, *de-*(*des-*), *dis-*, *in-* (*il-*, *im-*, *ir-*), *non-* та французькі *dé-*(*des-*), *dis-*, *dif-*, *mal-*, *mé-* (*mes*), *non-* та *in*.

Крім префіксів, у німецькій, англійській мовах наявні також заперечні суфікси – нім. *-frei*, *-leer*, *-los*, англ. *-free*, *-less*. За допомогою циркумфіксів заперечення формується в типологічно віддалених, напр., деяких індіанських мовах Америки [22:148].

Заперечні афікси, як відомо, виявляють морфологічну та семантичну вибірковість, поєднуючись з відповідними твірними основами. Від мови до мови рестрикції можуть відрізнятися. Однак у ряді випадків можна констатувати і типологічні ознаки вибірковості, властиві заперечним афіксам.

Як у слов'янських мовах, так і в германських, заперечні афікси мають чітку тенденцію до поєднання з іменними основами [15-17; 23]: укр. *невідомий*, рос. *неизвестный*, нім. *unbekannt*, англ. *unknown*. Взаємодіючи з дієсловами, заперечні префікси модифікують значення власне заперечення на конверсивне. Так, в англійській мові префікс *un-*, подібно до *dis-*, *de-*(*des-*), *mis-* може поєднуватися з дієслівною твірною основою, виражаючи насамперед дію, зворотню до попередньої, за винятком поодиноких прикладів зі збереженням запереченням: *disbelieve* 'не вірити', *dislike* 'не любити'.

Префікс *un-*. Найпродуктивнішим заперечним префіксом у німецькій мові є *un-*: *unzufrieden* 'незадоволений', *unabhängig* 'незалежний', *Unmensch* 'нелюд', *Unglück* 'нещастя'. Він поєднується виключно з іменними твірними основами. У складі дієслова заперечний префікс *un-* можливий лише як результат інкорпорації прикметника з *un-* у дієслово: *verunsichern*, *verunglücken* [24:17]. Етимологічно цей префікс пов'язаний з індогерманським *n-* - „перехідним варіантом зникаючого сентенціального заперечення *ne*“ [25:749]. Спорідненими з німецьким *un-* (англ. *un-*, нідерл. *on-*) є грецьке *а-*(*ан-*), лат. *in-*, слов'янське *не-* (укр., рос.), *nie-* (пол.).

З іменникових твірних основ *un-* продуктивно взаємодіє з абстрактними непохідними та похідними іменниками [26:194]: *Unglück* 'нещастя', *Unzufriedenheit* 'незадоволення'. Однак твірні основи, які позначають живих істот, все частіше поєднуються з префіксом *nicht-*: *Unchrist* – *Nichtchrist* 'нехристиянин' (також *Antichrist* 'антихрист'), *Unschuld* – *Nichtschuld* 'невинність'. Деякі іменники без *un-* не вживаються взагалі: *Ungeheuer* - **Geheuer* 'чудовисько'. Оскільки *un-* не поєднується з дієсловами, його сполучуваність з девербативами також обмежена [27:202]. Особливо це стосується абстрактних іменників, у яких „дієслівне значення особливо відчутне, себто субстантивованих інфінітивів та іменників на *-ung*“ [28:569]: пор. неграматичне **Unerscheinen* з граматичним

Nichterscheinen ‘непоява’; **Unachtung* та *Nichtachtung* ‘неповага’ або *Missachtung* ‘зневага’.

Найактивніше *un-* поєднується з прикметниковими базами. Якщо до прикметника немає відповідного лексичного антоніма, то від нього завжди можна утворити похідне слово з *un-* [29:111]. *Un-* може модифікувати непохідні та похідні якісні та (рідше) відносні прикметники : *unklar* ‘неясний’, *undeutlich* ‘нечіткий’, *unersättlich* ‘ненаситний’, а також дієприкметникові: *ungelesen* ‘непрочитаний’, *unausgesprochen* ‘невимовний’. Останні тим активніше взаємодіють з *un-*, чим яскравіше проявляється іменний характер твірної основи. Можливість дієприкметника приєднувати до себе префікс *un-* свідчить про його прикметниковий характер. Це пояснює, зокрема, рестрикцію на сполучуваність дієприкметників з префіксом *un-* з адентивною препозитивною групою *von j-m* [24:17; 30:341; 31:164]: *Das ist ein unbeantworteter Brief* (але **Das ist ein von mir unbeantworteter Brief*)².

Незважаючи на широку семантичну сполучуваність, префікс *un-* має цілу низку обмежень в поєднанні з твірними основами. Він не поєднується, напр., з позначеннями 1) негативного **unhässlich* ‘неогидний’, **unübel* ‘непоганий’; 2) кольорів **unblau* ‘неблакитний’, **unrot* ‘нечервоний’; 3) градаційних ознак **unkolossal* ‘неколосальний’, **unriesig* ‘невелетенський’. Чинники перерахованих семантичних обмежень є переважно прагматичні. Стосовно першого обмеження відомо, що німецька мова в цілому уникає полінедації, а так зване подвійне заперечення, результатом якого є позитивне поняття чи твердження, використовується у мовах не дуже часто. Як вірно зазначає Б. Науманн, заперечувати позитивні форми доцільніше, ніж шляхом заперечення негативних форм знову перетворювати їх на позитивні [32:69]. Малоінформативним є заперечення кольорів. Інформація про те, що певний предмет не є жовтим чи червоним, мало характеризує сам предмет. Що стосується третього обмеження, то воно також пояснюється недоцільністю заперечення одиниць з доволі вузьким сигніфікативним потенціалом.

У залежності від того, що позначає твірна основа похідного з *un-*, ступінь можливої ідіоматизації є різним. На нашу думку, семантичні зміщення у похідній одиниці з *un-* тим менші, чим вищий ступінь абстракції базової лексеми і навпаки. Для префікса *un-* взагалі є нетиповим поєднання з основами, що позначають конкретні поняття. Поодинокі винятки, як і інші аномальні явища в мові, зумовлені потребами комунікації для досягнення відповідного прагматичного ефекту. Непохідні іменники частіше зазнають ідіоматизації як похідні, що пояснюється знову ж таки низькою інформативністю простого заперечення субстанції. Тому зрозуміло, що лексеми типу *Unmensch* ‘нелюд’, ‘чудовисько’ *Untier* ‘чудовисько’, *Unstern* ‘нещаслива зірка’, *Ungeist* ‘нездоровий дух, настрій’ приречені на ідіоматизацію. У ході формування лексичного значення відбувається нарощення додаткових значень, які безпосередньо не зумовлені складовими частинами похідного. Так, *Unmensch* – це не „нелюдина“, а „чудовисько“, так само *Unstern* – це не „незірка“, а нещаслива зірка. Приєднуючись до основ, які позначають параметричні поняття, *un-* модифікує заперечну функцію на функцію інтенсифікації ознаки: *Unsumme* ‘величезна сума’, *Untiefe* ‘прірва’, *Unmenge* ‘величезна кількість’. У цьому, зокрема, виявляються розбіжності між логічним та

мовним запереченням, яке неспроможне охопити явища ідіоматизації лексичних одиниць, яким так багата мова.

Префікс не-. У слов'янських мовах відповідником германського *un-* у більшості випадків виступає префікс *не-*: *unverheiratet* // *неодружений* // *неженатый*; *unfrei* // *невільний* // *несвободный*. Він також є іменним префіксом. До найпродуктивніших в українській та російській мовах словотвірних моделей з префіксом *не-* Н. Г. Озерова [16:40] зараховує *не + Ad + н-ий*, *не + Ad + им-ий*, *не + Ad + н-ий*: *невірний* // *неверный*, *неактивний* // *неактивный* і т.д. Твірні основи формуються насамперед якісними прикметниками: *негарний* // *некрасивый*, *нечіткий* // *нечеткий*, хоча відносні також зустрічаються: *неробочий* // *нерабочий*, *незамужний* // *незаміжний* (там же, с. 15). Іменникові основи позначають насамперед абстрактні поняття, корелюючи з відповідними основами в німецькій мові: *нещастя* // *несчастье* // *Unglück*; *нетерпіння* // *нетерпение* // *Ungeduld*.

Специфічною ознакою слов'янських мов, української та російської зокрема, є префіксально-суфіксальний спосіб утворення похідних з заперечними складовими, при якому „створюється дистантна біморфема, властива різним частинам мови“ (там же, с. 40): *невикорінний*, *невиспаний*, *невинний*, *неизбежный*, *невозвратимый*. Твірна основа таких словотвірних конструкцій не функціонує самостійно ні в комбінації з ініціальним компонентом – заперечним префіксом **невикорінювати*, **невинить*, ні в поєднанні з суфіксальною морфемою **викорінний*, **винний* і т.п.

Дієслова з *не-* належать в українській, російській та польській до винятків³: *ненавидіти* // *ненавидеть* // *niepawidzić*; *неволити* // *неволить* // *newolić*.

Слов'янський префікс *не-* є дещо лояльнішим у плані семантичної сполучуваності, в порівнянні з германським *un-*. Якщо в німецькій мові простежується тенденція до уникнення комбінації заперечного афікса з твірними основами, що позначають кольори, матеріали, то в російській (українській та польській), напр., такі словотвірні конструкції інколи зустрічаються: *недеревянный* [33:22], *неголубой*, *нежелтый*, *некрасный*, *небелый* [34:123], якщо не на рівні системи, то у функціонуванні. Можливими є також приклади поєднання *не-* з конкретними поняттями без нарощування спеціального оцінного компонента: “С женою забота, с не-женою еще хуже, - подумал Яшвин, выходя из гостиницы” (Л. Толстой) [цит. за 35: 146].

Разом з цим, при поєднанні з префіксом *не-* дуже часто відбувається різноступеневе нарощування семантики похідного слова в цілому, від незначного: *гарний* – *негарний*, *сміливий* – *несміливий*, до суттєвого: *приятель* – *неприятель*, *достаток* – *недостаток* [33:22]. Особа, яка не є гарною, не мусить бути негарною, а заперечення лексеми *достаток* не дорівнює за змістом лексемі *недолік*.

Інколи процеси ідіоматизації призводять до повної втрати словом заперечної семантики, коли значення заперечення розчиняється у значенні ідіоматизованої лексеми. Прикладами таких слів є *небрежный*, *невежа*, *недуг*, *невіглас*, *недуга* [16:27].

Між лексичними одиницями з заперечними афіксами та їх позитивними протичленами можуть виникати відношення протилежності (контрарності) або несумісності/протиріччя (контрадикторності). На ранніх стадіях дослідження

простим запереченням *мало*, а означає радше *досить багато*. Відповідно, парадигма квантифікаційної шкали може розширятися до чотиричленної структури:

////////////////////	////////////////////	////////////////////	////////////////////
укр. великий	немалий	невеликий	малий
рос. большой	немаленький	небольшой	маленький
пол. duży	niemały	nieduży	mały

У чеській мові можливі лише відповідні тричленні опозиції: *dobry – nedobry – spatny* ‘добрий – недобрий - поганий’, *bohatty – nebohatty – chudy* ‘багатий – небагатий - бідний’. Лексеми на позначення понять *непоганий, небідний* і т.п. у чеській відсутні [40:31].

Апресян поділяє прикметники з лексичними антонімами на дві групи: параметричні та прикметники, які виражають інтелектуальні, емоціональні та естетичні якості [39:310]. На його думку, морфологічне заперечення перших призводить до утворення лексичних одиниць, що передають високий ступінь антонімічності: *недлинный – довольно короткий, недорогой – довольно дешевый*. Що стосується другої групи, то їх маркування заперечним префіксом формує два значення – або також високий ступінь антонімічності (*неглупый – довольно умный*) або вживання у функції евфемізму чи літоти. Так, замість доволі невічливого *глупый* вживається евфемізм *неумный*, замість *плохой* – *нехороший* і т. д. Подібним чином позитивна оцінка може виражатися у стриманій формі: *незлой* замість *добрый*, *неплохой* замість *хороший*. Апресян класифікує даний вжиток як „стриману похвалу“ (там же, с. 310).

Однак було б невірним звести всі антоніми, утворені шляхом афіксації до ідіоматизованих. Цілий ряд похідних з заперечними префіксами може формувати контрадикторну антонімічну опозицію, де заперечення виступає у „чистій“ формі: укр. *одружений – неодружений, живий – неживий*; нім. *verheiratet – unverheiratet, tot – lebendig* і т. д., повторюючи корелюючі семантичні відношення у логіці.

Цікавим є той факт, що аналогічно до афіксального заперечення, яке може реалізувати два типи антонімічних протиставлень, поводить себе заперечна частка. В поєднанні з деякими прислівниками, які позначають високий ступінь ознаки [39:27], вона може набирати значення, відмінного від основного „невірно, що“ і спричиняти часткову ідіоматизацію словосполучення, до складу якого вона входить. Мова йде про такі приклади як *У тебе не зовсім здоровий вигляд; Вона не дуже добре вчиться*. У наведених реченнях не заперечується висока ступінь ознаки, а радше виражається поміркована протилежність: *не зовсім здоровий – досить нездоровий; не дуже добре – досить погано*.

Однак поряд зі спільними ознаками, морфологічне заперечення має і свої специфічні риси. Головна відмінність, як вже зазначалося, полягає в тому, що заперечення за допомогою частки має операційною ділянкою пропозитивний зміст цілого висловлювання, в той час як заперечення за допомогою афіксації оперує значеннями окремих лексичних одиниць⁴. Цим пояснюється різна поведінка заперечення-частки та заперечення-афікса у протиставних контекстах: *Він не одружений, а холостяк* але **Він неодружений, а холостяк*. Речення з заперечною часткою допускає протиставлення, а з афіксальним запереченням у

складі лексеми – ні. Семантична відмінність, на думку деяких авторів, проявляється і в тому, що пресупозиція існування при афіксальному запереченні не може перебувати в прагматичній сфері дії заперечення, а при запереченні часткою – цьому немає жодних перешкод:

*Der König von Frankreich ist unfreundlich, denn Frankreich hat schon lange keinen König mehr.

Король Франції (є) непривітний, тому що Франція вже давно не має короля.
Der König von Frankreich ist nicht freundlich, denn Frankreich hat schon lange keinen König mehr.

Король Франції не (є) привітний, тому що Франція вже давно не має короля.
[Цит. за 12: 582].

Український переклад з омонімічними заперечним префіксом та часткою нечітко фіксують різницю між граматичною та неграматичною конструкціями, однак факт їх неоднорідної поведінки залишається фактом.

Суфікси -frei, -leer, -los. Як відомо, у германських мовах крім заперечної префіксації можливим є заперечення за допомогою суфіксів, а саме -frei (двн. та свн. *frī* зі значенням ‘незалежний, не пов’язаний’; -leer (двн. *lâri* зі значенням ‘пустий’) та -los (двн. *los* зі значенням ‘вільний від чог.’).

Заперечні суфікси мають комбіновану семантику – заперечний компонент поєднується в них у більшості випадків, з орнативним, формуючи разом значення *nicht mit* ‘не з’: *ärmellos - ohne (= nicht mit) Ärmel* ‘без рукавів’; *fehlerfrei - ohne (= nicht mit) Fehler* ‘безпомилковий’, *inhaltsleer - ohne (= nicht mit) Inhalt* ‘беззмистовний’. Наявність аж трьох заперечних суфіксів з близькою семантикою зумовлена частковою диференціацією їх прагматичного спрямування. Відсутність ознаки, яку номінує твірна основа, суфікс -frei передає переважно як позитивний факт: *alkoholfrei* ‘безалкогольний’, *bakterienfrei* ‘без бактерій’; *nikotinfrei* ‘без нікотину’. У похідному з -leer ця інформація сприймається радше як негативна: *blutleer* ‘безкровний’, *luftleer* ‘без повітря’, *wasserleer* ‘безводний’. Суфікс -los не має чітко вираженого оцінного компонента: *kostenlos* ‘безкоштовний’, *fensterlos* ‘без вікон’, *klassenlos* ‘безкласовий’. Заперечні суфікси поєднуються з похідними та непохідними іменними основами. Семантика твірної основи також безпосередньо впливає на формування значення похідного. Так, якщо суфікс -frei приєднується до основи, яка позначає частину тіла, то значення відсутності модифікується на значення ‘бути непокритим’: *kniefrei* ‘до колін’, *schulterfrei* ‘з оголеними плечима’.

Префікс без-. За відсутності заперечних суфіксів, їх функції в слов’янських мовах переймають префікси. Частково це стосується префікса *не-*, який передає нім. -los: *heillos* // *невеликовний* // *неизлечимый*. Однак більшість німецьких прикметників з заперечними суфіксами корелює з відповідними українськими (російськими, польськими) похідними з префіксом *без-* (рос. *без-/бес-*, пол. *bez-*), етимологічно пов’язаним з прийменником *без*: *schlaflos* // *безсонний* // *бессонный* // *bezsenno*; *menschenleer* // *безлюдний* // *безлюдный* // *bezludny*.

Значення префіксу *без-*, у порівнянні з *не-*, є доволі однорідним. Переважно він виражає відсутність ознаки, яку позначає коренева морфема. Тобто, подібно до німецьких -frei, -leer, -los, англійського -less, грецького Alpha privativum, він має

привативне значення. Вузьку семантику цього префікса пояснюють тим фактом, що всі похідні з *без-* сформовані за єдиною словотвірною моделлю [15:157]:

без- + іменний об'єкт_{Gen} → *без-* + іменна основа + суфікс_{Sub/Adj}
без *води* → *без-вод-н-ий*

Найпродуктивнішими словотвірними моделями, до складу яких входить *без-*, в українській (російській, польській) мовах є іменникові: *безгосподарність*, *беспощадность*, *bezcelność*. Активними є також прикметникові моделі: *безлюдний* // *безлюдный* // *bezludny*, *безсонний* // *бессонный* // *bezsenny*. У дієсловах префікс *без-* може вживатися лише в комплексі з аспектуальним префіксом *о-*: *обезводнити* // *обезводнить*, *обезболити* // *обезболить*. Синонімом та, мабуть, стилістично привабливішим варіантом *обез-* є префікс *зне-*: *зневоднити*, *знеболити*. Відповідника в російській мові він не має. У німецькій мові еквівалентом дієслівних префіксів *зне-*, *обез-* є префікс *ent-*: *entkernen*, *entkorken*, *entwässern* (дет. про *ent-* [19]).

Незважаючи на те, що у значній кількості випадків префікси *не-* та *без-/зне-* можуть синонімізуватися, напр. *безбідний* / *небідний*; *безопасный* / *неопасный*, для кожного з них характерні і специфічні ознаки. Якщо *не-* обирає переважно твірні основи – якісні прикметники, то префікс *без-* має тенденцію до взаємодії з відносними прикметниками: *бездітний*, *безрукий*, *безводный*, *безалкогольный*, *bezbarvny*, *bezdziety*.

Специфічною ознакою словотвірних експонентів заперечення в слов'янських мовах, у порівнянні з германськими, є можливість одночасного вживання в одній конструкції декількох заперечних афіксів, а саме, вищезгаданих *не-* та *без-*: *небезгрішний* // *небезгрешный*, *небезнадійний* // *небезнадежный*, *небезуспішний* // *небезуспешный*. За законами логіки (закон заперечення заперечення) подвійне заперечення твірної основи мало б мати результатом ствердження ознаки (явища, предмета), які денотує коренева морфема. Однак і в цьому випадку природні мови відрізняються від штучних (логічних), тому що комплексне значення вони формують не лише за рахунок простого додавання окремих значень складових компонентів. У ході інтеграційних семантичних процесів відбувається переосмислення змісту похідного, нарощування нової семантики. *Небезгрішний* не є семантично тотожним до *грішний*, а радше означає *частково грішний*.

Показово, що корелюючі німецькі морфemi *un-* та *-los* у відповідних конструкціях не вживаються. Як винятки зафіксовано лише два слова *unzweifellos* „безсумнівний“ та *unverantwortungslos* „безвідповідальний“ [21:33] (пор. в укр. *безневинний*). Подібні приклади в англійській дискутує Л. Горн. На його думку, подвійного заперечення у цих конструкціях немає. Це просто заперечний плеоназм із підсилюючою функцією заперечення [42:280]. Б. Ленц класифікує такі випадки як невдалу контамінацію [21:33]:

un-zweifelhaft + *zweifel-los* → *un-zweifel-los*
unverantwortlich + *verantwortungs-los* → *un-verantwortungs-los*

Цікаво, що у середньовісньонімецькому словнику Лексера зустрічаються поодинокі словотвірні конструкції з префіксами *un-* та *-los*: *un-ende-los*, *un-ruoc-*

los, un-vröude-los [43]. Однак на відміну від інших слів, автор не супроводжує їх перекладом, а лише прирівнює до латинських еквівалентів:

un-ruochlos incuriosus ‘безтурботний’,

не вбачаючи в них, очевидно подвійного заперечення.

Порівнюючи актуальні конструкції з подвійним афіксальним запереченням у російській (небезопасный, безуспешный і т.п.) та відповідні віртуальні (зафіксовані лише в усній комунікації) в німецькій (*unruhelos*), Б. Ленц стверджує, що російський префікс *без-* (у конструкціях з подвійним запереченням) не можна прирівнювати до німецького *-los*. Якщо для німецького префікса характерною є комплексна семантика, а саме заперечний + оронативний компоненти, то російський префікс є лише заперечним, синонімізуючись з префіксом *не-*. Тому автор вважає лексеми типу *небезопасный* та *опасный*, *небезуспешный* та *успешный* еквівалентними, зазначаючи однак, що форма з подвійним запереченням є дипломатичнішою [21:49].

Можна погодитися з тим, що префікс *без-* може мати значення „чистого“ заперечення подібно до *не-*. Однак ледви чи справедливо ототожнювати обидва префікси. У багатьох випадках префікс *без-* має привативне значення і нічим принципово не відрізняється від німецьких *-leer, -frei, -arm*.

Префікси *ні-/ані-*. Невелика група займенників та прислівників у слов'янських мовах містить заперечний префікс *ні-*, що походить від праслов'янської частки **ni* (протоіндоєвропейська **nei* [44:337; 45:170]: *ніхто, ніщо, ніколи, ніде, ніякий, нічий* // *никто, ничто, никогда, нигде, никакой, ничей* // *nikt, nic, nigdy, nigdzie, nijaki, niczyj*).

Специфічними одиницями української мови є прислівники з наголошеним *ні-*: *ніколи, нікуди, ніде*, еквівалентами яких у російській мові є лексичні одиниці з наголошеним префіксом *не-*: *некогда, некуда, негде*. Декілька похідних слів в українській мові можуть також мати префікс *ані-* (пор. лат. *neque*): *анітрішки, аніскілечки*.

Префікс *miss-*. Німецький префікс *miss-* зустрічається вже в давньоверхньонімецькій (*missa, missi*) зі значенням „поганий“ [25]. До 18 ст. цей префікс залишався продуктивним. Однак у сучасній німецькій мові новоутворення з *miss-* зустрічаються, за поодинокими винятками, доволі рідко, напр. *Missmanagement* „поганий менеджмент“ [24:131]. *Miss-* належить до небагатьох префіксів, які приєднуються до непохідних іменників, напр. *Missernte* ‘неврожай’, *Missfarbe* ‘негарна фарба’, *Misston* ‘фальшива нота’, а також до дієслів: *missdeuten* ‘неправильно трактувати’, *missraten* ‘погано вдаватися’.

У англійській префікс *miss-* відомий, починаючи зі староанглійської як *mis-* зі значенням „badly, wrongly, improperly, amiss“. Він поєднується з іменними та особливо дієслівними твірними основами: *misadvice* ‘погана порада’, *miscount* ‘неправильний підрахунок’ трактується як пейоративний префікс [46:176]. У французькій мові німецький префікс *miss-* співвідносять з префіксом *mé(s)-: médisance* ‘злословити’, *mésentente* ‘суперечність’ зі значенням негативного [47].

Дотримуючись робочої дефініції заперечення як оператора, що перетворює зміст висловлювання або лексичної одиниці на протилежний, ледви чи правомірно вважати *miss-* з пейоративним значенням - заперечним префіксом.

Заперечення та пейоративність – це різнорівневі категорії, які можуть бути дотичними, але не повинні ототожнюватися. Однак крім пейоративності, деякі похідні з *miss*-можуть містити заперечний компонент: *misszufrieden* ‘незадоволений’, *missachten* ‘зневажати’ і виправдано заповнювати словотвірну нішу категорії заперечення.

Префікс *nicht-* (ствн. *niowiht*, свн. *niwiht*, *niht*) утворилося шляхом поєднання в одному слові заперечної ствн. частки *ni*, ствн. *io* (‘завжди’, ‘будь-коли’) та ствн. *wiht* (‘річ’) з первинним значенням ‘не яка-небудь річ’ [25]. У складі похідних одиниць фіксується з 1800 р., пізніше кількість конструкцій з *nicht-* зростає [48:187]. Префікс *nicht-* вважається продуктивним у сучасній німецькій мові [24:17; 38:55]. Необтяженість оцінним компонентом, чітка заперечна семантика сприяють його особливо активному вжитку у технічних текстах. *Nicht-* завжди наголошений, на відміну від вільних словосполучень з ненаголошеною часткою *nicht*: *níchtamtlich* - *nícht ámtlich*. Хоча окремі випадки неоднозначного написання *nicht-* з основою (разом або окремо) засвідчують історичну незавершеність процесу формування префікса *nicht-*: *nicht Soldat* – *Nichtsoldat* ‘не солдат’.

Подібним чином співвідносяться в англійській та французькій мовах префікс *non-* з заперечною часткою - *none*: префікси є „фонетично тотожними з вільно функціонуючою заперечною часткою“ [38:55]: нім. *nichtchristlich* – англ. *nonchristian* ‘нехристиянський’, нім. *Nichtanpassung* – фр. *non-conformisme* ‘непристосування, дисидентство’.

Значення префікса *nicht-* визначається як виключно заперечне. В цьому його основна відмінність від *un-* та ін. префіксів, які можуть виражати пейоративність. Значення *nicht-* можна перефразувати за допомогою *nicht*, *kein* [48].

Пограничні префікси. Стосовно пограничних префіксів, до яких можна віднести укр. *над-*, *поза-* *понад-*, *псевдо-*, рос. *о-*, *сверх*, *псевдо-*, пол. *nad-*, *poza-*, *ponad-*, *pseudo-*, *od-*, нім. *ab-*, *aus-*, *aber-*, *fehl-*, *gegen-*, *schein-*, *ver-*, *wider-*, *widrig-* немає одностайної думки ні стосовно їх заперечного характеру, ні їх словотвірного статусу. Так, Л. Кислякова, відносить їх до напівімпліцитних заперечних префіксів, оскільки на думку автора значення заперечення ці префікси передають опосередковано або пресупозитивно [49:52]. Можна погодитися з думкою Н. Г. Озерової (стосовно укр. мови), що вказані префікси „несуть у собі потенціал заперечення спорадично“ [16:37] і можуть навіть синонімізуватися зі ‘справжніми’ заперечними префіксами, як напр. *надлюдський* – *нелюдський*, *сверхчеловеческий* – *нечеловеческий*. Словникові дефініції лексичних одиниць з переліченими префіксами містять подекуди у розгорнутому вигляді імплікований заперечний компонент [50]: *absagen* – *mitteilen, dass etwas nicht stattfindet* ‘відмовляти – повідомляти, що щось не відбудеться’; *ausfallen* – *nicht stattfinden* ‘випадати – не відбуватися’. Однак заперечна семантика даних лексичних одиниць формується не лише за рахунок префікса, а як результат часткового або повного переосмислення цілого похідного. Інші похідні з тими ж префіксами можуть взагалі не містити заперечної інформації (напр. *ablegen* ‘складати, відкладати’, *aussagen* ‘висловити’ і т.п. що також засвідчує опосередкований характер заперечної семантики і пограничний стосовно заперечення статус перелічених префіксів.

Запозичені префікси. До запозичених заперечних префіксів у слов'янських мовах відносять грецькі та латинські: *a-*, *анти-*, *дес-*(*дис-*), *ін-*(*ім-*, *іл-*, *ір-*).

Префікс *a-* (від грецького привативного *a-(an-)*) є малопродуктивним у слов'янських мовах і не поєднується зі слов'янськими твірними основами: *алогічний* // *алогический* // *alogiczny*, *аморальність* // *аморальность* // *amoralność*, *аполітичний* // *аполитичный* // *apolityczny*.

Запозичений з грецької префікс *анти-* належить до небагатьох іншомовних префіксів, що збагатив слов'янські мови як у складі готових запозичень – *антихрист* // *антихрист* // *antychryst*, *антидемократичний* // *антидемократический* // *antydemokratyczny*, так і в новоутвореннях зі слов'янськими твірними основами: *антинародний* // *антинародный* // *antyrodowy*.

Небагатьма запозиченнями з грецької та латинської представлений у слов'янських мовах префікс *дес-*(*дис-*): *дисгармонія* // *дисгармония* // *dysharmonia*, *дискваліфікація* // *дисквалификация* // *dyskwalifikacja*.

Префікс *ін-*(*ім-*, *іл-*, *ір-*) (від лат. *in-*) ввійшов у слов'янські мови лише в складі готових запозичених одиниць: *індиферентність* // *индиферентность* // *indyferencja*; *імпотенція* // *импотенция* // *impotencja*; *ірреальний* // *ирреальный* // *irrealny*; *ілогічний* // *иллогичный*.

У германських та романських мовах також представлені перелічені заперечні префікси латинського та грецького походження, а також похідні з цими префіксами: нім. *apolitisch*, *alogisch*, *anormal*, *antidemokratisch*, *antichristlich*, *desorganisieren*, *dezentral*, *disharmonisch*, *illegal*, *inaktiv*; англ. *amoral*, *anticlerical*, *disallow*, *inimitable*; фр. *alogique*, *apolitique*, *anticonformisme*, *désapprouver*, *désavantage*, *inintelligent*, *innocent*.

Таким чином, система словотворчих засобів вираження заперечення формується заперечними префіксами, суфіксами та циркумфіксами, переважну більшість з яких в європейських мовах складають заперечні префікси. Взаємодіючи з твірними основами, заперечні афікси виявляють морфологічні та семантичні рестрикції. Як у слов'янських, так і в германських та романських мовах, вони експлікується в морфологічному обмеженні на поєднання з дієслівними словотвірними базами та семантичних рестрикціях на взаємодію з основами, які позначають негативні якості (уникнення подвійного заперечення), інтенсифіковану ознаку, колір, якості, денотовані відносними прикметниками. Відхилення від перелічених обмежень найактивніше толеруються в слов'янських мовах. Специфічною ознакою слов'янського словотвірного заперечення є можливість утворення дистантної біморфеми, складовою частиною якої є заперечний афікс. Особливістю германських мов є наявність у системі словотвору спеціальних заперечних, точніше привативних суфіксів, які характеризуються комплексною семантикою, формованою заперечним та орнативним компонентами. В українській мові вирізняються серед інших слов'янських префікси *ані-* та *зне-*.

Безпосередньо впливаючи на формування комплексної семантики похідного слова, заперечні афікси по-різному модифікують значення твірної основи – від 'чистого' заперечення до нарощування додаткових компонентів семантики та ідіоматизації похідного. У результаті взаємодії заперечних афіксів з твірними основами виникають як контрадикторні, так іконтрарні антонімічні опозиції.

Мовне заперечення за допомогою афіксів є дотичним до відповідного логічного у плані формування протилежного значення, однак між ними наявні і певні відмінності. У той час, як у логіці традиційно вважається, що афіксальне заперечення формує лише контрадикторну опозицію, заперечні афікси у природніх мовах формують як контрадикторні, так і контрарні антонімічні опозиції. Подвійне заперечення на рівні лексеми не призводить до його нейтралізації, а сприяє формуванню нового значення, як правило, відмінного від первинного, непохідного.

Перспективним для подальшого дослідження проблематики заперечення видається порівняльний аналіз реалізації заперечення на лексичному та синтаксичному рівні, а також типологія чинників ідіоматизаційних процесів лексем та синтаксем із заперечним компонентом.

Примітки:

¹Ми пропонуємо лише короткий огляд проблематики, пов'язаної з запереченням.

²Знаком * позначається неграматичний вислів.

³Тут і надалі приклади зі слов'янських мов наводяться у наступній послідовності: українська // російська // польська.

⁴Мова не йде про афіксальне заперечення в афлютинативних мовах, де воно входить окремою морфемою до складу предиката [дет. 41].

ЛІТЕРАТУРА

1. Bernini G. and P. Ramat. Negative Sentences in the Languages of Europe. A Typological Approach [= Empirical Approaches to Language Typology]., G. Bossong and B. Comrie, Ed. — Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1996.
2. Dahl Ö. Typology of sentence negation // Linguistics. — 1979. — Vol. 17(1-2). — P. 79-106.
3. Payne J. R. Negation // Language typology and syntactic description. — Vol.1 (Clause structure), Shopen T., Ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 1985. — P. 197-242.
4. Ouhalla J. Sentential negation, relativized minimality and the aspectual status of auxiliaries // The Linguistic Review. — 1990. — Vol. 7. — P. 183-231.
5. Brown S. The Syntax of Negation in Russian: A Minimalist Approach. Stanford Monographs in Linguistics. — Stanford, California: CSLI Publications, 1999.
6. Contreras H. Negation in English and Spanish. Is there a Negation-Parameter? // 8th Colloquium on Generative Grammar, 1998.
7. Donhauser K. Negationssyntax in der deutschen Sprachgeschichte: Grammatikalisierung oder Degrammatikalisierung // Deutsch-typologisch, Lang E. and G. Zifonun, Ed. — Berlin: de Gruyter, 1996. — P. 201-217.
8. Haegeman L. The Syntax of Negation. [= Cambridge Studies in Linguistics 75]. — Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
9. Laka I. Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections. —MIT: Cambridge, Mass., 1990.
10. Zanuttini R. Negation and Clausal Structure. A comparative study of Romance languages. — New York, Oxford: Oxford University Press, 1997.
11. Jacobs J. Syntax und Semantik der Negation im Deutschen. Studien zur Theoretischen Linguistik. —Vol. 1.— München: Fink, 1982.
12. Jacobs J. Negation // Semantics: An International Handbook of Contemporary Research, Stechow A. v. and D. Wunderlich, Ed. —Berlin: de Gruyter, 1991. — P. 560-596.
13. Ladusaw W. A. Negative Concord and 'Mode of Judgement' // Negation: A Notion in Focus, Wansing H., Ed. —Berlin/New York: de Gruyter, 1996. — P. 127-143.
14. Lerner J.-Y. and W. Sternefeld. Zum Skopus der Negation im komplexen Satz des Deutschen // ZS. 1984. —Vol. 3. — P. 159-202.
15. Besters-Dilger J. Zur Negation im Russischen und Polnischen // Slavistische Beiträge. —Vol. 218. —München: Sagner, 1988.
16. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках.—Киев: Наукова думка, 1978.
17. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. —Москва: Наука, 1983.
18. Lenz B. Negationsverstärkung und Jespersens Zyklus im Deutschen und in anderen europäischen Sprachen // Deutsch - typologisch, Lang E. and G. Zifonun, Ed. —Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1996. — P. 183-200.
19. Paslawska A. Transparente Morphologie und Semantik eines deutschen Negationsaffixes // Linguistische Berichte. —1998. —Bd. 175. — P. 353-385.
20. Miklosich F. Die Negation in den slavischen Sprachen // Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe XVIII, 1869.
21. Lenz B. Deutsch un-/los vs. Russisch ne-/ bez- // Arbeiten des Sonderforschungsbereiches 282. Theorie des Lexikons. —1993. —Vol. 51. — P. 31-60.
22. Климов Г. А. Типология языков активного строя. —М.: Наука, 1977.
23. Паславская А. И. Эксплицитное и имплицитное отрицание в современном немецком языке: Дис. ... канд. филол. наук.—Львов, 1990.
24. Lenz B. un-Affigierung. Unrealisierbare Argumente, unausweichliche Fragen, nicht unplausible Antworten // Studien zur deutschen Grammatik. —Vol. 50. —Tübingen: Narr, 1995.
25. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. —Berlin: Walter de Gruyter, 1989.
26. Wellmann H. Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Eine Bestandsaufnahme des Instituts für deutsche Sprache. Forschungsstelle Innsbruck. Zweiter Hauptteil: Das Substantiv. —Düsseldorf: Schwann, 1975.
27. Fleischer W. und I. Barz. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. —Tübingen: Niemeyer, 1995.
28. Wilmanns W. Deutsche Grammatik. 2. Abteilung. Wortbildung. —Strassburg, 1899.
29. Brinkmann H. Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung. —Düsseldorf: Schwann,

1971. 30. Weiss W. Die Negation in der Rede und im Bannkreis des satzkonstituierenden Verbs I // Wirkendes Wort. — 1961. — Bd. 11. — S. 65-74. 31. Rapp I. Partizipien und semantische Struktur. Studien zur deutschen Grammatik. — Tübingen: Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH, 1997. 32. Naumann B. Einführung in die Wortbildungslehre des Deutschen. — Tübingen: Niemeyer, 1986. 33. Бахареv А. И. Отрицание в логике и грамматике. — Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1980. 34. Иванова В. Ф. Трудные вопросы орфографии. — М., 1975. 35. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка. — М.: Наука, 1964. 36. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике). — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. 37. Jespersen O. Negation in English and other languages. — Copenhagen, 1917. 38. Zimmer K. E. Affixal negation in English and other languages: an investigation of restricted productivity // Word. — Vol. 20, N2. — New York, 1964. 39. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — М.: Наука, 1974. 40. Илек Б. О. О некоторых особенностях русского отрицания в сравнении с чешским // Sborník vysoké školy pedagogické. — Volomouci. — Praha, 1954. — S. 31. 41. Паславська А. Й. Типологічний аспект способів репрезентації заперечення в різноструктурних мовах // Вісник Львівського університету. — Серія іноземні мови. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка. — 2002. — Вип. 10. — С. 36-41. 42. Horn L. A Natural History of Negation. — Chicago and London: University of Chicago Press, 1989. 43. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. — Vol. 2. — Stuttgart: Hirzel, 1876. 44. Vondrák W. Vergleichende slavische Grammatik. — Bd. II. Formenlehre and Syntax. — Göttingen, 1928. 45. Miklosich F. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Syntax: Manualneudruck der Erstausgabe von 1868-1874. — Vol. 4. — Heidelberg: C. Winters Universitätsbuchhandlung, 1926. 46. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach. — München: W. Fink Verlag, 1969. 47. Zemb J. M. Observations sur la "negation" en allemand moderne // Les langues modernes. — 1980. — Vol. 74. — P. 349-364. 48. Kühnhold I., O. Putzer, and H. Wellmann. Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Eine Bestandsaufnahme des Instituts für deutsche Sprache. Forschungsstelle Innsbruck. Dritter Hauptteil: Das Adjektiv. — Düsseldorf, 1978. 49. Кислякова Л. І. Дієслова з імпліцитним значенням заперечення в сучасній німецькій мові // Іноземна філологія. — 1986. — Вип. 82. — С. 52-57. 50. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. — Berlin/München/Wien: Bertelsmann, 1975.

У статті здійснено типологічний аналіз афіксального заперечення у германських, слов'янських та романських мовах.

The article brings into comparison the affixal negation in Slavic, Germanic and Romance languages.

ПАШКОВА Н.І.

Київський національний лінгвістичний університет

ЛЕКСЕМА ГУНЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ КАРПАТ

Дослідження семантики, історії та походження давніх народних назв одягу виводить на вирішення широких народознавчих, етногенетичних і глотогенетичних проблем. Вивчення семантики назв одягу архаїчних говорів карпатського регіону України на південь від р.Дністер дає можливість простежити найдавніші зв'язки і міграції народів цього регіону.

Лексема *гун'а*, *гун'ка*, *гун'ча* поширена в усіх досліджуваних говорах як із спільним інваріантним значенням 'верхній одяг з домотканого сукна' при великій кількості додаткових семантичних ознак, так і не на позначення одягу.

У гуцульському та закарпатському говорах (найбільш архаїчні верховинські та середньозакарпатські говірки) форми *гун'а*, *гун'і* здебільшого позначають той самий специфічний карпатський предмет одягу, що й слова *губа*, *нетек*, а саме: 'довгий та короткий чоловічий одяг зі спеціально виготовленого ворсистого сукна'. З цієї причини, щоб уникнути синонімії, в деяких населених пунктах відбувався неодноразовий перерозклад семантики, "перейменування" предметів одягу, як-от, наприклад у гуцульському н.п.Криворівня Верховинськ. р-ну Івано-Франківськ. обл., де слова *гуня* не засвідчено. Часто в закарпатських говірках

лексеми *гуня* та *петек* виступають синонімами [н.п. Драгово Хустськ. р-ну, Тур'я Ремета Перечинськ. р-ну Закарпатськ. обл.], подекуди інформанти вказують на диференціацію *гуні* та *петека* за довжиною, але суперечливо: “*Гуня коротка, петек довгий*” [н.п. Білки Іршавськ. р-ну Закарп. обл.], “*гуня довга, петек короткий*” [н.п. Нижній Бистрий Хустськ. р-ну Закарп. обл.]. Є вказівки на наявність у даного виду одягу первісно дуже довгих рукавів, які не використовувались за призначенням, оскільки одяг накидався на плечі [н.п. Горінчове, Монастирець Хустськ. р-ну Закарп. обл., а також Довжанська долина, за М.Н. Шмельовою] [1:130-140], “сіряк з рукавами, що їх не вдягають, а зав’язують спереду шнурком. До тих рукавів укладають деякі речі, зав’язавши їхні кінці”. Поширення і семантику лексеми *гуня* в закарпатських говірках картографує П.М. Лизанець у своєму атласі мадяризмів [2:448, к.229]. За походженням, на думку відомого етнографа М.Н. Шмельової, “*гуня* є, безсумнівно, пережитком первісного хутряного плаща, який, імовірно, контамінувався з якимось рукавним одягом” [1:132]. Отже, як бачимо, на найдавніших етапах розвитку, які за наявними лінгвістичними даними неможливо реконструювати, диференціація назв двох архаїчних видів одягу - безрукавного плаща та первісного рукавного одягу залишається розмитою, і в свідомості сучасних носіїв говірок різні назви старовинних видів одягу часто змішуються. За твердженням дослідника історії одягу К.К. Стамерова, “*гуня* була з рукавами, але носили її наопашки на Україні в XV-XVI ст.” [3:1, 169]. Крім того, подекуди носіями говірок підкреслюється ритуальне призначення *гуні*, так само, як *гуглі* та *губи* : “у неділю на свято до церкви, при вінчанні” [н.п. Ясиня, Косівська Поляна, Луг Рахівськ. р-ну, Дубове Тячівськ. р-ну Закарп. обл.]. У н.п. Подобовець Міжгірськ. р-ну Закарп. обл. назва *гун’а* вживається вже в новітньому переосмисленому значенні - ‘шуба’. У н.п. Малий Березний Великоберезнянськ. р-ну Закарп. обл. відзначено, що *гун’а* - ‘верхній жіночий одяг’, а ‘верхній чоловічий одяг’ - *кожух*, там же слово *гун’а* виступає в значенні ‘збите ворсисте сукно, з якого виготовляють цей вид одягу’. Навпаки, *гун’а* - ‘чоловічий одяг’, а *гугл’а* ‘жіночий одяг’ у гуцульських говірках н.п. Брустурів, Бабинопілля Косівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл. На сучасному рівні мовної свідомості носіїв говірок старовинним предметам одягу, що колись використовувалися в обрядах, присвоюються хоч і найдавніші, але різні за походженням і локалізацією назви.

У не менш архаїчному лемківському говорі, як свідчать матеріали Атласу української мови, що зберігаються в картотеці Інституту української мови НАН України, аналізована лексема у формах *гун’а*, *гун’ка*, *гуйка* також широко відома у значеннях: ‘верхній чоловічий сукняний довгий одяг’, ‘верхній чоловічий сукняний короткий одяг’, ‘верхній жіночий сукняний одяг’, ‘верхній сукняний одяг’. На позначення короткого виду одягу її засвідчує І.Верхратський у праці “Про говор галицьких лемків” з ілюстрацією “*гуню під чугу бере*” [4:483]. Найавторитетніший спеціаліст з українського народного одягу К.Матейко наводить засвідчену тут же оригінальну словотвірну форму *гун’ац*’ [5:80]. Польський дослідник лемківських говірок З.Штібер відзначає у коментарях до свого лінгвістичного атласу давньої Лемківщини, що *чуга* й *гуня* можуть у лемків розрізнятися за довжиною, а деколи позначають той самий вид одягу [6:41].

У надсянських говірках досліджувана лексема у формах *гун'а*, *гун'ка* зафіксована у матеріалах до Атласу української мови в значенні 'верхній чоловічий і жіночий одяг', що Я.Головацький ілюструє таким прикладом з місцевого фольклору Сяноччини: "*Наперед овець білий молодець, на том молодці сірая гунька*" [7:496].

У бойківському говорі різноманітні фонетичні й словотвірні форми *гун'а*, *гун'ка*, *гунча*, *гундж'а*, *гуниша*, *гундза* записані з такими значеннями: 'верхній чоловічий і жіночий одяг' [н.п.Ріп'яне, Тур'є Старосамбірськ.р-ну Львівськ.обл.] [8:I, 199; 9:П, 189], 'ритуальний одяг для вінчання' [Ст.Кропивник Дрогобицьк. р-ну Львівськ. обл.], [10: 69], 'верхній одяг з довгими рукавами, які зв'язують і використовують замість торб' [8:I, 199], 'старий рваний одяг' [н.п.Волоща Дрогобицьк. р-ну Львівськ. обл.]. Форми *гун'а*, *гунина* відомі також як назва спеціально виготовленого ворсистого сукна [8:I, 199]. У цьому разі словотвірна вторинність форми *гунина* вказує на те, що, очевидно, в даній говірковій системі назва одягу дала назву матеріалу, а не навпаки, як у більшості випадків номінації одягу. Демінутив *гунька* і його варіанти багаторазово відбиті в бойківському фольклорі, що засвідчує М.Онишкевич у "Словнику бойківських говірок": "*Гунька до гуньки, сіряк до сіряка - багатий з багатим, а бідний з бідним*"; "*Зійшов з гуньки на лейбик - з багатого став бідним*"; "*Гоп-шуп, Марунджа, ходачки легойки, сорочина до коліна, гунджа коротойка*" [8:I, 199]; та І.Франко у зібраних ним "Галицько-руських народних приповідках": "*Гунька наопашки, шіпка набакир, а в чересі аргани грають*", "*Гунька сі на капоту кривит — шляхтичі, яких улюбленим одягом була капота, відтиналися отакою приказкою, коли їм допікали хлопці, що ходять у гуньках*"; "*Зійшов з гуньки на лейбик - Гунька — 'довга суконна одежа, що сягає нонизе колін, а лейбик короткий, сягає лише трохи низче пояса'*" [9: П, 489]; "*Татуню, мамуню, беріт сірак і гуню*" [там же, Ш, 209]. Слід відзначити, що нерідко в бойківських говірках слово *гуня* вживається у сталих словосполученнях з прикметниками - *космата*, *коцьовата*, *коцьована*, *пелехата гуня* [11:110,139] , що підкреслює основну визначальну особливість даного предмета одягу - ворсистість матеріалу, з якого він виготовлений. Наступним етапом розвитку цих словосполучень було їх стягнення, відкидання означуваного іменника і повне перенесення значення на новий утворений відад'єктивний іменник на позначення конкретного виду одягу, якими є *пелехачка* [Шандровець Турківськ.р-ну Львівськ. обл.], [8:П, 47], *коцані* [Ямельниця Сколівськ. р-ну Львівськ. обл.], [8:I, 382], *коцаня* [12 : 89].

У наддністрянському говорі, за нашими спостереженнями, засвідчено лексему *гуня* з такими значеннями: 'короткий чоловічий верхній одяг', 'суконний верхній одяг зі зборками по боках' [н.п. Ясениця Сільна Дрогобицьк. р-ну Львівськ. обл.], 'довгий і короткий суконний верхній одяг' [н.п.Уличне Дрогобицьк. р-ну, Ходовичі, Завадів, Дуліби, Уличне Стрийськ. р-ну Львівськ. обл.], , 'старий одяг' [н.п.Волоща Дрогобицьк. р-ну Львівськ. обл.], 'верхній одяг на ваті' , 'дитяче плаття' [н.п.Братківці Тисьменицьк. р-ну Івано-Франківськ. обл.].

У буковинському говорі форма *гун'ка* побутує в значенні 'довгий одяг з домотканого сукна' [13:I, 97], пор. східнором. *гуна* 'т.с.'. Румунська дослідниця назв одягу З.Міхаїл вважає румунське *гуна* однією з найдавніших назв одягу, яка

була запозичена з лат. *gunna* ‘хутровий одяг’, а з сучасного мовлення зникла. За її даними, в албанській мові *gunë* - назва виду одягу, виготовленого із спеціального ворсистого сукна, що має близьке за звучанням найменування *zhgun, shangun, shingun*, можливо, того самого походження. Крім цього, дослідниця наводить багатий топонімічний матеріал з балканських мов, що містить слово *guna*. Висловлюється також дещо дискусійна думка про те, що праслов'янська мова цього слова не знала, а всі сучасні слов'янські мови запозичили його з румунської [14:102].

У вітчизняній літературі відоме переконливе твердження про те, що “*гуня* - слово загальнослов'янське, за давньоруськими джерелами відоме від 1489 р.; вираз *гуня волоська* позначав ‘косматий вовняний плащ’; в пам'ятках ХУ ст. *гуня* відома ще як *дерка, коц*, тобто ‘саморобна вовняна тканина, пострижена, космата на обидва боки’; згодом ця назва закріпилася також за одягом, виготовленим з такої тканини. В Україні *гуня* означає те саме, що й *семиряга*. Первісне значення слова почало втрачатися вже в ХУІ-ХУП ст., коли зафіксовано: “Що в наших батьків була *гуня*, то тепер килим, дерка” - пише в своєму етнографічному словнику “Український народний одяг” К.І.Матейко [5:80].

Про питомість і давність слова *гуня* в українській мові говорить той факт, що воно фіксується всіма без винятку вітчизняними лексикографічними працями, починаючи з “Лексикона словенороського” Памви Беринди 1627 р., в якому *гуня* тлумачиться як ‘одяг з овечої вовни’. У “Словнику української мови” слово *гуня* трактується як застаріле у значеннях ‘верхній одяг з домотканого грубого, переважно нефарбованого сукна’, отже всі інші значення і словоформи - діалектизми та архаїзми [15:II, 194].

За даними матеріалів АУМ, лексема *гуня* та її суфіксований варіант *гунька* відомі всім українським говорам, крім східної та південної частини (території Ш т. АУМ) з такою семантикою: ‘довгий верхній одяг з каптуром’; ‘верхній широкий і довгий одяг з сукна’ - більшість говорів; ‘короткий верхній одяг з сукна’, ‘верхній одяг з сукна довгою ворсою наверх’, ‘верхній одяг з грубого сукна’, ‘верхній одяг з полотна’, ‘довгий верхній одяг з брижами на талії’, ‘довгий верхній одяг, чоловічий і жіночий’, ‘короткий верхній одяг з каптуром’, ‘короткий верхній одяг без рукавів’, ‘верхній одяг, подібний до плаща’, ‘верхній одяг жіночий’, ‘жіноче плаття’, ‘спідниця’, ‘плахта’, ‘запаска’, ‘фартух’ ‘верхній одяг волохатий (бахматий)’, ‘занадто широкий, не по фігурі одяг’, ‘старий поношений одяг’, ‘погано пошитий одяг’ тощо. У північній частині України (на території говорів І т. АУМ) слово *гуня* подекуди записано не на позначення одягу, а в значеннях: ‘нехлюя’, ‘гугнява людина’, ‘кози, телята’, ‘глиняний посуд носити воду на поле’, ‘попона накривати коней’, ‘людина в широкому одязі’. Часто лексема *гуня*, особливо форма з демінутивним суфіксом форма *гунька* вживається з пейоративним відтінком у значеннях: ‘старий поношений одяг’, ‘ганчір'я’, ‘занадто широкий одяг’, ‘людина, головним чином, жінка, в широкому, не по фігурі одязі’. Значний діапазон сучасної діалектної семантики слова *гуня*, що розвиває первісні значення ‘ворсистий матеріал’ і ‘широкий плащоподібний крій найдавнішого одягу’, дозволяє схематично реконструювати її семантичний розвиток у такий спосіб:

‘ворсиста вовняна тканина’
|
‘примітивний плащоподібний одяг з ворсистію вовняною тканини’
|
‘різні види традиційного одягу з будь-якої тканини’

‘занадто широкий одяг’

Крім того, у “Словнику гідронімів України” уміщено такі співзвучні назви: Гунчина балка (басейн Сіверського Дінця), р.Гуньча (басейн Північного Бугу), р.Гунище (Переяслав-Хмельницький район на Київщині) [16:780]. Мотиваційний зв’язок давніх назв річок і боліт з семою ‘волохатий матеріал’ наразі встановити не видається можливим. Відзначено також ряд топонімів відапелятивного походження Гуньки на Полтавщині, Кременчуцькому районі, Немирівському районі Вінницької обл. Щодо українського антропонімікону, то досить згадати ім’я героя народного повстання проти польсько-шляхетського панування 1637-1638 рр., гетьмана запорозьких козаків Дмитра Тимошовича Гуні, поширені прізвища Гунько, Гунченко і т.п. Проте, не можна категорично стверджувати, що апелятив, покладений в основу прізвища, позначав назву одягу чи матеріалу. Вірогідніше, що антропоніми утворені від іншого апелятива - омоніма назви одягу, відсутнього в СУМі, але засвідченого у “Словнику української мови” Б.Грінченка та “Словнику діалектизмів українських говірок Одеської області” А.А.Москаленка: *гуня* - ‘гугнява людина’, ‘людина, що говорить в ніс’ [17:І, 346; 19:26]. Отже, видається більш імовірним, що слово *гуня* могло бути спочатку прізвищем гугнявої людини, а згодом закріпитись як родове ім’я. Однак разом з тим, найавторитетніший сучасний спеціаліст у галузі українського карпатського одягу К.І.Матейко пише: “*Гуняками* називали забескидських українців, які носили *гуні*” [5:80]. Таким чином, наведені вище прізвища можуть бути пов’язані і з назвою одягу.

Нерозв’язане питання в етимологічному аспекті становлять двоскладні діалектні композити *кундугуня*, *курдугуня*, *кундугунька*, *кандагунька*, *хандагунька* ‘верхній одяг з сукна’, що їх фіксують матеріали АУМ поза карпатським ареалом у середньонадніпрянських, нижньонадніпрянських, південноподільських та східноволинських говірках, а також *кундугуня* ‘жіночий верхній одяг’, ‘старий поношений одяг’ - надністрянські, поліські, бессарабські говірки [19:45; 20:82; 21:34,38; 18:46]. Можливо, ці форми становлять контаміновані деривати від основи *гуня*, як *лапсердак* від *сердак* або результат основоскладання *кунтуш* + *гуня*.

Специфічні фонетичні форми з меншим ступенем огубленості першого голосного *гонка*, *гон’ка* в значенні ‘довге жіноче плаття’, плащ’, ‘коротка шуба’, ‘підстилка, в якій носять сіно’ відзначає в поліських говірках О.Соколовська [22 : 285].

Перший приголосний аналізованої лексеми в українських говорах варіюється: при більшості варіантів з *г* щілинним відзначено поодинокі форми в бойківських говірках з *г* проривним [10 : 69]. У північноросійських говірках Вологодської області засвідчено навіть форми з ініціальним *б*: *буни* ‘одяг’,

‘брудна білизна’ [23 : Ш, 276]; а на Архангельщині *буня* ‘загальна назва одягу’ [24 : П, 176].

В українських говорах форми з твердою основою не засвідчені, тоді як у російських говорах записано: *гуна* - ‘ганчір’я’ [Рязанська, Пензенська, Орловська, Курська, Тульська обл.] [25:УП, 176].

Дискусійним також лишається питання про демінутивність форми *гунька*. Наші матеріали містять дані лише з одного (лемківського) населеного пункту, де безпосередньо пояснюється: *гуня* - велика, *гунька* - мала. Існує думка етимологів про те, що первісною формою була **gunkja* [26:110], а *гуня* - хибний дедемінутив, пор. узб. *гунча* ‘завиток на каракулі’.

“*Гуня* - давнє культурне слово не зовсім ясного походження” - такий висновок авторів “Етимологічного словника слов’янських мов” [25:УП, 176]. Слово також визнане як спільнослов’янське та спільноіндоевропейське, що належить до праіндоевропейського лексичного фонду. Можливо, прообразом *гуні* є один з найдавніших з-поміж відомих в історії видів одягу *каунакес* ‘одяг шумерів з хутра з довгим ворсом III тисячоліття до н.е.’. “*Каунакес* імітували хутро, нагадуючи його довгим тканим ворсом” [27 : 556]. У кельтській гельській мові слово *gupa* вживається в значенні ‘плаття’. Очевидно, з огляду на поширення і розгалуженість семантики, лексему *гуня* можна долучити до групи найдавніших слів з-поміж усіх аналізованих назв одягу в українських карпатських говорах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шмелева М.Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской обл. // Советская этнография. - 1948. - №2. - с.130-146.
2. Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ч.Ш.- Ужгород: УДУ, 1976.
3. Стамеров К.К. Нариси з історії костюмів. - К.: Мистецтво, 1978. - Т.1-2.
4. Верхратський І. Про говір галицьких лемків // ЗНТШ. - Львів, 1902. - т.У
5. Матейко К.І. Український народний одяг. Етнографічний словник. - К.: Наук.думка, 1996.
6. Stieber Z. Atlas językowy dawnej Lemkowszczyzny. - Lodz, 1956-1964. - Zesz.I-VIII.
7. Дзензелівський Й.О., Ганудель З. Словник української мови Я.Ф.Головацького // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. - Пряшів, 1982. - С.311 - 611.
8. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. - К.: Наук.думка, 1984. - Т.І-ІІ.
9. Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки // Етнографічний збірник. - Львів, 1910. - Т.28.
10. Karaś M. Studia nad dialektologią ukraińską i polską (z materiałów katedry języków ruskich): Zesz.naukowe un-tu Jagellońsk. Prace językoznawcze. - Kraków - Warszawa. PAN. - 1975.
11. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження \ З.Є.Болтарович, А.Ф.Будзан, Р.П.Гарасимчук та ін. - К.: Наук.думка, 1983.
12. Зозуляк К.Г. Бойківські назви одягу // Вісник ЛДУ. - 1965. - вип.3. - С.85 - 95.
13. Матеріали до словника буковинських говірок. - Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1971 - 1979. - Вип. 1 - 6.
14. Mihail Z. Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană. - Bucureşti: Editura Academiei RSR, 1978.
15. Словник української мови. - К.: Наук.думка, 1970-1980. - Т.1-11.
16. Словник гідронімів України. - К.: Наук.думка, 1979.
17. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. - К.: Вид-во АН УРСР, 1958-1959. - Т.1 - 4.
18. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. - Одеса, 1958.
19. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: (Лексика). - Ужгород, 1958-1960. Ч.1-2.
20. Дроздовський В.П. Спостереження над сільськогосподарською лексикою українських говірок Татарбунарського, Тузлівського і Саратського районів Одеської області. // Праці ОДУ. Т 148, 1958.
21. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. - К.: Наук.думка, 1974.
22. Соколовская А.С. Полесские названия одежды и обуви // Лексика Полесья. - М., 1968. - С.281-319.
23. Словарь русских народных говоров / Под ред. Филина Ф.П. - М.; Л.: Наука, 1965 - 1983. - Вып.1 - 9.
24. Архангельский областной словарь. - М.: Изд-во МГУ. - 1980 - 1985. - Т.1-4.
25. Этимологический словарь славянских языков. Праославянский лексический фонд / Под ред. Трубачева О.Н. - М.: Наука, 1974-1983. - Т.1-9.
26. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. - Praha: Českosl. Akad.ved, 1957.
27. Кибалова Л., Гербенова О., Ламарова М. Иллюстрированная энциклопедия моды. - Прага: Артия, 1987.

The article is dedicated to studying the semantic development, history and distribution of the lexeme gunia in the Ukrainian language. The main basis for analysis is Ukrainian dialects, south of the river Dniester. The parallels of the Ukrainian lexeme in Slavonic,

European and Oriental languages have been studied - as common and proper names. The research has yielded that the lexeme gunia is one of the most ancient and polysemantic clothes names in the Ukrainian language.

Стаття просвячена дослідженню семантичного розвитку, історії та поширення лексеми гуня в українській мові. Основну базу дослідження становлять українські говори на південь від р. Дністер. Вивчаються паралелі української лексеми в слов'янських, інших європейських та східних мовах - як апелятиви, так і власні назви. Результатом дослідження є висновок про те, що лексема гуня є одним з найдавніших і полісемантичних найменувань одяг в українській мові.

ПЕТРЕНКО О.Д.

Технологічний національний університет ім. В.І. Вернадського

100 РОКІВ КОДИФІКАЦІЇ ВИМОВНОЇ НОРМИ НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Поняття об'єктивної мовної норми співвідноситься з такими поняттями як система і структура мови. У сучасній лінгвістиці прийнято розглядати мову як систему умовних засобів, а мовлення – як форму існування даної системи. Протиставлення мови і мовлення спричинилося до розмежування системи і норми, що знайшло найбільш послідовну тлумачення в роботах Е.Косеріу [9]. Більшість послідовників Е. Косеріу погоджувалися з автором у головному: норма існує у самій мові, вона певним чином пов'язана з системою, визначається системою мови як сукупністю можливостей, які існують у конкретній мові, тобто системою моделей, повністю не реалізованою.

Розвиток теорії та історії літературних мов, розробка проблем діалектології, ареальної лінгвістики і соціолінгвістики розкрили різноманітність реальної мовної дійсності і форм функціонування мови. Досягнення лінгвістики сприяли все більш глибокому усвідомленню полісистемного характеру будь-якої розвинутої національної мови, яка становить собою «історично сформовану, складну, ієрархічно організовану макросистему, об'єднуючу різні форми її існування», зазначає Н.І.Філічева [16:14].

Як справедливо вказує Л.А. Вербицька, мовна норма становить собою сукупність найбільш сталих, традиційних елементів системи [3:35-37]. При цьому кожній системі притаманною є омонімічність мовних засобів, яка спричиняє їх варіативність. У нормі відбувається відбір можливостей, які закладені у системі. Оскільки ж норма є притаманною мові як лінгвістична категорія, то вона має бути більш вузькою, ніж система, і не може виходити за межі системи. Явищ, які суперечать системі, у нормі бути не може; якщо ж вони виникають, то тільки після відповідної перебудови системи, але і в цьому разі новій системі ці явища вже не будуть суперечити [3:35].

Носії мови мають несвідоме уявлення про норму та про відхилення у реалізації фонологічних опозицій, які допускаються нормою. Ці відхилення можуть бути результатом діалектної прив'язаності мовця, його культурного рівня, соціального та професійного середовища спілкування, а також приналежності

носія мови до певної генерації. Залежно від ситуації спілкування використовуються різні форми спілкування. З них лише літературна мова є носієм універсальної форми, тому що вона носить надтериторіальний і надособистий характер.

Результатом нової інтерпретації поняття норми, введеної вперше Л.Єльмслевим, стало протиставлення системи мови та її реалізації [5]. Отже, можна говорити про різноманітні види або типи нормування, розглядаючи їх як дві взаємопов'язані характеристики одного й того ж явища – процесу вживання і процесу наказу. Мовне вживання передуює наказові, тобто передуює кодифікації явищ мови, відображених у нормативній граматиці, фонетиці тощо. Ці накази називають часто «*системною нормою*» [26:11] і розглядають як своєрідні «*кодекси*» [22:10] або «*ідеальні зразки*» [28:2, 27].

Норма, як об'єкт лінгвістичних досліджень, неоднаково трактується лінгвістами. На думку одних, норма є абстрактною категорією, еталоном, якого мають дотримуватися носії мови (А.М. Пешковський, Л.Єльмслев, Т.Зібс, В.Кульман). З іншого боку, норма є мовною реальністю, яка включає в себе широкі можливості мовної поведінки (О.С. Ахманова, Р.А. Будагов, В.Гавранек, А.Єдлічка, Р.Р.Каспранський, К.Колер, Е.Косеріу, Г.Майнхольд, Д.Нериус, М.В.Раєвський, Л.В. Щерба). Виходячи з останнього досвіду лінгвістичних досліджень, зокрема соціо- і психолінгвістики, останнє тлумачення поняття норми здається логічно виправданим і природним. Останнім часом намітилася тенденція до визначення норми як певної заперечної категорії: нормативним можна вважати мовлення, за яким нічого не можна сказати ні про походження носія мови, ні про його соціальний стан [3:36].

У німецькій лінгвістичній літературі набули розповсюдження у значенні *вживання і наказу* терміни *Ist-Norm* та *Soll-Norm* [19:25]. Коректне спілкування має відповідати не тільки тому, що говориться або пишеться, але і тому, кому говориться, як, коли і чому. Відзначаючи позитивні сторони подібної концепції, Л.Р.Зіндер вважає, що *Ist-Norm* є лише основою нормування, але не нормою у власному сенсі цього слова [30].

Саме існування норми передбачає можливість таких опозицій, як:

1. Система – норма – індивідуальне мовлення;
2. Літературна мова -- розмовна мова – діалект;
3. Офіційний стиль – невимушений стиль;
4. Літературна норма – діалект – соціолект – ідіолект;
5. Соціолект – анолект – сексолект – ідіолект.

Диференційні ознаки цих опозицій можуть бути географічними (для різних діалектов); соціальними (в різних соціальних групах); виражуваними також відмінності у мові чоловіків і жінок, дітей, підлітків, представників різних генерацій тощо. Представляючи собою певну сукупність мовних і мовленнєвих засобів, норма припускає їх варіювання. Проте, як зазначає Г.Лангнер, з розвитком літературної мови, з мірою її нормалізації, варіативність мовних засобів поступово зменшується, вони стають більш сталими, однорідними як у плані вираження, так і у плані змісту [12].

Д.Н. Ушаков, який багато і успішно займався проблемами вимовної норми, писав: «Поняття правильності є умовним: правильно те, що є загальноприйнятим»

[15], маючи при цьому на увазі досить тісне коло носіїв мови. Е.Ф. Петріщева прямо говорить про те, що норма повинна будуватися з урахуванням реальної мовної норми освічених людей [14]. Л.В.Щерба пропонував шукати норму у творах класиків літератури – Горького, Чехова, Короленка, Тургенєва, Гончарова тощо. При цьому Л.В.Щерба особливо відзначав, що тільки тоді, коли почуття норми буде виховано у людини, вона відчує всю чарівність відхилень від неї [17]. Представники празького лінгвістичного гуртка вважали, що норму можна встановлювати виходячи з мовної практики добрих письменників і мовлення інтелігенції.

Проте, норма не відрізняється сталістю: вона допускає варіювання мовних засобів. Одні типи варіативності приходять на зміну іншим. Включаючи в себе всі можливості мовного спілкування даною мовою, норма знаходиться у тісному контакті, взаємозв'язку з комплексом екстралінгвістичних чинників, ситуацією спілкування, колективом людей, які відрізняються за своїм територіальним і соціальним походженням, а також соціальним станом. Варіативність є головною ознакою норми, варіативність неминуче притаманна мові, оскільки носії мови неминуче реалізують різноманітні засоби вимовляння тих чи інших звуків, різні засоби утворення та сполучення слів і речень. Вимовна норма – це одночасно вживана норма і зразок для загального використання мови. Вживання при цьому є різним залежно від ситуації спілкування, як, наприклад, для офіційного чи повсякденного мовлення.

Досить цікавим є тлумачення норми німецьким лінгвістом Шиндлером, який запропонував розрізняти в німецькій мові два типи норм: 1) прескриптивну (наказову, тобто, по суті - кодифікацію) та 2) дескриптивну (реалізовану, тобто норму як внутрішньомовну категорію) [27]. О.С.Ахманова розуміє під нормою, з одного боку, використання у мові мовних (граматичних, лексичних, фразеологічних, фонетичних) засобів, а з іншого боку, сукупність правил, які упорядковують це використання у мовленні окремого індивідуума [1]. Цей звід правил використання мовних засобів приводить нас до поняття орфоепії.

Термін «орфоепія» походить від грецького (orthos – правильно та epos – мовлення) і визначає розділ мовознавства, який вивчає правильну вимову на основі набору правил, які встановлюють нормативний фонемний склад слів, вимовну норму. Орфоепічна норма підпадає свідомій кодифікації, усвідомлюється носіями мови і є загальноприйнятим зразком у суспільстві. Усне використання мови людиною пов'язане з вимовою і певною вимовною нормою. Вимовна норма не може створюватися окремою людиною і змінюватися за її бажанням. Вона створюється і формується протягом часу і історично пов'язана з розвитком мови.

Це форма мовної норми, яка змінюється; вона формується і кодифікується протягом довгого вживання і є нормою вимови (орфоепічною нормою), характерною для конкретного відрізка часу. Кодифікація, при цьому, може відставати від норми, оскільки вона фіксує лише те, що проникає у сферу широкого використання і існує протягом певного часу.

Для дослідження літературно-мовної норми взагалі та вимовної норми зокрема, необхідним є вивчення не тільки внутрішніх системних, але і соціолінгвістичних чинників, певних психологічних законів, які керують мовленнєвою діяльністю людей, вважає Л.А.Вербицька [3:25]. Дотепер

залишається невирішеним питання, чи існує норма у самій мові, або ж вона привноситься у мову ззовні, чи протиставляється норма кодифікації чи норма не відрізняється від кодифікації. В основу мовленнєвої норми в багатьох мовах до ХХ століття було покладено мову столиці. Так, наприклад, для росіян нормою було петербурзьке мовлення, для англійців – лондонський діалект. Аналогічна ситуація є характерною також практично для всіх скандинавських країн.

Становлення німецької літературної мови та її орфографічної і орфоепічної норми відбувалося більш складно. До кінця ХІХ століття Німеччина була роздроблена на безліч окремих князівств, у кожному з яких була своя столиця. Для економіки характерним було натуральне господарство, що максимально обмежувало спілкування між окремими мінідержавами. Результатом стало роз'єднання не тільки у сфері вимови але і в межах лексичного і граматичного складу варіантів німецької мови, які відрізнялися за географічною і соціальною ознакою. Жодне з самих великих міст (Лейпціг, Берлін, Мюнхен) не мало титулу загальної столиці.

З ХV по ХVІІІ століття Верхня Саксонія (середньозахідна Німеччина) грала головну роль серед німецьких князівств у політичній, економічній і культурній сфері. У даному регіоні склалася відокремлена мовна норма (в першу чергу письмова мова). Ця форма мови використовувалася у всіх саксонських канцелярських та друкарських органах, нею йшло викладання у всіх школах.

Важливий внесок у розвиток і становлення літературної німецької мови зробив Мартін Лютер, який переклав Біблію з латинської на німецьку, кинувши виклик духівництву і правлячим колам. Він вважав, що Слово Боже мають читати і розуміти не тільки вершки суспільства, але і прості селяни та робітники. Ім'я М.Лютера назавжди пов'язане з формуванням єдиної національної німецької мови. Він підкреслював, що не створив мову заново, а тільки зафіксував її, що він стояв не на початку, а в середині вікового розвитку мови. М.Лютер писав: «Я не маю відокремленої, певної своєї мови в німецькій, але мені потрібна загальна німецька мова, щоб мене розуміли всі німці.» [18:27].

Ця форма мови набула розповсюдження у західних і центральних частинах Німеччини і сприймалася як зразок. У зв'язку з тим, що вона використовувалася тільки у листуванні і діловодстві, це була не розмовна, а письмова форма. У різних галузях вона набула свого діалектного вимовного забарвлення. Діалектна роз'єднаність виразно проявляється у творчості поетів-класиків того часу, як, наприклад, у віршах Фрідріха Шіллера. Автор римус: *gehen – Höhen, Miene – Bühne, untertänig – König, Bügel – Riegel*, тому що голосні [Ø:], [y:], [e:], [i:] у діалекті є омонімічними. У Йогана Вольфганга фон Гьоте ми зустрічаємо *Zweifel – Teufel* [ˈtaefel]; *Tag – darnach; Augenblick – zurücke* тощо. Ще виразніше ця різниця проявляється у поетів більш раннього періоду.

На початок ХІХ століття була вирішена в цілому проблема формування єдиної письмової мови і німецької національної літератури. При цьому, однак, була відсутня єдина система орфографії, на необхідність створення якої одним з перших вказував Ієронімус Фрейєр у 1722 році в роботі “Anweisungen zur deutschen Orthographie”. Загальні принципи німецької орфографії вперше були сформульовані І.К.Аделунгом у 1788 році в його книзі “Vollständige Anweisungen zur Deutschen Orthographie”. Автор спробував усунути гостру протиставленість

орфографічно омонімічних слів типу Lärche – Lerche, Waise – Weise, Roggen – Rocken тощо. Вперше ввів письмовий умлаут голосних з метою більш точної передачі слів-родичів на письмі – älter (elter), fällen (vellen), tränken (trenken). Германісти проводять конференції, присвячені розробці єдиної орфографічної норми німецької мови у 1854 році в Гановері, у 1857 році у Лейпцігу, у 1861 році у Штутгарті і у 1871 році в Берліні. Основні результати багаторічних зусиль німецьких лінгвістів підсумовує Конрад Дуден у своїй фундаментальній праці – “Orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache” у 1880 році. Незважаючи на те, що в німецьких землях Баден, Мекленбург, Саксонія та Вюртемберг видаються власні книги, всі друкарі намагаються слідувати єдиному баварсько-пруському орфографічному зразку. Починаючи з 1990 року більшість книг і журналів видається за єдиними орфографічними правилами. Після проведення у 1901 році Другої конференції з проблем орфографії в Берліні, в якій прийняли участь представники всіх федеральних земель і держав, а також Австрії Швейцарії, у 1902 році видається оновлений та перероблений, кінцевий варіант словника К.Дудена.

Політична і економічна роздробленість Німеччини в значній мірі ускладнювала шлях до об'єднання вимовних варіантів німецької мови. На необхідність спільності орфографії і орфоепії одним з перших вказував ще у 1477 році К.Хюбер у книзі “Modus legendi”, залишаючи, однак, без відповіді питання про те, відповідно до якої вимовної норми чи варіанту вимови слід говорити німцям.

Вимоги про необхідність повної відповідності між написаним і вимовленим висувалися вже починаючи з XV століття, проте аж до XVII століття це питання залишалося відкритим. Шоттель та його послідовники вважали, що майбутня вимовна норма повинна бути надрегіональною. Однак і в наступні 150 років вимова продовжує носити ярко виражений територіальний характер, незважаючи на спроби В.Ратке (1571-1653) та інших лінгвістів встановити у якості вимовного еталону майсенський діалект.

Рядом дослідників робилися спроби досягти уніфікації усного німецького мовлення на основі східносередньонімецького варіанту письмової літературної мови, що пояснювалося його високим соціальним престижем на початковому етапі формування національної німецької мови. Ф. фон Цезен писав у 1640 році в «Адріатичній Роземунді», що подібно тому, як в Афінах говорили найвишуканішою грецькою мовою, у Римі – самою вишуканою латиною, так «у Верхній Саксонії та Майсені розмовляють найвишуканішою верхньонімецькою мовою» [21:10]. Проте вже на початку XVIII століття зустрічаються свідчення більш чіткої артикуляції проривних приголосних у мешканців північної Німеччини.

На кінець XVIII століття Саксонія втрачає свій політичний і економічний вплив. На зміну їй виступають північні та середньосхідні регіони Німеччини, насамперед Прусія. Ці процеси у суспільному житті знаходять відображення також і у фактах мови. Активізується зацікавленість лінгвістів у питаннях вимови, активно досліджуються словний склад і закони граматики. Вперше як самостійна галузь розвивається фонетика, описуються особливості артикуляції, впроваджуються перші транскрипційні символи.

У нижньонімецькій діє правило, згідно якому вимова слів повинна відповідати їх написанню. Хоч і в цьому регіоні не існувало єдиної вимовної норми, тут чітко відрізнялася дзвінка артикуляція приголосних [b]; [d]; [g], [s], [z] від глухих [p]; [t]; [k]; [s], які у верхньонімецькому ареалі практично не розрізнялися. Нижньонімецькій не була властива також і південнонімецька делабілізація [ö], [ü], [eu] → [e], [i], [ei]. Вже І.Г.Зойме (1763-1810) вимагав встановлення правил уніфікованої вимови шляхом поєднання майсенських вимовних навичок з нижньонімецькими.

Важлива роль у справі формування вимовної норми належить театру (“Ein Wort an Schauspieler”). Подібний погляд розділяв також і Й.В. фон Гьоте. Як директор придворного королівського театру у Ваймарі, він виклав його у своїх «Правилах для акторів» (“Regeln für Schauspieler”) у 1803 році. Й.В. фон Гьоте підкреслював: “Wenn mitten in einer tragischen Rede sich ein Provinzialismus eindrängt, so wird die schönste Dichtung verunstaltet und das Gehör des Zuschauers beleidigt” [16; 160]. Ареальний варіант вимови може призвести до комічного ефекту, якщо Фауст, наприклад, буде говорити на саксонському діалекті, а Маргарита на швабському.

Перший етап кодифікації німецького вимови датується кінцем ХІХ століття. В розробці правил німецького сценічного мовлення приймали участь Вільгельм Вістор, Едуард Зиверс, Карл Луїк, Теодор Зібс. У 1885 році виходить книга – «Німецька літературна вимова» (“Die Aussprache des Schriftdeutschen”) Вільгельма Вістора. Це був перший крок в справі кодифікації німецької вимовної норми.

Послідовником В.Вістора став мало відомий широкій науковій спільноті германіст з Грайсвальду Теодор Зібс. Він розглядає вимову артистів як основу для регулювання і кодифікації орфоепічної норми німецької мови. Слід відзначити, що сценічне мовлення повинно було, на думку автора, розглядатися як ідеальна норма вимови. Теодор Зібс базується на тому, що актор повинен дуже чітко вимовляти слова, щоб останні ряди слухачів в театрі чули його так саме добре, як і перші. Тому потрібно, щоб мовець чітко вимовляв всі звуки і склади, як наголошені, так і ненаголошені.

Т.Зібс проводить попередні консультації з Генеральним інтендантом Королівського драматичного театру в Берліні і виступає у 1897 році з доповіддю на 44 сесії ради німецьких філологів та вчителів у Дрездені, де отримує «гаразд» Союзу німецьких театрів і секції германістів на роботу по кодифікації німецької вимовної норми.

У 1898 році виходить у світ книга Теодора Зібса «Німецька сценічна вимова» (“Deutsche Bühnenaussprache”), присвячена підсумкам досліджень автора та керованої ним комісії. Протягом багатьох років вона була підручником і методичним посібником для акторів і людей, які намагалися опанувати «високий стиль» німецької мови.

Під час роботи над кодифікацією німецької вимови було встановлено деякі моменти, які мають велике значення і сьогодні. Т.Зібс підкреслював, що кодифікація передбачає не тільки сукупність правил вимови, але і виділення зовнішніх аспектів реалізації даних правил у мовленні, при цьому письмове мовлення не повинно бути визначальним для розмовного. Автор бере за основу тільки спокійне, зрозуміле мовлення, однак, у цій систематизації мають бути

визначені і враховані випадки, в яких є виключення: рима, ритм або рідке використання.

Теодор Зібс встановив також основні правила вимови:

1. Вимова іноземних слів має бути загальноприйнятою.
2. Голосні вимовляються:
 - довго у наголошеному відкритому складі;
 - коротко у закритому складі перед декількома приголосними;
 - у більшості випадків довго в закритому складі перед одним приголосним;
 - на початку слова з твердим приступом.
3. Приголосні вимовляються:
 - здвоєні, як прості;
 - [p], [t], [k] з придиханням;
 - [b], [d], [g] на початку слова трохи оглушаються;
 - [r] у всіх випадках язичковий;
 - вимовлення [s] як [ʃ] у сполученнях sp, st на початку слова;
 - оглушення кінцевого [g] в [k] (Sieg, Krieg).

Теодор Зібс встановив також деякі правила інтонації.

Таким чином, кодифікація орфоепічної норми відображала також і результати процесу мовного взаємовпливу і вирівнювання між верхньонімецьким і нижньонімецьким ареалами.

У 1959 році на пропозицію Ганса Креха у Лейпцигу було засновано редакцію «Орфоепічного словника німецької літературної мови». Під керівництвом Г.Креха була розроблена докладна і розгорнута програма для експериментально-лінгвістичних досліджень у галузі німецької фонетики і фонології. За зразок для розгляду і кодифікації була взята вимова дикторів радіо і телебачення у випусках новин, читання художніх текстів і наукових доповідей.

Перше видання словника вийшло у світ в Лейпцигу в 1964 році. Словник пережив 3 редакції: у 1969, 1972, 1974 роках. У своєму словнику автори зробили спробу упорядкувати знання про інтонацію, базуючись на дослідженнях власної лінгвістичної лабораторії.

У 1962 році у ФРН (м.Маннгейм) з'явився перший словник вимови серії ДУДЕН за редакцією Макса Майнхольда та Пауля Греббе. У вступі автори погоджуються в цілому з нормами сценічної вимови, виділеними і кодифікованими Теодором Зібсом, і вказують на найважливіші ознаки високої літературної вимови.

Протягом наступних десятиріч з'являються нові видання цього словника (1972, 1990), які базуються вже не на сценічній вимові, а на загальновживаному варіанті вимови німецької мови – стандартній вимові.

У 1982 році видається «Великий словник німецького вимови», розроблений комісією німецьких лінгвістів за редакцією Урсули Штетцер. На відміну від попередніх цей словник вперше містить 4 стилістичні типи ситуативної вимови, в основу яких покладено дослідження Готфріда Майнхольда. Стилистичні типи вимови становлять собою по суті розгорнутий варіант стилів вимови Л.В.Щерби, який розрізняв, як відомо, повний та розмовний стилі вимови.

Дане видання містить також розділ, присвячений проблемі норм німецької інтонації, чого не було раніше у ДУДЕНі.

Автори стверджують, що орфоепічна норма німецької мови (загальна стандартна вимова) характеризується такими особливостями:

- вимовна норма – це вживана норма, близька до вимовної дійсності;
- вимовна норма відображується письмово;
- вимовна норма незмінна для всіх регіонів, тобто не несе на собі відбитків конкретного діалекту чи соціолекту;
- вимовна норма уніфікована (стандартна); варіанти виключаються або оговорюються особливо;
- вимовна норма чітко вимовляється і є зрозумілою для всіх носіїв мови.

Незважаючи на те, що орфоепічна і орфографічна норми сучасної німецької мови є кодифікованими, вони, проте, постійно зазнають часткової переробки і реформування. На Венській конференції з орфографії у 1994 році Г.Дроздовський, голова наукової ради редакції ДУДЕН, заявив, що мова у даному випадку йде не про глобальну реформу німецької мови, а про так звану «невелику реформу здорового глузду». Сучасні дослідження у галузі фоностилістики і соціофонетики із застосуванням ситуативно-стартифікаційної методу також сприяють подальшому розвитку і вдосконаленню норм німецької вимови на основі вивчення характеру зв'язків соціальних і мовних структур, динаміки німецької звукової системи у синхронії.

У роботі «Про норми зразкової російської вимови» Л.В.Щерба писав: «...у вимові майбутнього буде скасовано все занадто місцеве, московське чи ленінградське, орловське чи новгородське, не кажучи вже про різні розпізнавальні риси інших мов, подібно до кавказького чи середньоазійського «гортанного» [x], українського [г], татарського [ы] і таке інше».

Даний процес створення єдиної вимовної норми, позбавленої місцевих ознак, відбувається протягом останніх 100 років у німецькій літературній мові. Продовжується він і в наш час. Яке місце у цьому вирівнюванні територіальних варіантів сучасної німецької мови займає свідомо діяльність з нормування, а яке – живі міграційні процеси, має бути виявленим при дослідженні різних аспектів розвитку літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969.
2. Бухаров В.М. Варианты норм произношения современного немецкого литературного языка. – Нижний Новгород, 1995.
3. Вербицкая Л.А. Орфоэпия и вопросы культуры речи // Прикладное языкознание. – М., Изд-во Ст.-Петербургского ун-та. – СПб., 1996. – С. 34-54.
4. Гайдучик С.М. Практическая фонетика немецкого языка – М., 1984.
5. Ельмслев Л. Язык и речь // В. А. Звегинцев. История языкознания XIX - XX веков в очерках и извлечениях. Ч. 1. – М.: Наука, 1965.
6. Жирмунский В.М. История немецкого языка – М., 1965.
7. Земская Е.А., Ширяев Е.Н. Устная публичная речь: разговорная или кодифицированная? – ВЯ. – №6. – М., 1980. – С. 23-46.
8. Зиндер Л.Р. Историческая фонетика немецкого языка – М.-Л., 1965.
9. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история // Новое в лингвистике. – Вып. 3. – М., 1963.
10. Крысин Л. П. О некоторых критериях оценки данных массового социолингвистического обследования // Методы социолингвистических исследований. – М., 1995. – С. 155–162.
11. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте // Новое в лингвистике. – Вып. 7. – М.: Наука, 1975. – С. 96-182.
12. Лангнер Г. Пласты языка и социальные слои. К вопросу о влиянии социальных факторов на языковое употребление // Актуальные проблемы языкознания. – М.: Прогресс, 1979.
13. Матезиус В. Основные принципы культуры языка // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967.
14. Петрищева Е.Ф. К вопросу о критериях нормативности // Вопросы культуры речи. – Вып. 8. – М., 1967.
15. Ушаков Д.Н. Русская орфоэпия и ее задачи // Русская речь. – Вып. 3. – М., 1928.
16. Филичева Н.И. Немецкий литературный язык. – М., 1992.
17. Щерба Л.В. Спорные вопросы русской грамматики // Русский язык в школе. – № 1. – М., 1939.
18. Щерба Л.В. К вопросу о русской орфоэпии // Избранные работы по рус. языку. – М., 1957.
19. Albrecht J. „Substandard“ und „Subnorm“: Die nicht exemplarischen

Ausprägungen der „historischen Sprache“ aus varietätenlinguistischer Sicht // Sprachlicher Substandard. - Tübingen, 1986. - S. 12-26. 20. *Brinkmann H.* Hochsprache und Mundart. – Wirkendes Wort. - Sammelband 1. - Sprachwissenschaft, Düsseldorf. - 1962. - S. 4-16. 21. *Große R.* Die obersächsischen Mundarten und die deutsche Schriftsprache // Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. - Philologisch-historische Klasse. - Berlin, 1961. - Bd. 103. - H. 5. - S. 11-44. 22. *Jäger S.* Zum Problem der sprachlichen Norm und ihrer Relevanz für die Schule // Muttersprache. - Nr. 81/3. - 1971. 23. *Kosmin O.G.* Theoretische Phonetik der deutschen Sprache – M., -1990. 24. *Krech E. M.* Probleme der deutschen Ausspracheregulung // Beiträge zur deutschen Ausspracheregulung. - Henschelverlag. - Berlin, 1961. - S. 9-48. 25. *Krech H.* (Hrsg.), Beiträge zur deutschen Ausspracheregulung. - Berlin, 1961. 26. *Schieb G.* Zu Stand und Wirkungsbereich der kodifizierten grammatischen Norm Ende des XIX. Jahrhunderts // LS. - 66/1. - Berlin, 1980. - S. 67-78. 27. *Schindler F.* Beiträge zur deutschen Hochlautung. - Hamburg, 1974. 28. *Steger H.* Soziolinguistik. Ansätze zur soziolinguistischen Theoriebildung. Wege der Forschung. - Darmstadt, 1982. 29. *Wiegand H.* Von der Normativität deskriptiver Wörterbücher. // Sprachnormen in der Diskussion. - Berlin; New York, 1986. 30. *Zinder L.R.* Rezension: F. Schindler. Beiträge zur deutschen Hochlautung // Zph, 1978. - 31 (1). - S. 89-105.

СЛОВНИКИ НІМЕЦЬКОЇ ВИМОВИ

1. *Duden K.* Das vollständige orthographische Wörterbuch. - Mannheim, 1880. 2. Duden Deutsches Universalwörterbuch. - 2 Aufl. - Mannheim, 1989. 3. Duden Fremdwörterbuch. - Mannheim, 1990. 4. DUDEN-2: Der Duden. Aussprachewörterbuch. - 2. Aufl. - Mannheim, 1974. 5. DUDEN-3: Aussprachewörterbuch. - 3. Aufl. - Mannheim, 1990. 6. *Essen O.* Allgemeine und angewandte Phonetik. - Berlin, 1964. 7. GWDA: Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache. - Leipzig, 1982. 8. *Mangold Max:* Aussprachelehre der bekannten Fremdsprachen. - Duden-Beiträge. - H. 13, Mannheim, 1964. 9. *Mangold Max:* Laut und Schrift im Deutschen. - Duden-Beiträge. - H. 3, Mannheim, 1961. 10. *Muthmann Gustav:* Rückläufiges deutsches Wörterbuch. - Tübingen, 1988. 11. *Siebs, Theodor:* Deutsche Bühnenaussprache, Hochsprache. - Bonn, 1927. 12. *Siebs, Theodor:* Rundfunkaussprache. - Berlin, 1931. 13. *Siebs, Theodor:* Deutsche Aussprache. - Berlin, 1969. 14. *Viëtor, Wilhelm:* Deutsches Aussprache-Wörterbuch. - Leipzig, 1931. 15. *Wängler H.-H.* Atlas deutscher Sprachlaute. - Akademie-Verlag. - Berlin, 1964. 15. *Weifert L.M.* Deutsche Mundarten. - Teil 2: Mitteldeutscher Raum. - Teil 3: Niederdeutscher Raum. - J. F. Lehmanns Verlag, München, 1965.

ПЕТРОВ О.О.

Київський національний лінгвістичний університет

ДО ПИТАННЯ СЛОВОТВІРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Дана стаття присвячена питанню словотвірного моделювання в теорії сучасної німецької мови, завданнями якої є:

- проаналізувати, яким чином питання словотвірного моделювання розв’язувались вченими-лінгвістами у рамках традиційних напрямків мовознавчої науки: структурного, генеративного, функціонально-комунікативного.
- визначити, які вирішення даного питання пропонуються у сучасній лінгвістиці з погляду новітніх підходів до вивчення мовних явищ;
- зазначити можливі напрямки розвитку теорії словотвірного моделювання у ракурсі когнітивної парадигми.

Словотвір як рівень мови, безпосередньо пов’язаний із її граматикою, із лексикологією, отримав свій особливий статус у вітчизняному мовознавстві з 50-х років минулого століття, коли вчені у цій галузі лінгвістичних досліджень помітили, що він, з одного боку, демонструє майже необмежену регулярність, яка наближається до граматичної, а з іншого – майже повний ідіосинкретизм, коли за моделлю утворюється лише невелика кількість слів, хоча продуктивність її зберігається.

Принципи словотвірного моделювання знайшли висвітлення у працях М.Д.Степанової [12], О.С.Кубрякової [5], В.В.Лопатіна [9], О.О.Земської [1], І.С.Улуханова [13], Р.З.Мурясова [10] та інших авторів. “Словотвір формується, існує, і функціонує як галузь моделювання мотивованих (вторинних)

найменувань” [4:55]. Утворення нових слів здійснюється у переважній більшості у відповідності з існуючими словами, представленими у вигляді певних зразків. Подібні зразки розглядаються як деяка абстрагована від конкретного лексичного змісту структура, схема, зразок, словотвірна модель, яка визначається як “...єдина для словотвірного ряду схема організації похідного (у тому числі і складного – О.П) слова, як найбільш загальна формула однотипних утворень, як їхній структурно-семантичний аналог” [2:35], а також як “типова структура, яка має узагальнений лексико-категоріальний зміст і є здатною поповнюватися різним лексичним матеріалом (тобто різними лексичними основами) при наявності певних закономірностей сполучуваності її елементів один з одним ” [12:522].

В рамках структурного напрямку дослідження мовних явищ вчені уклали інвентар словотвірних моделей німецької мови у вигляді статичних ієрархічних структур, на базі їхньої формально-структурної спільності, однак, з ігноруванням функціонального і семантичного факторів.

Разом з тим, вітчизняна теорія словотвору кінця 70-х початку 80-х років, яка розвивалася в рамках ономасіологічного напрямку, все більше орієнтувалася на динамічні властивості словотвірного процесу, що в цілому відповідало переорієнтації світової лінгвістики у бік функціональної парадигми [3]. Вихід за рамки аналізу пар слів, звернення до теорії мовленнєвої діяльності вплинули на створення у вітчизняному мовознавстві одночасно декількох моделей словотвірного процесу [5]. Об’єднувало всі ці теорії положення про те, що динамічна модель словотвірного процесу повинна репрезентувати хід розумової діяльності людини по створенню похідного і у тому числі складного слова, який полягав у відображенні явищ об’єктивної дійсності, усвідомленні результатів цього відображення (концептуалізації), у виборі засобів мовної реалізації концептів.

Так, у теорії Л.В. Сахарного динамізм словотворення був пов’язаний із дослідженням комунікативного характеру реалізацій словотвірного процесу. “Механізм перетворення розгорнутої комунікативної номінації в універб у межах такої комунікативної номінації і є тим, що сучасна теорія словотвору пов’язує з поняттям словотвірної моделі. В аспекті мовленнєвої діяльності словотвірна модель є абстрактним (генералізованим) для даного типу комунікативної номінації правилом перетворення розгорнутої комунікативної номінації в універб” [11:52-53]. Тут спостерігається і деякий інший підхід до словотвірного моделювання, який полягає в тому, що моделюванню підлягають не результати словотворення, а способи універбації розгорнутих синтаксичних найменувань, які, в свою чергу повинні бути типізованими для цієї мети.

Як свідчить викладений вище аналіз різних підходів до розуміння словотвірної моделі, вона може розглядатися статично, і тоді список словотвірних моделей тієї чи іншої мови – є набором структурних зразків, який демонструє комбінації різних частин мови між собою (у випадку із складним словом) або з афіксами (у випадку із похідними), які виражають узагальнене категоріальне (на рівні частин мови) і субкатегоріальне значення різного ступеня узагальненості.

Словотвірна модель може розглядатися і як алгоритм, за яким утворюється бажаний результат: похідне чи складне слово. Сюди можна віднести трансформаційні моделі, моделі універбації. Такі алгоритми можуть бути або

дуже суворими, або, навпаки, такими, що мають мінімальну кількість обмежень, як у випадку згортання комунікативної номінації в універб.

Як вже зазначалося вище, словотвірне моделювання складало предмет дослідження із різних теоретичних позицій в генеративній і функціональній парадигмах. Сильна лінія функціоналізму з'явилася та існує у сучасних ономасіологічних дослідженнях, які вважаються ранньою версією когнітивізму. “Не викликає сумніву той факт, що в працях ономасіологічного напрямку чітко простежувалась тенденція відобразити власне когнітивні, пізнавальні моменти номінативної діяльності та особливості структур свідомості, які утворюються у цих процесах і які слід було об'єктувати в актах номінації” [7:42]. Хоча теорія номінації розглядала одиниці номінації різної протяжності, словотвору в ній відводилася головна роль. Саме в рамках ономасіологічного напрямку було розроблено концепцію словотвірного значення, яка дозволила пов'язати через похідне слово понятійний рівень, рівень концептуалізації із рівнем словотвірного моделювання.

Проблема словотвірного моделювання виходить на новий рівень аналізу у зв'язку із становленням когнітивної парадигми знання. Як відомо, виникнення когнітивної лінгвістики було в деякій мірі реакцією на нехтування семантикою в лінгвістичних теоріях, які панували (особливо в Північній Америці) в 70-х роках, а також тим, що в генеративних дослідженнях реальним носіям мови відводилася не дуже велика роль [14:344]. Тому когнітивна граматика Р. Ленекера, яку він назвав граматикою, яка “ґрунтується на вживанні” була протиставлена теоріям, що існували в той час, як граматика, що має в основі своїй всю кількість мовних реалізацій, які усвідомлюються носіями мови.

В когнітивній граматичі Р. Ленекера до складу лексикону поряд із семантичними, фонологічними і символічними структурами входять схематичні шаблони, схеми будування (constructional schemas) [14:364]. Вони є стандартними зразками для утворення складних символічних структур, зокрема й складних слів. Опановуючи мову і володіючи нею, можна зустріти достатню різноманітність номіналізацій, деякі з яких запам'ятовуються як лексичні одиниці. Коли формується зразок, тобто коли деяке число виразів утворено однаково, людина, яка говорить, ймовірно, виділяє на їх основі схематичний шаблон, тим самим у неї утворюється мовна репрезентація їхньої подібності[...]. В цілому, аналоги співіснують в когнітивній мовній репрезентації з тими утвореннями, які отримали статус конвенціональних одиниць [16:47].

Таким чином, модель є шаблоном, яку носій мови може використовувати для створення нових виразів або оцінки їх конвенціональності. В будь-якому випадку він служить для того, щоб категоризувати вираз, щоб вважати, в якій мірі він відповідає саме даному шаблону. Надалі нове слово вступає із шаблоном в ті ж відношення, що й інші конвенціональні одиниці, які відповідають цьому шаблону, але пройшовши перед цим певний період “репетицій” (період входження в мову) [16:47].

В ракурсі нашого дисертаційного дослідження, присвяченого проблемам семантики німецького складного слова, є цікавою думка Р.Ленекера про співвідношення шаблонів (моделей) і слів, утворених за цими шаблонами. Автор визначає що люди, які говорять, не забувають окремі одиниці, утворені за

моделлю, після того, як вони відокремили для себе цей шаблон у якості правила. Знання зразка не заважає їм сприймати і запам'ятовувати слова і вирази тієї ж структури, як конвенціональні одиниці, а не створювати їх кожного разу знову.

Зазначене вище свідчить про те, що в теорії Р.Ленекера ідеї “граматики, що ґрунтується на вживанні ” є дуже близькими до тих положень теорії словотвірного моделювання, які розвивалися у вітчизняному мовознавстві протягом декількох десятиріч. Дуже значущими є його ідеї про символічний характер шаблонів та частин, які його складають (складові шаблону інтерпретуються концептуально і фонологічно, для того щоб утворити єдину символічну структуру), про їх належність до ментального лексикону та їх категоризуючу роль. Цікаво, що в рамках загальної когнітивної теорії мови Р.Ленекера про створення нових виразів та їх конвенціалізації багато в чому відповідає теорії номінації, які розвивалися у 70-80-х роках у вітчизняній лінгвістичній науці.

Ми поділяємо погляди Р.Ленекера щодо ментальної природи словотвірної моделі, про те вважаємо, що теорія Р. Ленекера є лише одним з напрямків в когнітивній лінгвістиці, а його концепцію треба прийняти цілком. Але в той же час, його теорія – це великий крок назустріч тим напрямкам, які намагалися і намагаються нині розглядати мовленнєву діяльність як лінгвокреативну, яка знаходиться у постійній взаємодії знань про світ і про мову з конкретними мовними реалізаціями.

У нашому дисертаційному дослідженні пропонується здійснити вирішення деяких проблем словотвірної семантики німецьких композитів в рамках саме когнітивного напрямку, суть якого – “в орієнтації на пошуки і виявлення певних кореляцій між когнітивними і мовними структурами [...]; він сприяє глибшому розумінню концептуального аналізу, спрямованого на виявлення концептів в їхній двоякій функції – і як оперативних одиниць свідомості, і як значень мовних знаків, тобто деяких ідеальних одиниць, об'єднаних в мовних формах і категоріях ...[8:24].

У рамках цих положень словотвірні моделі повинні отримати тлумачення як певні одиниці категоризації мовного досвіду людини, які представляють концептуальні структури різного ступеня узагальненості, деякі гешталти свідомості про те, як були утворені і як утворюються слова. Хоча психолінгвісти ще не дійшли спільної думки про те, як зберігаються складні та похідні слова в ментальному лексиконі: цілком чи у розчленованому вигляді [15], можна припустити, що деякі узагальнені зразки-аналоги словотвірних моделей все ж існують у внутрішньому лексиконі людини. Якщо спочатку лінгвісти, як було зазначено вище, уклали інвентар словотвірних моделей, а потім намагалися визначити суворо логічні правила утворення слів і пов'язати ці правила з розумовою діяльністю людини, з такими її характеристиками, як встановлення асоціативних зв'язків різного виду, то на даному етапі розвитку лінгвістичної думки теорія словотвірного моделювання повинна піти далі в цьому напрямку і дослідити:

– характер таких ментальних операцій, як порівняння, ототожнення, формування концептів у зв'язку із структурою композитів;

– концепти, які можуть вербалізуватися у формі німецького складного слова;

– вплив концептів на семантику складних одиниць.

Розвиваючи теорію словотвірного моделювання у ракурсі когнітивної парадигми, не можна, однак, заперечувати й роль регулярних синтаксичних правил у словотворі. Поряд із синтаксичними правилами глобального характеру в словотворі найбільш значуща роль належить “малим правилам” [6:9]. Якщо морфологічні обмеження є детально описаними, і семантичні відношення отримали тлумачення в описі словотвірного значення моделей в процесі ономасіологічних досліджень, то сьогодні на перший план виходить завдання опису когнітивних обмежень для кожного малого правила.

Для того, щоб пояснити суть такого опису, звернемося до поняття картування концептуальних структур в мовні форми. Воно полягає в тому, що певні концепти концептуальної структури складного або похідного слова отримують мовне вираження, тобто ніби означаються крапкою на карті, в той час, як інші концепти такого вираження не отримують. Саме співвідношення значення слів з їхніми мовними формами складає процес картування. Для того щоб успішно користуватися мовою, людина, яка говорить, повинна знати, як мова картує ті чи інші концептуальні ділянки, що, власне і відбувається у випадку словотвірного моделювання і декодування складного слова, коли, використовуючи зразок для створення композиту, носій мови знає до якої ділянки карти їй слід звернутися, щоб знайти необхідне значення та ідентифікувати форму. Але для лінгвіста не менш важливим є й зворотній процес, коли він намагається дослідити:

– яка концептуальна структура, галузь або структура знання пов’язується з тим чи іншим складним словом;

– як розподіляється інформація про об’єктивний світ в композитах німецької мови;

– яка інформація повинна бути експлікованою складним словом, а яка – ні.

– які когнітивні обмеження впливають на розташування елементів у рамках композита.

Розглядаючи словотвірне моделювання у когнітивному аспекті, ми виходимо з того, що словотвірні моделі мають аналоги в системі репрезентації знань. В концепціях різних вчених вони отримали різні назви, але їхня сутність полягає у тому, що вони є когнітивними репрезентаціями знань про мову.

Якщо увесь континуум словотвірних моделей представити у вигляді шкали, то ті словотвірні моделі, які мають свої аналоги в системі репрезентації знань у вигляді малих правил, займуть центральну частину цієї шкали. Це такі репрезентації знань про мову, що дозволяє людині, яка говорить, утворювати і декодувати слова, які співвідносяться з даним правилом.

Роль малих правил у лексиконі полягає також у тому, що об’єднуючи і тим самим класифікуючи концептуальні структури, які стоять за матеріальними оболонками слів, утворених за даним правилом, вони організують лексикон [6, 9]. А оскільки концепти складного або похідного слова перебувають в певних відношеннях, які відображають те, яким чином людина концептуалізує відношення між предметами або явищами реальної дійсності, то і мале правило

стає аналогом таких концептуальних зв'язків, на основі чого утворюється концептуальна структура узагальненого характеру, яка співвідноситься із самим правилом. Аналізуючи слова мови, ми робимо припущення про такі концептуалізації, а поява нових слів, утворених за такими правилами, дозволяє уточнити концептуальну структуру, яка досліджується.

Таким чином, досліджуючи конкретний мовний матеріал – складні слова сучасної німецької мови і словотвірні моделі, які є узагальненнями регулярності їх утворення, ми ставимо перед собою завдання, пов'язане із дослідженням структур знання. Аналізуючи ту інформацію, яку мале правило “дозволяє” виразити мовними засобами, і ті концепти, які залишаються прихованими, імплікованими, ми можемо зробити висновок про когнітивні обмеження, які накладаються тим чи іншим малим правилом, і про когнітивну роль таких обмежень.

Завдання нинішнього етапу в дослідженні словотвірного моделювання полягає у пошуку і виявленні певних кореляцій між когнітивними і мовними структурами. Тому важливо встановити, яка саме інформація передається частинами складного слова. В такому випадку словотвірні моделі можуть розглядатися не тільки як категоризатори мовного досвіду, як деякі гешталти знань про те, як утворюються і як можна утворити слова, але і як категоризатори мовного досвіду, який придбає і осмислює людина в процесі взаємодії з навколишнім світом.

Отже, якщо в рамках структурного напрямку лінгвісти уклали інвентар словотвірних моделей (статичний аспект), в рамках генеративного – спробували визначити суворо логічні правила створення слів (формально-динамічний аспект), а в рамках функціонально-комунікативного – пов'язати ці правила із розумовою діяльністю людини (ономасіологічний аспект), то на сьогодні теорія словотвірного моделювання повинна не тільки виявити, а й дослідити якого виду асоціативні зв'язки встановлюються між концептами, що виражаються між частинами складного чи похідного слова і відповідною словотвірною моделлю, і яка є роль цих асоціативних відношень як зберігачів інформації про об'єктивну реальність, яка категоризується складними словами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Наука, 1973.
2. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. – М.: Наука, 1965.
3. Кубрякова Е.С. Динамическое представление синхронной системы языка // Гипотеза в современной лингвистике. – М.: Наука, 1980. – С. 217-261.
4. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении. – М.: Наука, 1978.
5. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981.
6. Кубрякова Е.С. Лексикон и современные проблемы его изучения // Картина мира: лексикон и текст (на материале английского языка): Сборник научн. тр. МГЛУ. – М., 1991. – Вып. 375. – С. 4-11.
7. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1997.
8. Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) // Изв. АН. Сер. лит. и яз. 1997. – Т. 56. – №3. – С.22-31.
9. Лопатин В.В. О понятии и термине “модель” в словообразовании // Проблемы ономасиологии: Научн. тр. Курского пед. ин-та, Курск, 1977. – Т.175. – С. 13-16.
10. Мурашов Р.З. К понятию “модель” и “значение” в словообразовании // Сборник. научн. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1975. – Вып 91. – С. 52-62.
11. Сахарный Л.В. Психолингвистические аспекты теории словообразования / Учебн. пособие. – Л., 1985.
12. Степанова М.Д. Словообразование немецкого языка (краткий очерк) // Словарь словообразовательных терминов немецкого языка/ А.П.Зуев, И.Д.Молчанова, Р.З.Мурашов и др. под рук. М.Д.Степановой. М.: Русский язык, 1979. – С.519-536.
13. Улукханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания. М., 1977.
14. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Фундаментальные направления современной американской лингвистики. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – С.340-369.
15. Beard R. The Indo-European Lexicon: A Full Synchronic

Данная статья посвящена вопросу словообразовательного моделирования в современном немецком языке. Предлагается анализ решений данного вопроса в рамках традиционных направлений лингвистической науки, а также с точки зрения когнитивного подхода к изучению языковых явлений.

ПИЛИПЕНКО Р.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕКОНОМІЧНІ ТЕКСТИ В АСПЕКТІ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета статті – визначити центральні напрямки сучасних когнітивних досліджень економічних текстів залежно від семантичних теорій.

Наукова новизна статті полягає у виділенні основних напрямків економічних текстів

Об’єктом статті є економічні тексти та їхній концептуальний зміст.

Предметом статті є явища актуалізації первинних концептів економічної мови в різних типах текстів.

Кожний економічний текст є відбиттям певної економічної діяльності, яка пронизує найрізноманітніші сфери людського життя. Більшість із нас, незалежно від професії та соціального статусу, є учасниками багатьох економічних процесів (приклади: оплата комунальних рахунків чи отримання квитанції про нарахування заробітної плати). Спектр адресатів економічних текстів настільки широкий, що їх можна знайти в найрізноманітніших галузях людської діяльності, які, на перший погляд, мають мало спільного з економічними процесами. У лінгвістиці цей факт імпліцитно нерідко вказує на невизначеність меж економіки та економічних текстів. Незважаючи на ці “епістемологічні незручності”, які заважають виокремленню типології економічних текстів та їх лінгвістичній оцінці, мовознавці часто спиняються на трьох умовних рівнях класифікації економічних текстів залежно від сфер економічного спілкування, маючи на увазі побутову, професійну і теоретичну. Ця класифікація сфер використання економічної мови обґрунтовується в лінгвістичних моделях Штегера, яка спирається на попередні дослідження економічної мови. Основна ідея концепції ученого полягає у визначенні необхідності дослідження еволюції жанрового розвитку економічних текстів, сфер спілкування та різних підвидів економічної мови. Важливим семантичним напрямком цих досліджень є опис “мовних презентацій знань” [1:78], які втілюються в концептах. Виявлення цих мовних презентацій знань дозволяє реконструювати процеси репрезентації картин світу. Тут важливо зауважити, що при “включенні” тих чи інших семантичних теорій в когнітивний аналіз текстів необхідно розуміти також метамову різних когнітивних підходів до аналізу основних концептів. Так, вони можуть досліджуватися в теоріях семантичних сіток Манфреда Веттлера, фреймової семантики Мервіна Мінського

та Чарльза Філмора, стереотипної семантики Рея Джекендоффа, семантики ментально-когнітивного моделювання Філіпа Джонсона-Лерда (2:2-10).

Когнітивний аналіз економічних текстів також передбачає встановлення відповідних критеріїв дослідження. На думку Штегера, когнітивні дослідження, зокрема дослідження економічних текстів, слід проводити при усвідомленні так званих “автономних комунікативних галузей людської діяльності”. Щодо цього Штегер зауважує: ”Ми дедалі більше пізнаємо необхідність розширити дослідження мови та її історію до меж дослідження історії комунікативної природи в будь-яких галузях людської діяльності. У дослідженнях комунікативної природи суспільних явищ у першу чергу повинно поєднуватися дослідження еволюції типів текстів разом з еволюцією притаманних їм мовних особливостей. Ці дослідження виявляють себе у таких домінантних автономних сферах людської діяльності, як побутова, інституційна, технічна, літературна, релігійна та економічна” [3:191]. Звичайно, що ці “автономні комунікативні сфери людської діяльності”, за Штегером, можна розширити в інших традиціях лінгвістики тексту, наприклад, згідно з поглядами Бусманна, Зимлера чи Ермерта. Однак цікавим у думці Штегера є те, що лінгвістичне дослідження еволюції типів текстів залежно від первинних галузей людської діяльності допомагає визначити жанрові межі цих текстів та простежити еволюцію їх основних змістів. Так, з точки зору когнітивної лінгвістики, цікавим є питання: в яких комунікативних ситуаціях та типах текстів вживався та вживається той чи інший концепт. Наприклад, концепт “гроші”, який активно використовується протягом тисячоліть в побутових та професійних текстах, набув не тільки нових значень, але і нових сфер уживання. Із розвитком інституціональної мови державних та недержавних інституцій, а також із прискореною еволюцією ділових жанрів у Німеччині на середину 14 століття інституціональна мова сформувалася як автономна комунікативна система німецької мови, у якій за своїми принципами еволюціонують мовні одиниці [4:194]. Саме в інституційній мові (банки, страхові агентства, органи державного та приватного регулювання) концепт “гроші” відтоді значно розширився. Нові семантичні процеси ми спостерігаємо й зараз, в умовах глобалізації, коли виникають нові багатокультурні і багатомовні спільноти, у яких “старі” концепти типу “гроші” набувають нових ознак. Наприклад, грошова одиниця Європейського Союзу “EURO” досить часто маркує географічний простір, де ця одиниця використовується (das EURO-Land, der EURO-Raum, die EURO-Zone, das EURO-Währungsgebiet). Дослідження еволюції концептів у різних типах текстів уможливорює розуміння глибоких імпліцитних структур центральних концептів економіки, які стосуються різних галузей економічної діяльності.

Щоб уникнути багатозначного тлумачення поняття “економічний текст” вважаємо за доцільне дати узагальнену функціонально-комунікативну характеристику економічного тексту. Наша дефініція може спиратися на концептуальні уявлення про світ економіки. Це насамперед поняття про суспільні відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання продукції, що становить економічну базу будь-якого суспільства, а також систему економічних ресурсів [5:25], які використовуються для задоволення потреб людини та суспільства. Усі вони мають своє відбиття в грошових відносинах. Цей

економічний факт дозволяє Штегеру виділити центральний концепт мови економіки, який відбиває економічні процеси і містить у собі предикат “гроші”. Під концептом тут розуміється “оперативна та змістовна одиниця пам’яті, ментального лексикона, концептуальної системи та ментальна мова всієї картини світу, яка відображена у свідомості людини” [6:90]. Так, концепт “гроші”, безперечно, має глибинну імпліцитну структуру, оскільки охоплює всі сфери людського життя. Виходячи із цих постулатів економічної науки, можна зробити певне узагальнення щодо дефініції економічного тексту. Економічним текстом є твір як “певний результат мовнотворчого процесу” [7:18], творцем якого виступає суб’єкт соціуму. Водночас цей суб’єкт соціуму є суб’єктом світу культури, невід’ємною частиною якої є економічна культура мислення та поведінки. Саме вона і забезпечує суб’єктові певний ступінь включення в економічну діяльність. Предмет економічного тексту реалізується через суспільні відносини виробництва, обміну, розподілу чи споживання матеріальних та духовних благ. Адресатом економічного тексту завжди виступає особа, яка наділена здатністю сприймати та інтерпретувати певні імпліцитні і експліцитні економічні цінності, що втілюються в одному із центральних концептів економіки “гроші”.

Крім еволюційного підходу до аналізу типів економічних текстів, важливим для їх когнітивних досліджень є також вибір відповідної до специфіки економічних текстів методології дослідження, яка забезпечила б ефективний доступ до опису та пояснення основних концептів мови економіки та її концептуального простору в окремих текстах* [8:16]. Економічна діяльність за своєю комунікативною природою є прагматично-орієнтованою налаштованою діяльністю. Відповідно до цього до дослідження економічних текстів розповсюджено комунікативно-прагматичний підхід. Підґрунтям для дослідження еволюції економічних текстів та їх типів можуть бути: типологія текстів В.Г.Адмоні, витворена на основі різних аспектів мовленнєвої комунікації; класична типологія-матриця утилітарних текстів Б.Зандиг; функціонально-текстова класифікація Е.Гроссе або класифікація мовленнєвих творів К.Гаузенблаза. Усі ці типології (класифікації) побудовані на певних лінгвістичних уявленнях про функції тексту. Останніми десятиріччями в лінгвістиці домінують інтеракційні підходи до виокремлення функцій тексту, які (підходи) здебільшого спираються на діяльнісну теорію Дж.Серля. Так, найбільш поширеними класифікаціями економічних текстів у сучасній німецькій лінгвістиці є типології текстів на основі інтеракційного підходу К.Брінкера, В.Гайнеманна та Д.Фівегера. Цей підхід пов’язаний із виділенням ілокутивних класів висловлювань. Залежно від спільних критеріїв у контексті вищезазначеного підходу називають певні типи економічних текстів. Так, Ю.А. Попов до основних типів економічних текстів відносить інформаційні (звіти, доповідні та пояснювальні записки, протоколи засідань тощо), директивні (інструкції, накази), декларативні (накази про призначення на посаду чи стратегічні тексти про дії компанії на ринках), контактні тексти (спілкування телефоном чи завдяки електронній пошті) та інші тексти [9:133]. Розширену типологію дає В.В.Богданов, який складає типології текстів на основі дев’яти ілокутивних класів висловлювань: декларативи, комісиви, інтерогативи, ін’юнктиви, реквестиви, адвісиви, експресиви, констативи та афірмативи. З точки зору функціонального розгляду економічних текстів

лінгвістів цікавлять когнітивні аспекти того, як “відпрацьовуються” базові концепти мови економіки в кожному з цих типів текстів, що постійно еволюціонують у різних сферах людської діяльності. Так, на цей час перед лінгвістами стоїть вимога дослідження економічних типів текстів у аспекті прискорення інституціалізації економічного життя у зв’язку з цим модифікаціями жанрових ознак ділових текстів узагалі.

Тенденції прискореної інституціалізації мови економіки слід також розглядати в різних культурних контекстах, оскільки спілкування через посередництво економічних текстів еволюціонує не тільки в одномовній свідомості суб’єктів економічної діяльності. Тут важливим напрямком дослідження текстів стає дослідження іноземномовної комунікації [10:25]. У зв’язку із цим при дослідженні економічних текстів важливим є проникнення у складну тканину культурних інтерпретацій базових концептів економіки, особливо в контексті складної конфігуральності та соціокультурної феноменальності базових мовних картин світу міжнародної економіки. Так, аналіз сучасних повідомлень про стан європейської валюти євро в німецьких інституційних текстах значно більше відбиває спектр емотивних оцінок соціальних та економічних занепокоєнь німців, ніж це простежується у відповідних французьких чи італійських текстах з тих самих інституціональних джерел, зокрема публікацій центральних банків країн Європейської Союзу. Наприклад, негативні відчуття та емоційні стани німців, частіше використовуються в текстах повідомлень про стан економіки чи подорожчання єврогрошей. Група емотивних контекстів часто репрезентується:

а) у констативах щодо негативного взаємозв’язку євровалюти та факту занепаду німецької економіки:

- Der EURO bringt Deutschland in eine Phase der Stagnation (Sueddeutsche Zeitung, 16.08.03);

б) у порівняннях євровалюти з валютами інших країн:

- Der EURO wird mehr Probleme bekommen als der Verursacher selbst, naemlich der US-Dollar. (Handelsblatt Wirtschafts- und Finanzzeitung, 18.08.2003)

в) у порівняннях Німеччини з іншими країнами Євросоюзу:

- Die Wirtschaft stagniert im Euro-Raum. Im Wirtschaftswachstum steht Deutschland hinter Griechenland. Hier wirken aber die oeffentlichen Bauprogramme fuer die Olympischen Spiele konjunkturanregend (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 15.08.2003);

Найбільш важливим у цьому повідомленні є імпліцитна вказівка на загальний характер погіршення економічної ситуації в грошовій зоні євровалюти, що виявляється в першій пропозиції повідомлення про загальний характер стагнації економіки Євросоюзу. Її імпліцитний характер також маркує оціночне порівняння економічного стану Німеччини, економіка якої порівнюється з економікою Греції. Розуміння цього повідомлення чи, за термінологією Стілінгса, когнітивної архітектури цієї пропозиції-позитивної оцінки [11:17], яка характеризує певну модель соціальної пам’яті суб’єкта, містить у собі декілька соціокультурних вузлів (nodes): сполучник “але” як маркер для розмежування глобальних і локальних економічних факторів; суб’єкт причинності позитивного стану економіки - “державні програми будівництва” як вказівка на державні

переваги в управлінні економікою країни, словосполучення “Олімпійські ігри” як маркер культурної традиції та прикметник “стимуляційний”. Інтенсивність зв’язків, які відбиваються в соціальній пам’яті суб’єкта як умова розуміння цього висловлення, досить висока. Лише завдяки активізації деяких компонентів соціальної пам’яті суб’єкту можна реконструювати основну когнітивну структуру цього повідомлення. Стілінгс та Джекендофф убачають у своїй моделі “паралельного розподілу контекстів” відтворення макрорівнів когнітивної активності за принципом “когнітивне дослідження кожного окремого слова в послідовності”. Найважливіше в цьому когнітивному аналізі – визначення імпліцитної присутності знання в системі пропозиції, тексту, системи текстів.

Когнітивні дослідження економічних текстів, безперечно, мають також інші перспективи, хоч активність когнітивних досліджень у лінгвістиці активно розвиваються з початку 60-х років XX століття, коли це було пов’язано з тенденцією відходу від біхевіористських поглядів на природу психічних процесів [12:11].

Якщо спробувати узагальнити основні напрямки когнітивних досліджень економічних текстів, то можна виокремити такі:

- визначення концептів мови економіки, механізмів концептуалізації чи концептуальних систем економічного мислення людини, а також складання ментальних моделей мовних особистостей – суб’єктів економічної діяльності;
- дослідження взаємозв’язків семантики та прагматики в економічних текстах;
- визначення семантики базових концептів мови економіки в різних сферах комунікативної діяльності людини.

Перспективи когнітивних досліджень економічних текстів полягають саме у подальшому розробленні концептуальної основи економічної мови в різних типах текстів та розширенні класифікації цих текстів з урахуванням сучасних соціокультурних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Schwarz, Monika. Einfuehrung in die kognitive Linguistik. Tuebingen, 1992.
2. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Под общей редакцией Е.С.Кубряковой. Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997.
3. Steger, Hugo. Sprachgeschichte als Geschichte der Textsorten / Texttypen und ihrer kommunikativen Bezugsbereiche. In: Werner Besch et al. (Hgg.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2. Halbband. Berlin/New York, 1984. S.184-204.
4. Steger, Hugo. Зазнач. праця.
5. Dubs, Rolf. Volkswirtschaftslehre. Eine Wirtschaftsboergerkunde fuer hoehere Schulen, Erwachsenenbildung und zum Selbststudium. Verlag Paul Haupt Bern, Stuttgart, Wien, 1998.
6. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Зазнач. праця (2).
7. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 1981.
8. Jackendoff R.S.. Semantics and Cognition. – Cambridge (Mass.), 1993.
9. Попов Ю.А.: Основные отличия текста от дискурса. Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса. СПб.: Изд. СПбГУЭФ, 2001. – С. 130-137.
10. *Дискурс іноземномовної комунікації* (колективна монографія під загальною науковою редакцією і керівництвом К.Я. Кусько). Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001.
11. Stillings N.A., Feinstein M.H., Garfield J.L.. An Introduction. Cognitive Science – London, Cambridge, MA, 1987.
12. Schwarz, Monika. Зазнач. праця (1).

Стаття присвячена комплексному опису основних напрямків сучасних когнітивних досліджень економічних текстів. У статті подаються основні характеристики сучасного економічного тексту та визначаються основні концепти мови економіки.

The article deals with the complex comprehensive description of modern cognitive approaches, which are used for the semantic analysis of the economic texts. The research is dedicated to study of the key characteristics of the modern economic text and basic cognitive concepts.

ПІДПРИГОРА Ю.Г.

Київський національний лінгвістичний університет

ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЗАПЕРЕЧНИХ ФОРМ КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПЕРИФРАЗ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОГО ІСПАНОМОВНОГО ДИСКУРСУ)

Основним напрямом прагматичних досліджень у лінгвістиці є проблема взаємодії мовленнєвого акта й контексту, а формулювання правил цієї взаємодії складає головне завдання прагматики. Саме тому прагматичні інтереси починаються там, де зв'язок контексту й мовленнєвого акта є максимально напруженим [1: 7]. Іншими словами, прагматику цікавлять такі випадки, коли зміст мовленнєвого акта не відповідає формі, через яку він виражається. Разом із тим є загальновідомим, що одним із найбільш поширених чинників, що викликають невідповідність форми і змісту мовних одиниць і, як наслідок, спричиняють протиріччя в їх вживанні, яке веде до прагматичної непослідовності тексту, є універсальна категорія заперечення. Проблема прагматичної ролі заперечення в різних аспектах досліджувалася багатьма мовознавцями. У більшості випадків увага приділялася ролі заперечення в створенні тих чи інших мовленнєвих ситуацій в дискурсі [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8], а також прагматичним особливостям взаємодії заперечення з іншими мовними категоріями [3; 9; 10; 11; 12]. Нас цікавлять обидва зазначені аспекти, але як єдине ціле, як симбіоз двох спектрів конкретної проблеми, що й досі є недостатньо дослідженою. Йдеться про роль заперечних форм дієслівних перифраз іспанської мови в створенні каузативних ситуацій з точки зору їх впливу на адресата, який посилюється внаслідок взаємодії цих двох універсальних лінгвістичних категорій – заперечення й каузативності. Таким чином метою цієї статті є змоделювати одну з ланок механізму впливу адресанта на адресата в процесі мовленнєвої комунікації шляхом розкриття прагматичних функцій заперечних форм каузативних дієслівних перифраз на матеріалі художнього іспаномовного дискурсу.

Загальновідомо, що до типових каузативних перифрастичних конструкцій іспанської мови належать дієслівні перифрази *hacer + infinitivo*, *dejar + infinitivo*, утворені за допомогою дієслів широкої семантики **hacer** ‘робити’ й **dejar** ‘залишати’, які в даному випадку виступають в якості каузативних. Р.А.Заубер відносить ці дієслова до власне каузативних, які позначають тільки каузацію на відміну від іншої групи каузативних дієслів, які водночас позначають каузацію й засіб каузації, як, наприклад, **mandar** ‘наказати’, тобто примусити голосом, жестом і т.п. [13: 11-12].

Залежно від типу каузативної ситуації дієслівні перифрази іспанської мови поділяються на фактивні – *hacer + infinitivo* й пермісивні (дозвільні) – *dejar + infinitivo* [13: 11]. Основна різниця між ними полягає в тому, що фактивна

дієслівна перифраза *hacer + infinitivo* вказує на те, що суб'єкт каузації є активним учасником ситуації, спричинюючи певні дії об'єкта, а пермісивна дієслівна перифраза *dejar + infinitivo* навпаки вказує на пасивний характер дій суб'єкта, який тільки контролює ситуацію, дозволяючи об'єкту виконувати певні дії [14: 120]. На нашу думку, обидві дієслівні перифрази є каузативними, оскільки позначають причинно-наслідковий зв'язок між двома ситуаціями, причому одна ситуація спричиняє іншу. Це стосується не тільки фактитивної перифрази *hacer + infinitivo*, де подібний зв'язок є більш унаочненим завдяки активному характеру суб'єкта, а й пермісивної перифрази *dejar + infinitivo*, бо пасивність суб'єкта, який дозволяє об'єкту здійснити певну дію, як наслідок, спричиняє виникнення нової ситуації.

Отже, є очевидним, що між значеннями фактитивності й пермісивності існують зв'язки, які базуються на певній протилежності. Це дозволяє припустити, що категорія заперечення з появою в структурі каузативних дієслівних перифраз іспанської мови може спричиняти якісні зміни в їх значенні.

Фактитивна дієслівна перифраза *hacer + infinitivo* позначає каузативну ситуацію примушення, при якій каузатор, тобто суб'єкт каузації, примушує об'єкт або здійснювати певні дії чи вчинки, або сприяє зміні психофізичного стану об'єкта [15: 341]. Виходячи з цього, спеціальне заперечення, яке з'являється в структурі даної перифрази, безпосередньо стосуючись її перифрастичного дієслова, вказує на те, що каузативна ситуація примушення відсутня, суб'єкт каузації припиняє свої активні дії щодо примушення об'єкта до виконання певних вчинків або щодо впливу на його психофізичний стан. Тобто, логічним є припустити, що заперечна форма фактитивної дієслівної перифрази *hacer + infinitivo* вказує на те, що суб'єкт каузації виступає пасивним спостерігачем дій чи станів об'єкта, надаючи йому свободу вибору здійснювати чи не здійснювати ці дії або змінювати чи не змінювати ці стани. Тоді з цього припущення випливає, що заперечна форма фактитивної дієслівної перифрази *hacer + infinitivo* з граматичним показником заперечення в препозиції щодо перифрастичного дієслова конструкції корелює з пермісивною дієслівною перифразою *dejar + infinitivo*: *no hacer + infinitivo = dejar + infinitivo* або *dejar + no + infinitivo* (не примушувати щось робити = дозволяти це робити або не робити): (1) *Ya, como a él no le han hecho ir nunca (= siempre le han dejado ir o no ir) a los entierros, pisando todo, aguantando la lluvia y el frío, le parece muy natural que el otro pobrecito se críe entre ataúdes* (Galdós, 348). (2) *El alcalde requisó a César Montero sin hacerle quitar el impermeable (= dejándole quitar o no quitar el impermeable)* (Márquez, 17).

В обох наведених прикладах заперечення фактитивної перифрази *hacer + infinitivo* вказує на те, що суб'єкт каузації не примушує об'єкт виконувати дію, виражену смисловим дієсловом конструкції. Тобто він дозволяє об'єкту виконувати або не виконувати цю дію згідно з його власною волею. Така ситуація є надто невизначеною, тому одна з альтернатив при інтерпретації в конкретному контексті повинна бути відкинута. У наведених вище прикладах з контексту чітко випливає, що об'єкту дозволяється саме **не** виконувати дію, виражену смисловим дієсловом заперечної форми фактитивної дієслівної

перифрази *hacer + infinitivo*. Причому вибір саме такої альтернативи фіксується нами в більшості випадків вживання заперечної форми дієслівної перифрази *hacer + infinitivo* в художньому іспаномовному дискурсі.

Таким чином, зазвичай *no hacer + infinitivo* логічно дорівнює *dejar + no + infinitivo*. Отже, граматичний показник заперечення частка **no** при такій інтерпретації пересувається до інфінітивного компонента пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo*, утворюючи антонімічне поняття, яке базується на відношеннях контрадикторності, стосовно до афірмативного інфінітива смислового дієслова фактивної конструкції *hacer + infinitivo*. У такий спосіб, при наявності ще одного, але контрарного (протилежного) різнокореневого антоніма смислового дієслова вихідної фактивної конструкції, можлива її трансформація в пермісивну дієслівну перифразу з афірмативним інфінітивним компонентом, вираженим таким різнокореневим антонімом: (1) *Ya, como a él no le han hecho ir nunca (= siempre le han dejado **faltar**) a los entierros, pisando todo, aguantando la lluvia y el frío, le parece muy natural que el otro pobrecito se críe entre ataúdes* (Galdós, 348). (2) *El alcalde requisó a César Montero sin hacerle quitar el impermeable (= dejándole **quedarse con el impermeable puesto**)* (Márquez, 17).

Відома дослідниця перифрастичних конструкцій іспанської мови С.Хамплова зауважує, що з точки зору семантики можна виділити два типи перифрази *hacer + infinitivo*: дієслівні перифрази з імперативним значенням, які виражають наказ, і власне каузативні дієслівні перифрази в прямому розумінні. Однак чітко розмежувати ці типи не завжди вдається [16: 73]. На нашу думку, саме такі тісні зв'язки каузативного та імперативного значень пояснюють факт досить частотного вживання досліджуваної конструкції в заперечній формі наказового способу: (3) *No me hagas pensar (= déjame no pensar) en lo que quiero olvidar – replicó Santa Cruz con hastío* (Galdós, 117). (4) *No me hagas perder tiempo (= déjame no perder tiempo)* (Madrid, 67).

Приклади свідчать, що й за умов вживання заперечної форми фактивної дієслівної перифрази *hacer + infinitivo* у формі наказового способу її значення логічно дорівнює значенню пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo*, смислове дієслово якої виступає контрадикторно утвореним антонімом по відношенню до смислового дієслова перифрастичної конструкції *hacer + infinitivo*.

Отже, можна дійти висновку, що заперечення, з'являючись у структурі фактивної дієслівної перифрази іспанської мови *hacer + infinitivo*, спричиняє зміну її значення на пермісивне. Така заперечна форма дієслівної перифрази *hacer + infinitivo* з граматичним показником заперечення в препозиції щодо перифрастичного дієслова конструкції стає синонімічною формою вираження іншого каузативного значення – пермісивності. При цьому інфінітивний компонент синонімічної пермісивної дієслівної перифрази повинен виражатися або контрадикторно утвореним за допомогою заперечної частки **no** антонімом смислового дієслова вихідної фактивної перифрази, або його різнокореневим антонімом.

Тому з точки зору прагматики вживання заперечних фактивних дієслівних перифраз при створенні певної каузативної ситуації веде до появи

“конфлікту” між мовленнєвим актом та контекстом, що його описує, оскільки проведений аналіз доводить, що вище зазначені форми вживаються для створення каузативної ситуації пермісивності, а не фактивності. Тобто має місце протиріччя у вживанні заперечних фактивних перифраз як нових суплетивних форм вираження значення пермісивності, які формально позначають одне, а за змістом та прагматичною метою – протилежне, що й веде до створення прагматичної непослідовності тексту. У цьому зв’язку постає питання: чому для створення каузативної ситуації пермісивності адресант обирає саме такі форми її вираження? У чому полягають їх функції?

Наведені приклади (1) і (2) є художнім описом подій. Іншими словами, адресантом у них виступає автор твору, а адресатами – ми, його читачі. У цих прикладах заперечні форми фактивних дієслівних перифраз вжито авторами для створення каузативних ситуацій, які допомагають охарактеризувати персонажів із точки зору їх активного чи пасивного ставлення до тих чи інших описуваних подій, що, в свою чергу, сприяє виникненню в нашій уяві певних образів і веде до формування нашого ставлення (позитивного чи негативного) до цих персонажів. В обох аналізованих випадках обрані авторами каузатори виявляють своє пасивне ставлення до реалізації каузованих дій об’єктами. Проте, той факт, що ці ситуації пермісивності виражаються адресантом через заперечні фактивні дієслівні перифрази вимагає від адресата більших розумових затрат, спрямованих на декодування, або змістову трансформацію, цих складних парадигматичних структур із запереченням шляхом перетворення їх на більш прості для розуміння афірмативні синтагматичні структури [17: 210, 233]. Як наслідок, основну увагу адресата буде сконцентровано саме на цій структурі, на яку автоматично пересуватиметься прагматичний фокус висловлювання. Таким чином, можна дійти висновку, що заперечні форми фактивних перифраз із значенням пермісивності є більш експресивними, ніж їх афірмативні синоніми, що підтверджує тезу про те, що порушення правил комунікації може мати на меті зростання експресивності мовлення [1: 30], яке логічно веде до збільшення впливу адресанта на адресата.

У наступних прикладах (3) та (4), на наш погляд, прагматична мета вживання заперечних форм фактивних дієслівних перифраз для створення каузативної ситуації пермісивності є трохи іншою. По-перше, ці перифрази вжито в заперечній формі наказового способу, який вже сам по собі створює каузативну ситуацію, виражаючи прямий наказ. По-друге, аналізовані приклади – це не слова автора, а репліки з діалогу конкретних персонажів, за допомогою яких він моделює спонтанну комунікацію згідно з притаманними їй правилами, стратегіями й тактиками. Отже, виходячи з усього викладеного вище, наведені приклади є мовленнєвими актами спонукання. Метою будь-якого спонукання є вплинути на об’єкт таким чином, щоб він обов’язково виконав ту чи іншу дію. У наших випадках як адресантами, так і адресатами актів спонукання виступають вигадані автором персонажі, у вуста яких він для досягнення цієї мети вкладає заперечні фактивні перифрази. З нашої точки зору вибір саме таких форм було зумовлено тим, що, створюючи каузативну ситуацію пермісивності, суб’єкта дії, до якого адресанти звертаються в наказовому способі, не закликають відкрито до пасивності (*déjà me no pensar, déjà me no*

perder tiempo), а намагаються завуалювати своє бажання за рахунок вживання фактивної дієслівної перифрази, яка нібито імплікує активність (*no te hagas pensar, no te hagas perder tiempo*). З точки зору психології така тактика впливу на іншу людину є досить успішною, оскільки людям через їх розвинене “его” загалом не подобається, коли їм відводять пасивні ролі в будь-якій сфері діяльності, а особливо, коли це виражається в різкій формі наказу. Крім того, заперечна форма наказового способу іспанської мови за своїми формальними характеристиками, можливо, сприймається більш м’яко, оскільки є запозиченою з парадигми іншого способу дієслова – *Modo Subjuntivo*, в той час як відповідні афірмативні форми наказового способу відразу асоціюються з жорстким наказом, примусом. Отже, іншою функцією заперечних форм фактивних дієслівних перифраз у створенні каузативних ситуацій є формальне пом’якшення жорсткого наказу в мовленнєвих актах спонукання шляхом імплікації удаваної активності об’єкта з метою усунення його можливого опору впливу адресанта.

Як уже зазначалося, на відміну від фактивної дієслівної перифрази *hacer + infinitivo*, суб’єкт якої виступає активним діячем, пермісивна дієслівна перифраза *dejar + infinitivo* позначає каузативну ситуацію зі значенням дозволу, тобто вказує на те, що суб’єкт каузації дозволяє об’єкту виконувати певні дії. Іншими словами, суб’єкт виступає пасивним спостерігачем, який не заважає іншій особі здійснити ту чи іншу дію або вчинок.

Таким чином, є цілком логічним, що заперечення, з’являючись у структурі пермісивної каузативної перифрази *dejar + infinitivo*, анулює пасивний характер суб’єкта, оскільки значення афірмативної форми даної перифрастичної конструкції, яке дорівнює **permitir** ‘дозволяти’, з появою заперечення перетворюється на **no permitir** ‘не дозволяти’, тобто **impedir** ‘заважати’ або **prohibir** ‘забороняти’, а ідея, виражена цими дієсловами, вже містить значення активної участі суб’єкта в каузативній ситуації [16: 85]. Тому можна припустити, що значення заперечної форми пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* повинно певним чином корелювати зі значенням фактивної дієслівної перифрази *hacer + infinitivo*, оскільки саме суб’єкт фактивної каузативної дієслівної перифрази іспанської мови виступає активним діячем, який спричиняє виникнення каузативної ситуації.

Досліджуючи модифікації в семантиці пермісивної дієслівної перифрази іспанської мови *dejar + infinitivo* з появою заперечення, дуже важливо приділити увагу різниці між значеннями **impedir** ‘заважати’ і **prohibir** ‘забороняти’, оскільки заперечна форма даної перифрази здатна позначати як перше, так і друге. На нашу думку, незважаючи на те, що в тлумачних словниках іноді ці значення пояснюються одне через інше [18: 351, 509; 19: 403, 642], все одно на перший план висувається різниця в інтенсивності участі суб’єкта дії в її здійсненні. Якщо **impedir** ‘заважати’ тлумачиться як ‘утрудняти, ставати на перешкоді, позбавляти можливості’ об’єкт здійснити певну дію, то **prohibir** ‘забороняти’ означає ‘не веліти, накладати вето’ на виконання об’єктом цієї дії. Тобто значення ‘заважати’ вказує на намагання суб’єкта зробити виконання дії для об’єкта більш важким, тоді як значення ‘забороняти’ взагалі заперечує виконання даної дії об’єктом через те, що

суб'єкт зробить усе, аби не допустити здійснення цієї дії. Тоді стає очевидним, що саме значення 'забороняти' корелює зі значенням фактивної дієслівної перифрази *hacer + infinitivo*, оскільки заперечити, не допустити здійснення дії означає примусити об'єкт цю дію не робити: (5) *En traje de baño no dejan entrar en ningún cine* (= *prohiben entrar en cualquier cine = hacen no entrar en cualquier cine = hacen quedarse fuera*) (Puig, 27). (6) *Dora, no les dejes salir* (= *prohíbeles salir = hazles no salir = hazles quedarse en casa*) (Hortelano, 375).

У наведених прикладах заперечна форма пермисивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* вживається саме зі значенням **prohibir** 'забороняти' й може бути трансформована у фактивну дієслівну перифразу *hacer + infinitivo* з заперечним інфінітивним компонентом. При цьому перетворення пермисивного значення на фактивне з появою заперечення в структурі досліджуваної пермисивної перифрази відбувається за тією самою моделлю, яку наслідують заперечна форма фактивної дієслівної перифрази *hacer + infinitivo*, модифікуючи своє значення на пермисивне: граматичний показник заперечення пересувається до інфінітивного компонента конструкції, утворюючи нове поняття, контрадикторно антонімічне смислового дієслова стверджувальної форми перифрази. Як наслідок, *no dejar + infinitivo = hacer + no + infinitivo*. Оскільки антонім, утворений на базі логічних відношень суперечливості, може бути замінений протилежним афірмативним антонімом, який має інший корінь, то є можливою логічна трансформація заперечної форми пермисивної перифрази *dejar + infinitivo* в афірмативну форму фактивної перифрази *hacer + infinitivo*, інфінітивним компонентом якої виступає такий різнокореневий антонім смислового дієслова вихідної форми пермисивної перифрастичної конструкції.

У такий спосіб, аналогічно до того, як подібні процеси відбуваються з появою заперечення в структурі фактивної дієслівної перифрази іспанської мови *hacer + infinitivo*, заперечна форма пермисивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* зі значенням **prohibir** 'забороняти' стає синонімічною формою вираження іншого каузативного значення фактивності.

З точки зору прагматики, на нашу думку, роль таких заперечних пермисивних дієслівних перифраз зі значенням **prohibir** 'забороняти' в створенні каузативних ситуацій також певною мірою уподібнюється ролі заперечних фактивних перифраз. Так само як й у випадку з фактивною перифрастичною конструкцією *hacer + infinitivo*, заперечні форми пермисивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* вживаються для створення протилежної за змістом каузативної ситуації, що веде до напруженості між змістом мовленнєвого акта та контекстом і тим самим викликає прагматичну непослідовність тексту. Ось чому вживання у прикладі (5) заперечної пермисивної перифрази *no dejan entrar* для створення каузативної ситуації фактивності є більш експресивною формою впливу на адресата, ніж вживання її афірмативного кореляту *hacen quedarse fuera*. Що стосується прикладу (6), він, як і (3) та (4), є мовленнєвим актом спонування, в якому пермисивна дієслівна перифраза *dejar + infinitivo* вживається в заперечній формі наказового способу. Але на відміну від аналогічного вживання фактивних дієслівних перифраз, у цьому випадку відсутньою є імплікація удаваної

активності адресата. Посилення впливу адресанта досягається, як нам здається, лише завдяки ролі заперечення, яке привертає до себе більшу увагу адресата через необхідність декодування складної парадигматичної структури і водночас пом'якшує жорсткий наказ, оскільки спричиняє вживання менш різкої форми з парадигми *Modo Subjuntivo*.

Дещо іншим чином функціонує заперечна форма пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* зі значенням **impedir** 'заважати'. Як вже зазначалося, значення 'заважати' має на увазі таку поведінку суб'єкта, яка утруднює об'єкту виконання певної дії, створює на його шляху певні перешкоди. Але апріорі перешкода позначає об'єкт або явище, які тільки перепиняють вільне просування вперед, утруднюють його [20: 120], а це не дорівнює повному запереченню можливості здійснення даної дії. Іншими словами, значення 'заважати' не передбачає повного неприйняття суб'єктом цієї дії, тобто примушення її взагалі не робити. Тому, на нашу думку, подібні заперечні форми пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* не можуть вважатися синонімічними фактивній дієслівній перифразі *hacer + infinitivo*. Такий висновок підтверджується також і тим, що у всіх вилучених нами прикладах заперечної форми перифрастичної конструкції *dejar + infinitivo* зі значенням 'забороняти' суб'єктом дії виступають істоти, поведінка яких передбачає примушення іншої особи чи предмета виконувати чи не виконувати певні дії. А вилучені приклади заперечної форми досліджуваної конструкції зі значенням 'заважати' свідчать, що за таких умов суб'єктом дії, яка каузується, можуть виступати як істоти, так і неістоти: (7) *Perdone, no le dejo leer* (= *le impido leer*) (Hortelano, 215). (8) *La lluvia no me deja ver bien* (= *me impide ver bien*) *y me está entrando un poco de frío* (Ventura, 97). (9) *Una pestilencia que no deja respirar a gusto* (= *impide respirar a gusto*) *llena el bohío, por mucho que el viento remueve el aire sin tomar pausa* (Alegría, 114).

Якщо в прикладі (7) суб'єктом каузації є істота, то в прикладах (8) та (9) суб'єктами, які заважають об'єкту виконувати дію, виражену смисловим дієсловом перифрастичної конструкції, виступають природне явище – *la lluvia* 'дощ' та якісна характеристика матерії – *una pestilencia* 'сморід'. Крім того, два останні приклади яскраво демонструють, що заважати здійсненню дії не означає взагалі її не допускати, примушуючи об'єкт її не виконувати. В обох прикладах смислове дієслово вживається з обставиною способу дії, яка уточнює його значення, а разом з тим і значення всієї дієслівної перифрази: *la lluvia no me deja ver bien* означає, що дощ заважає мені **чітко** бачити, але не примушує мене взагалі не бачити; так само, як *una pestilencia que no deja respirar a gusto* – сморід, який заважає дихати з **задоволенням**, а не примушує взагалі не дихати. Таке вживання обставин способу дії, а іноді й обставин інших типів, наприклад, часу, є характерним для заперечної форми пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* зі значенням 'заважати': (10) *Subo la escalerilla de popa de espaldas (los patos no me dejan hacerlo de otra manera) y, dioses del Olimpo, cómo pesan las benditas botellas fuera del agua, qué difícil va a ser todo* (Ventura, 100). (11) *¡Vaya un país este! Encima de obligarte a cenar, no te dejan beber tranquilamente* (Hortelano, 206). (12) *Mister James, curado ya de la quemadura que sufrió, y que fue tan bárbara que por un par de días casi no le dejó*

ni alimentarse ni fumar su pipa, parecía haberlo olvidado todo, o por lo menos cargado en cuenta de su filosofía (Lynch, 20).

Таким чином, маємо всі підстави стверджувати, що на поведінку заперечної форми пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* суттєво впливає значення, якого вона набуває з появою заперечення і яке чітко впливає з контексту: чи то ‘забороняти’ чи то ‘заважати’. У першому випадку заперечна форма досліджуваної пермісивної перифрази стає синонімічною формою вираження іншого каузативного значення – фактитивності, що обумовлюється тісними причинно-наслідковими зв’язками між значеннями ‘забороняти’ та ‘примушувати’. З точки зору прагматики таке її вживання має на меті збільшення експресивності мовленнєвого акта, яке веде до посилення впливу адресанта на адресата. У другому випадку заперечна форма перифрастичної конструкції *dejar + infinitivo* позначає інший відтінок каузативного значення – ‘заважати’, який порівняно зі значеннями ‘забороняти’ та ‘примушувати’ є більш слабким із точки зору каузативності, оскільки вказує на менший ступінь активності суб’єкта каузації. Можна сказати, що каузативне значення ‘заважати’ з точки зору ступеня прояву інтенсивності активності суб’єкта є проміжною ланкою між двома іншими полярними каузативними значеннями ‘дозволяти’ та ‘примушувати’:

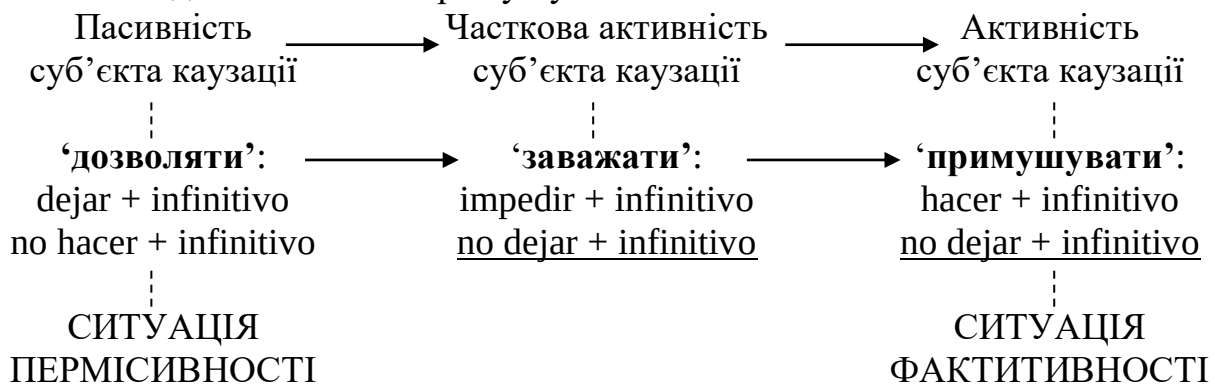

Рис. 1. Градація каузативних значень
за ступенем прояву активності суб’єкта каузації

З наведеної схеми випливає, що у вживанні заперечної форми пермісивної дієслівної перифрази *no dejar + infinitivo* може виникати протиріччя не лише при позначенні полярних каузативних ситуацій пермісивності й фактитивності. В адресата можуть виникати ще й інші труднощі у змістовій трансформації цієї парадигматичної структури, оскільки та сама форма може позначати два різних за ступенем інтенсивності каузативних значення ‘заважати’ та ‘примушувати’. Тобто в процесі комунікації реципієнту потрібно буде зробити не одну, а дві змістових трансформації, а потім здійснити ще одну операцію з вибору однієї з двох можливих альтернатив. Таким чином прагматичний фокус висловлювання буде сконцентровано саме на цій важкій для розуміння структурі, що спричинятиме збільшення її експресивності і, як наслідок, посилення впливу адресанта на адресата.

Іншим цікавим феноменом, що потребує більш детального дослідження, є функціонування рефлексивної форми пермісивної каузативної перифрастичної конструкції *dejarse + infinitivo* з появою заперечення в її структурі. Зворотний

займенник, який з'являється в структурі стверджувальної форми цієї перифрази, вказує на те, що суб'єкт каузації, який дозволяє об'єкту виконання дії, вираженої інфінітивом, сам і виступає цим об'єктом, тобто дозволяє самому собі виконати певну дію. Звідси можна було б припустити, що заперечна форма цієї перифрази вказує на те, що суб'єкт не дозволяє самому собі виконувати дію, виражену інфінітивом, тобто виступає водночас як активним, так і пасивним учасником каузативної ситуації. Однак аналіз ілюстративного матеріалу свідчить, що в заперечних формах рефлексивної форми пермісивної перифрастичної конструкції *dejarse + infinitivo* об'єкт дії, якому суб'єкт не дозволяє її виконання, не збігається з самим суб'єктом. Крім того, вся конструкція набуває яскраво вираженого пасивного змісту, уподібнюючись за значенням займенниковій формі пасивного стану. Майже у всіх прикладах вживання заперечної форми досліджуваної перифрази експліцитно присутній агенс, виражений іменником чи особовим займенником із прийменником *por* або *de*, який вказує на справжній об'єкт каузації. Причому, якщо навіть агенс експліцитно не виражений, з контексту чітко впливає, що імпліцитно він все одно має місце: (13) *Yo procuraba no darle mucha cuerda a Bárbara, ni dejarme arrastrar por ella, y me decía: “Tengamos serenidad y no choquemos hasta ver...”* (Galdós, 350). (14) *A partir de ese momento yo no me dejaba ver del profesor* (Puig, 59). (15) *Girando bruscamente la cabeza, seguro ya del pleno dominio de mis fuerzas, acrecidas por la cólera contra el ladrón y la voluntad de no dejarme robar, dije con una voz que me salió grave, pastosa, autoritaria: – Sacá esa mano, ladrón* (Gravina, 86).

У прикладах (13), (14) пасивне значення заперечної форми пермісивної дієслівної перифрази *dejarse + infinitivo* акцентується за допомогою експліцитно присутнього агенса, вираженого в першому випадку особовим займенником з прийменником *por*, а в другому випадку іменником з прийменником *de*. У прикладі (15) присутній імпліцитний агенс, на який вказує контекст: *la voluntad de no dejarme robar (por el ladrón)*.

Наведені приклади яскраво демонструють подібність заперечної форми рефлексивної пермісивної дієслівної перифрази *dejarse + infinitivo* до займенникової форми пасивного стану. Тоді, якщо не викликає сумнівів можливість обернення пасивного речення в активне [21: 184], маємо всі підстави для трансформації пасивної заперечної форми рефлексивної пермісивної дієслівної перифрази *dejarse + infinitivo* в активну заперечну форму з метою розкриття впливу заперечення на семантику та функціонування даної пермісивної перифрастичної конструкції: (13) *Yo procuraba no darle mucha cuerda a Bárbara, ni dejarme arrastrar por ella* (= *ni dejar que ella me arrastrara* = *ni dejarla a ella arrastrarme*), *y me decía: “Tengamos serenidad y no choquemos hasta ver...”* (Galdós, 350). (14) *A partir de ese momento yo no me dejaba ver del profesor* (= *no dejaba que el profesor me viera* = *no dejaba al profesor verme*) (Puig, 59). (15) *Girando bruscamente la cabeza, seguro ya del pleno dominio de mis fuerzas, acrecidas por la cólera contra el ladrón y la voluntad de no dejarme robar* (= *no dejar que me robara (el ladrón)* = *no dejarlo al ladrón robarme*), *dije con una voz que me salió grave, pastosa, autoritaria: – Sacá esa mano, ladrón* (Gravina, 86).

Таким чином, є очевидним, що заперечна форма пасивної рефлексивної пермісивної перифрази *dejarse + infinitivo* за значенням дорівнює заперечній формі активної пермісивної перифрази *dejar + infinitivo*, суб'єкт якої збігається з суб'єктом вихідної конструкції *dejarse + infinitivo*, а об'єктом виступає агенс цієї пасивної конструкції. Тоді, згідно з результатами вже проведеного дослідження особливостей функціонування пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* з появою заперечення в її структурі, можна припустити, що у випадку, коли після проведеної трансформації така активна пермісивна перифрастична конструкція матиме значення 'забороняти', вона виступатиме синонімічною формою вираження каузативного значення фактитивності, що обумовлюється причинно-наслідковими зв'язками між значеннями 'забороняти' та 'примушувати'. А якщо така обернена в активну заперечна форма пермісивної перифрази матиме значення 'заважати', подібні процеси не відбуватимуться.

Ще одним суттєвим моментом є особливості функціонування заперечної форми рефлексивної пермісивної каузативної перифрастичної конструкції *dejarse + infinitivo* в наказовому способі порівняно з аналогічним вживанням пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo*. На нашу думку, принципова різниця між функціонуванням зазначених пермісивних дієслівних перифраз у наказовому способі полягає в тому, що вони слугують для вираження двох різних каузативних значень, які здатні позначати заперечні наказові речення, а саме прохібітивності (заборонності) і превентивності (застереження).

У прохібітивних реченнях виражається адресоване слухачу волевиявлення мовця щодо невиконання дії, яке можна кваліфікувати як заборону цю дію виконувати [22: 211]. Схожість таких прохібітивних речень з превентивними полягає в тому, що в превентивних реченнях також виражається адресоване слухачу волевиявлення мовця щодо невиконання дії, але це волевиявлення виступає не заборонаю, а побажанням того, щоб виконавець контролював ситуацію й не виконував названу дію, яка, на думку мовця, може у випадку її здійснення завдати шкоди або виконавцю, або мовцю, або будь-якій іншій особі. Звідси випливає, що в прохібітивних реченнях виражається заборона, тоді як в превентивних реченнях виражається застереження [22: 213].

Взагалі, можливість вживання каузативних перифрастичних конструкцій у прохібітивних чи превентивних реченнях ще раз підтверджує існування тісних зв'язків між категоріями модальності та каузативності. Так, досліджуючи особливості аргументативного дискурсу, А.Д.Белова зазначає, що через волюнтативну модальність шляхом утворення серії превентивних чи прохібітивних речень з заперечними за знаком оцінки пропозиціями може здійснюватися каузація [3: 260-261]. Ця теза з високим ступенем вірогідності підтверджується функціонуванням заперечних форм пермісивних дієслівних перифраз іспанської мови в конкретному мовному середовищі: (16) *Al contrario, parece que te complaces en hacer siempre lo que yo no quiero que hagas, lo mismo que te prohíbo* (= *no te dejo hacer*) (Villaverde, 340).

Отже, є очевидним, що в більш широкому розумінні семантичні зв'язки між модальними й каузативними конструкціями виявляються тоді, коли вони

виконують у мовленні однакові функції, наприклад, використовуються в мовленнєвому акті спонування [14: 138], як це було продемонстровано прикладами (3), (4), (6). Разом з тим, необхідно зазначити, що заперечній формі пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* з іншим можливим значенням ‘заважати’ не властиве вживання у формі наказового способу: нами не було вилучено жодного подібного прикладу. Це ще раз підтверджує існування зв’язків між значеннями заборони та прохібітивності в межах каузативних дієслівних перифраз іспанської мови.

На відміну від перифрастичної конструкції *dejar + infinitivo* заперечна форма рефлексивної пермісивної дієслівної перифрази *no dejarse + infinitivo* у формі наказового способу спричиняє утворення превентивного, а не прохібітивного спонукального речення. Ми пояснюємо цей феномен пасивним рефлексивним характером даної перифрази. Так, при вживанні заперечної форми пермісивної дієслівної перифрази *dejar + infinitivo* за подібних умов мовець наказує слухачу, який виступає суб’єктом каузації, щоб той заборонив об’єкту виконання певної дії, причому суб’єкт та об’єкт чітко розрізняються. А при вживанні заперечної форми рефлексивної пермісивної дієслівної перифрази *dejarse + infinitivo* той факт, що формально суб’єкт та об’єкт каузації нібито збігаються (хоча, як вже було доведено, реальним об’єктом виступає агенс такої пасивної конструкції), спричиняє виникнення зовсім іншої імперативної ситуації: мовець висловлює слухачу, який формально виступає й суб’єктом, й об’єктом каузації, пораду або застереження щодо того, щоб він не припустився певних дій під впливом зовнішніх факторів, експліцитно чи імпліцитно виражених агенсом: (17) *Para otra vez, bueno será que no te dejes llevar de tu buen corazón... tan a paso de carga, porque todo debe moderarse, hija, hasta los impulsos sublimes* (Galdós, 349). (18) *No te dejes engañar por las apariencias*, Tom (Ventura, 50).

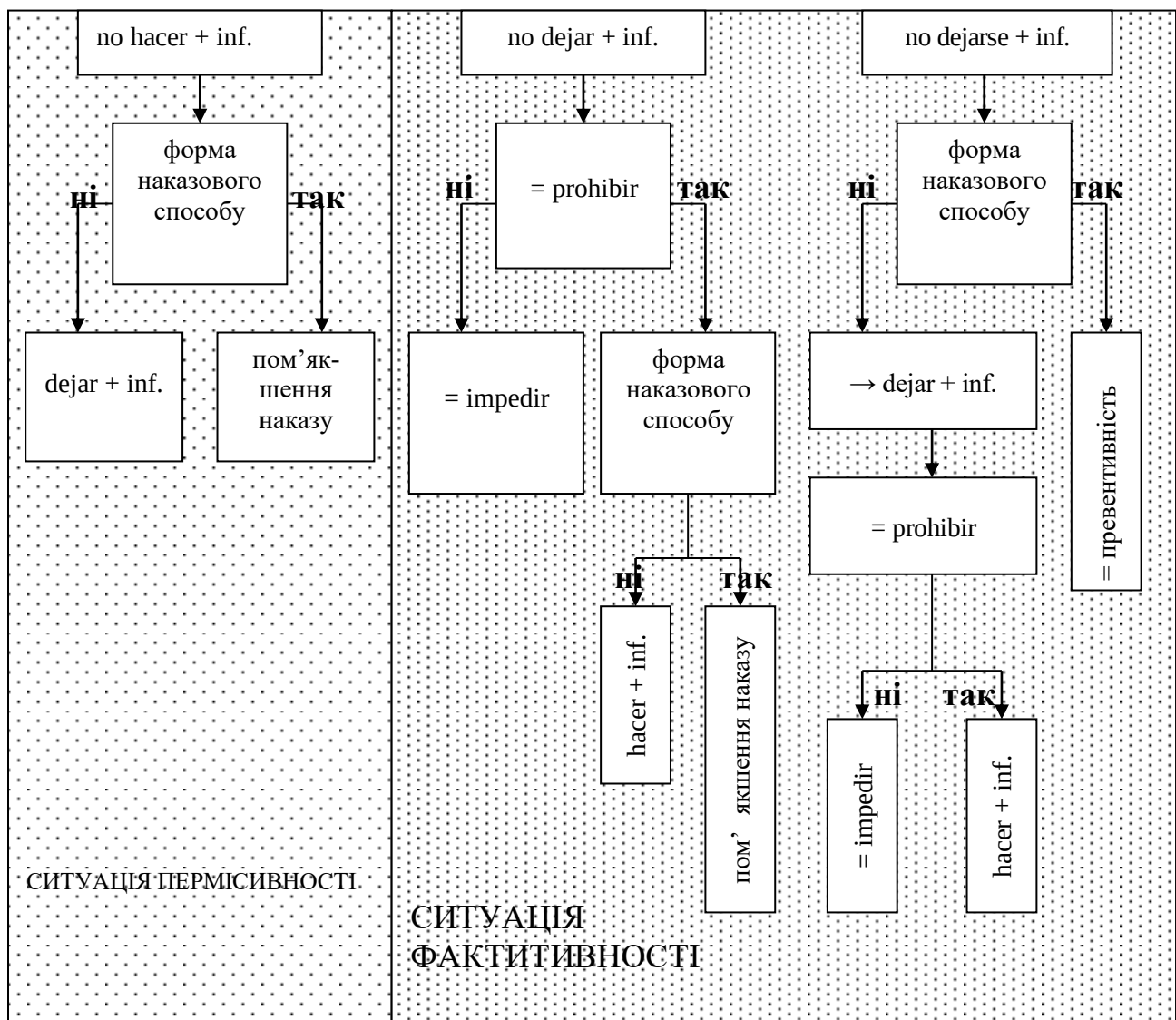
У такий спосіб, заперечна форма пермісивної дієслівної перифрази *dejarse + infinitivo*, вживаючись у формі наказового способу в мовленнєвому акті спонування, утворює каузативну ситуацію з яскраво вираженим превентивним значенням. Звідси випливає, що вживання у формі наказового способу виключає можливість зміни значення пермісивної дієслівної перифрази *dejarse + infinitivo* на фактитивне під впливом заперечення як семантичного модифікатора.

Отже, використання адресантом заперечної форми пасивної рефлексивної пермісивної перифрази *dejarse + infinitivo* створює під час її декодування адресатом ще більше труднощів, ніж вживання заперечної форми відповідної активної перифрази. Перш за все, адресату необхідно проаналізувати, в якій формі знаходиться ця перифрастична конструкція. Якщо вона вживається адресантом у мовленнєвому акті спонування у формі наказового способу, то йдеться про каузативну ситуацію превентивності й наступні трансформації не потрібні. В інших же випадках адресат змушений продовжити декодування шляхом виконання низки таких трансформацій: перетворити пасивну структуру на активну → провести дві змістових трансформації цієї активної структури, оскільки вона може позначати або ситуацію фактитивності у чистому вигляді (значення ‘примушувати’), або більш слабку каузацію (значення ‘заважати’) →

здійснити операцію вибору з цих двох можливих альтернатив. Звідси випливає, що заперечна форма рефлексивної пермісивної перифрази *dejarse + infinitivo* є найбільш експресивною формою впливу адресанта на адресата з усіх проаналізованих вище, оскільки потребує найбільших розумових затрат з боку останнього, що веде до концентрації його уваги саме на цьому фрагменті мовленнєвої комунікації.

Таким чином, проведене на матеріалі художнього іспаномовного дискурсу дослідження функціонування заперечних форм каузативних дієслівних перифраз переконливо доводить, що прагматичними функціями цих структур у створенні різних типів каузативних ситуацій із метою посилення впливу адресанта на адресата є збільшення експресивності мовлення і формальне пом'якшення жорсткого наказу в мовленнєвих актах спонування.

АДРЕСАНТ

АДРЕСАТ

Рис. 2. Модель механізму впливу адресанта на адресата з використанням каузативних дієслівних перифраз іспанської мови

Розкриття прагматичних функцій каузативних дієслівних перифраз іспанської мови в свою чергу дозволило змодельовати одну з ланок механізму впливу адресанта на адресата в процесі мовленнєвої комунікації. Модель цього механізму, представлена на рис. 2, наочно демонструє кількість операцій змістової трансформації заперечних форм каузативних дієслівних перифраз, які повинен здійснити адресат для декодування цих складних парадигматичних структур. Як зазначалося вище, чим більшою є кількість таких операцій, тим більш експресивною є форма, що їх потребує. Таким чином, за запропонованою моделлю, найбільш експресивною є заперечна форма пермісивної дієслівної перифрази *no dejarse + infinitivo*, яка вимагає від адресата здійснення 4 операцій змістової трансформації. Другу ієрархічну сходинку посідає заперечна форма пермісивної дієслівної перифрази *no dejar + infinitivo* (3 операції змістової трансформації), а третю – заперечна форма фактитивної дієслівної перифрази *no hacer + infinitivo* (2 операції). Отже, широке вживання заперечних форм дієслівних перифраз з метою створення протилежних за змістом каузативних ситуацій логічно пояснюється тим, що стратегія та тактика впливу на адресата диктує адресанту обирати оптимальні мовні форми задля досягнення своєї комунікативної мети.

Запропонована модель механізму впливу адресанта на адресата з використанням каузативних дієслівних перифраз іспанської мови унаочнює лише один із фрагментів інтеракції двох безпосередніх учасників процесу мовленнєвої комунікації, в якому дієслівні перифрази відіграють значну роль. Однак за аналогією її може бути покладено в основу дослідження закономірностей організації інших фрагментів мовленнєвого спілкування, в якому використовуються такі експресивні форми вираження як дієслівні перифрастичні конструкції іспанської мови, а також інші мовні структури. У майбутніх наукових пошуках такий комплексний підхід дозволить не лише змодельовати механізм впливу адресанта на адресата під час спілкування, а й розкрити особливості організації мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, що є однією з нагальних проблем сучасної когнітивної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В.. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С.3-42.
2. Басария И.А. Предикативные формы отрицания в современной английской речи как единство коллигации и коллокации: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1990.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: КДУ, 1997.
4. Голованова О.М. Отрицание в предложениях характеристики современного французского языка: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1997.
5. Кобозева И.М. Отрицание в предложении с предикатами восприятия, мнения и знания // Логический анализ языка. Знание и мнение. – М.: Наука. – 1988. – С. 82-98.
6. Озаровский О.В. Синонимия высказываний с разным расположением отрицания // НДВШ, Филологические науки. – 1981. – № 3. – С. 40-47.
7. Фахретдинов Р.М. Ситуации отрицания в текстах современных французских авторов: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / С.-Петербургск. гос. ун-т. – СПб., 1997.
8. López García A. La négation en espagnol comme probleme de topicalisation // Folia Lingüística. – 1976. – № X-3/4. – P. 339-359.
9. Зеленищев А.В. Взаимодействие категорий модальности и отрицания // Материалы XXVI межвуз. научн.-метод. конф. преподавателей и аспирантов. – Выпуск 1: Романо-германский цикл. – СПб.: С.-Петербургский гос. ун-т. – 1997. – С. 3-8.
10. Шатуновский И.Б. Аномалия и отрицание (к проблеме “перенесения отрицания”) // Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность

текста. – М.: Наука. – 1990. – С. 71-83. 11. *Escandell Vidal M.V.* Introducción a la pragmática. – Barcelona: Ariel, 1996. 12. *Fernández Pérez M.* Las categorías gramaticales (morfológicas) en español. – Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico, 1993. 13. *Заубер Р.А.* Каузативная конструкция в испанском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / ЛГУ им. А.А.Жданова. – Л., 1971. 14. *Корди Е.Е.* Модальные и каузативные глаголы в современном французском языке. – Л.: Наука, ЛО, 1988. 15. *Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость* / Бондарко А.В., Булыгина Т.В., Вахтин Н.Б., Володин А.П., Гак В.Г., Генюшене Э.Ш., Долинина И.Б., Недялков В.П., Пупынин Ю.А., Храковский В.С., Шелякин М.А., Шмелев А.Д. – СПб: Наука, С.-Петербургск. отделение, 1991. 16. *Hamplová S.* Algunos problemas de la voz perifrástica pasiva y las perífrasis factitivas en español. – Praha: Instituto de Lenguas y Literaturas de la Academia Checoslovaca de Ciencia, 1970. 17. *Лурия А.Р.* Язык и сознание. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. 18. *Aristos:* Diccionario ilustrado de la lengua española. – La Habana: Editorial Científico-técnica, 1985. 19. *Cervantes:* Diccionario manual de la lengua española. – La Habana: Pueblo y Educación, 1976. – Т. 1, 2. 20. *Рябцева Н.К.* Помехи, преграды и препятствия в физическом, социальном и ментальном пространстве // Логический анализ языка. Языки динамического мира. – Дубна: Междунар. ун-т природы, общества и человека “Дубна”. – 1999. – С. 119-137. 21. *Васильева-Шведе О.К., Степанов Г.В.* Теоретическая грамматика испанского языка: Морфология и синтаксис частей речи. – М.: Высшая школа, 1972. 22. *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность* / Бондарко А.В., Беляева Е.И., Бирюлин Л.А., Корди Е.Е., Сильницкий Г.Г., Храковский В.С., Цейтлин С.Н., Шелякин М.А. – Л.: Наука, ЛО, 1990.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Galdós B.P.* Fortunata y Jacinta. Las historias de casadas. – La Habana: Instituto cubano del libro, 1973. – Т.1. 2. *Márquez G.G.* La mala hora. – Madrid: Mondadori España, 1987. 3. *Madrid J.* Turno de noche. – Bilbao: Ediciones, 1990. 4. *Puig J.S.* El nudo. – La Habana: Letras Cubanas, 1983. 5. *Hortelano J.G.* Tormenta de verano. – Barcelona: Plaza & Janes, 1995. 6. *Ventura E.* Cuatro gatos. – Madrid: Anaya, 1998. 7. *Alegria C.* La serpiente de oro. – Madrid: Alianza Editorial, 1982. 8. *Lynch B.* El inglés de los güesos. – Moscú: Enseñanza Superior, 1967. 9. *Gravina A.* Sus mejores cuentos. – Montevideo: Ediciones de la Banda Oriental, 1969. 10. *Villaverde C.* Cecilia Valdés. – La Habana: Letras Cubanas, 1984. – Т. 1.

The article deals with the investigation of the negative causative verbal periphrasis in the Modern Spanish artistic discourse which permits to reveal the mechanism of producer's influence on the recipient during the formation of the causative situations by means of these analytic constructions.

Статтю присвячено дослідженню прагматичних функцій заперечних каузативних дієслівних перифраз у сучасному іспаномовному художньому дискурсі та розкриттю механізму впливу адресанта на адресата при побудові каузативних ситуацій за допомогою цих аналітичних конструкцій.

ПІНІЧ І.П.

Київський національний лінгвістичний університет

ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ В ОКЛИЧНИХ ВИСЛОВЛЮВАННЯХ

Однією з основних аксіом теорії комунікації є неможливість відсутності комунікації, тобто взаємодії мовців у соціумі [1: 11]. Така даність зумовлюється постійною необхідністю реагувати на оточуюче середовище: аналізувати, оцінювати, диференціювати та класифікувати. Процес абсорбації та фільтрування різноманітної інформації діє за правилами механізмів логічної або емоційної обробки. Останній – найбільш притаманний живому мовленню – є предметом зацікавлення багатьох лінгвістичних досліджень, що згуртувалися в окремий лінгвістичний курс емотіології.

Емоційність як психічне явище цікавить лінгвістів, перш за все, як першоджерело мовного явища – емотивності, а проблема вираження емоцій – як трансляція емоційних реакцій з допомогою різнорівневих мовних засобів. Емоції

одночасно є й формою відображення дійсності, й об'єктом відображення в мові [2: 41]. Універсальна природа емоцій та їхній зв'язок з когнітивними процесами дозволяє стверджувати про наявність семіотичної системи як мовних так і немовних засобів вираження емоційного реагування [3: 5]. Через недостатнє приділення уваги окличним висловлюванням в цій системі встановлення їхнього статусу залишається важливим завданням лінгвістичних розвідок.

Формальне відображення емоційного реагування мовців відбувається завдяки специфічному епістемологічному комплексу засобів просодії, кінесики, міміки, лексики, синтаксису, структури й стилістики тексту [2: 36]. В цій системі, на думку багатьох вчених (Crystal 1985, Hartman and Stork 1972, Sadock and Zwicky 1985, Торсуєва 1979, Ратова 1973, Рibaкова 1985), окличні висловлювання займають стійку позицію ефективних вербальних засобів вираження емоцій і підкріплюють її лексичним набором емотивів, специфічною структурацією синтагматичних ланцюжків та яскравим інтонаційним малюнком. Крім того, саме в окличних висловлюваннях найтісніше поєднуються логічний регістр з категорією емотивності, а співвідношення цих елементів визначається шкалою мовленнєвих виявів: від висловлювань з пропозиційним змістом, що наближується до нуля (вигуки), – до висловлювань зі складною синтаксичною структурою (паратактичних та гіпотактичних).

Слівна семіотика, за законом нетотожності планів вираження та змісту емоцій, знімає ступінь прагматичності під час кодифікації фонаційної семіотики вираження емоцій [4: 21]. Цей процес інтенсивної нейтралізації емоційності притаманний різним типам висловлювань, крім окличних, які мають властивість зберігати домінантне становище інтонації у вираженні емоційності мовця. Фізичні показники частоти основного тону, інтенсивності і тривалості звучання безперечно відрізнятимуться від показників висловлювань емоційно-нейтрального характеру [5: 11], проте про розбіжність у трансляції фонаційного коду емоційного реагування шляхом графічної кодифікації важко говорити. Безсумнівно, в цьому випадку окличні висловлювання превалюють над іншими типами висловлювань, що виражають емоції мовця, залучаючи до кодифікації просодією графічну семіотику, зокрема знак оклику, що слугує своєрідним *“double-edged weapon”* [6: 17] як в усному так і в писемному мовленні. В той час як окличні висловлювання є примарно емотивно зарядженими, і це є умовою *sine qua*, пошук та доведення емотивності інших мовленнєвих елементів вимагатиме вивчення комунікативної ситуації та контексту.

Попри існування більше десяти теорій, що пояснюють механізми виникнення та класифікують емоції, загальновизнаним є той факт, що існують позитивні емоції (ті, що полегшують спілкування людей) та негативні (ті, що не сприяють встановленню симетричної взаємодії) [7: 29]. Нейтральний емоційний стан, при цьому, розцінюється як малоінтенсивний стан позитивної модальності [8: 100]. Окличні висловлювання використовуються комунікантами в різноманітних ситуаціях спілкування незалежно від того перебувають мовці в дружніх стосунках і спрямовують комунікативні дії на оптимізацію співробітництва, чи в стосунках конфронтації і суперечки з явним акцентом асиметричного співробітництва. Наявність емоційної напруги, незалежно від полюсу емоції, притаманна обома видам комунікативної співпраці, тому

використання окличних висловлювань є не тільки доречним, але й характерним для таких ситуацій.

Епістемологічна база емотивності має багату систему вербальних засобів вираження емоційних реагувань мовців, що інтегрується в окличних висловлюваннях. Лексична база реалізації категорії емотивності в окличних висловлюваннях має функцію або підсилення певної емоції шляхом застосування емотивних сем, або уточнення емоційного стану мовця для з'ясування стосунків між комунікантами чи необхідності роз'яснення читачеві (у авторській репліці). Специфіка лексичного наповнення окличних висловлювань вимагає використання емотивно зарядженої лексики. Екстеріоризація психічних станів відбувається, таким чином, опосередковано, як результат взаємодії власного "Я" з компонентами його психічного існування [9: 95].

Боротьба емоційного та логічного на внутрішній сцені відображається на структурному малюнку висловлювання прямо або непрямо:

1) шляхом називання емоційного стану:

"I swear to God ... you said to me. 'My father pushed her, my father pushed her.' You were like a little kid, trying to blame what you did on someone else. You even sounded like a little kid." Ted felt waves of nausea. "I don't believe you."

"Why would I lie? /.../ Ted, I'm your friend. /.../ I was mad enough to kill her myself. Have I mentioned this once to you, to anyone? I wouldn't do it now, except I'm desperate. You've got to help me! If I don't come up with that money of forty-eight hours –I'm finished." "You'll have the money." (Clark, 246-247)

або 2) шляхом використання лексичних одиниць, які в своїй сумі вказують на знак емоційного реагування та ідентифікують його:

I say, "Hello, Tarka. Otterly delighted to meet you."

Tarka looks blank and says to Tom, "I didn't know Clara was Irish."

Tom winks at me and says to Tarka, "Actually, hon, she's Japanese."

Tarka says, "Wow! That's like, so cool. I do a lot of work in Tokyo. Your English is so good!" I bow solemnly, less geisha than sumo champion. (Knight, 23)

Описання внутрішнього психічного життя, а саме протиборства логічного та емоційного, вимагає спеціального комплексу номінативних засобів, проте в мовленні частіше відображається відтворюваний світ, а не той, за яким спостерігають, і тому, лексичне наповнення виконуватиме функцію опису емоційного стану мовця скоріше, ніж його пояснення. Частими в таких випадках є використання прикметників суб'єктивної оцінки, якісних прислівників та стилістичних фігур [10: 162], що ще раз доводять аксіологічність емоцій, їхню зацікавлену оцінку дійсності, яка доводиться до організму мовою суб'єктивних переживань [7: 31]. Кожна емоція, подібно до логічного оціночного судження про явище чи предмет, спирається на продукти свого попереднього функціонування. Інформація отримана суб'єктом перетворюється в залежності від його потреб, а емоція є результатом аксіологічного співставлення потреб з дійсністю. Яскравим проявом аксіологічності емоцій є вербальне відображення конкретної емоційної реакції мовця, тобто веселості, хвилювання, розпачу і т.і., в окличних висловлюваннях. (Див. Таб.1)

Таблиця 1

Назва емоції	Вираження емоції окличними висловлюваннями
--------------	--

Емоції очікування та прогнозу:	
1. Хвилювання	
2. Тривога	1. <i>"Hi, Clara," he says. He always sounds so alert at work, so energetic. "You'll have to be quick –I'm just about to have a meeting." "I don't have anything to say," I say, faintly pathetically. "We got asked to Sam Dunphy's show, and to his party. Naomi is coming to lunch." "Stop!" says Robert. "Stop right now. It's too exciting. Now I won't be able to concentrate all day. Naomi coming to lunch! A ballet party! Anything else, baby?"/.../ "You're dazzling me," Robert says. "It's go, go, go, isn't it? It's a social whirl. Anything planned for this afternoon?" he drops his voice to a hyper-excited whisper. "Sainsbury's?"(Knight, 89)</i>
3. Страх	2. <i>They would have to know, so I told them as unemotionally as possible about Oliver Grantchester. "He had either conspired with Norman Quorn to steal the brewery's money in the first place or tried to wrest it from him afterwards," I said. "I'm not sure which." "Not Oliver!" my mother protested in total disbelief. "We've known him for years. Ivan trusted him." (Francis, 409)</i>
4. Відчай	3. <i>A few minutes after the injection had taken effect he began to answer questions about the last hour he spent with Leila./.../ Scott leaned forward intently. "What is she screaming, Ted?" "Don't. Don't." Ted was trembling, shaking his head, his expression shocked and disbelieving. "Ted, what do you see? What happened?" "Push door open. Room is dark. The terrace. Leila. Hold on. Hold on. Help her. Christ, grab her! Don't let her fall! Don't let Mommy fall!" Ted began to sob – deep, racking sounds that filled the room. His body twitched convulsively. (Clark, 335-336)</i>
	4. <i>"Don't kick me out, Nick; I've been kicked out before; I can't stand it. Don't leave me." "I'm sorry," Nick said. The hardness had gone from his voice; instead a deep, weary sadness was there, and when Sybille heard it she knew it was over. "Damn you." Her breath rasped. "<u>I told you how I really felt –I practically got down on my knees to you! You don't care about me any more than your girlfriend does! Damn you to hell, both of you!</u>"(Michael, 138)</i>
1. Задоволення	<i>She spotted her name on the card and approached them eagerly, her smile delighted and relieved. Reaching out, she pumped Jason's hand vigorously. "Well, here I am," she announced. "<u>And boy, am I glad to see you!</u> I was so afraid there'd be a foul-up and no one would meet me." "Oh, we never fail a guest." (Clark, 30)</i>
2. Радість	2. <i>Julian is at the station waiting for us. The boys spot him first. "Julian!" they shout, beside themselves. "<u>Hello, Julian! We love you! We brought you a picture of a mouse, didn't we</u></i>

	<i>Jack?" Jack nods shyly, holding out his hand for Julian to hold. (Knight, 108-109)</i>
Фрустраційні емоції	
1. Образа	1. Rosemary's head shot up. "You're cooking dinner?" "I do now. And I stay in a terrible hotel room. And I have a job, and a salary that's a lot better than my last one but hardly enough to pay for a cook. ... I'm trying to get used to that, and I'm having enough trouble without you coming here and talking as if –" " <u>Don't talk like that to me!</u> " Rosemary cried. " <u>You don't want me here!</u> That's what you're really saying, isn't it? <u>You want me to go back to New York and leave you alone!</u> " "Yes, but I won't let you do it." "Yes? You really said yes?" "Would you rather I lied? I'm telling you how I feel, Mother, I think we owe each other that much. In one way I'd much rather be alone. ... I have to think about Carl, try to understand –"(Michael, 434)
2. Розчарування	2. She couldn't understand his carefree attitude, and it wasn't until after she had left that I told him the glass ornaments, if they were the original gems, were in fact genuine sapphires, emeralds and rubies. "The cup," I said, "is almost certainly worth far more intrinsically than the hilt." "You don't mean it! How do you know?" "I had it traced to the firm that made it. It cost a fortune." "Good grief. <u>And young Andrew was playing with it on the kitchen floor!</u> Does Ivan know where it is?" "Not exactly," I said. (Francis, 374)
3. Досада	3. "You know I'm broke," Jeannie said. " <u>I'm trying to raise enough money to pay for a decent nursing home for my mother – your wife! And still you could steal my TV! I just don't get it.</u> " "All right, I'll tell you why I did it," Daddy said with sudden force. "Because I've lost my nerve." (Follet, 101)
4. Гнів	4. "When Ted drops his guard, he looks haunted. It's obvious Craig is worried sick. Min and Baron make me think of a pair of high-wire acrobats on a slippery rope. That lawyer never took his eyes off Elizabeth, and she was spying on our table all night. I've always suspected she had a case on Ted. <u>As for that crazy lottery winner – if Min puts me next to her tomorrow night, I'll strangle her!</u> " "The hell you will! Listen, Cheryl, you may get the part. Great. There's still always the chance the series will die in the ratings." (Clark, 90)
5. Горе	5. "We go to trial," he said. "That new eyewitness has been in the apartment before. He described the inside of the several of the closets. He says he saw you, Teddy. Leila was clawing at you, trying to save herself. You picked her up, you held her over that railing and you shook her until she let go of your arms. It won't be a pretty scene when it's described in court." "I ... held ... her ... the ... railing ... before ... I ...

<i>dropped ... her” Ted picked up a vase from the table and threw it across the room at the marble fireplace. It smashed, and sprays of delicate crystal cascades across the carpet. “No! It’s not possible!” he turned and ran blindly for the door. (Clark, 302)</i>
--

Повна контекстуальна ізоляція окличних висловлювань, проте, неможлива. Адже конкретизоване визначення емоційного реагування вимагає лексикалізації або самої емоції (радість, страх, огида), або фізичного стану, що вказує на її наявність. Механізм процесу лексикалізації відбувається з допомогою наступних груп семантичних ознак: 1) емоційно-описових; 2) зображально-описових [2: 42-43]; а також 3) емоційно-уточнюючих.

В першому випадку, конкретизація емоції відбувається шляхом опису мовцем відчуттів і почуттів щодо комунікативної ситуації без називання емоції. Вибір лексичних одиниць, зумовлений оптимізацією комунікативного завдання, здійснюється шляхом експлікації внутрішніх емосем назви емоції [11: 145]. Так, наприклад, в структурі назви емоції “*admiration*” знаходяться семи: “*great*”, “*famous*”, “*sensational*”, “*gorgeous*”. Такий асоціативний ряд дозволяє конкретизувати емоцію мовця без називання останньої. Наприклад:

1. “*There are many things we must discuss,*” said Schmidt seriously. “*To think I have seen him at last – the great, the famous Sir John Smythe!*”

“*The infamous Sir John Smythe. You didn’t see him, you only saw that mask.*” “*I would have known him anywhere.*” said Schmidt romantically. (Peters, 148)

2. “*This is one hell of a view!*” Kevin exclaimed as he walked around the vast living room of the apartment where Gavin was staying. “*Jesus! New York looks sensational! All bright lights and tall sky and buildings shooting to the heavens. Makes me positively dizzy. I’ve never been so high up in my life.*” (Bradford, 307)

В другій групі семантичних ознак з переважаючим дескриптивним компонентом значення, емоційний стан мовця передається конкретно через опис його фізичного стану, що на думку К. Ізарда є виразним показником конкретної емоції [12: 89]. Наприклад:

All at once, quite nervously, she ran her fingers up under the lapels of his jacket. “Oh, hold me!” she said, pressing her face against him. “Just hold me, will you? For a minute, please.” She started to laugh at herself and burst into tears instead. (Devon, 364-365)

Напружений психічний стан героїні, знервованість, мінливість психічних проявів від сміху до сліз, вказують на емоцію “*happiness*”, а точніше стан збентеження від її усвідомлення.

Фізичні прояви емоцій, як от посмішка, розкриті назустріч обійми, міцні потиски рук, окрім зображально-описової функції конкретизації емоції “*satisfaction*” в окличних висловлюваннях, мають також і прагматичну цінність, так як вказують на їхню істинність та на відвертість мовця:

As Rosie alighted form the car, he rushed forward to greet her, a wide smile in his face. “Madame de Montfleurie! Hello! Hello! It’s wonderful to see you!” he exclaimed, extending his hand, grasping hers, shaking it with vigor. (Bradford, 173)

Одними з найвиразніших проявів є зміни у вегетативі під час фрустраційних емоцій:

Rosie shook her head and the expression on her face changed ever so slightly. “She’s in a mental home in New Haven. She got into drugs a few years ago, and one night she took some bad stuff. It scrambled her brains. She’ll be a vegetable for the rest of her life. Poor Sunny.” “Oh Jesus, that’s a rotten thing to happen!” he exclaimed and shivered. “I’ve watched drugs destroy a few people I knew... “ He left his sentence unfinished.” (Bradford, 348)

Гнів та злість, які відобразилися не тільки в лексичному наповненні самого окличного висловлювання, але й зміні фізичного стану мовця, що аж задрижав від переповнюючої його емоції, досить часто є лише засобом блокування інших емоцій. В наведеному прикладі, зокрема, мовець таким чином блокує емоцію “disappointment” та “annoyance”, що вказує на його розчарування від існуючого стану речей.

В третій групі лексикалізація емоції здійснюється шляхом експлікації емоційного стану мовця через пояснюючу чи уточнюючу установку автора. Номінація емоції в даному разі має чіткий та виразний характер. Наприклад:

Instantly pivoting, her eyes opening wider, Rosie came face-to-face with Nell, who was beautifully made up and coifed and looked bandbox smart in a black suit and pearls. “You made it, Nelly! How wonderful!” Rosie exclaimed in delight.

The two women, such close friends for years, hugged each other fiercely, and when they finally drew apart. (Bradford, 34)

або,

“I understand,” Amanda said, meaning it. “Then please tell Dan – and he can tell the others – that I withdraw the lawsuit, and that for my part they can do what they will with the forest.” Sally was astonished. “But your project, all your plans!”

(Plain, 317-318)

Такі “підказки” з боку автора часто полегшують аналіз висловлювання як в плані встановлення емоційного стану мовця, так і в плані виявлення його інтенцій в конкретній мовленнєвій ситуації.

На відміну від окличних висловлювань вигуки (афективи) володіють елементом емотивної зарядженості вже на мовному рівні, тому можуть ізольовано від контексту вказувати на емоційний стан мовця [13: 19]. Синтаксична форма вигуків, позбавлена предикації, виражає понятійний зміст мінімально і є реалізацією чистої емотивності. Відмінності екскламативів та афективів у вираженні емоційного реагування мовців, проте, не позбавляє їх статусу найбільш ефективних емотивних синтаксичних засобів. Відповідно, в системі емотивності вони матимуть спільну характеристику поліфункціональності для векторів АВ – “полюс оцінки”, та АД – “типи емоцій” (Див. Схему А); та відмінну характеристику для вектору “інтенсивності вираження емоції” – АС, де екскламативи займатимуть позицію ближчу до точки відліку у порівнянні з вигуками.

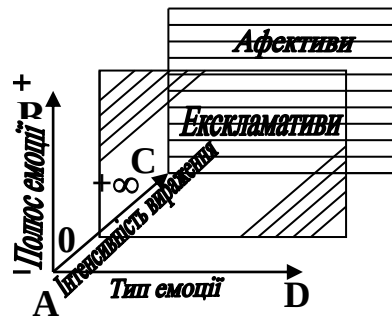

Схема А. Вираження емоцій висловлюваннями окличної та вигукової природи

Висловлювання-афективи мають функцію вираження хоча й інтенсивного, проте вузько конситуативного й одномоментного стану-емоції. Невіддільність емоції та оцінки [14: 226-229] особливо проявляється в аксіологічній проекції афективів як референтів емоційної оцінки. Внутрішньою характеристикою висловлювань вигукової природи є “подання емоції як екзистенції” [15: 11]. В основному, емоційний стан, що транслюється вигуками, не є усвідомлюваним і характеризується через споконвічну гедоністичну опозицію “приємно”/ “неприємно”. Такі особливості вигуків вказують на необхідність їх контекстуального аналізу лише для визначення знаку емоційного реагування.

Досліджений матеріал дозволяє стверджувати, що окличні висловлювання є спеціальними засобами реалізації емоційного реагування мовців в процесі комунікації. Особливе слівне наповнення та фонаційні характеристики наділяють ці висловлювання особливою інтенсивністю в живому мовленні. Універсальна природа екскламатиивів уможливорює їх функціонування в будь-якій площині “емоційної оцінки” та “типу емоції” за умови високих показників динаміки на векторі “інтенсивності вираження емоцій”. Співвідношення емотивного та когнітивного аспектів в окличних висловлюваннях вказують на усвідомлюваний характер прояву емоцій, що й відрізняє екскламатииви від вигуків. Афективи визначаються як засоби реалізації миттєвих неусвідомлюваних емоцій, що не можуть бути точно ідентифіковані. В свою чергу окличні висловлювання виражають конкретні емоції (захоплення, відразу, задоволення і т.і.), а також мають механізм та схеми їх вербалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вацлавик П., Бивин Дж., Джексон Д. Аксиомы теории коммуникации // Психология межличностных коммуникаций: Пер. с англ. – СПб.: Речь. – 2000. – С. 56-84.
2. озднякова Н.А. Лингвостилистические и композиционные средства передачи эмоциональных состояний человека в художественном тексте (на мат. англ. прозы XIX): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1997.
3. Шаховский В.И. О лингвистике эмоций // Язык и эмоции. – Волгоград: Перемена. – 1995. – С. 3 – 15.
4. Янова О.А. Номинативно-коммуникативный аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на мат. суч. англ. мови): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2001.
5. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонація як засіб мовної комунікації. – К.: Наукова думка, 1991.
6. Yakovleva Y. Phonetics // Introduction to functional anglistics. – Moscow.: Изд-во МГУ. – 1998. – С. 7-29.
7. Додонов Б.И. В мире эмоций. – К.: Политиздат Украины, 1987.
8. Кинцель А.В. Экспериментальное исследование эмоционально-смысловой доминанты как текстообразующего фактора // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер.6.Языкознание.– 2001.– №2.– С.98-102.
9. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. – М.: Наука, 1976.
10. Синтаксис как диалектическое единство коллигации и коллокации / Под ред. О.С. Ахмановой. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1969.
11. Красавский Н.А. Семантика имен эмоций, функционирующих в разных типах текста // Язык и эмоции.– Волгоград: Перемена.– 1995. – С. 142 –149.
12. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2002.
13. Гладько С.В. Эмотивность художественного текста: семантико-когнитивный аспект (на мат. англоязычной прозы): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1997.
- 14.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Barbara Taylor Bradford. Angel. — N.Y.: Ballantine Books, 1993. 2. Bella Plain. The carousel // Reader's digest condensed books. — Pleasantville, N. Y.: The reader's digest association Ltd.— 1995. — Vol.5.— P.317-318. 3. Elizabeth Peters. Trojan Gold. — N.Y.: A Tom Doherty Associated book, 1987. 4. Gary Devon. Wedding night // Reader's digest condensed books.— Pleasantville, N. Y.: The reader's digest association Ltd.— 1995.— Vol.5.— P.364-365. 5. Mary Higgins Clark. Weep no more, my lady.— N.Y.: A Dell Book, 1988. 6. India Knight. My life on a plate. — London.: Penguin books, 2000.

Стаття присвячена визначенню статусу окличних висловлювань у вираженні емоційних реакцій різних видів у мовленні. Виявлено механізм вербалізації емоцій в окличних висловлюваннях та схеми їх трансляції в мовленні комунікантів. Встановлено співвідношення експресивів та афективів (види окличних висловлювань) в епістемологічній системі емотивності.

The article is devoted to the study of exclamatory utterances as reflectors of emotive reaction of various types in the process of communication. It was detected the mechanism of emotion verbalization in the exclamatory utterances as well as the schemes of their transmission in speech. It was ascertained as well the correlation between exclamatives on the one hand and interjections and exclamations on the other (which are types of exclamatory utterances) in the epistemological system of emotiveness.

ПОНОМАРЕНКО О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТРАТЕГІЯ УХИЛЯННЯ В СУЧАСНОМУ ІТАЛІЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

(на матеріалі інтерв'ю Роберта Менії, депутата Парламенту, члена партії “Національний Альянс”)

Окремі аспекти універсального явище ухильності уже ставали об'єктами уваги лінгвістів різних країн. Однак, на матеріалі сучасної італійської мови дане дослідження є першою ластівкою, що і зумовлює його актуальність, новизну та потребу детального вивчення. Зокрема, в межах нового напрямку наукових студій — когнітології та прагмалінгвістики, у цій статті висвітлено результати дослідження характерних рис італійського політичного дискурсу, пошуку ефективних тактик спілкування, вивчення ідіолекту італійського політика. Вперше нами зроблено спробу простежити функціонування явища ухильності в італійській мові, проаналізовано прояви відповідних тактик; досліджено ідіолект італійського політика на виявлення в мовленні парламентаря елементів ухильності; виокремлено різні види ухильних засобів з усіх мовних рівнів.

У результаті дослідження сучасного італійського політичного дискурсу [Пономаренко 2001, 177], нами були виділені ознаки, за якими лексична одиниця визначається як деконкретизована. Виходячи з того, що кожен елемент мови може вживатися як ухильна одиниця, залежно від контекстуального оточення, комунікативної мети мовця чи особливості сприйняття слухачем, ми

проаналізували текст інтерв'ю Роберта Менії, розміщеного в Інтернеті [4], та виявили ряд тактик ухиляння, складових однойменної комунікативної стратегії, використаних політиком у відповідях на запитання журналіста. Найнепопулярнішою з них, на нашу думку, була мовчанка у відповідь на запитання, яка надає широкі можливості у виборі шляхів інтерпретації та розуміння повідомлення: - Abbiamo parlato della posizione dello Stato e quale è la Sua? - ... Тут реципієнт може припустити, що депутат не бажає розкривати власну позицію чи втаємничує своє ставлення, бачення проблеми, а також те, що його точка зору може йти в розріз із загальноприйнятою, бути непопулярною, невигідною тощо. Свого роду різновидом цієї тактики є відповідь, яка зовсім не стосується предмету розмови: - Lei, essendo arrivato molto giovane alla politica che conta, oltre alle sfilate di moda, cosa pensa di fare da grande? Quali obbiettivi si è posto? - È vero che alla politica sono arrivato da giovane, ma devo dire che ho iniziato a fare politica molto presto; sono stato segretario giovanile a 19 anni ed ho fatto politica mentre andavo a scuola. A questo ho abbinato l'attività di giornalista e come tale ho scritto sul Secolo. Ho studiato e mi sono laureato. Oggi, finché faccio il Deputato, devo dire che gran parte del mio tempo viene assorbito dall'attività parlamentare. Spero di continuare a farlo anche dopo aprile prossimo ed in seguito si vedrà. Подібні репліки наближаються до “поширеної неконкретної відповіді”, оскільки депутат вдається до довгих пояснень, але так і не називає своїх об'єктивів. “Не відповісти” можна і давши детальні пояснення стосовно (чи й ні) предмету розмови, а потім переадресувати запитання іншій особі: - Voi di centrodestra avete sollevato il problema della revisione dei testi scolastici di storia. Al di là di ogni valutazione, non pensa che un problema molto serio da affrontare con molta pacatezza, sia stato “bruciato” sull'altare di una campagna elettorale senza esclusione dei colpi? - ... Questo bisognerebbe chiederlo alla sinistra.

Варіантом цієї популярної ухильної відповіді буде поширене деталізоване роз'яснення на кшталт нижче наведеного: - Le elezioni nazionali saranno anticipate alla primavera prossima. Lei è d'accordo a far svolgere quelle locali nella stessa data con un enorme risparmio di denaro pubblico, oppure ritiene che le date debbano essere diverse, magari dando la possibilità ai perdenti delle nazionali di riciclarsi per le amministrative locali? - Io non credo nella ipotetica condizione per cui un candidato del centrodestra che abbia perso alle politiche vada alle amministrative. ... Quello che è vero ed è la controindicazione, che comunque dovrebbe interessare la sinistra, e che l'accompagnamento delle elezioni serve a politizzare le amministrative. ... A noi converrebbe un'unica tornata, in quanto politicizzeremmo anche le amministrative ed in questo momento sembra che siamo in vantaggio. Comunque non c'è ancora una decisione in questo senso. У цій репліці Роберто Менія поєднав поширену ухильну відповідь із самозапереченням, яке криється в останньому реченні відповіді депутата. Цікавим є той прийом, яким послугувався італійський політик. Даючи довгу відповідь, він дещо “втомив” чи “приснав увагу” слухачів, які не встигнуть одразу зреагувати та усвідомити суперечність подібного висловлювання. А оскільки уточнююче запитання одразу не прозвучить, то матиме місце ухиляння. Самозаперечення часто оформлюється за моделлю “sì, (è vero), ..., ma”: - È vero che indubbiamente c'è un vento di centrodestra che è europeo, ma bisogna tenere conto che sono delle elezioni che sono state giocate su un livello molto politico.

Ще одним ухилянням від логічної відповіді є неадекватне реагування на альтернативне запитання, (у попередніх випадках суперечність виникала у випадку нелогічної відповіді на загальне запитання): - Alle elezioni regionali di quest'anno, secondo Lei ha vinto il centrodestra oppure ha perso il centrosinistra. - Direi entrambi. У цих словах вбачається спроба “знайти паритет” чи “золоту середину”, тобто балансування двома категоріями, намагаючись нікого не образити, нікого не принизити та нікому не надати перевагу, замовчуючи, при цьому, власну думку.

Наступним підвидом ухильної відповіді є “обмеження (відмежування)” чи тактика “власної думки”. У цьому розряді об'єднані тактики, якими мовець послуговується у випадках невпевненості у власній правоті, при незнанні чи неповному володінні точною інформацією. Політик вдається до вживання цілого ряду слів і виразів, які підкреслюють, що сказане є його власною думкою, ставленням чи баченням. Таке “пом'якшення” дасть простір і можливість для подальшого відступу, реінтерпретації своїх слів (у майбутньому), відходу, відмови від сказаного з посиланням на суб'єктивність судження: - Non crede che alla fine di questo modo estremo di far politica non vi danneggi facendo scegliere all'elettore una posizione più moderata? - Non credo. Різновидом цієї тактики є приховування авторства певної тези під колективним займенником “ми”. Тоді не просто залишається можливість відступу у майбутньому, але й знімається частково з себе (одноосібна) відповідальність за сказане: Tutto questo può passare, secondo noi, attraverso una proposta presidenziale. Іншою можливістю ухильно відповісти у випадку незнання, браку вичерпної інформації, чи небажання до кінця розкрити власну позицію є тактика непрямого ствердження (заперечення): ... io ho affermato che la possibilità di allearsi con Berlusconi, non è da escludere, a patto che abbandoni l'alleanza con Voi e con la Lega.

Далі наведемо приклад тактики відходу від прямої відповіді, що межує з “розмитою” відповіддю: - Per le prossimi elezioni locali, il panorama politico indica che il centro sinistra farà fatica a trovare un candidato di una certa levatura, mentre il centro destra sembra abbia l'imbarazzo della scelta. Non crede che alla fine una situazione che sembra a Voi favorevole, possa creare al Vostro interno delle tensioni e delle rivalità? - Mi fa piacere che si ritenga che noi abbiamo diverse personalità di spicco, ma non credo ci siano tensioni. Abbiamo lavorato molto sul programma e su una serie di nomi possibili. Non so se lo decideremo entro la fine dell'anno, comunque conflittualità non ce ne sono, anche perche ognuno sa stare al posto suo ed occupa lo spazio che deve occupare. Abbiamo comunque dei nominativi di area e vedremo alla fine se candidare un politico puro oppure fare una scelta di altro tipo. У цьому ж ряду ухильних тактик стоїть непряме висловлювання ймовірності/неймовірності – мітігація [Grice 1981, 41-58] – приміщення, пом'якшення “сильного” значення слова: - Se la Margherita dovesse ottenere un cosenso come molti si aspettano, crede che questa ipotesi possa divenire reale? - È difficile che Berlusconi lasci AN per tirarsi su Mastella.

Вживаючи слова-маркери власної думки, депутат реалізує тактику неповного пояснення, висловлювання небажання виконання певних намірів, планів: - Crede che questo progetto che tra l'altro sembra coinvolgere la intera

cittadinanza, possa diventare la discriminante della prossima campagna elettorale? - Io mi auguro di no, però chi lo sa ...

Ще однією характерною рисою і тактикою політичного мовлення є говоріння загальними фразами чи “порожніми”, “беззначеннєвими” словами: - Senza entrare nel merito delle varie scelte istituzionali, ma quando si parla di proporzionale, maggioritario, cancellariato alla tedesca od altro, non si rischia di illudere il cittadino che attuando questo o quel sistema si risolvono tutti i problemi? Non si rischia di far credere che sia tutta una questione di formule? - Io sono convinto che le grandi scelte della politica non sono solo quelle di legge elettorale o di forma di governo, perché potrebbe far significare al cittadino ci sono banalmente delle formule. Ci devono essere dei riferimenti e dei valori, per cui il punto di riferimento, secondo me, dello Stato e della funzione statale, è quella di un potere di indirizzo che sia forte e riconoscibile, quindi la soluzione presidenziale unita ad una forma di ampio respiro e rispetto delle esigenze ad autonomie locali.

У репліках Роберта Менії знаходимо підтвердження й іншій тезі стосовно мови політиків, висунутій Джорджем Орвеллом [<http://www.Orwell/politics/1946/htm.com>], а саме, вживання “порожніх” іменників – абстрактних іменників, значення яких неточно виписане, або коли різні мовці вживають їх зі своєю власною конотацією: Quello cioè che oggi si chiama federalismo e su cui ci sarebbe tanto da dire ... Сюди відносяться й перепразування простого слова чи “закодування” знайомого поняття під довгі заплутані сполучення слів - усе це з метою виграти час або ввести в оману слухача: ... molto più difficilmente vediamo soluzioni di altro tipo, che sono praticabili sotto il profilo Costituzionale.

Для ухильної політичної мови характерна також “гра слів” та понять (кількостей). Таке мовлення створює два основні ефекти – привабливість звучання та заплутування, відволікання, відвернення уваги: A Bolzano la questione è diversa, prima, perché si era in presenza di un Accordo internazionale (de Gasperi-Gruber), poi, perché bisognava tenere conto che la minoranza di lingua tedesca, in effetti è la maggioranza della popolazione.

До більш непривабливих та ще менш популярних тактик у політичному мовленні належать, як вже було сказано, ухиляння від прямої відповіді, а також зняття з себе відповідальності шляхом звинувачення суперника, приниження (відсутнього) іншого політика (- Se dovessimo votare per un minestrone indistinto in cui non si capisce chi sta da una parte o dall'altra, sarebbe peggio per tutti) чи вдавання до непрямих погроз: - Lo dicevo prima che la proposta Galan, come quella di Formigoni in Lombardia, sono assolutamente compatibili con la politica del Polo, anche perché con un maggior federalismo locale va data un'impronta di un temperamento solidale, altrimenti condanneremmo le regioni meridionali a regioni di serie B. Протилежною до попередньої є тактика самовихваляння та перебільшення власних можливостей: ... quando c'era Prodi l'Italia entrava da padrona in Europa, oggi vediamo che non è proprio così, e noi, proprio noi lo dicevamo a tutti, avevamo ragione, come sempre, solo che non ci hanno capito chissà perché.

Тактика одночасного прихованого самовихваляння та приниження супротивника теж використовується депутатом: I Radicali spesso sono stati innovativi, quindi è normale. In tante cose ai Radicali occorre rendere merito, tranne

quando chiedono l'unione di coppie omosessuali ed altre cose - sciocchezze - che noi, comunque, non le facevamo mai.

Нарешті, у словах Роберто Менії знаходимо прямий вияв ухильного мовлення у політичному дискурсі – вживання неточних кількостей (цифр), неточної кваліфікації (якісні прикметники), коли точно не вказуються межі, початок чи кінець: ... credo che oltre il 5 % non andrà; ... l'opinione pubblica si raggiunge con messaggi forti; ... centro che si sposta più di quà o più di là a seconda che retenga più affidabile una coalizione, ma un po' di sana dialettica politica ...

Окрім зазначених тактик, у цьому інтерв'ю депутат вживає значну кількість окремих засобів ухильності, зокрема, численні прикметники (часто у формі ступенів порівняння), прислівники, абстрактні іменники. У мові політика присутні фразеологічні, біблійні вирази, запозичення з медичної, військової лексики у ролі евфімізмів та слова у переносному значенні, які виконують роль метафор, епітетів, літот, а також інші “привабливі” слова та сполучення слів: un teatrino di accuse, sovietizzare la politica italiana, un ministrone indistinto, litigare con la matematica, “bruciare” sull'altare di una campagna elettorale, lanciare la pietra, su tutti i fronti, alta tensione emotiva, toni accesi, come cavallo di Troia, accorgersi sulla pella di ognuno.

Даючи загальний коментар вище викладеному, відзначимо, що висунута нами теза про наявність неточностей, ухильня у політичному дискурсі не є безпідставною, а знаходить дедалі більше підтверджень. У проаналізованому інтерв'ю було виявлено 43 випадки вдавання депутатом до ухильних тактик, більшість з яких наведені в статті. Загальна кількість окремих елементів ухильності 208. З одного боку, подібний фактичний матеріал дозволяє глибше та детальніше дослідити прояви, функціонування та різноманітність елементів ухильності, їх здатність поєднуватись, а також бути використаними при творенні тактик ухильня. З іншого боку, враховуючи численність випадків відсутності конкретики у висловлюванні політиків, постають наступні запитання: як потрібно інтерпретувати слова політиків аби адекватно їх розуміти та реагувати на них, як усунути можливі проблеми, що виникають у результаті невідповідного сприйняття неточної чи “розмитої” інформації, чи потрібен посередник у спілкуванні політика з аудиторією не фахівців і, нарешті, якою може бути роль філологів у полегшенні цього комунікативного процесу. На вирішення цих та інших дотичних питань буде спрямовано наші подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономаренко О.В. Явище “неточної мови” в італійській мові // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Київ, 2001. - №6. 2. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics / P. Cole and J. L. Morgan eds. – V. 3: Speech Acts. – N. Y.: Academic Press. – P. 41-58. 3. Orwell G. Politics and the English Language. – www.Orwell/politics/1946/htm.com. 4. ww.esteri.it/archivi/arch_stampa/interviste/novembre99/in/3nov99i/htm.

Статтю присвячено висвітленню питання функціонування явища ухильності на прагматичному рівні. Дослідження ідіолекту італійського парламентаря виявило популярність стратегії ухильня серед політиків, її притаманність сучасному італійському політичному дискурсу та універсальний характер, що визначає необхідність детального вивчення цього явища.

The article deals with the functioning of the phenomenon of evasion on the pragmatic level. The investigation of Italian MP's idiolect proves that the strategy of evasion is very popular among the Italian politicians and that it is one of the peculiar characteristics of the modern Italian political discourse; it also has universal character, which determines the necessity of further detailed investigation of this phenomenon.

ПОПОВИЧ М.М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЗНАЧЕННЯ ІМЕННИКА ЯК ЗАСІБ ЙОГО ДЕТЕРМІНАЦІЇ

Намагаючись збагнути мовну природу артиклів, їх роль у детермінації значень іменників, що вживаються у мовленні, вчені запропонували цілу низку теорій, кожна із яких висвітлює це питання з певних наукових позицій, під кутом зору відповідних теоретичних концепцій. Однією із найвідоміших і водночас найдавніших серед цих теорій є теорія індивідуалізації.

Вважається, що автором цієї теорії є французький мовознавець Рауль де ля Грассері. На нашу думку, основоположна ідея цієї теорії, яка полягає в тому, що істинна сутність явища детермінації іменника виявляється в індивідуалізації його значення, присутня в усіх граматичних концепціях детермінації класичного періоду. Згадаймо “уніфікуючу” роль означеного артикля Ш.Мопа [1:45], “індивідуалізуюче” значення означеного артикля К.Бюф’є [2:151] або Е.Кондільяка [3:52], чи таке, наприклад, твердження абата Дюкло: “Отже роль артикля полягає в тому, щоб детермінувати і індивідуалізувати іменник загального значення або апелятив, перед яким він знаходиться...” [4:72].

Про індивідуалізацію предметів мовлення за допомогою неозначених артиклів говорив і Верас д’Алле: “Артиклі *un* і *une* з їх формою множини *des*, служать переважно для позначення індивідуалізованих субстанцій” [5:87].

Як бачимо, думка про те, що явище детермінації іменника – це мовна чи, точніше, мовленнєва індивідуалізація його значення, в тому чи іншому контексті висловлювалася всіма граматистами 17-18 ст.

Заслуга Р.де ля Грассері бачиться в тому, що він одним з перших зробив спробу об’єднати розрізнені погляди своїх попередників на явище мовної детермінованості іменника на спільній науково-теоретичній основі, давши їм єдине психолого-синтаксичне обґрунтування.

На думку вченого, “детермінація є насправді індивідуалізацією” [6:384], оскільки смисл детермінуючого процесу “полягає в тому, щоб виділити одну сутність по відношенню до всіх інших, або ж, у крайньому разі, декілька з них по відношенню до всіх інших, або ж цілий клас по відношенню до іншого класу” [там само].

Виходячи з цього, він розглядає понятійний зміст категорії детермінованості/недетермінованості (далі Д/Н) як багатоступеневу, ієрархічно організовану систему, яка охоплює певний семантичний простір, окреслений, з одного боку, “наддетермінованістю” (*surindétermination*), як наприклад, у “*Il est homme*” [6:385], а з іншого – “наддетермінованістю” (*surdétermination*), типу “*Son fils*” [6:386].

Отже, категорійні значення детермінованості/недетермінованості виступають у його теорії не як ізольовані, бінарно протиставлені одна одній семантичні величини, а як складові елементи однієї загальної категорії детермінації, що має тринадцять семантичних станів вираження. Детермінація вважається завершеною, якщо іменник співвідноситься з одиничною сутністю і є абсолютною, якщо ця остання має власну назву або встановлену порядковість, як наприклад: “*Primus, Secundus*” [6:386].

Множинність у цьому понятійному контексті вважається неозначеною, оскільки вона не індивідуалізує предмети мовлення: “*Le pluriel est plutôt indéterminé, puisqu’il n’individualise pas*” [6:388].

Незважаючи на нетрадиційний підхід до висвітлення проблеми мовної детермінації іменника, безперечну наукову оригінальність у тлумаченні її семантичного змісту, теорія індивідуалізації Р. де ля Грассері не набула широкого визнання у романській лінгвістиці. Основною причиною, як на наш погляд, є те, що автор, виділивши різні ступені детермінованості іменника, не дав їм належного лінгвістичного обґрунтування. Його тлумачення, що мають здебільшого психологічний контекст, достатньо не обґрунтовані. Автор пояснює не категорійну сутність детермінованості або недетермінованості, а семантичний зміст окремих вживань іменника. Так, пояснюючи категорійний зміст слова “*homme*” в іменній групі “*L’homme (aimable, cruel, bon etc.)*” (шоста ступінь детермінованості) Р. де ля Грассері пише: “Тоді іменник *l’homme* звужений до окремої категорії людей; тут ще є недетермінованість, але вже звужена” [6:385].

Отже, у подібних вживаннях іменник “*homme*” стоїть у плані детермінованості вище від тих вживань, де він виражає родові значення: “*L’homme, en général*” (“Людина взагалі”) – п’ятий ступінь детермінованості, але нижче від сьомого ступеня детермінованості, яку дає іменна група: “*L’homme d’Europe*” (“Європейська людина”).

Дотримуючись подібного принципу визначення категорійних значень детермінованості/недетермінованості іменника, можна виділити практично безкінечний ряд рівнів. Наприклад: *l’homme cruel, l’homme noir, l’homme blessé, l’homme fatigué, l’homme travaillant* і под. У кожному з цих виразів іменна синтагма “*homme*” матиме різний обсяг значення, який буде більшим чи меншим від усіх інших, оскільки кожне окреме означення іменника характеризує його по-різному, стосується різних сторін матеріального чи духовного стану позначуваного і, відповідно, співвідноситься з різною кількістю названих індивідів.

Другим суттєвим недоліком теорії індивідуалізації Р. де ля Грассері є те, що він, виділяючи різні ступені детермінованості іменника, виходить з різних його кваліфікаційних характеристик. З одного боку, він розглядає значення детермінованості/недетермінованості з точки зору мовних особливостей вживання іменників (1-7 ступені), а з іншого боку, – з точки зору певних прагматичних характеристик позначуваних іменником предметів мовлення (8-13 ступені). В одних випадках він бере до уваги кількісні параметри позначуваного (4-7 ступені), а в інших переважають якісні характеристики (1-3 та 8-9 ступені), а ще в інших основну роль відведено паралінгвістичним засобам детермінації, як наприклад, вказівний жест (10 ступінь).

Не сприйнявши теорію індивідуалізації Р. де ля Грассері у цілому, мовознавці разом з тим не відмовилися від її основоположної тези, а саме, що, індивідуалізуючи за допомогою мовних засобів (артиклі, ясна річ, залишається основним) значення іменника, ми цим самим детермінуємо його. В тій чи іншій мірі цієї точки зору дотримуються Ф.Брюно [7:135], М.Гревіс [8:279], І.Крамський [9:18], автори Граматики Ларус [10:209] та ін.

Проте погляди вчених стосовно функціональної сутності теорії індивідуалізації розділилися.

Для одних, як і для Р.де ля Грассері, мовна сутність процесу індивідуалізації полягає в тому, щоб перетворити за допомогою детермінативів абстрактний зміст іменника у деяку ізольовану величину, незалежно від того чи вона буде співвідноситися з окремим позначуванням, з певною групою чи з усім денотативним їх класом. Див., наприклад, міркування з цього приводу Г.М.Габучяна: “Характерною для теорії індивідуалізації, – пише він, – є, проте, та обставина, що її представники розглядають протиставлюване абстрактному поняттю явище не обов’язково як щось конкретне, окреме, а як будь-який предмет чи навіть клас предметів, який постає чи розглядається як дещо індивідуальне” [11:17].

Індивідуалізоване в такий спосіб значення іменника може бути як детермінованим, так і недетермінованим, оскільки ніщо тут не вказує на те, з якими конкретними реаліями належить його співвідносити. Потрібні якісь додаткові інформативні дані мовного чи позамовного плану, щоб визначитися в характері індивідуалізованого значення іменника, тобто з’ясувати: чи співвідноситься воно з детермінованим чи недетермінованим поняттям. Таким додатковим джерелом інформації стає, як правило, прагматична семантика артиклів.

“Загальновідомо, – пише у монографічному дослідженні В.Є.Щетинкін, – що означений артиклі вказує на цілком означений, індивідуалізований предмет серед множини подібних йому предметів і тим виражає категорію окремого. Неозначений артиклі виділяє якийсь предмет із множини йому подібних і тим підкреслює наявну між усіма предметами цього класу спільність. Це категорія спільного. Обидва ці значення у мовленні тісно переплітаються в тому самому виді артиклі” [12:19].

Отже, все вирішується на рівні семантики артиклів. Теорія індивідуалізації як така стає зайвою, непотрібною для вираження категорійних значень детермінованості/недетермінованості, оскільки не спроможна ні розрізнити їх, ні пояснити їх семантичні відмінності. Сказати, наприклад, *Mon voisin a un fils* і *Le fils de mon voisin joue du piano*, з точки зору теорії індивідуалізації (в даній її інтерпретації) іменні синтагми “*un fils*” і “*le fils*” є ідентичними, оскільки вказують на одиничний, реально існуючий предмет мовлення.

Зважаючи на це, деякі науковці або відмовляються від “наукових послуг” теорії індивідуалізації, або намагаються витлумачити її мовну сутність по-іншому.

У першому випадку заперечується будь-яка причетність теорії індивідуалізації до процесу вираження категорії Д/Н. “Категорію означеності/неозначеності, – констатує, наприклад, у дисертаційній роботі

Ю.О.Рилов, – необхідно відмежувати від категорії індивідуалізації. Остання становить семантичну категорію, імпліцитно властиву деяким семантичним групам іменників” [13:10].

Не вдаючись у деталі аналізу цього твердження, яке не є поширеним у науковій літературі, зауважимо тільки, що воно не зовсім правильне, хоча б з огляду на те, що категорія Д/Н теж є семантичною.

У другому випадку теорія індивідуалізації розглядається мовознавцями як основна умова вираження тільки значення детермінованості. Недетермінованість виводиться, отже, за межі функціонального поля теорії індивідуалізації.

Щоб деякий предмет сприймався як означений, потрібно, щоб він був єдиним носієм таких ознак, які відрізняють його від усіх інших предметів його ж класу, тобто, щоб він, завдяки своїм власним ознакам, був індивідуалізованим предметом.

На індивідуалізуюче значення іменника як засіб його детермінації вказують, наприклад, і автори граматики Ларус: “Найчастіше у мовленні згадується лиш частина (...) субстанції, про яку говориться: *la victoire, une victoire, plusieurs victoire* і т.п. Цей різновид "купюри" (за висловом Г.Гійома) у загальному значенні іменника дозволяє надати йому тимчасово власної індивідуальності; саме ця індивідуалізованість іменника називається детермінованістю” [10:209].

Кількість подібних суджень можна було б значно розширити, особливо за рахунок праць прикладного характеру, однак потреби в цьому немає. Наведені вище приклади добре ілюструють той факт, що науковці, ототожнивши явище індивідуалізації значення іменника з його детермінацією, опинилися перед проблемою індивідуалізуючого значення неозначеного артикля, мовна реальність якого доводиться багатьма сучасними дослідниками. Див., напр., праці О.Дюкро [14], Ж.Клейбера [15], Р.Мартена [16], М.Вільме [17] та багатьох інших.

Таким чином, перед науковцями виникла дилема: або погодитися з думкою, що неозначений артикль однини “un” у функції специфікації, тобто конкретного виділення одиничного предмета мовлення, що в принципі рівнозначно його індивідуалізації, виражає значення детермінованості (і така точка зору не позбавлена логічного сенсу, хоч суперечить усталеній граматичній теорії артикля), або ж відмовитися від ототожнення процесу мовної індивідуалізації іменника з явищем його детермінації.

Щоб обійти дану проблему, не руйнуючи тези про взаємозв’язок теорії індивідуалізації із категорією Д/Н, багато вчених шукають вихід у критерії можливості вибору, понятійний механізм якого запозичено з теорії інформації.

У спрощеній інтерпретації дана теорія пояснює співвідношення між величиною невизначеності (“ентропії”) інформації та кількістю її носіїв: чим більше останніх, тим вищий ступінь невизначеності. Іншими словами, ймовірність вибору деякої події, предмета із заданої множини тим менша, чим потужніша сама множина.

Звідси широко відома точка зору, особливо у філософських дослідженнях проблеми Д/Н, що неозначеність – це можливість вибору і чим цей вибір більший, тим вищий ступінь неозначеності (див. детальний розгляд цього питання у працях В.С.Готта, А.Д.Урсула [18], Л.М.Курчикова [19] та ін.).

Ось, наприклад, як тлумачить це положення Л.М.Курчиков: “Невизначеність у гносеологічному плані можна визначити як відношення знання про об’єкт дослідження до знання всієї тієї галузі, до якої належить даний об’єкт” [19:146].

Тієї ж думки дотримуються і логіки. Н.І.Кондаков пише, наприклад, у “Логічному словнику-довіднику”: “Неозначеність виражає відношення всієї сукупності елементів чи підмножин заданої множини до потужності елементів чи підмножин, що відбираються” [20:380].

На відміну від учених-представників прикладних наук і філософів, глибина неозначеності, що виражається іменником у мовленні, мовознавців, як правило, не цікавить. Їх цікавить насамперед те, чи названий іменником предмет передбачає можливість вибору з багатьох або декількох йому подібних чи ні.

Можливість такого вибору породжує, на їх думку, неозначеність, а його відсутність – означеність. У зв’язку з цим робиться висновок, що, незважаючи на те, що неозначений артикль у функції специфікації вказує на індивідуалізоване позначуване, воно залишається неозначеним, оскільки зберігається можливість вибору між елементами позначеного іменником предметного класу. При назві неозначеного одиничного предмета має місце його виділення з числа подібних йому, але поряд з виділенням зберігається і можливість вибору іншого (будь-якого) предмета з цього класу предметів.

Цієї ж чи близької до неї точки зору дотримується велика кількість дослідників категорії Д/Н (див., напр. [9]; [13]; [16] та ін.).

Отже, неозначеність – це можливість вибору предмета позначення. Але про який вибір може йти мова, наприклад, у таких висловленнях:

1. *Ce matin une femme m’a demandé si j’étais Français.*

2. *Hier j’ai trouvé dans le parc Montsouris un portefeuille, le voilà.*

Виділені в обох висловленнях іменні синтагми, які, судячи з наявності неозначеного артикля, виражають значення недетермінованості, співвідносяться з одиничними, індивідуалізованими за змістом висловлень предметами мовлення. Вибору тут як такого немає. Він уже здійснений за допомогою тих предикативних характеристик, які висловлено щодо кожного із указаних предметів.

У першому висловленні йдеться не про будь-яку жінку, а саме про ту, яка, розмовляючи зі мною вранці, поцікавилася моїм походженням.

У другому висловленні мається на увазі саме той гаманець, який я знайшов у вказаний час і в зазначеному місці і який я зараз показую своєму співрозмовнику.

Наведений приклад ілюструє один з найпростіших випадків протиріччя між критерієм можливості/неможливості вибору предмета позначення, з одного боку, та значеннями детермінованості/недетермінованості, з іншого боку. Мовна дійсність у цьому відношенні значно багатша.

Розглянемо цікавий приклад, взятий з роману Б.Клавеля “Les fruits de l’hiver”.

Один з головних персонажів твору, батько Дюбуа, картає себе подумки, що необачно залишив наніч у лісі свій візок, який можуть украсти або ж зняти з нього добротну ще мотузку:

“Elle (la charette) pouvait aussi bien tenter un paysan qu’un bûcheron. Et puis, il y avait la corde de serrage. Une bonne corde de sept mètres. Souple et solide. Une corde comme personne n’en vendait plus aujourd’hui. Non, décidément, il avait eu tort de laisser partir cette charette. Il eut au moins dû enlever la corde”.

Як бачимо, після першого вживання слова “corde” з означеним артиклем, тобто показником детермінованості, автор двічі повторює його із неозначеним артиклем, щоб потім знову повернутися до означеності. При цьому позначуване залишається в усіх чотирьох випадках одним і тим же – мотузка, що прив’язана до візка.

Само собою постає питання: якими є повторені іменні вирази із неозначеним артиклем, а, кажучи точніше, якими треба їх вважати – детермінованими чи недетермінованими?

Однозначно відповісти на це запитання, виходячи із концептуальних положень теорії індивідуалізації, важко. Зважаючи на ідентичність позначуваних у кожному вживанні іменника “corde”, його можна вважати означеним. Проте цьому протистоїть наявність неозначеного артикля, який змушує нас вважати слово недетермінованим.

Пояснюючи аналогічний випадок, російський мовознавець В.Є.Щетинкін пише: “Якщо іменник, одержавши статус даного, “додатково характеризується яким-небудь прикметником, що вказує на деяку якість денотата”, то ознака означеності, властива попередньому вживанню іменника і відома учасникам мовленнєвого акту, стає нерелевантною і уступає місце іншій – значенню неозначеності” [12:263].

Подібне пояснення можна зарахувати до категорії лінгвістичних курйозів як, до речі, і порушену тут проблему.

Щоб пояснити цей випадок, необхідно спочатку відповісти на питання, що являє собою явище детермінації, що детермінується у мовленні – предмет позначення, його якості чи іменник, який його позначає. Без цього жодна з відомих нині теорій не спроможна дати задовільної відповіді на поставлене вище запитання, за винятком хіба що формально-граматичної концепції, яка тлумачить явище детермінованості/недетермінованості іменника виключно як його синтагматичний зв’язок з означеним або неозначеним детермінативом.

А мовних прикладів, подібних вищенаведеному – велика кількість. Особливо, коли розглядати вживання абстрактних іменників, індивідуальні та власні назви типу *Une vigueur surprenante, Un soleil rouge, Un Paris inconnu* і т.п.

У таких випадках теорія індивідуалізації (ні окремо взята, ні у взаємодії з теорією вибору) не спроможна пояснити мовну сутність категорійних значень детермінованості/недетермінованості. Та, це не єдиний її недолік. Дана теорія абсолютно не придатна для іменників, вжитих у множині, на що, до речі, вказував уже сам її автор, а також для іменників, вжитих у родовому значенні чи взагалі предметно не співвіднесених.

До того ж поняття “індивідуалізація” саме собою двозначне. З одного боку, воно вказує на те, що позначуване іменника може бути індивідуалізоване на підставі властивих йому внутрішніх ознак (ендогенна індивідуалізація), наприклад:

Une bonne corde de sept mètres. Un vent frais apporta le froid.

а з іншого боку, воно вказує на якісь зовнішні характеристики, не суттєві ознаки для даного позначуваного, хоча вони його відрізняють від однорідних йому предметів (екзогенна індивідуалізація), як наприклад, у таких висловленнях:

“Et puis il y avait la corde de serrage”. Le vent souffa toute la nuit.

Відкритим залишається питання і про причини вибору того або іншого індивідуалізуючого аспекту у реальному акті мовлення.

Все разом узятє показує, що теорія індивідуалізації може бути використана як понятійний інструмент тлумачення категорійних значень детермінованості/недетермінованості в дуже обмежених випадках, в основному, коли справа торкається вживання іменників загального конкретного значення, з чітко вираженою предметною віднесеністю, інакше кажучи, референтно співвіднесених. Тобто теорія індивідуалізації є значущою для категорії Д/Н у тих випадках, коли вона вказує на ідентифікуюче значення іменника, в основі якого лежить суто прагматичний зв'язок іменника та його референта. Проте тоді теорія індивідуалізації перестає бути сама собою, вона набуває ознак теорії ідентифікації. А що стосується останньої, то її функціональний потенціал обмежується розглядом тих випадків вживання іменника, коли він чітко й однозначно вказує на референт свого позначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Maupas Ch.* Grammaire et syntaxe française. – 3ième éd. – Rouen: Chez Jacques Gailloive, 1632.
2. *Buffier P.-Cl.* Grammaire française sur un plan nouveau. – P., 1709.
3. *Condillac (de) E.* Oeuvres complètes. Vol. VI: Art de raisonner et grammaire. – Genève: Slatkine Reprints, 1970.
4. Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal /Ed. A.Bailly. – Genève: Slatkine reprints, 1968. – XXII, 408 p.
5. *Vairasse d'Allais.* Grammaire raisonnée et méthodique.... – P.: Chez Denis Mariette, 1702.
6. *Grasserie (de la) R.* De l'article (morphologie et syntaxe) //Mémoires de la société de linguistique de Paris. – P.: Emile-Bouillon, libraire-éditeur, 1896. – P.285-322; P. 381-394.
7. *Brunot F.* La pensée et la langue. – P.: Masson et Cie éditeurs, 1922. – XXXIV, 956 p.
8. *Grevisse M.* Le bon usage. – 13ième éd./Revue: refondue par A. Goosse. – P.: Duculot, 1993.
9. *Крамский И.* К проблеме артикля //Вопр. языкознания. – 1963. – №4. – С.14-26.
10. Grammaire Larousse du français contemporain /J.-Cl. Chevalier, C. Blanche-Benveniste, M. Arrivé, J. Peytard. – P.: Librairie Larousse, 1964.
11. *Габучян Г.М.* Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса. – М.: Наука, 1972. – 224 с.
12. *Щетинкин В.Е.* Система грамматических категорий имени во французском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1974.
13. *Рылов Ю.А.* Определенность/неопределенность существительного в отношении к актуальному членению предложения (На материале русского и испанского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1974.
14. *Ducrot O.* Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique. – 3ième éd., corrigée et augmentée. – P.: Hermann, 1991.
15. *Kleiber G.* Problèmes de référence. Descriptions définies et noms propres. – P.: Klincksieck, 1981.
16. *Martin R.* Pour une logique du sens. – P.: Presses universitaires de France, 1983.
17. *Wilmet M.* La détermination nominale: Quantification et caractérisation. – P.: Presses Universitaires de France, 1986. – 196 p.
18. *Гомт В.С., Урсул А.Д.* О категориях определенности и неопределенности //Вопросы философии. – 1971. – №6. – С.55-65.
19. *Курчиков Л.М.* Пізнання і невизначеність. – Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1970.
20. *Кондаков Н.И.* Логический словарь-справочник. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: Наука, 1975.

У статті аналізуються наукові положення однієї із мовних теорій детермінації іменника, а саме – теорії індивідуалізації значення. Автор статті аргументовано доводить, що, незважаючи на значну кількість прихильників, ця теорія є функціонально значущою лише у тих випадках, коли іменник вказує на одиничний, об'єктивно існуючий предмет мовлення.

Scientific thesis on one of the language theories of noun determination are analyzed in the given article – namely the theory of meaning individualization. The author of the article puts forward arguments and proves that regardless the great number of adherents, this theory is functionally meaningful only when the noun indicates the single objectively existing subject of speech.

КОМПОЗИЦІЯ ТЕКСТІВ НОВИН БРИТАНСЬКИХ ГАЗЕТ: РОЛЬ ОБРАЗ-СХЕМИ ШЛЯХ

Поняття композиції широко застосовується в лінгвістиці тексту, проте до цього часу не знайшло вичерпного пояснення, на що вказується у нещодавніх роботах з лінгвістики [1:32] та літературознавства [2:54]. В останній із зазначених розвідок відмічена така багатозначність цього терміну, що ним надзвичайно незручно користуватись. Водночас важливість подальшого вивчення композиції пояснюється тим, що її вважають критерієм розмежування тексту і випадкової послідовності речень, які не утворюють цілого [3:78]. Відповідно, композиція може розглядатись як один із сигналів зв'язності тексту, яку в останніх працях пов'язують з невеликою кількістю моделей, що визначають дискурсивні відношення [4:201]. Про перспективність тлумачення композиції як схеми організації тексту свідчать її визначення у працях представників різних наукових шкіл. При аналізі тексту як продукту композицію розглядають як його структурну упорядкованість, організацію елементів та одиниць мовлення по певних схемах [5:134]. Вивчення тексту як процесу ґрунтується на тлумаченні композиції як схеми, що визначає послідовність розташування елементів змісту тексту при його продукуванні [6:25], а при урахуванні когнітивного аспекту мовної діяльності вона визначається як схема побудови елементів змісту, котра формується внаслідок мовленнєвої та розумової діяльності, комунікативної цілеспрямованості автора з урахуванням динаміки пізнавального процесу [1:32]. Спільним для наведених визначень композиції є поняття схеми, яке остання дефініція пов'язує з пізнавальною діяльністю людини, що зумовлює необхідність залучення даних когнітивної лінгвістики. При вивченні композиції текстів ми вважаємо за доцільне використовувати образ-схеми як найбільш елементарні структури свідомості, що формуються під впливом сенсомоторного досвіду людини та слугують основою для творення складних образів [7:250]. Залучення образ-схем, які співвідносяться з певною психічною реальністю, створює можливості для більш глибокого аналізу відомих моделей організації тексту та дискурсу, до яких належать ШЛЯХ та ПОДОРОЖ.

У науковій літературі відзначається, що текст як шлях явно або неявно розглядався в усіх роботах з поетики [8:336], ідея ШЛЯХУ (ПУТИ) як втілення концепту руху в архетиповій моделі світу також визначає організацію фольклорних текстів [9:443]. При цьому систему шляхів по воді, поверхні, у тому або іншому світі, на землі, під і над нею, визначення системи персонажів, що подорожують (суб'єктів шляху), відносять до парадигматичного рівня (своєрідна граматики руху та її словник), а функціонування системи в конкретному тексті (проекція граматики на текст) пов'язують з синтагматичним рівнем. При аналізі сучасного дискурсу концепт ПОДОРОЖ (JOURNEY), який реконструюють спираючись на дієслова, що позначають рух у просторі [10:279], слугує основою для вивчення дискурсивних слів. Вказані дослідження свідчать, що ШЛЯХ як архетип та ПОДОРОЖ як схема організації дискурсу є антропоцентричним

втіленням загальної ідеї руху, накладеної на особливості людського сприйняття та діяльності, а тому важливо прослідкувати, яким чином вказаний концепт втілюється в текстах різних жанрів, зокрема, в новинах.

Виходячи з зазначеного, завдання цієї статті полягає в описі особливостей композиції текстів новин, що позначають фізичний та метафоричний рух об'єктів, представлений у свідомості людини образ-схемою ШЛЯХ (PATH), яка концептуалізується як гештальт, тобто неподільний образ [11:44]. В процесі розумової діяльності у вказаному гештальті виокремлюються окремі складники, які визначають відбір мовних одиниць та організацію текстів. Саме тому спочатку доцільно проаналізувати структуру образ-схеми ШЛЯХ, в якій нараховують шість компонентів: траєктор (trajector), тобто рухомий елемент, початковий пункт (the starting point), мету (a goal), або пункт призначення траєктора, маршрут від початку до кінця (a route from the source to goal), наявну траєкторію руху (actual trajectory of motion), розташування траєктора у певний час (the position of the trajector at a given time), напрям руху траєктора у той же час (the direction of the trajector at that time) та кінцеву позицію траєктора (the actual final location of the trajector) [12:33]. З урахуванням їхніх функцій вказані компоненти можуть бути поділені на три групи. До першої відносимо статичні точки відліку, тобто початковий, проміжний та кінцевий орієнтири. Друга група включає рухомий орієнтир, який позначають терміном траєктор. Третю групу утворюють фонові компоненти (маршрут, наявна траєкторія, розташування та напрям руху траєктора у певний час), які слугують контекстом для інтерпретації орієнтирів двох перших груп.

З організацією образ-схеми ШЛЯХ взаємодіє семантика *початку* та *кінця*, яку неможливо пояснити за допомогою інших концептуальних структур, оскільки важко уявити собі набір слотів фрейму (або етапів сценарію) початку або кінця взагалі [13:27]. На зв'язок концептів ПОЧАТКУ та КІНЦЯ не з фреймами, а з образ-схемами, які складають основу сенсомоторного досвіду людини, вказують спостереження за організацією процесів візуального сприйняття. Відзначається, що концептуалізація КІНЦЯ зумовлена психофізіологічною природою тіла людини, яке має перед та зад (обличчя та спину), а його основні органи сприйняття направлені вперед [14:127]. Відповідно, кінцеву точку як основний орієнтир пов'язують з природою людини, а існування початкової точки доводять логічним шляхом: якщо Х перебуває в Y-у, це значить, що його там не було. Про виникнення абстрактного поняття КІНЦЯ внаслідок сприйняття кінцевої точки руху взагалі та образ-схеми ШЛЯХ зокрема свідчать дані про формування семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ у ході членування неподільного поняття кінця-початку під впливом руху взагалі та по певній траєкторії, пов'язаній з подорожжю [15:9]. Наведені факти про перцептивну основу формування абстрактних понять ПОЧАТКУ та КІНЦЯ свідчать на користь їхнього тлумачення як крайніх орієнтирів образ-схеми ШЛЯХ, яка репрезентує не тільки далекі подорожі, що спостерігаємо при описі міфопоетичних текстів як ШЛЯХУ та дискурсу як ПОДОРОЖІ, але й будь-який рух: від ліжка до ванної кімнати, від плити до столу, від дому до крамниці, з Сан-Франциско до Лос-Анджелесу, від Землі до Місяця [11:113].

У заголовках текстів новин образ-схема ШЛЯХ визначає вибір та послідовність розташування мовних одиниць, що позначають переміщення об'єктів різної природи з однієї точки в іншу. Крім того, композиція заголовків газетних повідомлень, що активують образ-схему ШЛЯХ, проявляє залежність від позиції спостерігача, пов'язаної з точками сприйняття та зору.

Точка сприйняття фіксує відстань між спостерігачем та ментальним об'єктом відносно орієнтирів БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО, визначаючи вибір мовних одиниць конкретного або загального змісту, а точка зору зумовлює послідовність концептуалізації компонентів стосовно орієнтирів ЛІВИЙ – ПРАВИЙ або ВЕРХ – НИЗ, зумовлюючи послідовність розміщення мовних одиниць в заголовку. Вплив точки сприйняття на організацію заголовків газетних новин, що описують рух, проявляється у диференціації ФІЗИЧНОГО та СОЦІАЛЬНОГО ШЛЯХУ. Рух репрезентується як ФІЗИЧНИЙ ШЛЯХ при ідентифікації об'єктів, безпосередньо пов'язаних з сенсомоторним досвідом людини, тобто з точкою сприйняття БЛИЗЬКО. Саме на такий ракурс активації образ-схеми вказують фотографії конкретних об'єктів, які ілюструють зміст текстів, наприклад, знімок індики поряд з заголовком *Turkey runs away to bird sanctuary* [Daily Telegraph 10.12.2001, 5]. Образ-схема СОЦІАЛЬНИЙ ШЛЯХ співвідносить позицію читача з орієнтиром ДАЛЕКО, оскільки при цьому в його поле зору потрапляють загальні ментальні об'єкти, які репрезентують групи людей і не можуть бути повністю концептуалізовані у ході сенсомоторної діяльності окремої людини: *Colombia goes to the polls* [The Guardian 11.03.2002, 16].

Точка зору враховується при ідентифікації у заголовках текстів новин різної кількості компонентів концептуальної образ-схеми та у неоднаковій послідовності розміщення мовних одиниць, що дає підстави для виділення різних композиційних типів заголовків. У трьохкомпонентних дієслівних заголовках предикативна форма активує образ-схему ШЛЯХ, а іменні одиниці ототожнюють її початковий та кінцевий орієнтири, а також траєктор. Так, у заголовку *Blair to send 3,000 troops for Afghan peace force* [The Daily Telegraph 10.12.2001, 1] дієслівна форма *to send*, яка позначає спричинення руху або переміщення об'єкта у певне місце при перебуванні ініціатора руху у спокої [16:950], активує образ-схему ШЛЯХ. Антропонім *Blair* ідентифікує початковий орієнтир, іменник *troops* у словосполученні *3,000 troops* позначає траєктор, тобто рухомий орієнтир, а числівник *3,000* співвідносить його з КІЛЬКІСНОЮ ШКАЛОЮ. Словосполучення *Afghan peace force* ототожнює два кінцеві орієнтири: *peace force* вказує на проміжний орієнтир, що існує в уяві політиків і формується для переміщення у напрямку кінцевого орієнтира-країни, МЕЖУ якого позначає відносний прикметник *Afghan*.

В ініціальній позиції трьохкомпонентного дієслівного заголовка також ототожнюють проміжний орієнтир: *Herr mail: German company to deliver our post* [The Daily Telegraph 29.08.2002, 1]. У наведеному прикладі дієслівна форма *to deliver* активує образ-схему ШЛЯХ та її орієнтир-ціль, тому що позначає доставку товарів, листів тощо до будинків людей або місця роботи [16:271]. Словосполучення *Herr mail* та *German company* різними мовними засобами іменують один і той же проміжний орієнтир, який слугує посередником при доставці кореспонденції. В кінці заголовка займенник *our* локалізує траєктор,

позначений іменником *post*, відносно читачів-британців, які будучи відправниками та одержувачами пошти, співвідносяться з початковим та кінцевим орієнтирами образ-схеми ШЛЯХ, яку активує заголовок.

Двокомпонентні дієслівні заголовки позначають меншу кількість складників образ-схеми ШЛЯХ. У заголовку *Bush fires rage closer to Sidney* [Daily Express 26.12.2001, 7] словосполучення *bush fires* ототожнює траєктор, а топонім *Sidney* з прийменником *to*, який позначає напрям руху, вказує на кінцевий орієнтир. Власне образ-схему ШЛЯХ позначено дієсловом *rage*, яке ідентифікує розповсюдження (*spread*) певного явища з великою силою [16:856].

На відміну від дієслівних, іменні заголовки привертають увагу читача до статичних складників образ-схеми, ідентифікуючи її окремий елемент на фоні образ-схеми в цілому або позначаючи взаємодію кількох компонентів. У заголовку *28 million cars on British roads* [The Daily Telegraph 10.12.2001, 6] іменник *car* репрезентує траєктор, представлений як МНОЖИНА, словосполучення *on roads* активує образ-схему в цілому, а відносний прикметник *British* локалізує її у межах британського національного простору. У заголовку *All change in Calais before euro D-day* [The Daily Telegraph 10.12.2001, 5] іменник *change* позначає траєктор, оскільки ідентифікує монети, що перебувають у постійному русі, а словосполучення *in Calais* вказує на проміжний пункт руху, який прийменник *in* співвідносить з образ-схемою КОНТЕЙНЕР, котра фіксує наявність меж у певного об'єкта [11:21]. У заголовках, що мають структуру складнопідрядного речення з головним односкладним, останнє ідентифікує окремий компонент образ-схеми ШЛЯХ, а підрядне речення описує її особливості: *Truck drivers who carry more than cargo* [The Guardian 12.11.2002, 3]. У наведеному заголовку словосполучення *truck drivers* позначає траєктор, який за допомогою підрядного речення співвіднесено з образ-схемою ШЛЯХ.

Активуючи різні аспекти образ-схеми ШЛЯХ, заголовки сигналізують читачеві про відмінності в композиції текстів новин, що прослідкуємо на прикладі кількох повідомлень. Перший абзац тексту *Blair to send 3,000 troops for Afghan peace force* [The Daily Telegraph 10.12.2001, 1] конкретизує зміст заголовка по аналогії з наближенням до об'єктів, що сприймаються візуально: *Britain will lead an international peacekeeping mission to Afghanistan contributing about 3,000 troops backed by armoured vehicles, defence sources confirmed yesterday*. Дієслівній формі заголовка *to send*, яка описує спричинення руху, у вступному абзаці відповідає предикативна група *will lead an international peacekeeping mission*. У ній дієслово *lead* активує образ-схему ПРИТЯГУВАННЯ, яка репрезентує рух одного об'єкта під впливом іншого [11:47]. Вжитий у заголовку антропонім *Blair* у вступному абзаці замінено топонімом *Britain*, що зумовлено ототожненням ще однієї країни (*Afghanistan*) та більш точно відображає суть справи, адже війська посилає країна, а не її лідер особисто.

Особливість другого абзацу тексту (*The Government will announce the fact tomorrow when Colin Powell, the American secretary of state, visits London to mark three month since the September 11 attacks*) полягає в презентації додаткової теми тексту, присвяченої майбутньому Афганістану, яка розвивається у другій частині повідомлення, починаючи з десятого абзацу.

Організація першої частини повідомлення з третього по дев'ятий абзац ґрунтується на предикативних формах, які репрезентують образ-схему ШЛЯХ у різних ракурсах: *would send* (3) – *would also send* (4) – *want to help* (5) – *will receive the formal backing* (6) – *will be deployed* (7) – *provide some support* (8) – *are likely to come* (9).

Композиція перших п'яти абзаців тексту, за винятком другого, переважно повторює організацію заголовка: спочатку позначено ініціальний орієнтир образ-схеми, а потім – траєктор. При цьому початковий орієнтир, що спричиняє рух, поступово конкретизується за допомогою мовних одиниць, які іменують державу в цілому та її окремі керівні органи, починаючи з уряду і закінчуючи міністром оборони: *Britain will lead [...]* (1) – *The Government will announce the fact tomorrow [...]* (2) – *Whitehall sources said [...]* (3) – *Geoff Hoon, the Defence Secretary told [...]* (5). Траєктор конкретизується за допомогою мовних одиниць, що деталізують його склад: *contributing about 3,000 troops backed by armoured vehicles* (1) – *Britain would send a brigade of three infantry battalions equipped with personnel carriers and reconnaissance elements with light tanks* (3) – *send a divisional headquarters staff to oversee the force* (4).

Кінцеві орієнтири руху, позначені у заголовку словосполученням *Afghan peace force*, ідентифіковано на початку шостого та сьомого абзаців з локалізацією відносно більш загальних концептів картини світу. У шостому абзаці (*The peacekeepers will receive the formal backing of the United Nations Security Council*) словосполучення *the peacekeepers* позначає передостанній орієнтир, який пов'язано з концептом міжнародної організації (*the United Nations Security Council*). Сьомий абзац (*They will be deployed in Kabul in time for the inauguration of the Afghan interim government on Dec 22, then spread to other cities*) пов'язує передостанній орієнтир, позначений займенником *they*, з конкретними складниками кінцевого орієнтира: містами країни (*in Kabul, other cities*) та урядом (*the Afghan interim government*). У восьмому абзаці (*The American vice-president, Dick Cheney, said that US involvement in the force would be limited*) передостанній орієнтир образ-схеми ШЛЯХ, позначений словосполученням *in the force*, вжито у підрядному реченні, що вказує на його підпорядкованість домінуючому концепту картини світу, ототожненому в ініціальній позиції абзацу словосполученням *American vice-president*.

На початку дев'ятого абзацу (*Other contributions are likely to come from Germany, France, Canada, Australia as well as Muslim nations such as Turkey, Bangladesh, Malaysia and Indonesia*) іменник *contribution* у множині ідентифікує траєктори, пов'язані з додатковими образ-схемами групи ШЛЯХ, які позначено інфінітивом *to come*, а топоніми, вжиті з прийменником *from*, іменують початкові орієнтири.

У другій частині тексту, що починається з десятого абзацу (*Tony Blair's focus on what happens after the war has contrasted sharply with opinion in Washington*), розвивається додаткова тема про майбутнє Афганістану, уведена у другому абзаці.

Отже, композиційна організація тексту, заголовок якого ідентифікує три компоненти образ-схеми ШЛЯХ, ґрунтується на їхній послідовній характеристиці, починаючи з ініціального компонента, чим зумовлений

ізоморфізм організації заголовка та перших п'яти абзаців тексту. Обмежений обсяг газетних абзаців зумовлює використання окремих абзаців для характеристики кінцевого орієнтира. Винесення мовних одиниць, що його позначають, в ініціальні позиції абзаців вказує на його домінування над іншими концептами, а ідентифікація у підрядному реченні відображає його підпорядкований статус. На організацію розглянутого тексту також впливають мовні одиниці двох інших груп. До першої належать топоніми та утворені від них відносні прикметники, які локалізують складники образ-схеми ШЛЯХ відносно загальних концептів картини світу читача, які визначаємо як координатні орієнтири. Другу групу утворюють словосполучення, що детально описують складники образ-схеми ШЛЯХ, створюючи у читача враження наближення до об'єкта по аналогії з процесом візуального сприйняття.

В ініціальних позиціях трьохкомпонентних заголовків, крім початкових, також ототожнюють проміжні орієнтири: *Herr mail: German company to deliver our post* [The Daily Telegraph 29.08.2002, 1]. Протиставлення у заголовку німецької лексики *Herr* та присвійного займенника *our* активує образ-схему ДАЛЕКО – БЛИЗЬКО, яка слугує основою для організації вступного абзацу, в якому топонім *Britain* повторно активує орієнтир БЛИЗЬКО, а відносний прикметник *German* – точку відліку ДАЛЕКО: *Britain's chaotic postal system may be about to receive an injection of German efficiency after Deutsche Post was awarded a contract to deliver bulk mail*.

Подібно до попереднього повідомлення у цьому тексті композиція кожного абзацу, починаючи з другого, ґрунтується на предикативних одиницях, що позначають рух, пов'язаний з доставкою кореспонденції: *to deliver* (2) – *can deliver* (3) – *looks certain to see bulk mail delivery* (4) – *delivers* (5) – *to handle the final part of the delivery* (6). В ініціальні позиції всіх вказаних абзаців винесено мовні одиниці, що ідентифікують різні ракурси сприйняття німецької поштової служби: *the company* (2) – *Deutsche Post* (3, 4) – *A spokesman for the company, which is based in Bonn* (5) – *Deutsche Post* (6, 7, 8). Лише на початку дев'ятого та десятого абзаців іменується аналогічна британська компанія *Consignia*, внаслідок чого все повідомлення створює ефект домінування точки сприйняття ДАЛЕКО.

Окремі абзаци локалізують концепт німецької поштової служби стосовно різних концептів картини світу. У другому та третьому абзацах вона характеризується відносно траєктора: словосполучення *mail comprising 4,000 items or more in Britain* ідентифікує його вміст, а фраза *over 40 million items during the life of the first licence* позначає кількість рухомих орієнтирів.

Наступні абзаци локалізують концепт німецької поштової служби відносно загальних орієнтирів картини світу, внаслідок чого він сприймається як рухомий орієнтир. У четвертому абзаці (*Deutsche Post looks certain to see bulk mail delivery as the first rather than the last of its moves into Britain*) іменник *moves* репрезентує цей концепт як траєктор, що рухається усередину кінцевого орієнтира, позначеного іменником *Britain*. При цьому порядковий числівник *the first* та прикметник *last*, які позначають початкову та кінцеву точки послідовності, співвідносять його зі ШКАЛОЮ подій.

П'ятий абзац описує різні аспекти взаємодії концепту німецької поштової служби з внутрішніми компонентами країни, позначеної у попередньому абзаці. У

першому реченні (*The licence allows Deutsche Post entry into the British mail market*) іменник *entry* співвідносить німецьку поштову службу, представлену як траєктор, з початковим етапом руху у МЕЖАХ британського ринкового простору, позначеного словосполученням *the British mail market*. У другому реченні (*The group intends to continue to expand its presence*) інфінітив *expand* вказує на подальший рух в окреслених межах. Заклучне речення абзацу описує взаємодію концепту німецької поштової служби з початковими орієнтирами образ-схеми ШЛЯХ, розташованими у межах країни: *Deutsche Post will be restricted to customers who send 4,000 items or more per consignment*.

У підрядному реченні шостого абзацу (*Although Deutsche Post intends to pass about 90 per cent of the items on to Consignia to handle the final mail part of the delivery it will deal with 10 per cent itself*) концепт німецької поштової служби (*Deutsche Post*) разом з підпорядкованим йому траєктором *the items* локалізовано відносно концепту британської поштової служби (*Consignia*), який належить до британського національного простору, ідентифікованого у попередньому абзаці.

Сьомий та восьмий абзаци співвідносять німецьку поштову службу як проміжний орієнтир з наднаціональними концептами картини світу. У першому з них (*Deutsche Post is one of 11 companies to have been awarded licences [...]*) словосполучення *one of 11 companies* репрезентує її як ЧАСТИНУ ЦІЛОГО, яке складається з одинадцяти компаній, а в наступному – словосполучення *one of the world's largest logistics companies* локалізує її на фоні концептуальної картини світу в цілому. Останнє речення цього абзацу (*It employs 380,000 people and had revenues of 21 billion last year*) містить аргумент на користь інформації про статус компанії, для чого використано числівники *380,000* та *21 billion*, які активують КІЛЬКІСНУ ВЕРТИКАЛЬ.

Таким чином, при ідентифікації в ініціальній частині заголовка проміжного орієнтира образ-схеми ШЛЯХ його назви виносять в ініціальні позиції всіх абзацив першої частини тексту. У початкових абзацах повідомлення він співвідноситься з внутрішніми компонентами образ-схеми ШЛЯХ, що зумовлює вибір відповідних мовних одиниць, а потім локалізується відносно загальних концептів, які репрезентують країну та наднаціональні утворення. При взаємодії з концептом країни проміжний орієнтир заголовка представлено як траєктор.

При ідентифікації в ініціальній позиції заголовка траєктора текст описує його рух, визначаючи композицію повідомлення в цілому. У заголовку *Turkey runs away to bird sanctuary* [Daily Telegraph 10.12.2001, 5] присудок *runs* ототожнює образ-схему ШЛЯХ, іменник *turkey* позначає її траєктор, а словосполучення *bird sanctuary* – кінцевий орієнтир. Відсутність у заголовку вказівок на початковий орієнтир пояснюється неможливістю його ідентифікації, а тому він позначається неозначеним словосполученням *from a farm* у вступному абзаці тексту (*A TURKEY that escaped from a farm found its way to a bird sanctuary where it will survive Christmas*). Образ-схема, активована у заголовку, найбільш повно описана у другому абзаці: *It is thought that the bird which has been named Terence, walked for up to three miles, crossing fields, streams and busy roads before it was found by Bruce Berry outside the main gate of his New Forest Owl Sanctuary near Ringwood, Hants*. Для ідентифікації індика, який співвідноситься з траєктором, вжито власну назву *Terence*, словосполучення *for up to three miles* позначає

частину ШЛЯХУ, яку здолав траєктор, а іменники *fields, streams and busy roads* ідентифікують проміжні орієнтири. Власні назви підрядного речення (*New Forest Owl Sanctuary near Ringwood, Hants*) локалізують кінцевий орієнтир.

Наступні абзаци тексту складаються з цитат, взятих з інтерв'ю з хазяїном пташника, в яких втретє у даному тексті характеризуються окремі складники образ-схеми ШЛЯХ, ідентифікованої у заголовку. Спочатку пояснені причини неможливості локалізувати початковий орієнтир руху, який знову позначено неозначеним словосполученням: *There are half a dozen farms in a two- or three-mile radius and they all have a couple of thousand birds at Christmas', Mr Berry said*. Речення наступного абзацу характеризує індику різними формами особового займенника, який співвідносить його з точкою сприйняття БЛИЗЬКО: [...] *he has a lot of character about him so I decided to keep hold of him*. Наступні абзаци описують поступовий рух індику усередину пташника, який співвідноситься з образ-схемою КОНТЕЙНЕР. Речення *he homed in on the sanctuary* та [...] *followed the friendly sounds from all the other birds* репрезентують пташник у зовнішньому аспекті. Водночас означене словосполучення *the friendly sounds* вказує на залежність зовнішнього сприйняття пташника від його наповнення.

Означена форма *the gate* у підрядному реченні передостаннього абзацу (*When I found him by the gate [...]*) однозначно ідентифікує МЕЖУ пташника, співвіднесеного з образ-схемою КОНТЕЙНЕР, а прислівник *inside* у головному реченні (*I took him inside and gave him some sweetcorn [...]*) вказує на перетин вказаної МЕЖИ. В останньому абзаці (*At first I put him in the same enclosure as the domestic chickens but he took a fancy to our spectacle owl Bins, so I put him near her*) означене словосполучення *in the same enclosure* локалізує траєктор у частині пташника, співвідносній з образ-схемою КОНТЕЙНЕР меншого об'єму. Особові займенники *him* та *her* репрезентують траєктор та сусідні з ним статичні орієнтири з точки сприйняття БЛИЗЬКО.

Отже, при ідентифікації у початковій позиції заголовка траєктора композиція повідомлення підпорядкована опису маршруту його руху, що визначає послідовність вживання мовних одиниць у різних абзацах тексту. У цьому випадку про активацію прототипової образ-схеми ШЛЯХ свідчить згадка у тексті про неможливість ідентифікувати початковий орієнтир.

Ототожнення у заголовку траєктора та кінцевого орієнтира при відсутності мовних форм, що позначають рух, репрезентує текст, в якому йдеться про взаємодію двох вказаних складників після досягнення траєктором кінцевої точки відліку, що спостерігаємо на прикладі тексту: *All change in Calais before euro D-day* [The Daily Telegraph 10.12.2001, 5]. У заголовку прийменник *in*, вжитий з топонімом *Calais*, репрезентує кінцевий орієнтир як КОНТЕЙНЕР. Водночас особливість траєктора, позначеного іменником *change*, полягає у відсутності у нього здібності до самостійного руху, що зумовлює позначення в ініціальних позиціях абзців британських туристів, які привозять з собою велику кількість монет, тобто сприймаються як автономні рухомі орієнтири.

При розгортанні тексту туристи характеризуються через співвіднесення з різними концептами картини світу. З цією метою на початку першого абзацу вжитий квантитативний іменник, який активує КІЛЬКІСНУ ШКАЛУ: *Thousands of Britons are preparing for the euro by dumping their French loose change [...]*. У

початковій частині другого абзацу (*The latest manifestation of the eccentric behaviour of les rosbifs has amused businesses in the town*) прикметник *eccentric*, що позначає незвичну та розважливу поведінку [16:324], характеризує туристів відносно ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ ШКАЛИ, а французький іменник *rosbifs* додатково активує опозицію “свій – чужий”, яка ґрунтується на протиставленні орієнтирів БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО. На початок третього абзацу винесено словосполучення, що пояснює причини описаної поведінки туристів, а тому іменник, що їх позначає, відсувається на другий план, хоча й вживається у функції підмета головного речення (*With the euro due to be introduced on Jan 1 British tourists and day trippers are determined to get rid of small change [...]*). Займенник *some* на початку четвертого абзацу позначає частину туристів, активуючи образ-схему ЧАСТИНА – ЦІЛЕ (*Some tourists seem to be taking a perverse pleasure in paying their bills with a pot pourri of notes, cards and coins*). У цій же функції у реченні вжито словосполучення *a pot pourri of*, яке оформляє іменники, що позначають залежні траєктори (*notes, cards and coins*).

У початкові позиції двох останніх абзаців винесені мовні одиниці, що ідентифікують власника кафе (*Janine Welleot, owner of Au Coq D’Or*) та офіціантку бару (*a waitress at the Buffalo Grill*), які у порівнянні з туристами сприймаються як менш рухомі орієнтири. Безартиклева форма іменника *owner* вказує на найвищий статус власника у межах кафе, яке співвідноситься з образ-схемою КОНТЕЙНЕР, а неозначена форма іменника *waitress* свідчить про більш низький суспільний статус офіціантки. Фразеологічний вираз *put out* характеризує емоційний стан чоловіка через співвіднесення з образ-схемою КОНТЕЙНЕР (*It doesn’t really put me out*), а прикметник у формі вищого ступеня порівняння (*less sanguine*) передає ставлення жінки до описаного у статті явища через співвіднесення з ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЮ ШКАЛОЮ. Отже, композиція тексту, заголовок якого ідентифікує залежний траєктор та статичний орієнтир, ґрунтується на винесенні у початкові позиції абзаців мовних одиниць, що позначають автономні рухомі орієнтири та внутрішні складники кінцевого орієнтира.

Таким чином, при аналізі композиції текстів новин, що активують образ-схему ШЛЯХ, яка репрезентує досвід людини про різні види руху, виявлено дві групи особливостей. Перші притаманні всім текстам новин, а другі характерні для організації повідомлень цієї групи. До загальних рис належить циклічна організація текстів новин, яка проявляється у повторенні змісту заголовка у кожному наступному абзаці, та поступова деталізація образ-схеми, репрезентованої у заголовку, завдяки чому створюється ефект наближення спостерігача до об’єкта подібний до процесу візуального сприйняття. До специфічних рис композиції текстів даної групи відносимо вплив структури образ-схеми на організацію повідомлення внаслідок активації різної кількості її складників. При ототожненні на початку заголовка статичного орієнтира він ідентифікується у початкових позиціях абзаців першої частини тексту. При позначенні в ініціальній позиції заголовка динамічного орієнтира композиція тексту підпорядкована опису його послідовного руху стосовно проміжних орієнтирів, що зумовлює вибір певних мовних одиниць та послідовність їхнього розташування. У частині повідомлень образ-схема ШЛЯХ або її компоненти

взаємодіють з іншими гештальтами, ускладнюючи композицію текстів, що служитиме предметом подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баженова Е.А. Научный текст в аспекте политекстуальности. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 2001.
2. Тюпа В. Аналитика художественного (введение в литературоведческий анализ). – М.: Лабиринт, 2001.
3. Москальская О.И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1981.
4. Knott A., Sanders T., Oberlander J. Levels of representation in discourse relations // Cognitive Linguistics. – Vol. 12, N. 3. – 2001. – P. 197-209.
5. Одинцов В.В. Стилистика текста. – М.: Наука, 1980.
6. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация. – М.: Наука, 1983.
7. Johnson M., Lakoff G. Why cognitive linguistics requires embodied realism // Cognitive Linguistics. – Vol. 13, N. 3. – 2002. – P. 245-263.
8. Николаева Т.М. Текст. Как путь и как многомерное пространство // Концепт движения в языке и культуре. – М.: Индрик, 1996. – С. 336-352.
9. Невская Л.Г., Николаева Т.М., Седакова И.А., Цивьян Т.В. Концепт пути в фольклорной модели мира (от Балтии до Балкан) // Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов: Доклады российской делегации. – М.: Наука, 1998. – С. 442-459.
10. Szawerna M., Czajka P. The conceptualization of an abstract notion of discourse as a journey in selected lexical phrases with the noun *point* // Papers and Studies in Contrastive Linguistics. – Vol. 34. – Poznan. – 1998. – P. 273-284.
11. Johnson M. The Body in the Mind. – Chicago, L.: The Univ. of Chicago Press, 1987. – xxxviii, 233 p.
12. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. – N.Y.: Basic Books, 1999. – xiv, 624 p.
13. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. «Начало» и «конец» в русской идиоматике // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 27-35.
14. Падучева Е.В. Дейктические компоненты в семантике глаголов движения // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 121-136.
15. Арутюнова Н.Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 3-18.
16. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Longman, 1987. – F 53, 1229, B 29 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The Guardian 11.03.2002; 12.11.2002.
2. Daily Express 26.12.2001.
3. The Daily Telegraph 10.12.2001; 29.08.2002.

У статті композиція тексту визначена як модель організації його змісту, у чому проявляється її подібність до образ-схем, які у когнітивній лінгвістиці віднесені до найбільш елементарних структур організації досвіду людини. Образ-схема ШЛЯХ, в якій втілюється досвід людини про сприйняття руху, використана для пояснення композиції заголовків та текстів новин, що позначають переміщення об'єкта з однієї точки в іншу. Виявлено, що абзаци текстів такого змісту здебільшого повторюють композиційну організацію заголовка з поступовою конкретизацією його змісту.

Composition is regarded as a schema which is akin to image-schemas treated by cognitive linguists as recurring patterns of a person's experience. The image-schema PATH which represents a person's experience of motion explains the composition of headlines and news items which describe movement from one point to another. It is found out that the paragraphs in such texts repeat the composition of the headlines particularizing their contents.

ПРИГОДІЙ С.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

READER-RESPONSE CRITICISM

(на матеріалі оповідання Е.По “Падіння дому Ашерів”)

Критика “читацького відгуку” (Reader-Response Criticism) не являє собою чітко вираженої літературознавчої теорії, а є стратегією західноєвропейських та американських фахівців, що зацікавилися самим процесом читання художнього

твору. На відміну від традиційного уявлення про художній витвір, що конденсує в собі структури, змісти й значення, критики “читацького відгуку” акцентують увагу на ментальних операціях та реакціях читача, котрий опановує, строчку за строчкою, вірш або прозу. В такому разі, звичайно, підсилюється аспект читача, елементи ж і складові художнього твору (наратор, сюжет, характери, стиль тощо) “розчиняються” в акті читання, що демонструє різні види очікування та помилок, зволікання та задоволення, зміни очікування і фрустрації... в плині читацького досвіду. Сьогодні критики “читацького відгуку” різноманітних уподобань погоджуються, що “суть твору” значною мірою є “продукцією” або “витвором” індивідуального читача, відтак немає єдиного “правильного” значення твору для всіх читачів, одного значення окремих частин і художнього цілого. Водночас, ці літературознавці розходяться стосовно: 1.головних факторів, що спричинюють читацький відгук; 2.того місця, де закінчується “об’єктивний” текст і починається “суб’єктивна” реакція читача, тобто посутня відмінність поміж ними; 3.переконливого аргументу щодо міри (якщо така взагалі існує) впливу або “контролю” тексту над читачем і його відгуками, отже й можливості заперечити деякі тлумачення як хибні. Хоча, на загал, повторимо, критики “читацького відгуку” певні, що неможливо виокремити якесь одне “істинне” прочитання художнього твору(1: 47).

Погляньмо конкретніше на деякі головні види критики “читацького відгуку”.

Німець Вольфганг Ізер у працях “Імпліцитний читач”(1972) та “Акт читання: теорія естетичної реакції”(1976) розвиває далі феноменологічний аналіз процесу читання, що його запропонував свого часу Р.Інгарден. Останній обмежився дескрипцією “читання”, як такого, Ізер застосував теорію попередника при аналізі багатьох окремих творів: літературний текст, на думку німця, є продуктом інтенціонального акту митця і почасти скеровує читацьку реакцію. Проте він (твір) завжди має в собі (особливо у сучасній літературі) численні “прогалини”(“gaps”) або “невизначеності”, які читач мусить заповнити через активну творчу участь у тексті, що читається. Досвід же читання являє собою процес антиципації (очікування-передбачення), фрустрації (невдоволення від помилки), ретроспекції (повернення до попередніх фрагментів твору), реконструкції (вибудови нового смислу) та сатисфакції (задоволення від читання).

Ізер розрізняє поміж “імпліцитним читачем” (“implied reader”), що його “встановлює” сам текст, і котрий, напевне, буде реагувати так і не інакше на “специфічно провокуючі структури” твору і “актуальним читачем” (“actual reader”), чий відгук забарвлений його власним досвідом і культурою. Однак в обох випадках процеси читацької свідомості будуть спричинювати як окремі паттерни (елементи, структури художнього твору), так і цілісність мистецького витвору. Відтак, художній текст завжди допускатиме декілька можливих тлумачень. При цьому, оскільки авторські інтенціональні акти все-таки якось лімітують, але й імпульсують творчі додатки читача, то ми можемо сприймати певні прочитання як хибні, а декотрі як правомірні.

Дещо іншу позицію займає Джонатан Каллер. Він виходить не з феноменологічних, а з структуралістських засновків, твердячи, що французька структуралістська критика є посутно “теорією читання”, котра “націлена на

виявлення того, як ми продукуємо сенс текстів”. У “Структуральній поетиці”(1975) автор акцентує літературні умовності, коди, правила, які зазвичай асимілюються компетентним читачем і слугують для структурування читацького досвіду. Водночас, ці ж правила уможлиблюють почасти й творчу активність інтерпретатора (2: 48). Р.Барт, зі свого боку, ратує за таке читання, яке відкриває текст “для безмежних альтернативних значень. Так само й деконструктивісти (Дерріда) заперечують структуралістську інтерпретацію, що до певної міри контрольована лінгвістичними та літературознавчими кодами, і, натомість, пропонують “творче” прочитання будь-якого тексту в режимі гри безкінечних “розрізень” (“differances”), котрі генерують безмежні, навзаєм виключаючі, “невизначені” значення.

Американські критики “читацького відгуку”, цілком природно, розпочинають свої теоретичні міркування з радикального заперечення Нової критики, що обстоювала самодостатність художнього твору, наділеного доступними значеннями, та ігнорувала при їх аналізі будь-яку референцію або до культурно-історичного контексту, або до реакцій читача.

Так, Д.Блейх у “Суб’єктивній критиці”(1978), спираючись на аудиторні експерименти, висноує, що так зване “об’єктивне” прочитання тексту, – якщо той є справжнім художнім витвором, – неодмінно базується на реакції читача, яка визначається не самим текстом, а “суб’єктивним процесом” у свідомості окремого реципієнта. Такий погляд, як бачимо, значно суб’єктивніший за європейські аналоги. І він – не поодинокий.

Норман Холланд теж підтримує пансуб’єктивізм “читацького відгуку”, але він основує його на Фройдівській ідеї. Квінтесенцією художнього витвору, – твердить учений, – є проекція фантазій, зроджених взаємодією підсвідомих бажань та захисних механізмів, що й формують особливу “ідентичність” автора. Читацька ж суб’єктивна реакція на текст являє собою “транзактивну” зустріч поміж авторськими фантазіями, спроектованими в текст, та особливими захисними прийомами, очікуваннями і фантазіями зреалізованих надій, що складають унікальну ідентичність читача. В такому транзактивному процесі читач перетворює зміст фантазій, витворених ним із матеріалу історій, що їх пропустили захисні механізми, у цілісність або “змістову тотальність”, яка й є специфічною читацькою інтерпретацією тексту. Звідси випливає, що немає й бути не може універсального (єдиного) значення художнього твору. Але ж як тоді пояснити, що багато читачів сприймають класичні тексти, приміром, Шекспіра, однаково чи майже однаково? Холланд пояснює це подібністю “особистісних тем” (“identity themes”), таких, як Едіпальна фантазія і т.д. (3: 816). Однак йому заперечує Дж.Каллер, котрий не вірить, що окремі читачі, не кажучи вже про групи читачів, є такими примітивними, аби вбачати в художньому творі лише себе і висловлювати у власній інтерпретації лише свою “ідентичність” (4: 46).

Втім і структуралістська позиція Каллера, як ми вже бачили, доволі не адекватна. Грунтовнішою видається теорія Стенлі Фіша. Той на питання, чому різні читачі трактують один і той самий текст однаково і, водночас, чому один і той самий читач тлумачить різні твори по-різному, пропонує таку відповідь: “І стабільність інтерпретації серед кількох читачів, і різноманітні тлумачення одного читача... є функціями інтерпретаційних стратегій”. Останні “існують до акту

читання і тому обумовлюють форму того, що читається”. Ці стратегії притаманні окремим “інтерпретаційним громадам”(“interpretive communities”), приміром, аудиторії студентів у американському університеті, які читають і аналізують “Гамлета” і при цьому поділяють в основному інтерпретаційні стратегії, що, звісно, змінюються з плином часу (5: 481).

Теорія Фіша є частиною його загальної концепції “афективної стилістики”, що покликана виявити дію тексту на свідомість читача і навпаки. Взяти, скажімо, строчку з Мільтонівського “Втраченого раю”, де йдеться про Сатану й інших падших янголів: “Nor did they not perceive their evil plight”. Фіш твердить, що традиційна критика витлумачить це як “They did perceive their evil plight”, хоча це вельми не точно, бо оригінал зроджує в читача сумніви-невизначеність щодо відчуття янголами їхньої лихої долі. Більше того, Фіш наполягає, що ця невизначеність є почасти **значенням** наведеного вірша – байдуже, що воно виникає в свідомості, а не на сторінці поеми. Отже, активне читання, за Фішем, перетворює просторову послідовність слів на папері у темпоральний плин досвіду читача. Природно, за таких умов значення або ідея художнього твору перетворюється на **подію** в душі читача і навіть тоді, коли він “помиляється”, це все одно **подія-значення** певного тексту (6: 125-126).

В праці “Самоспоживані артефакти: досвід літератури XVII сторіччя”(1972) Ст.Фіш привілеює такі твори, котрі примушують читачів добре попрацювати над створенням значень і смислів. Він виокремлює два типи літературної презентації – “риторичну” (тобто таку, що містить вже відомі читачеві опінії,) та “діалектичну” (що “підштовхує” та провокує читача на власне творення сенсів). Зазвичай “діалектичний” текст так скомпоновано, що для того, аби збагнути (створити) суть одного з його елементів, необхідно заперечити ідею попередньої частини, а це ускладнює читання, вивисує аспект читача. Останній, однак, набуває різного значення у критиків “читацького відгуку”.

Для Ст.Фіша – це завжди “інформований читач”, тобто така особа, яка “доволі досвідчена, аби сприймати літературний дискурс, включаючи у себе все від фігур мови й до цілих жанрів”. Звичайно ж, “інформований читач” має володіти всім спектром “семантичних знань” (ідіом і т.д.), що їх пропонує текст (7: 406). Утім, інші критики інакше кваліфікують “читача”. У.Бут, приміром, використовує термін “імплікований читач”, маючи на увазі читача, “створеного текстом” і наполягаючи на тому, що, “лише погодившись грати роль встановленої аудиторії, актуальний читач може правильно зрозуміти й оцінити художній твір”(8: 8). Ж.Женетт і Ж.Принс воліють радше вести мову про “нараті.., необхідного колегу наратора, що є в тексті. Нараті – це особа або фігура, котра сприймає наратив”(9: 13) тощо.

Нарешті, Ст.Мейю, узагальнюючи практику критики “читацького відгуку”, виокремлює спершу дві головні дії цієї методи: а/”розкрити, як твір надає читачеві можливість щось робити”; б/”виявити, що читач робить у своєму відгуці”. Далі Мейю описує складніші дії зазначеної критики: 1 прямі посилання на текст з метою potwierдження певного фокусу читання та розкриття того, як текстові імплікації суголосять тому, що робить (відчуває) читач; 2 висвітлення того, як інші ситуації, що не читаються у тексті, відбивають стан, в якому знаходиться читач (приміром, Ст.Фіш показує, як у “Втраченому Раї” навчання

Адама Міхайлом – книга XI – нагадує собою “навчання “ Мільтоном читача упродовж всієї поеми); з виявлення, таким чином, що читацький відгук є тотожним або аналогічним темі твору (скажімо, для Ст.Бута “Гамлет” є трагічною історією про те, як “читацька аудиторія ніяк не може визначитися...”)(10: 103). Додамо сюди ще одну “дію”, котру пропустив Ст.Мейю – метафоризацію читацького відгуку. Яскраво вона постає в розвідці Адени Розмерін про “Серце темряви”, де роман Дж. Конрада уподібнюється до “зламаного торсу або незавершеної скульптури з відсутніми елементами, які ми мусимо “додумати”, і завершити художнє ціле в нашій уяві”(11: 159).

На загал, думається, критика “читацького відгуку” відкриває нові перспективи перед дослідником-літературознавцем, розширює його можливості в тлумаченні процесів читацької ментальності і, водночас, закономірностей впливу художніх текстів на різного роду читачів.

Подивимося на класичне оповідання Е.По під кутом зору критики “читацького відгуку”.

Показову складність для читацького сприйняття являє собою вже сама назва твору. Її зазвичай перекладають як “Падіння (падение) дому Ашерів (Эшерів)”. Сугестія такого образу невелика. Зовсім інший ефект справляє оригінал: “The Fall of the House of Usher”. Англійське “fall”, окрім “падіння”, має значення й “гріхопадіння”, що всебічно знано із біблійної фрази “The Fall of Adam” – “гріхопадіння Адама”. Тож у англійського/американського читача слово “fall” зроджує значно багатшу асоціацію, чому сприяє й прізвище “Usher”. На жаль, у перекладах дуже часто це ім’я фігурує як “Ешер”, що лише відсторонює нашого читача від насиченої полісемії оригіналу. Адже англійське “usher” означає “провідника, керманича, першопрохідника”, словом, “того, хто ініціює щось Нове”. Відтак, “The Fall of the House of Usher” імплікує падіння-гріхопадіння “перших, вищих людей” – Ашерів.

“Культурний читач”, знайомий з біографією Е.По, звичайно, врахує біблійно-символічний підтекст назви твору в свою першу антиципацію. Подальше читання врешті-решт задовольнить це очікування, спродукувавши одне з можливих тлумачень оповідання: відпадіння вищих людей (аристократів) від Розуму-Духу, їх занепад, хвороба, гріхопадіння, смерть. З одного боку, тут відлунує американський протестантизм (методизм), з іншого, наймовірніше, - макабрична самоіронія Едгара По, що наприкінці 30-х років уже сповна відчув свій талант, свою вищість, але й спізнав зриви – психічні та фізичні, – а також приниження, депресію тощо.

Водночас, похмуро-величній назві твору прегарно контрастує епіграф – вельми значущий для поетики оповідання і для читацької реакції. Виконаний він французькою мовою: *Son coeur est un luth suspendu;*

Sitot qu'on le touche il resonance.

Враз читацька свідомість налаштується на музикальність тропу (фоніку) і музичну тему в подальшому тексті. Це підсилюється знанням того, яку увагу приділяв Е.По музикальності художнього слова, а також його захопленням творчістю Гофмана! Перша ж фраза оповідання сповна задовольняє фонетичне очікування читача: “During the whole of a dull, dark and soundless day in the autumn of the year, when the clouds hung oppressively low in the heavens, I had been passing

alone, on horse back, through a singularly dreary tract of country; and at length found myself, as the shades of the evening drew on within view of the melancholy House of Usher”(12: 40).

Контраст сердечно-сонорного епіграфа та гнітючо-важкої тональності першої фрази – вражаючий; він імплікує читачеві постійні перепади художньої фоніки. Проте якимось мляво й блякло у зачині твору звучить нота “меланхолії Дому Ашерів”. Вмить пригадуєш, як запекло виступав супроти меланхолії С.К’єркегор – сучасник Е.По, – що стверджував чи не найганебніший деструктив меланхолійного чуття (стану) в людині. Бо саме воно розм’якшує, розбещує чоловіка, перешкоджає його поринанню у Відчай, через який можливі вибір, регенерація, самозвершення людини. Втім, подальше читання оповідання, його приголомшуюча тональність жаху, страху якраз potwierджують принципове суголосся (і розбіжність) поміж По і К’єркегором.

Останній писав: “Кожна людина, що живе виключно естетичним життям, відчуває потаємний страх перед необхідністю Відчаю, котрий абсолютно знівелює всі ті кінечні відмінності, що на них тримається зараз її життя...(13: 311). Взагалі К’єркегор всіляко принижував “естетика” і вивищував “етика”, котрий здатен посутно зануритися у Вибір “або – або”. Сьогодні не можна сказати напевно, чи був Е.По знайомий із лектурою данця, але зазначений “жах естетика” сповна охудожнюється в образі Родеріка Ашера. Так само падіння-смерть Ашерів у світлі К’єркегорівської ідеї легко прочитується як незмога “естетика” сягнути тотального, справжнього Відчаю і самозреалізуватися через нього, “обожнитися”.

Водночас, читачу неважко відчутти й розходження поміж Едгаром По та Сереном К’єркегором. У тексті першого явно спрацьовує “диктат минулого”: про значущість родинного спадку повідомляє наратор оповідки, герой же прямо “виводить” свою хворобу із сімейного фактору, передбачаючи жахливий фінал, що неодмінно й настає. Тобто, у По сучасне й майбутнє жорстко детерміновані минулим, спадковим, що, зрештою, цілком природно для романтика, тим паче американця. К’єркегор у “Заключному ненауковому постскрипті” вчиняє справжній бунт супроти історичного розуму, наполягаючи на тому, що майбутнє важливіше за минуле і не скеровується минулим. Ми помиляємось, коли уявляємо минуле завершеним і аналогічним чином конструємо регламентоване майбутнє. Насправді ж, покладаючись на багатоманіття нашого внутрішнього життя, ми маємо серйозно сприйняти “відкритість майбутнього” і використати його за взірця для розуміння того, як виникло минуле (14: 534).

Однаке у По і “минуле”, і “жах естетика” щільно пов’язані із музикою. Читач дізнається про великі успіхи у музикальному мистецтві, що їх мали давні родичі Родеріка, а також і про те, що саме музика полегшує страшний скруту молодика. Ці мотиви відсилають читача ізнов до “музичного” епіграфа, примушуючи визнати художню майстерність автора, що, взявши раз певну ноту, варіює її на різні лади в подальшому тексті. Спроквола зроджується ефект поліфонії, що привчає читача до багатозначності окремого художнього факту і, з іншого боку, провокує нас до співтворчості.

Зокрема, “інформований читач” скоріш за все пригадає естетичний досвід німецьких романтиків, котрі вважали музику “найвищим” мистецтвом, найнаближенішим до Ідеалу (Краси, Добра, Істини). По в цьому плані явно

перегукується із Гофманом. Хоча останній однозначно боготворив Музику, американець же завше осцилював поміж високістю музики та її дисгармонією-спотворенням, що сигналізувало загасання людського в людині.

Так само на пам'ять спливає паралель із Гете, який в “Стражданні юного Вертера” прегарно застосував “музичний антракт” в художньому тексті – “Пісні Оссіана”, – аби підготувати читача до трагічного фіналу твору. Подібним чином Е.По вводить у своє оповідання баладу “Палац привидів”, що її виспівує “шаленно” Родерік Ашер, урельєфнюючи в такий спосіб центральну ідею-тональність твору і налаштовуючи читацьку свідомість на всеруйнівну кінцівку.

Нарешті, той же “інформований читач” природно відчує у музикальному аспекті твору По антиплатонівський випад. Адже автор “Іону” та “Держави”, заперечуючи міметичне мистецтво як “тінь тіні”, піднімав на котурни “безумного поета”, що в стані “шалу” може сягнути ейдичного Блага-Істини. Едгар По, що у своїх теоретичних працях доволі помітно коригує Аристотеля Платоном і навпаки (15:171), у художньому творі денонсує й трагедизує напівбожевільного музику, який нестерпно спотворює вальс фон Вебера, отже поринає не в ейдичну Височінь, а в “Плутонівську чорноту”. Аналогічно, в межах американського романтизму, Едгар По негує Емерсонівського “Поета”, що буквально наслідує платоно-плотінський образ.

Після евокативної назви оповідання, музикального епіграфу, депресивно-сонорного зачину автор пропонує нам першу, химерно-сюрреалістичну імпресію “Дому Ашерів”: холодно-похмурі стіни, порожні очі-вікна, кілька сморідних травин і декілька білясих стовбурів згнилих дерев. Надалі, після психологічних одкровенень-жахів, зроджених цим видовищем, автор примушує читача поглянути в чорне, пекельне озеро (black and lurid tarn) біля дому, аби ізнов побачити там віддзеркалення “сірих травин, привидоподібних пнів та порожніх глазниць-вікон”. Поміж першою імпресією та віддзеркаленим малюнком художник вкраплює таке “пояснення”: “Я був змушений погодитися з тією невтішною думкою, що, безсумнівно, існують комбінації найпростіших природних речей (об’єктів), які мають величезний вплив на нас, можуть безкінечно хвилювати нас, хоча ми не в змозі аналітично збагнути цю силу – вона поза нашим розумінням”(16: 41).

Культурний читач, знаючи про відомий “платонізм” Е.По, природно засоціює наведений малюнок та його інтерпретацію з ейдосами Платона. Втім, сучасний “інформований читач”, звичайно, відчує там потужну дію колективного несвідомого, зокрема, архетипів **дому, дерева, води**. Кожний з них і всі разом спричиняють засновну експектацію (очікування), що надалі й зумовить, певною мірою, читацьку рецепцію.

Так, архетип дому – завше, “освітленого дому”, – за Башляром, часто імплікує “острівне існування”, тобто задушевний гурт людей, що своєю злагодою протистоїть темряві ззовні, темноті світу. Така онірія по-своєму висвітлює Selbst (архетип самості, цілісності, єдності). У Едгара По – все навпаки: злам “освітленого дому” та “острівного існування”. Хоча трішечки далі акцентується ледь освітлене помешкання Родеріка, тобто евокується “загасання” колись високосвітлого дому – дому Розуму й мистецтва. Водночас, і у Башляра, і в По дім – це принципово дім на землі і, як остання, містить у собі якість “всесвіт у

малому”, тобто дім Ашерів складається із заплутаних, безмежних коридорів, кімнат, закутків, сховищ тощо, а герой-наратор (як і читач), потрапивши у такі “таємні ходи”, переймається одночасно і подивуванням, і страхом – афекти, що зроджуються в людині уявленням підземного царства – царства Смерті.

Проте чи не найнесподіваніша онірія дому, за Башляром, сугестує паралель із людською психікою: горище дому в такому разі символізує Super Ego (Зверх “Я”), житлові кімнати – Ego, наше свідоме “Я”, а підвал (льох) – колективне несвідоме або фройдівське підсвідоме (“ID”)(17:102). Така онірія легко спровокує культурного читача на психоаналітичне тлумачення “Дому Ашерів”. Адже поступка раціонального начатку та етичних нормативів природно підсилює дію ірраціонального підсвідомого. Тому саме до підвалу, освітленого якимось аномальним сяйвом, Родерік та герой-наратор відносять труну із живою сестрою Родеріка. Іншими словами, це прояв підсвідомого “libido – mortido”, де “mortido” зрештою бере гору над лібідуальною енергією. Ту саму домінанту (“mortido”) засвідчує й образ “труни в труні”: позаяк дім Ашерів давно вже втратив свою вітальність, він – величезна труна, в якій, з волі автора, відбувається ще й друге захоронення живої людини, отже запановує тотальна нікрофілія-mortido.

Відтак, архетипове й психоаналітичне тлумачення образу дому задовольняють значною мірою первісну антиципацію, зроджену химерною імпресією на початку оповідання. Втім, читач уже призвичаєний до того, що образ в Е.По – поліаспектний, багатозначний; тому сатисфакція від архетипової та психоаналітичної критик тут-таки збуджує експектацію-квест інших інтерпретацій того самого образу.

Культурно-історично “Дім Ашерів” сугестує процес розорення та руйнації “дворянських гнізд”, шляхетних садиб на Півдні США в кризову епоху 30 – початку 40-х років. Е.По, перебуваючи на службі в армії, на власні очі спостерігав за південним “колапсом”, гостро перейнявся ним і вражаюче охудожнив його в своєму творі. Проте за цим просвічуються глибші й трагічніші конотації. Південь США, як звано, це регіон, куди попервах переселялися роялісти (прихильники короля) з Великої Британії. Вони мріяли побудувати на нових землях “новий Рим”, гармонійний, шляхетний світ, де образ дому-садиби займав особливе місце. Адже для англо-сакса “дім – моя фортеця”; в американських умовах культ сім’ї ще більше вивищував значення домашнього вогнища; додамо також протестантську конотацію “Храму на горі”. Все разом генерувало фундаментальну фігуру дома в уяві американця-південця.

Однак, на перших же сторінках оповідання Е.По “Дім Ашерів” демонструє рівну тріщину, що йде від даху до самого фундаменту – деталь, котра налаштовує читача на лиховісну кінцівку. І справді дім вибухає зрештою, ховаючи під собою вже мертвих мешканців. Так макабрично, одним “розчерком пера” розправляє Е.По із англо-саксонською та американо-протестантською традиціями.

І не лише з ними. Адже дім Ашерів – готична будівля з усіма притаманними їй атрибутами. За Емерсоном, “готичний собор врешті-решт походить від грубої адаптації лісових дерев, з усім їхнім гіллям, до святково-урочистої аркади...”. Первісний ліс, іншими словами, зродив готичну архітектуру з її витонченими й пориваючими деталями. Відтак готика укорінюється в прадавні язичницькі часи (18:160). Е.По – відвертий супротивник Емерсонівського трансценденталізму, – не

вагаючись, трощить вщент прегарну готичну будівлю, освячену прадавніми устремліннями людей, що, воленс-ноленс, висуває на передній план його твору всесильну діаболічність, зловтіху тощо.

Читач же переконується, що образ дому в По невичерпний, як і личить справжньому мистецтву. Тому “заповнити всі прогалини”(Ізер) або “добудувати незавершену скульптуру”(Розмарін) нам ніколи не вдасться. Отже, тлумачення-прочитання образу дому зроджує кінець кінцем сатисфакцію-фрустрацію в інтелігентного читача, а поза тим благісне розуміння, що мистецтво – метафізичне, трансцендентне і ніколи не може відкрити всі свої таїни сповна. Тож завжди є підґрунтя для нової інтерпретації.

Зокрема, в описі дому подибуємо дуже евокативну деталь-лейтмотив, що, судячи з усього, дуже подобається Е.По. Йдеться, звісно, про “порожні очі-вікна”, “зіниці-вікна”. Онірично, “око-вікно” сигналізує напружений і проникливий погляд *зсередини назовні*, з малого дому на світ і всесвіт, тобто філософське осягнення буття. Чим сакральніший дім, тим сильніша й різкіша концентрація зору, тим глибше проникнення у душу світу. З іншого боку, “око-вікно” сугестує принципову відмінність поміж *внутрішнім та зовнішнім, духовним і тілесним, людським і світовим*. Це своєрідна “межа”, за якою душа потоне в плині Часу, але до “межі” ця душа здатна спостерігати, як народжується зоря(19: 111).

У Е.По спостерігаємо відчутну аберацію від башлярівської онірії. Там дім Ашерів дивиться на нас “порожніми зіницями-вікнами”, що зловісно натякають на “померлий дім”, “дім-труп”. Але ж вони й притягують своїм незвичайним виглядом, отже провокують глядача (читача) до заглиблення й розгадування їхньої таємниці. Коли ж герой-наратор опиняється в кімнаті Родеріка, фокус змінюється: ми бачимо смугасті готичні вікна, що розташовані дуже високо, і людина не в змозі у них поглянути. Тож По руйнує діалектику філософського погляду *зсередини назовні*; дихотомію *внутрішнє – зовнішнє, духовне – тілесне* тощо. Він неначе “закорковує” людину з-середини, охудожнюючи її екстремальну алієнацію. У фіналі оповідання одне вікно все-таки відкривається назовні, але не “у світ”, а в страшну, пекельну бурю. Так само тріщина на будинку раптом розширюється до розмірів вікна, і тоді у лиховісному сяйві криваво-червоного місяця дім розлітається вщент.

Таким чином, лейтмотив “зіниці-вікна” весь час підштовхує читача до ретроспекції, набуваючи при цьому все нових і нових значень.

Окрім іншого, “око-вікно”, явлене на першій сторінці оповідання Е.По, підказує “інформованому читачеві” звернути увагу на колоподібний рух-композицію твору. І справді, складається він з чітко окреслених трьох градаційних “кілець”: 1. зустріч героя-наратора з Родеріком, спомини й враження оповідача, миттєвий погляд на сестру Родеріка, що поводитьсь якимось незвично. Тут-таки сповіщається, що Мейдлайн остаточно “піддалася хворобі”; 2. нагнітання атмосфери напівбожевілля, аж поки одного дня Родерік не попрохав свого товариша допомогти йому віднести труну з померлою (а насправді живою!) Мейдлайн, що й було зроблено; 3. загальна тональність сягає психоделічної напруги, аж ось відкриваються двері, і перед молодиками з’являється окривавлена Мейдлайн, що падає на мертвого вже Родеріка. Дім вибухає.

Відтак, трьохкільцева структура в даному випадку означає рух художнього світу твору від поганого до гіршого й до найгіршого. Само по собі коло-кільце, як відомо, символізує завершеність, гармонію; три ж кільця імплікують Трійцю – найвищу довершеність. Проте Е.По зухвало профанує Трійцю, архаїку кола, натомість перевертає все з ніг на голову – типовий епатажно-романтичний хід.

До того ж читач, що кохається і більш-менш знається на американській літературі, відразу помітить тут ще одну “лобову атаку” Едгара По на Ральфа Емерсона. Останній в есе “Кільця” постулював цілу “кільцеву онтологію”, де одне коло в нашому житті перекривається іншим, кращим; а те – ще іншим, досконалішим... і так до безмежності. В такий спосіб витворювався своєрідний “кільцевий прогрес”, що, як і все інше в Емерсона, принципово полегшував і спрощував проблему Зла (20:101-112). Е.По в “Домі Ашерів” демонстративно повернув кільцевий саморух до діаболічного негативу, чим, звісно, засвідчив іншу крайність.

Охудожненню ж цієї екстрими, окрім архетипу дому, міфема (лейтмотиву) ока-вікна, кільцевої структури чи не найкраще посприяли й архетипи дерева та води. К.Юнг вважав, що “найзагальнішими асоціаціями значення дерева є зростання, життя, розгортання форми у фізичному та духовному сенсі, розвиток, зростання знизу вгору і згори вниз, материнський аспект (захист, притулок, їстівні плоди, джерело життя, надійність, міцний зв’язок з коренями, але й “прив’язаність до місця”), похилий вік, індивідуальність і, нарешті, смерть і відродження”(21: 239).

Е.По однозначно редукує архетипну багатоаспектність дерева до зламу, смерті, гниття. Хоча несподіваним, попервах, видається “білий” (white) колір мертвих дерев і пнів. Адже білий, як і золотий, то є колір божественний, однак у “Домі Ашерів” цей колір символізує небуття, Саван, порожнечу-ніщо. Втім, “інформований читач” може відчутти у “мертвому дереві” Е.По певне суголосся з іудео-християнською традицією зображення райського дерева мертвим після Гріхопадіння. Зокрема, прадавня англійська легенда про Сіфа (третього сина Адама) розповідає, що молодик побачив у Раю величезне дерево, але воно було голим, мертвим; тут-таки лежала й нежива змія, котра спокусила Єву. Проте, коли Сіф подивився на дерево вдруге, воно було зеленим, міцним, а високо в гіллях там спало немовля – Ісус Христос, другий Адам (22:267). Звісно, відроджувальний момент відсутній у По, хоча герой-наратор, який пережив “Падіння Дому Ашерів” і повернувся до повнокровного буття, почасти натякає на таку перспективу.

Тотально негативною, “підступною” постає символіка води в оповіданні Едгара По. Саме вже архаїчне “tarn” (озеро) явно вказує на архетиповість образу. Вода ж у озері “чорна”, непорушна, бездонна, зловісна; а у фіналі оповідання вона заклокотала, наче тисячі підземних стихій, і поглинула в свої нетрі руїни дому Ашерів. Вода також має свій “дух” – пару, що отрує довкілля, подібну еманацию, на думку Родеріка, випромінюють і камені будівлі, старі, згнилі дерева, що, зрештою, підточує й підриває здоров’я всього роду Ашерів.

Такий малюнок, принаймні, - трьохвекторний: окрім архетиповості, він сугестує суто природну причину загибелі Ашерів (отруйні гази, що їх продукує болотна місцевість); високо метафізичну, містичну силу, котра зводить нанівець шляхетний рід; і месмеричну дію зазначених елементів на людей. Е.По, як і

Н.Готорн, дуже цікавився теорією Ф.Месмера (1734-1815), в основі якої поняття “тваринного магнетизму”, що начебто може змінювати стани організму. Природничий же штрих – данина “науковому” ХІХ сторіччю, а містика – плоть від плоті “зрілого” американського романтизму.

Знову читач вражений полівалентністю образів першостихій, багатством можливих асоціацій, котрі зроджує художнє слово Едгара По – великого містика і раціоналіста.

Втім, найвражаючою в оповіданні є центральна подія – поховання живої сестри рідним братом. Як і все значуще в Е.По, ця акція напрочуд інтригує читача, примушує його кількаразово повертатися до початку текста, переоцінювати вже прочитане, віднаходити нові зв’язки й художню “логіку”, підтексти, імплікації.

Так, зокрема, багатозначна й лукава посмішка лікаря Ашерів та “незграбна” поведінка Родеріка при першій з’яві його сестри натякають на особливі стосунки поміж братом і сестрою. Подальша ж дія Родеріка може бути витлумачена, як інтенція приховати, “збутися” свого “гріха”. В такому разі на передній план виходить мотив інцесту, що, природно, переключає увесь малюнок у площину психоаналізу. Доглибна едіпальність трансформує образ сестри у фігуру матері, а вчинок Родеріка – у першоосновний лібідуальний акт-бажання. Страждання ж і чуття провини Родеріка принципово нагадують нам про спокуту й самопокарання Софоклового Едіпа та Іокасти. Так само фройдівського (лібідуального) змісту набувають устремлені увись готичні вежі й вікна; довгі коридори з багатьма дверима, що уводять до різних помешкань; образ дракона, якого долає лицар Етелред; нарешті, вже проаналізована сцена поховання живої людини у підвалі замку.

Далі, однак, “інформований читач” може пригадати, що першим опонентом Зігмунда Фрейда був Альфред Адлер, який заперечив пансексуальність фрейдизму, натомість постулював як основу людської психіки первісне бажання людини вивищитися над “іншим”, досягти Успіху (в найширшому сенсі слова). Залежно від того, як це сакральне бажання буде зреалізовано, вибудовується психологічна установка, емоційна гама, поведінка індивідуума (23: 39-90). З цього погляду оповідання Е.По прочитується зовсім інакше: Родерік Ашер гостро відчуває власну нижчість у порівнянні зі своїми уславленими пращурами. Це поступово зроджує в ньому болісний комплекс меншовартості. На жаль, його батьки й родичі скоро помирають, і він лишається сам-один із сестрою. За таких умов йому мало хто може допомогти в житті, делікатно посприяти його самовивищенню, отже, перемозі комплексу меншовартості. Навпаки останній заповнює Родеріка все більше й більше, спричинює психічні та фізичні негаразди. І ось у стані фрустрації він тягнеться до знайомої людини (герой-наратор), аби розділити з ним свій біль і страждання. Але кінець кінцем відчайдушно, злочинно “вивищується” все-таки над рідною сестрою. Тому-то у фіналі оповідання Родерік сповнений якоюсь переможною зловтіхою, адже він здобувся Переваги, проте вона – злочинна!

Однак культурному читачеві може видатись недоречним інтерпретувати оповідання, написане в першій половині ХІХ сторіччя, здебільшого в світлі модерних і постмодерних методологій. В такому разі він ще раз заглибиться у

текст і, звісно, знайде цілий ряд цікавих підказок. Зокрема, коли поглянути на лектуру, що її опрацьовували Родерік та його товариш, то неважко збагнути ту духовну поживу, що так чи інакше урельєфнюється в творі. Передовсім, це концепт Сведенборга – вельми популярного філософа на ті часи у США.

У книзі “Мудрість ангельська про божественну любов і божественну мудрість” Емануїл Сведенборг (1688-1772) виходить з позицій тотального монотеїзму: “Один Бог і, відповідно, Один Господь є Сама Любов, бо Він – Саме Життя; Ангели ж і люди – лише сприймачі життя”. Звичайно, “Божественне, будучи Саме поза простором, наповнює Собою всі простори Всесвіту і, так само, Божественне, будучи Саме поза часом, присутнє в будь-якому часі”. Існують “три ступені” (натуральна, духовна, небесна) в кожній людині від самого народження, і почергово вони можуть відкриватися в ній; залежно від того, як вони одкриваються, людина перебуває в Господі і Господь у ній. “Світло Духовне (Мудрість) впливає на всі три ступені у людини, проте Тепло Духовна (Любов) впливає лише мірою того, як людина віддаляється від зла, гріха і повертається до Господа”. Якщо в людині не відкривається вищий ступінь, що є духовним, то індивідуум стає натуральним і почуттєвим (24: 142-184).

Останнє сповна характеризує Родеріка Ашера. На відміну від своїх мудрих та музикальних предків, що, за класифікацією Сведенборга, сягнули небесного ступеня, Родерік дистанціювався від Розуму і перетворився на взірцево почуттєву людину, котра не знає Бога й Духовності. Шведський філософ доводить, що “почуттєві люди є найнижчими натуральними особами, які не здатні вивищуватися думкою над візіями та оманами тіла; після смерті всі такі люди перебувають в Аду”. Вчинок Родеріка та його художня оркестровка переконують, що саме до Пекла прямисінько спрямовується шлях наймолодшого з Ашерів.

Таким чином, оповідання Едгара По діє на читача напрочуд евокативно, ввесь час примушує його усвідомлювати полізміст і незглибну таїну багатьох образів, сюжетних ходів, композиції тощо. Читачеві доводиться часто повертатися й перечитувати текст, який розкішно поліфонує вже у назві та епіграфі твору, не кажучи вже про архетип дому, міфологему ока-вікна, архаїку дерева та води. “Інформований читач”, сприймаючи текст По, не проміне багаті суголося та полеміку з певними ідеями-емоціями С.К’єркегора, німецьких романтиків, Платона, Емерсона, Сведенборга тощо. Оповідання ж Е.По провокуватиме сучасного читача на архетипове тлумачення, культурно-історичне, психоаналітичне та психологічне. Але, як високомистецький витвір, “Падіння Дому Ашерів” зрештою зродить у читача сатисфакцію-фрустрацію – відчуття певного проникнення у таїнство твору, проте й всвідомлення його невичерпних глибин, відтак і безмежних можливостей нових інтерпретацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Abrams M.H.* A Glossary of Literary Terms. – Cornell University, 1989. 2. Там таки. 3. *Holland N.N.* Unity Identity Text Self. – PMLA 90 1975. 4. *Culler J.* Prolegomena to a Theory of Reading//The Reader in the Text. – Princeton, 1980. 5. *Fish St.* Interpreting the Variorum//Critical Inquiry N 2,3, Spring 1976. 6. *Fish St.* Literature in the Reader: Affective Stylistics//New Literary History, N 2, 1970. 7. *Fish St.* Self-Consuming Artifacts: The Experience of Seventeenth-Century Literature. – Berkeley, University of California Press, 1972. 8. *Suleiman S.* Introduction to Suleiman and Grossman. The Reader in the Text. – Princeton, 1980. 9. Там таки. 10. *Mailloux St.* Learning to Read: Interpretation and Reader-Response Criticism//Studies in Literary Imagination, N 12, 1979. 11. *Rosmarin A.* Darkening the Reader: Reader-Response Criticism and Heart of Darkness//Conrad J Heart of Darkness. A Case Study in Contemporary Criticism.

– N.Y., 1989. 12. *Poe E. A Collection of Stories.* – N.Y., 1988. 13. *Киркегор С. Наслаждение и долг.* – К., 1999. 14. Великие мыслители Запада. – М., 1999. 15. *Пригодій С.М. Античність в естетиці й поезії Е.По//Біблія і культура* 2002, випуск 2. 16. *Poe E. A Collection of Stories.* – N.Y., 1992. 17. *Башиляр Г. Земля и грезы о покое.* – М., 2001. 18. *Emerson R. Selected Essays.* – N.Y., 1982. 19. *Башиляр Г. Земля и грезы о покое.* – М., 2001. 20. *Пригодій С.М. Українська філософія Серця та американський трансценденталізм.* – К., 2002. 21. *Юнг К. О природе Психе.* – К., 2002. 22. Там таки. 23. *Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов.* – Ростов-на-Дону, 1998. 24. *Сведенборг Э. Мудрость Ангельская о Божественной Любви и Божественной Мудрости.* – К., 1997.

У статті розглядається теорія критики «читацького відгуку», а далі в світлі цієї методи аналізується оповідання Е.По «Падіння Дому Ашерів».

The article centers on the Reader-Response Criticism's Theory as well as thoroughgoing analysis in this light of E.Poe's story "The Fall of the House of Usher".

RAÚL HERRÁEZ VELASCO
MAE-AECI

ORACIONES SUBORDINADAS CONDICIONALES EN ESPAÑOL. TIPOS, NEXOS Y USOS

En el presente artículo abordaremos la clasificación de las oraciones subordinadas condicionales en el español, sus nexos y otras apreciaciones más próximas a la semántica o a la pragmática que a la gramática con un fin meramente didáctico y rebatiendo en ocasiones otro tipo de clasificaciones que lejos de facilitar la comprensión y un posterior uso correcto, provoca confusión a la hora de asimilar estructuras.

Las oraciones subordinadas condicionales son bimembres, constan de prótasis (la parte que enuncia la condición) y apódosis (la parte que enuncia la consecuencia): *si comes mucho* (prótasis), *engordarás* (apódosis).

Es en la condición de la expresión de la prótasis en lo que las gramáticas se basan para establecer la clasificación de dichas oraciones, lo que nos llevará, como veremos más adelante, a la supresión de lo que se conoce como oraciones subordinadas condicionales mixtas.

Partiendo del nexo prototípico *SI* y atendiendo a la prótasis iremos desgajando los diferentes tipos de condicionales.

I. REALES (SI + INDICATIVO)

Las oraciones condicionales reales indican una condición con alta probabilidad de que se cumpla, verdades universales, condiciones futuras ó/o verosímiles. En la prótasis lleva indicativo, presente o pretérito, y nunca futuro o condicional aunque dialectalmente su uso, sobre todo con el condicional, esté bastante extendido en el norte de España (Cantabria occidental, País Vasco, La Rioja y Navarra). Su uso es incorrecto. Para la expresión de futuro habrá de utilizarse el presente de indicativo. En cuanto a la prótasis si el verbo va en presente de indicativo, la apódosis puede llevar cualquier tiempo que no sea pasado:

Si afirma, niega o pregunta; presente o futuro de indicativo.

"Si llueve, no salimos"

"Si llueve, no saldremos"

Si en la apódosis aparece una partícula que rige subjuntivo; subjuntivo.

“Si llueve, quizás no vengan”

Si ordena, aconseja o ruega; imperativo o subjuntivo.

“Si llama Juan, dile que venga”

“Si llama Juan, no le digas dónde estoy”

“Si llama Juan, que venga”

Cuando la prótasis está en pasado cualquier tiempo es posible en la apódosis.

“Si no lo ha hecho, es inocente”

“Si no lo hizo, no le declararán culpable”

“Si aún no te lo aprendiste, estúdialo de nuevo”

“Si no te ha dicho nada, no se lo comentas”

“Si no te multaron, tuviste suerte” ...

Mención especial merece dentro de este apartado las condicionales reales en las que en la apódosis aparece el futuro de subjuntivo. Este uso perdura en la tradicional lengua jurídica y administrativa, considerándose que el empleo de este verbo evita interpretaciones ambiguas de leyes en cuanto al carácter retroactivo que ésta pudiera tener o interpretarse como tal. El sustituto de cantares en las oraciones condicionales, como apunta Alarcos-Llorach, es el presente de indicativo.

“Si alguien inflingiere esta disposición será obligado a pagar la indemnización a que hubiere lugar”

“Si alguien inflinge esta disposición,...”

Ahora bien mientras que la primera de ellas enuncia una condición inequívocamente futura, la segunda mantiene ambigüedad por el valor pantemporal de este tipo de prótasis, por lo tanto debiera matizarse para ser semánticamente sinonímica:

“Si de ahora en adelante alguien inflinge esta disposición,...”

En ocasiones, por analogía entre las formas *cantares* y *cantaras/cantases* (imperfecto de subjuntivo), en la apódosis aparece el condicional, pero su uso es incorrecto. Los tiempos verbales en la apódosis se rigen conforme a lo analizado en las condicionales reales.

II. PROBABLES O HIPOTÉTICAS (SI + IMPERFECTO DE SUBJUNTIVO)

Las oraciones condicionales probables o hipotéticas expresan en la prótasis condiciones en el presente o en el futuro hipotéticas o poco probables, como su propio nombre indica. Tanto en las condicionales probables como en las irreales no cabe en la prótasis ni presente ni pretérito perfecto de subjuntivo.

El uso más general en la apódosis es el condicional simple o el pretérito imperfecto de indicativo:

“Si vinieras pronto, iríamos al cine”

“Si vinieras pronto, íbamos al cine”

Si aparece una partícula que rige subjuntivo, la apódosis irá en subjuntivo. El uso en la apódosis con imperfecto de subjuntivo sin dicha partícula, se considera arcaico:

“Si me visitara, ojalá me trajera un regalo”

“Si algo pasara, te lo contara” (!)

Cuando una hipótesis permanente incide sobre un hecho pasado, la apódosis irá en pluscuamperfecto de indicativo (con partícula que rige indicativo), pluscuamperfecto de subjuntivo o condicional compuesto:

“Si no fueras tan vago, habrías aprobado”

“Si no fueras tan vago, hubieras aprobado”

“Si no fueras tan vago, a lo mejor habías aprobado”

Aunque también, en este tipo de oraciones, son posibles otros tiempos verbales:

“Si intentara algo, arréstenlo” (=si intenta algo, que no creo, arréstenlo)

“Si lloviera, nos quedamos en casa” (=si llueve, pero es muy difícil que llueva,...)

III. IRREALES o IMPOSIBLES (SI + PLUSCUAMPERFECTO DE SUBJUNTIVO)

Las oraciones subordinadas irreales o imposibles expresan en la prótasis una condición en el pasado (de ahí que al establecer la condición en el pasado y no poderse modificar éste, se denominen imposibles).

Si esa condición queda proyectada en el pasado la apódosis irá en condicional compuesto, pluscuamperfecto de indicativo o pluscuamperfecto de subjuntivo. Existe un matiz de probabilidad entre el uso del indicativo (mayor probabilidad con pluscuamperfecto de indicativo o condicional) frente al pluscuamperfecto de subjuntivo:

“Si me lo hubieras dicho, habría ido”

“Si me lo hubieras dicho, había ido”

“Si me lo hubieras dicho, hubiera ido”

Si esa condición anterior se proyecta en el presente o el futuro la apódosis presentará imperfecto de indicativo, imperfecto de subjuntivo (con partícula que rige subjuntivo) o condicional simple:

“Si me hubieras avisado antes, estaría preparado”

“Si me hubieras avisado antes, estaba preparado”

“Si hubiera estudiado más, quizás lo aprobara”

Se desprende de este análisis claramente que la concordancia de tiempos verbales en las oraciones condicionales probables e imposibles entre prótasis y apódosis depende únicamente de la proyección de la hipótesis sobre la consecuencia en el tiempo, por lo tanto, no cabe hablar de condicionales mixtas en cuanto a tiempo compuesto/simple en la prótasis y simple/compuesto respectivamente en la apódosis, sino que todas ellas son posibilidades dentro de la misma estructura, probable o imposible, dependiendo de esa proyección en el tiempo. Las formas en imperfecto de indicativo en la apódosis son más frecuentes en la lengua hablada, sobre todo para enfatizar o asegurar o aseverar esa consecuencia como más probable frente a la apódosis en condicional, aunque ambas son totalmente correctas independientemente del registro, si bien cabe reseñar que la lengua culta escrita se decanta más frecuentemente por las formas en condicional. En las formas compuestas alternan las tres indistintamente.

USO DE LOS ESQUEMAS DE INDICATIVO O SUBJUNTIVO

Así como en otro tipo de oraciones subordinadas, como en las concesivas o adjetivas, el esquema indicativo / subjuntivo depende de la información, creencia o deseo que el hablante manifiesta. Si el hablante no sabe si sí o si no, se usará indicativo; cuando el hablante sabe si sí o si no, o cree que sí o que no, se usará el subjuntivo. Ilustrémoslo con un ejemplo:

Si alguien no dispone de dinero suelto para comprar un billete de metro me pide dinero le diré: “si tengo te doy”, cuando aún no he metido la mano en el bolsillo y por lo tanto no sé si tengo o no tengo monedas suficientes. Posteriormente descubro que el

dinero no alcanza para comprar dicho billete, es decir, ahora sí que no tengo, por lo tanto le diré: “Si tuviera (pero no tengo), te daba”

OTROS NEXOS

Como si + subjuntivo

Su uso puede ser antepuesto o pospuesto.

Expresa amenaza o advertencia:

“Como no lo hagas, atente a las consecuencias” (I)

“Como hubieras llegado tarde, tu padre te habría castigado” (III)

También expresa deseo:

“Como me inviten a la fiesta, voy” (I)

Siempre que + subjuntivo

Indica una condición olvidada:

“Te compré la moto siempre que apruebes” (I)

o una condición obvia:

“Todos pueden expresar su opinión, siempre que no ofendan a los demás” (I)

A poco que, a nada que + subjuntivo

Equivale a si + indicativo + un poco

“A poco que te esfuerces lo conseguirás” (I)

De + infinitivo

“De salir, avísame” (I)

“De viajar, iría en avión” (II)

“De haber llegado ya, habría llamado” (III)

Orden (Imperativo/Subjuntivo/Indicativo) + y

Suele expresar amenaza:

“Díselo y no te volveré a hablar” (=Si se lo dices, no te vuelvo a hablar)

o simplemente consecuencia, promesa,..:

“Quédate y te hago el plato que tanto te gusta” (I)

Yo que + pronombre personal o sustantivo

“Yo que tú no iba” (Si yo fuera tú, no iba/iría)

Cuando + indicativo / subjuntivo

“Cuando trabaja, es que está bien” (I)

“Cuando sea mayor, seré astronauta” (I)

Gerundio

“Bebiendo tanto, no acabará bien” (I)

Llevan subjuntivo todas las oraciones condicionales introducidas por **a menos que, con tal que, a no ser que, excepto que, salvo si**.

NOTA: No se han incluido los nexos **ni que** y **por si**, frecuentes en algunos libros de texto, por ser considerados fundamentalmente comparativo y causal respectivamente, tanto desde la gramática como desde la semántica.

BIBLIOGRAFÍA

1. Gramática de la Lengua Española, Alarcos-Llorach, Emilio. Espasa Calpe. 1994. 2. Sintaxis del español: perfeccionamiento. García Santos, Juan Felipe. Santillana-Universidad de Salamanca 2000. 3. Gramática didáctica del español. Gymez Torrego, Leonardo. SM 2002. 4. Gramática comunicativa del español. Matte Bon, F. Edelsa, 1999. 5. Español Avanzado. Navas, Alegre y P. López. Ediciones Colegio de España. 2000.

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ УТВОРЕННЯ ЕТНІЧНИХ ПРІЗВИСК НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ ІМЕН (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Розуміння мови як когнітивного процесу на сучасному етапі розвитку лінгвістики зумовлює підвищений інтерес до таких мовних феноменів як значення мовних одиниць, їх категоризація та використання в актах номінації.

В історії культури є константи, які визначають її рух у часі. Однією з таких констант виступає людина, що організує круг себе простір і час у картині світу [1:551]. Людина як носій тієї чи іншої мови та її роль у процесі комунікації стали відправним пунктом у багатьох дослідженнях [див., напр., 2; 3; 4; 5; 6] та визначили один з напрямків сучасної лінгвістики, в основу якої покладено принцип антропоцентризму, що орієнтується на вивчення мови в реальному функціонуванні, вивчення взаємозв'язку процесів номінації з мовленнєвими інтенціями мовців. У сучасній лінгвістиці спостерігається значний інтерес до проблем ономастики [7; 8; 9; 10], зокрема до вивчення антропоніміки [11; 12; 13; 14; 15; 16] та етноніміки [9; 17; 18; 19; 20]. Власні імена досліджуються з позицій діалектичної теорії [9; 14; 16; 20]. Предметом спеціальних розвідок стали антропоніми, що знаходяться на різних стадіях переходу в загальні назви для вторинної номінації [див., напр., 16; 20]. Хоча специфіка власних імен та етнонімів вже значною мірою усвідомлена, однак ще залишаються не зовсім дослідженими окремі лінгвокогнітивні аспекти особливої групи номінативних одиниць. Останні знаходяться на перетині етнонімії й антропонімії та є етнічними прізвищами, утвореними на основі антропонімів.

Стаття присвячена дослідженню семантики цієї специфічної групи ономастичних одиниць у лінгвокогнітивному аспекті. Ми маємо на меті виявлення когнітивних та національно-культурних компонентів значення, закладених у семантиці власних імен, що функціонують в англійській мові як етноніми.

Огляд стану проблеми, виконаний у межах проведеного дослідження, показав, що для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: виявити лінгвокогнітивний потенціал етнічних прізвищ, що утворюються на основі власних імен англійської мови; визначити особливості процесу транспозиції онімів в апелятиви як засобу збагачення системи етнічної номінації; встановити національно-культурну своєрідність значення антропоніму, що набуває репрезентативного значення для цілого народу.

Для сучасної лінгвістики інтерес як об'єкт номінації викликає сама людина та різноманітні об'єднання індивідів. Однією з причин такої уваги є те, що "мінючи свої ролі, слідуючи різним моделям поведінки, реалізуючи певні дії, людина в своїх різноспрямованих проявах стає референтом багатьох функціональних, реляційних та інших імен" [2:179]. Єдина за своєю субстанціональною природою сутність 'людина' розпадається в мові на ряд номінацій, які відрізняються одна від іншої не тільки за своєю функцією, але й

відносно когось або чогось. Категорія найменування особи покриває різноманітні значення та характеризує людину як носія суспільних (соціально-професійних, національних) відносин та як істоту біологічну з властивими їй якостями, ознаками й особливостями [див., напр., 1; 2; 21].

Власні імена утворюють у мові окремий пласт лексики. Антропонім виступає засобом забезпечення фундаментальної комунікативної потреби в ідентифікації конкретного індивіда серед інших, подібних йому. Ідентифікуюча функція власних імен зумовлює історично максимально відкритий характер антропонімічної номінативної системи, що виявляється в її постійному поповненні новими іменами та розширенні сфер вживання [7:10].

Якщо розглядати єдине семантичне значення особи як засіб відбиття та зберігання знань про характеристику та діяльність людини, то назви особи відносяться до ядерної лексики, що зберігає в своїх значеннях “знання першого ешелону та представлена сектором повного співпадання при накладанні однієї на іншу концептуальної та мовної картин світу” [21:122]. Значення власних імен як одиниць мови настільки ж складне, як і значення загальних імен, а якісна своєрідність семантичних компонентів у власних імен зумовлює їх мовно-мовленнєву специфіку й об’єднує в особливу підсистему в межах загальної лексико-семантичної системи мови [7:23; 11:1].

Під час антропонімічної номінації в назвах осіб, національних спільнот взагалі, яскраво проявляється розмежування людей за ознакою “свої” – “чужі”, що є передумовою орієнтації в оточуючому світі. Залежно від того, який колектив досліджується, ми виділяємо в ньому особливе, але завжди чітке розмежування “свої – чужі” [1:472; 5:142]. Тому ця ментальна опозиція має онтологічні коріння та є яскравою, соціально значущою ознакою представників будь-якої людської спільноти. Таке об’єктивно існуюче протиставлення розрізняє людей незалежно від того, в якій взаємодії між собою вони знаходяться. Як зазначав Ю. М. Лотман, будь-яка діяльність людини як *homo sapiens*’а пов’язана з класифікаційними моделями прстору, його поділом на “своє” та “чуже” та перекладом різноманітних соціальних, релігійних, родинних та інших зв’язків мовою просторових відносин [22:142]. Власні імена, що функціонують як етноніми на позначення цілих народів, також мають семантичну ознаку протиставлення по лінії “свої – чужі”. Таким чином, орієнтація за національною ознакою відіграє важливу роль у мовній картині світу. Група широко розповсюджених власних імен, які мають репрезентативний, майже узагальнюючий характер, використовується як для індивідуальної ідентифікації, так і для номінації певної соціальної, етнічної чи іншої групи.

Етнічні прізвища, створені на основі власних імен, поєднують ознаки як онімів, так і апелятивів. З одного боку, це власні імена англійської мови, а з іншого, – апелятиви, виступають у функції характерологічного засобу відповідного народу. Номінативна функція таких прізвищ послаблюється обмеженістю її реалізації, а здебільшого й неможливістю їх вживання в певних мовленнєвих ситуаціях [15:8].

Семантична “пам’ять” власного імені як лексичної одиниці надає досліднику цінний культурологічний матеріал. Таким чином, антропонім виступає лінгво-соціальним знаком, згорнутим національно-культурним текстом

[8; 13; 23]. Акт антропонімічної номінації акумулює попередній та сучасний досвід мовця. Використовуючи власні імена на позначення цілих народів чи окремих представників етносу, будь-який мовець як суб'єкт власної пізнавальної діяльності визначається певною культурою, в контексті якої він співвідносить свій досвід з системою суспільних аксіологічних еталонів та цінностей. Відповідно індивід, що здійснює номінативну діяльність, підключає до свого досвіду ще й набутий соціумом досвід діяльності, згідно якого будує свою соціально зумовлену оцінку. Внаслідок акту антропонімічної номінації складається певний вербальний образ називаємого індивіда. При етнічній номінації виникає образ цілого народу, етнічної спільноти. Антропонім *Roy* [ST:112] – австралієць, вживається для позначення представників Австралії, які характеризуються в англійській мовній картині світу як освідчені, виховані. Таким чином, створюється позитивний образ, який виник із попереднього досвіду спілкування чи стикання з відповідними представниками країни. Цей образ містить інформацію, зняту з різних концептуальних площин та пропущену через певний діяльнісний фільтр – онтологічний, аксіологічний, інтенціональний та лінгвокомунікативний. Відповідно вживання антропоніму *John Henry* [ST:113] до афро-американця, передбачає суворого працелюбного, витривалого афро-американця з яскраво вираженою позитивною конотацією.

З множини різних сигналів та стимулів, які зумовлюють вибір тієї чи іншої назви, мовець обирає в кожному конкретному випадку лише те, що для даної ситуації є найбільш релевантним та значущим [24:81]. Такий вибір зумовлюється якісними характеристиками номінатора – його етнічною приналежністю, рівнем освіти, моральними установками та положенням у системі соціальних відносин. Таким чином, функціонування антропоніму тісно пов'язане зі шкалою аксіологічних орієнтацій, еталонів та уявлень соціуму, що створив відповідний онім. Своє втілення як номінативно-комунікативне ціле будь-яка мовна одиниця, що має власний соціокультурний статус, отримує лише в широкому контексті культури [13:46]. У випадку антропонімічної номінації груп людей, які протиставляються за принципом “свій – чужий”, тобто за принципом включеності або дистанціювання представників різних національних об'єднань, чітко проявляється інтегративна функція культури, яку вона відіграє в будь-якій соціальній спільноті. Тому при дослідженні як усієї структури лексико-семантичної системи, так і структури окремої сукупності слів, що поєднані спільною семантичною ознакою, важливо враховувати тісну взаємодію мовних і позамовних факторів.

Власні імена як і інші одиниці мови з національно-культурною своєрідністю значення відносяться до лексем, що й в ізольованому вживанні несуть певну культурологічну інформацію. Власне ім'я *John Bull* [CIDE:767] зазвичай позначає англієця чи англійський народ взагалі. Ця лексична одиниця несе своє національно-культурне значення: *John Bull* зображується як товстий чоловік, на одязі якого присутній британський прапор, що уособлює всю країну. Подібним чином антропонім *Uncle Sam* [ST:112] не тільки позначає пересічного американця, але й несе відповідну культурологічну інформацію: персонажі *John Bull* та *Uncle Sam* використовуються в політичних скетчах (карикатурах) та представляють Англію та Америку, що відомо представникам національно-культурного соціуму.

Досліджуючи етноніми *Yankee*, *Yank* [CED:1778], виявляється, що вони походять від антропоніму *John Cheese*, від датського “*Jan Kees*”, який використовувався датськими поселенцями в Нью-Йорку на позначення англійських колоністів у Конектикуті. У сучасній англійській мові етноніми *Yankee*, *Yank* називають американців та водночас несуть інформацію про протистояння Північних та Південних штатів під час громадянської війни.

Власні імена, що вживаються як етноніми, в комунікативних ситуаціях передають не тільки певну національно-культурну інформацію, але й ставлення мовця до носіїв цих імен, тобто до народів-референтів. Особливого значення набуває фактор контексту та структури концептуальних систем носіїв мови [25:329]. Відповідно етнонім *Uncle Sam* характеризує американців як матеріально забезпечених, цінючих більш за все багатство. Антропонім *Aunt Jemima* [ST:113] позначає підлеглих афро-американців та походить від назви пісні “*Old Aunt Jemima*” (1877), а пізніше зберігся завдяки існуванню суміші для млинців “*Aunt Jemima*”.

Власні імена, що зазнають функціональної переорієнтації, у висловлюванні, як правило, не відповідають своїм справжнім референтам. Незважаючи на це, завдяки існуванню асоціативних зв'язків між конкретним референтом та властивою йому ознакою [25:330] стає можливим вживання подібних власних імен у новій функції, а саме – для етнічної номінації. Асоціації, пов'язані з власними іменами в процесі їх вживання в мовленні, “складають комплекс набагато перевищуючий круг асоціацій загальних назв” [10:106]. Дослідження різного роду асоціацій, що є важливим при аналізі будь-якої номінації, набуває особливого значення при вивченні номінації саме ономастичної. Асоціативний потенціал власних імен виявляється за допомогою звернення до соціальної та індивідуальної інформації, яка пов'язана в свідомості носіїв мови з об'єктом номінації. Стійкий асоціативний зміст, закріплений за певними власними іменами, включає не тільки інформацію про референційну співвіднесеність даних одиниць та їх системне значення, але й широкий спектр асоціативних ознак. Ці ознаки походять не з семантики імені, а з знань мовця про загальновідомі об'єкти номінації, що вимагають виходу за межі власне мовної компетенції. Називаючи німців *Heinie*, *Fritz*, *Fritzie*, *Jerry*, *Hun* [TAS:160], крім зазначення національної приналежності, мовець має на увазі певний стереотип національного характеру: німець завжди стриманий, охайний, заощадливий, жорсткий. Антропонім, що виступає етнонімом, *Ivan* [ST:112] також викликає відповідні асоціації з стереотипним уявленням про росіянина як простодушного, відвертого, грубого.

Власні імена, що називають цілі народи, перестають функціонувати як індивідуальні позначення конкретних людей, безвідносно до їх характеристик. Вони набувають загального значення та стають знаком [25:332], образом певного народу чи етнічної групи: *Aunt Jemima*, *Dr (Mr) Thomas*, *(Uncle) Tom* [ST:113] – запобігливі, підлеглі афро-американці, що намагаються імітувати білих; *Uncle Tomahawk* [ST:113] – запобігливі, підлеглі індіанці; *Rebecca*, *Moses*, *Rachel* – євреї. Власні імена зі стійким асоціативним змістом, абстраговані від конкретних носіїв, набувають значення та властивості абстрактного поняття та стають засобом пробудження асоціацій, стійким позначенням, умовним знаком. Функціональна переорієнтація антропонімів при етнічній номінації завершується зв'язком по

аналогії подібних одиниць у висловлюванні з групою людей, яких об'єднує спільна національна приналежність.

Лінгвокогнітивний потенціал власних імен та набуття ними додаткових значень є динамічним процесом, який веде до їх транспозиції в апелятиви. У випадку утворення етнонімів-прізвищ на основі власних імен йдеться про неповну апелятивацію [15:9]. Відповідно власне ім'я вживається для позначення існуючого денотата внаслідок змінення або розширення його значення на цілий клас предметів: *Pete* [ST:112] – італієць (перші італійські емігранти до США), *Alf* [ST:112] – австралієць, *Otto* [ST:112] – німець, *Aunt Jane* [ST:113] – підлегла афро-американка, яка намагається імітувати білих.

Власні імена, що використовуються як етноніми, набувають змісту, який включає всі знання про відповідний народ. При можливій різниці обсягу чи якості інформації семантика подібних антропонімів обов'язково містить суб'єктивне ставлення до народу-референту [5:332]. Негативне ставлення англійців до представників наступних етносів виражається образливими етнонімами: *Mick*, *Michael* [CIDE:892], *Paddy* [CIDE:1017] – ірландець, *Taffy (Taff)* [CIDE:1485] – валієць, *Jock* [CIDE:766] – шотландець. У даному аспекті особливого значення набувають індивідуально-когнітивні особливості комунікантів, що виражається відповідно не тільки до їх концептуальних картин світу, але й особливостей їх ставлення до базових моральних принципів, асоціацій і мовним виразам [5:333]. Використовувати подібні етноніми слід обережно через можливу невідповідність тезаурусів співрозмовників або окремих нюансів. Унаслідок такої невідповідності втрачається своєрідна синонімія, тобто смислова тотожність мовного вираження на внутрішньомовному та міжмовному рівнях, куди включаються обсяг екстралінгвістичних знань про світ, семантику як теорію змісту та прагматику як теорію вживання мови [5:332].

Певний час існувала точка зору [7:30, 32], відповідно до якої основне значення власних імен визначалося як ідентифікація, тобто робився висновок про відсутність у них безпосередньої понятійної віднесеності. Дослідження власних імен на позначення етнічних спільнот доводить, що при етнічній номінації відбувається перетворення непонятійного власного імені в понятійне, яке надає даним мовним одиницям статус імені-символа [5:333]. Антропоніми *Charlie* [ST:113] – білий чоловік (з позиції афро-американця), *Fritz* [ST:112] – німець, *Ivan* [ST:112] – росіянин, *Moses* – єврей, *Roy* [ST:112] – австралієць, *Lady Snow* [ST:113] – біла жінка (з позиції афро-американця), *Uncle Sam* [ST:112] – американець, *Uncle Tomahawk* [ST:113] – індіанець, стали символом відповідних народів.

Інформативна прозорість подібних власних імен сприяє їх декодуванню та знімає необхідність вводу широкого пояснювального контексту. Певна характеристика імпліцитно міститься у власному імені, асоціації якого сприяють встановленню реципієнтом специфічних характеристик особи, що називається (при наявності спільної енциклопедичної платформи). Такі власні імена є “сгустками певних якостей – реальних або уявних”, “формами компактної оцінки” [26:83].

Оригінальне використання подібних відомих власних імен не ускладнює акт комунікації, а лише підсилює його комунікативний ефект, що створює

неповторний, яскравий образ народу-референту. Подібним іменам разом з денотативною функцією властива й прагматична функція. Прагматична функція подібних імен спрямована на підкреслення їх номінативно-розпізнавальної ролі та служить для розкриття характеристик народу-носія імені. В антропонімах, що вживаються для автономізації народу та номінації народу-адресату, відображається інтенція мовця, характер взаємовідносин між різними народами, ступінь їх близькості чи віддаленості. Відповідно специфіка функціонування одиниць антропонімічної номінації полягає в тому, що вони мають двоїсту природу. По-перше, вони входять в знакову систему мови, по-друге – здатні відбивати міжособові та соціальні стосунки в суспільстві. Специфіка зазначених антропонімів зумовлює необхідність підходити до вивчення комунікативно-прагматичних особливостей функціонування даних одиниць з врахуванням таких екстралінгвістичних факторів, як національні, соціальні та особистісні характеристики комунікантів, умови комунікації, а також національні особливості мовленнєвого етикету.

Унаслідок дослідження етнічних прізвищ, що утворюються на основі власних імен англійської мови, встановлено, що вони виникають завдяки транспозиції онімів в апелятиви. Антропоніми, що називають цілі народи, набувають загального значення та стають знаком, образом певного народу. Подібні власні імена зазнають неповної апелятивації та вживаються для позначення існуючого денотата внаслідок змінення або розширення значення антропоніму на цілу етнічну групу або народ. Етнічними-прізвищами містять національно-культурну інформацію та мають репрезентативне значення, виступають образом цілого народу. Таким чином, антропонім виступає лінгво-соціальним знаком, згорнутим національно-культурним текстом. При етнічній номінації відбувається перетворення непонятійного імені власного в понятійне, що надає зазначеним мовним одиницям статусу імені-символа, а семантика цих онімів обов'язково містить суб'єктивне ставлення до народу-референту. Власні імена, що функціонують як етнічними на позначення цілих народів, також мають семантичну ознаку протиставлення по лінії "свої – чужі".

Власні імена існують у кожній мові та є мовною універсалією, в якій значною мірою представлений ідеоетнічний компонент. Функціонування антропонімів в етнічній номінації безпосередньо пов'язано з ментальністю конкретної мовної спільноти, стереотипами та установками, що діють в ній та залежать від культурологічних факторів. Власні імена, з одного боку, імплікують національну специфіку й колорит, а з іншого, здатні досить легко переходити в апелятиви. Тому вивчення цих динамічних процесів, функціональних та прагматичних особливостей подібних власних імен є перспективним напрямком дослідження в умовах високої інформатизації суспільства та все тісніших контактів між народами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.
2. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. – М., 1980. – С. 156 – 250.
3. Жаботинская С.А. К вопросу о принципах построения концептуальной модели языковой номинации // Имя: Слово, словосочетание, предложение, текст (именование на различных уровнях языка). – К.: ИСИО, 1993. – С. 48 – 56.
4. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. –

М.: Наука, 1986. 5. *Левицкий А.Э.* Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка: Дис. ... докт. филол. наук. – К., 1999. 6. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Б.А.Серебрянников, Е.С.Кубрякова, В.И.Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. 7. *Блох М.Я., Семенова Т.Н.* Имена личные в парадигматике, синтагматике и прагматике. – М.: Готика, 2001. 8. Нерознак В. П. Заметки об этимологии имени собственного // Имя нарицательное и собственное. – М.: Наука, 1978. – С. 84 – 92. 9. *Никонов В.А.* Этнонимия // Этнонимы / Отв. ред. В. А. Никонов. – М.: Наука, 1970. – С. 5 – 33. 10. *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. 11. *Башмакова И.С.* Когнитивные аспекты антропонима в составе английской идиомы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Иркутск, 1998. 12. *Былинская Э.В.* Ассоциативное содержание имени собственного в предикативной позиции // Теория коммуникации. Языковые значения: Сб. научн. статей / Отв. ред. Харитончик З. А. – Вып. 1. – Минск.: Изд-во МГЛУ, 2000. – С. 100 – 105. 13. *Гнаповская Л.В.* Лингвокогнитивные и лингвокультурологические характеристики английских антропонимов германского происхождения: Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1999. 14. *Ермолович Д.И.* Функционально-семантические особенности индивидуализирующих знаков (на материале именованных лиц в английском языке): Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1981. 15. *Кам'янець В.М.* Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови (на матеріалі особових імен, прізвищ та псевдонімів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2001. 16. *Шеремет Л. Г.* Значение и стилистический потенциал английских имен собственных (именования людей): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1984. 17. *Ковалёв Г.Ф.* Этнонимия славянских языков. Номинация и словообразование. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1991. 18. *Олійник Т.С.* Семантичні та функціональні характеристики символічних власних імен в сучасній англійській мові:): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К, 2001. 19. *Супрун В.И.* Семантическая и словообразовательная структура славянских этнонимов: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Л., 1976. 20. *Щетинин Л.М.* Переход собственных имен в нарицательные как способ расширения словарного состава языка (на материале английских фамильных имен): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1962. 21. *Уфимцева А.А.* Лексическое значение: Принципы семиологического описания лексики. М., 1986. 22. *Лотман Ю. М.* Избранные статьи в 3-х томах. Т.1. – Таллин, 1992. 23. *Иванов В.В.* Взаимоотношение динамического исследования эволюции языка, текста и культуры // Исследования по структуре текста. – М.: Наука, 1987. – С. 5 – 27. 24. *Кубрякова Е.С.* Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН ИЯ, 1997. 25. *Левицкий А.Э.* Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – К.: “АСА”, 1998. 26. *Сорокин Ю.А.* Какими себя видят русские и американцы? // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы Международной научной конференции. 7-9 октября 1997 г. в трёх частях. – Ч. 1. – Минск: Изд-во МГЛУ. – С. 81 – 85.

СЛОВНИКИ

1. CED – Collins English Dictionary – Glasgow: Harper Collins Publishers, 1991. 2. CIDE – Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 3. TAS – Thesaurus of American Slang / Ed. by L. Chapman – London and Glasgow: Collins, 1990. 4. ST – Green J. The Slang Thesaurus. – L.: Penguin Books, 1986.

Стаття присвячена дослідженню семантики етнічних прізвищ утворених на основі власних імен англійської мови у лінгвокогнітивному аспекті. У семантиці власних імен, що функціонують як етноніми, закладено когнітивний та національно-культурний компоненти значення. Етнічні прізвища розглядаються як лінгво-соціальний знак, що несе культурологічну інформацію. Автор робить висновок, що етноніми відбивають онтологічну опозицію “свої – чужі”, що є передумовою орієнтації в оточуючому світі, а антропонім у етнічній номінації як когнітивна структура несе суб’єктивну оцінку етнічної групи.

The article focuses on the investigation of English ethnic names formed on the bases of personal names in cognitive aspect. Consideration is given to the cognitive and cultural components in the semantic structure of anthroponym functioning as ethnic name. Ethnic name is analysed as linguistic and cultural unit that maintains condensed cultural and social information. The author comes to the conclusion that ethnic designation embodies the inherent opposition “we vs they” of human world perception and each anthroponym in ethnic nomination should be treated as a peculiar cognitive structure which represents subjective evaluation of the ethnic group.

ОБРАЗНО–ЕКСПРЕСИВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ЛІЧИЛОК

Поряд із розширенням меж наукового аналізу, обумовленого розвитком комунікативного напрямку в мовознавстві, особливо гостро постало питання висвітлення онтологічного статусу фольклорного поетичного тексту з точки зору загальнолінгвістичних понять. Така увага до цієї проблеми визначається тенденцією сучасного етапу розвитку мовознавства до комплексного аналізу тексту, його категорій, взаємозалежність та взаємообумовленість яких забезпечує акт комунікації.

Поетичний фольклорний текст являє собою мовне утворення з яскраво вираженою естетичною направленістю: комунікативна функція в фольклорній поезії ускладнюється низкою вторинних/другорядних функцій, серед яких переважною є функція естетична, це, безумовно, накладає відбиток на внутрішньотекстову організацію.

Поетичну основу французької поезії для дітей певною мірою складають традиції дитячого фольклору. Фольклорне начало домінує, як відомо, в поезії багатьох кращих віршованих творів. Вірші для дітей, написані в середніх та малих формах літературно – фольклорного жанру: загадки, лічилки, примовки, небилиці тощо – приваблюють дитину алогічністю уявлень про навколишній світ. Французька поезія для дітей володіє цілим рядом творів, поетична будова яких співвідноситься з поетикою віршів-перевертишів. К.І.Чуковський у своїй відомій книзі "От двух до пяти" визначив цим терміном вірші без смислу, вірші про перевернутий світ, небувальщину [1:243]. Прагнення до порушення встановленого порядку речей спостерігається і в російському фольклорі, і в англійських народних піснях (nursery rhymes), велика кількість небилиць існує у німецькому фольклорі. З народними жанрами пов'язана семантика можливих світів, побудована С.Крипке та Я.Хінтіккою, яка розглядає художню літературу як один із можливих світів [2:115].

Багатовікове існування феномену фольклору в народі завжди привертало увагу літературознавців, психологів та лінгвістів. Мистецтво фольклору є традиційним, оскільки воно підтримувалось і розвивалося у оповідачів, об'єднаних правонаступництвом. З цієї причини творчість у фольклорі здійснювалась у типових поетичних формах. Відомий дослідник усної народної творчості В.Я.Пропп зазначав, що фольклор володіє абсолютно особливою специфічною для нього поетикою [3:20]. Дослідження цієї поетики не лише акцентує увагу на безперечній красі фольклору, а й допомагає виявити стилістичні особливості тих експресивних засобів, які фольклор має у своєму розпорядженні.

Аналіз досліджуваного матеріалу (близько 800 текстів французьких лічилок) дозволив виявити його основні образно–експресивні засоби творення, які ми розподілили за наступними групами відповідно до механізму творення: лексико–стилістичні, евфонічні та лексико–евфонічні.

Основними лексико-стилістичними зображувальними засобами в сфері досліджуваних мовних одиниць є: повторення, співставлення та порівняння.

1. В системі синтаксичних фігур безумовна першість за частотністю та ефективністю вживання належить повторенню. Слід зазначити, що лінгвісти та поетознавці розглядають повторення на різних рівнях: фонологічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному. Ми розрізняємо синтаксичне повторення, яке залежить від лексичного наповнення, тобто при аналізі стилістичних фігур враховується синтаксична позиція, а також семантика повторюваних елементів. Повторення відіграють у досліджуваних лічилках функцію підсилення і засобу варіювання лексичного значення, виражаючи інтенсивність, зменшуваність, роздрібленість і т.п. Найчастішими повтореннями у текстах лічилок є анафоричні, епанафоричні та дериваційні повторення.

А) Анафора реалізується за допомогою повторення слова чи групи слів на початку суміжних фраз. Анафора, окрім основної підсилювальної функції, виконує функцію ритмічної організації лічилки, а також конструктивну функцію, модальну та ін.:

Niché chaud un
Niché chaud deux
Niché chaud trois
Niché chaud quatre
Niché chaud cinq
Niché chaud six
Niché chaud sept (chaussette)

Б) Епанафорою (стиком, підхватом, анадиплодисом чи акромонаграмою) називають “повторення кінцевого елементу висловлювання на початку наступного”:

Lune, lune, coquelune,
Prête-moi tes souliers gris
Pour aller en Paradis.
Paradis il est si beau,
On y voit des p'tits jeannots.
P'tits jeannots,
P'tites jeannettes,
C'est le temps de la violette.

В поетичній мові слово чи група слів, що стоять в кінці вірша, повторюючись, починають наступний вірш.

В) Дериваційне повторення – різновид повторення, при якому дублюється не все слово, але лише його корінь:

C'était une aiguillette
Piquette

Qui courait dans les champs

Piquants

Такі повторення володіють особливою експресією, оскільки частіше, ніж інші, визначають ритмічну структуру лічилок.

Окрім зазначених повторень в досліджуваних мовних одиницях застосовуються і інші, які є важливою структурною ланкою, що забезпечує

зв'язок слів у фразі і, відповідно, фраз у тексті, без чого текст був би конструктивно неповним.

Особливо часто має місце градація, фігура, у відповідності з якою однорідні члени речення вишиковуються за посиленням інтенсивності ознаки, якості, дії (висхідна градація) чи за послабленням їх інтенсивності (спадаюча градація):

Une pie – tant pis!

Deux pies – tant mieux!

Trois pies – c'est mon ami!

Quatre pies – il est parti!

Cinq pies – il ne reviendra!

Six pies – jamais!

Досить часто в структурі лічилок зустрічаємо повторення службових частин мови (сполучників, прийменників) перед однорідними членами речення (полісидентон):

Un deux trois quatre cinq six sept,

Violette à bicyclette

Rognon, rognon

Mouton, mouton

Pour un

Pour deux

Pour trois

Pour quatre

Pour cinq

Pour six

Pour sept

Pour huit

Pour neuf

De boeuf!

2. Співставлення ілюструються в текстах досліджуваних одиниць двома основними фігурами: антитезою та персоніфікацією.

А) Антитеза – фігура контрасту, що заключається в антонімічному співставленні лексем, реалізує конкретні протиставлення і виявляє ступеневі (градуальні) опозиції, які можуть зберігати цей статус і поза межами лічилки. Сюди відносять умовно позначки основних часових і просторових координат типу: *aujourd'hui – demain; beaucoup – peu; hier – avant-hier; bas – haut* і т.д.:

Quand serons-nous sages?

Jamais, jamais, jamais!

Quand serons-nous diables?

Toujours, toujours, toujours!

La terre nourrit tout,

Les fous avec les folles;

La terre nourrit tout,

Les folles avec les fous.

Б) Персоніфікація – широкоживана фігура, особливо це прослідковується в текстах лічилок, що стосуються неістот; троп, який неістоту, тварину чи

абстрактне поняття зображає як істоту мислячу, наділяє її почуттями і даром мови:

Petit ciseau d'or et d'argent

Ta mère t'attend au bout du champ

Pour y manger du lait caillé

Que la souris a barboté

Pendant une heure de temps

Petite souris, va-t'en!

Серед найважливіших виразних евфонічних засобів, що сприяють усталеності та репродукції лічилок і тісно взаємодіють з їхнім значенням були виявлені наступні: римовані співзвуччя різних типів, алітерація і асонанс.

1. Римовані співзвуччя різних типів широко представлені в лічилках і є надзвичайно важливою характеристикою; в лічилках відображається міра музичної чутливості дітей, їхнє об'єктивне прагнення до повноти краси. Рима надає мовній одиниці завершеності, робить відносно нерухомою і, разом з тим, закарбовує в пам'ять. Переважними типами рими в досліджуваних одиницях є рими, представлені наступними фігурами: моноримом, омонімічними словами, словами – ономатопеями.

а) монорим є найбільш притаманним кумулятивним лічилкам, запозиченим з інших мов; усі фрази таких лічилок зв'язані однією римою:

Achetez, dame

Pique et pique et rame

Touri rataplame

Mich tram dame,

Un bécot, madame

In sin grin

Pique pique colegrin

Bourre bourre lacagrin

Mouscrin

б) застосування в лічилках слів-омонімів є дуже продуктивним для лічилок що стосуються тварин, неістот та людей.

Une petite souris blanche

Qui courait sur la planche;

Elle met ses pattes dans l'feu:

Oh! Maman, qu'il fait chaud!

– Retire tes pattes, petit crapaud!

в) широке залучення ономатопії є властивим лічилкам, що стосуються неживих істот, тварин, природних явищ:

Plic, plac

Il pleut sur la flaque.

Plic, ploc

La pluie on s'en moque

Plic, plic

Pa – ra – pluic!

2. Алітерація тобто повторення однакових чи подібних звуків та звукосполучень на початку складів, слів, що складають структури лічилок, заключається в підсиленні виразності мови сконцентрованими повтореннями окремих приголосних чи їхніх сполучень. Алітерація, на зразок рими, широко представлена в досліджуваних мовних одиницях:

*Un deux trois quatre
Caroline a voulu me battre
Je l'ai voulu battre aussi.
Caroline s'enfuit
Par la porte de Paris,
Mes chers amis;
Par la porte de Bruxelles;
Demoiselles;
Par la porte de Charleroi,
Roi*

3. Асонанс або співзвуччя й повторення голосних, сконцентрованих в мікроконтексті з метою створити певний стилістичний прийом, як евфонічний засіб, на протипагу алітерації, зустрічається в лічилках рідше:

*Plon chic mouton!
Rond pipon galon muzette.
Plon chic mouton
Rond pipon galon muzon
Zon Zon*

Лексико-евфонічні засоби утворення вміщують в собі взаємодію лексичних та евфонічних засобів: повторення з моноримом/алітерацією, співставлення з римою і т.п. (симплока):

*Henri IV – voulait se battre
Henri III – ne voulait pas
Henri II – se moquait d'eux
Henri I – ne disait rien*

Нанизування образів, невимушений перебір слів, що підлягає логіці синтаксису цієї лічилки, є відображенням специфіки дитячого мислення з його безпосередністю та наївною простотою.

Розглянуті нами образно-експресивні засоби утворення лічилок беруть свій початок у традиційних формах усної народної творчості і являються важливим механізмом її естетики, реалізуючи при цьому низку стилістичних функцій: архітектонічну, що має місце в структурно-композиційній організації лічилки, ритмізуючу; вони посилюють експресивний потенціал, сприяють мовній виразності досліджуваних одиниць, що є складовою і невід'ємною частиною фразеологічного фонду сучасної французької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чуковский К.И. От двух до пяти. – М., Детгиз, 1963.: ст.243. 2. С. Крипке, Я. Хінтікка V.R. Винни Пух in a Wonderland.//Даугава, № 10,1990.: ст.115. 3. Пропп В.Я. Фольклор и действительность. Избранные статьи.М.:Наука,1976:ст.20. 4. Comptines de langue française recueillies et commentées par Jean Beaucomont, Frank Guibat, Tante Lucile, Roger Pinon et Philippe Soupault. Edition Seghers, Paris, 1961, 1970. 5. Panoff M., Parrin M. Dictionnaire de l'éthnologie. Paris: Payot, 1973. 6. Э. М. Береговская, Ж. – М. Верже. Занятная риторика. – М.: Языки русской культуры, 2000. 7. Этнокультурная специфика речевой деятельности: сборник обзоров /Н. Н. Трошина (отв. ред.); -- М.: ИНИОН РАН, 2000. 8. The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes. Edited by Jona and Peter Opie. – Oxford, N – Y: Oxford University Press, 1997.

Every nation has its own vision of the world which is reflected by its language, saying functions of children's folklore as a reflection and treasury of a certain culture. This article considers the main stylistic principles of creating the French nursery rhymes revealing specific vision of the world by children community.

КАГАНОВСЬКА О.М.

Київський національний лінгвістичний університет

СТРУКТУРНО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОМАНУ Л.-Ф.СЕЛІНА “D’UN CHÂTEAU L’AUTRE”

Звернення до романів Л.-Ф.Селіна у плані їхнього структурно-концептуального аналізу зумовлене тим, що соціальні потрясіння середини минулого сторіччя сприяли фактичному нівелюванню межі між авторами та творами першого й другого планів. В обраному для аналізу романі Л.-Ф.Селіна “D’un château l’autre” акумулювалися уявлення французького суспільства про події середини минулого сторіччя, позначеного двома світовими війнами, що знайшло відбиття у подальшій творчості письменників післявоєнного періоду і сприяло кристалізації фундаментальних рис французької романістики в цілому.

Між описуваними у романі подіями та поведінкою персонажів існують певні логічні відношення, шляхом яких розгортаються текстові концепти [див.:1]. Так, певна логіка поведінки персонажів у напрямі від її видимого дотримання до повної відсутності з фактичним нівелюванням межі, що проходить між логічним та алогічним, чим зумовлений їхній взаємний перебіг, розгортає текстовий концепт ДЕГРАДАЦІЯ (див. фрагмент 1):

1. [...] *la condition du monde entier!... c'est-à-dire: les femmes de ménage qui font tout!... responsables de tout et partout! dans les ministères, dans les restaurants, dans les partis politiques, dans les hôpitaux! les femmes de ménage qui ont le mot! Vous retournent un dossier, un article, un secret d'Etat, comme un agonique!... le monde dort... jamais la femme de ménage!... termites!... le matin vous trouvez plus rien!... votre agonie est en boîte!... pas d'alas!... s'ils peuvent hurler!... s'ils peuvent attendre!... (Céline, CA, 142).*

У визначенні лексики, що отримує концептуальне навантаження, ключовим стає поняття “*les femmes de ménage*”, визначене дієсловами “faire”, “retourner”, “hurler”. У даному ланцюжку дієслів на семантичному рівні імплікована їхня перформативна функція, тобто діяльнісний характер. Роль, виконувана служницями, за визначенням полягає у наступному: “*femme dont le*

métier est de nettoyer des appartements, des bureaux” [PLI:423]. Йдеться про насильницьку зміну існуючого порядку (“*la condition du monde entier*”), від якої виникає бажання волати від безсилля (“*hurler*”). Служниці, що на власний розсуд перебирають на себе повноваження вищих посадових осіб (“*Vous retournent un dossier*”), підпорядковують собі владні структури (“*dans les ministères, dans les restaurants, dans les partis politiques, dans les hôpitaux*”), тобто фактично змінюють існуючий стан речей. Між поняттями “*la condition*”, “*les femmes de ménage*” та “*l’agonie*” встановлений зв’язок субординаційного плану: служниці, що керують у суспільстві всім без винятку (“*font tout*”), стають передумовою агонії такого суспільства.

За семантичними ознаками у понятті “*agonie*” закладені подвійні характеристики, а саме пряме значення (“*moment de la vie qui précède immédiatement la mort*” [DEP:22]) та непряме (“*chute, déclin*” [там само]), що окреслює дане суспільство як деградоване. Таким чином, у понятті “*agonie*”, що виступає умовою існування оточуючого світу (“*monde entier*”), реалізовано акціональний код.

Підґрунтям текстового концепту ДЕГРАДАЦІЯ на метасеміотичному рівні стає протиставлення працюючої жінки, що обіймає певну посаду й спрямована на кар’єру [див.:УСЕ:419], служниці, функціональні обов’язки якої полягають у підтриманні порядку і в принципі виключають ініціювання змін [там само:389]. У наведеній характеристиці розгорнуто концепт ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (RESPONSABILITÉ), шляхом якого експлікована теза “*responsables de tout et partout*” контекстуально імплікує “*absence complet de responsabilité*”. Дана імплікація (*responsabilité* → *absence complet de responsabilité*) визначає напрям концептуальних ліній (див. рис. 1):

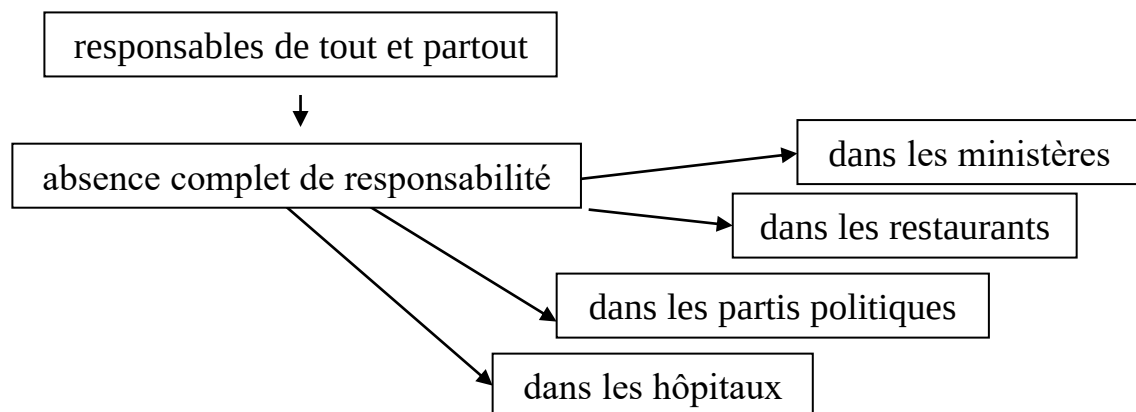

Рис. 1. Схема розгортання концепту ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ у концепті ВІДСУТНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Події, якими проходить суспільство, позбавлене відповідальності, рухаються по замкненому колу (дієслово “*retourner*” у значенні “*aller de nouveau*”,

être restitué” [PLI:892], а також вислів “être en boîte” [там само:126] імплікують повернення на вихідну стадію, колишню позицію) (див. рис. 2):

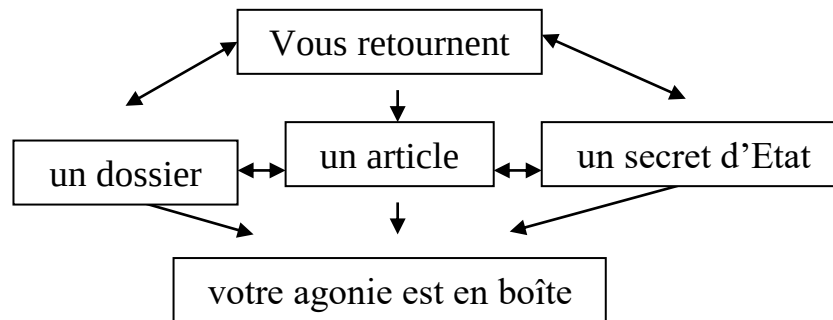

Рис. 2. Замкнене коло деградованого суспільства

Даний відхід на початкову точку відліку означає хворобу суспільства і доводить його до стану агонії (“*un agonique*”). Для суспільства агонією стає відсутність розвитку, тобто застій (“*le monde dort*”). На метаметасеміотичному рівні у понятті “застій” актуалізований акціональний код, оскільки йдеться про ДЕГРАДАЦІЮ (*le monde dort* $\Rightarrow$ *dans l'agonie*).

Фреймова структура концепту ДЕГРАДАЦІЯ відповідає акціональному фрейму. Зазначимо, що особливістю даного фрейму є відсутність бенефіціанта й переміщення кінцевої ролі пацієнса з приватної особи (домогосподарки) на суспільство в цілому (державні таємниці).

Одна з фундаментальних рис текстових концептів полягає у здатності їхнього розгортання на всьому текстовому просторі роману. Очевидно, що якщо програма на імплікування задана вже у заголовку, вона має зберігатися у подальшій композиційній будові твору. З цієї точки зору особлива роль відведена зав'язці, що стає фактично визначальною в ідентифікації мегаконцепту художнього твору. Так, текстовий мегаконцепт ДЕГРАДАЦІЯ імплікований у зав'язці роману, поетапній ідентифікації якого сприяють часові характеристики, шляхом яких створена цілісність уяви щодо буттєвого та емоційного стану оповідача (див. фрагмент 2):

2. *Pour parler franc, là entre nous, je finis encore plus mal que j'ai commencé... Oh! j'ai pas très bien commencé... je suis né, je le répète, à Courbevoie, Seine... je le répète pour la millième fois... après bien des aller et retour je termine vraiment au plus mal... y a l'âge vous me durez... y a l'âge!... c'est entendu!... à 63 ans [...] le charme personnel passé 60 ans?... vous pouvez faire encore mannequin, potiche au musée... peut-être?... intéresser quelques maniaques, chercheurs d'énigmes?... mais les dames? le barbon tiré quatre épingles, parfumé, peinturé, laqué?... [...] il est question d'un jeune confrère... “oh ! vous savez, madame!... Madame!... quels yeux! quels yeux, ce docteur!... il a compris tout de suite mon cas!... il m'a donné de ces gouttes à prendre! midi et soir!... quelles gouttes!... ce jeune docteur est merveilleux!...” Mais attendez un peu pour vous... qu'on parle de vous!... “Grincheux, édenté, ignorant, chachoteux, bossu...” votre compte est réglé!... le babil des dames est souverain!... les hommes torchent les lois, les dames s'occupent que du sérieux: l'Opinion!... une clientèle médicale est faite pour les dames!... vous les avez pas pour vous? sautez vous noyer!... vos dames sont débiles*

mentales, idiots à bramer?... d'autant mieux! Plus elles seront bornées, butées, très rédhibitoirement connes, plus souveraines elles sont! (Céline, CA, 9-10).

Ідентифікація мегаконцепту проходить в інтеграції таких концептів, як ПОЧАТОК та КІНЕЦЬ. Слід взяти до уваги, що ініціальна фраза роману ставить у препозицію дієслово “finir”, надаючи йому таким чином важливішої ролі, ніж дієслову “commencer” (“je finis encore plus mal que j’ai commencé”). Зауважимо також існування певної смислової невідповідності між поданням завершеності у теперішньому часі індикативу (як можливої континуальності даної завершеності: je finis ⇒ je **continue** à finir) і початку в Passé Composé, тобто часі, що традиційно формалізує завершеність дії: je commence (⇒ je suis en train de faire qqch) ≠ j’ai commencé (⇒ le processus du commencement de l’action est achevé) [DAALF:231, 430]. КІНЕЦЬ є завершенням, однак це завершення не існує без початку. КІНЕЦЬ випереджає початок, подаючи його не в нейтральній, а в заперечній формі: КІНЕЦЬ → ЗАПЕРЕЧЕННЯ ПОЧАТКУ. Якщо КІНЕЦЬ → ЗЛО, то ПОЧАТОК → ДОБРО. Отже, КІНЕЦЬ → ПОЧАТОК означає ЗЛО → ДОБРО. Знаходячись у постпозиції, ПОЧАТОК (⇒ ДОБРО) нейтралізований у концепті КІНЕЦЬ, оскільки представлений сукупністю дієслів “finir” та “terminer”. КІНЕЦЬ віддзеркалює віковий статус персонажа, що асоціює із завершенням життєвого циклу, тобто з ДЕГРАДАЦІЄЮ.

Концептуальне подання КІНЦЯ передбачає не тільки перехід від звичного стану (“le charme personnel”) до незвичного (“le charme personnel passé”), але й одночасно переорієнтацію традиційних реалій у нетрадиційні: дієслово “intéresser” асоціює не з поняттям “les dames”, а з більш претензійними “quelques maniaques” та “chercheurs d’énigmes”:

intéresser ⇒ quelques maniaques + chercheurs d’énigmes ≠ les dames.

Утрачений інтерес дам до героя (своєрідний КІНЕЦЬ певного життєвого циклу без ПОЧАТКУ наступного) визначає також КІНЕЦЬ його професійної кар’єри (“votre compte est réglé!”): КІНЕЦЬ = (- ДАМИ) + (- ПРОФЕСІЯ).

Йдеться не про завершення конкретного життєвого етапу, або про перехід у нову стадію, а про повернення на позиції, коли життєвий цикл перетворений на замкнене, без можливості виходу з нього, коло. Безвихідь – це не розвиток, а регрес, ДЕГРАДАЦІЯ, відсутність як професійної, так і емоційної активності. Отже, текстовий мегаконцепт ідентифікований у зав’язці.

На підтримання певного рівня фокалізації та оповідного типу [1:211-215] в аналізованому романі спрямований макроконцепт ЛИЦЕМІРСТВО (див. фрагмент 3):

3. – *Retrouvez-nous votre drôlerie, Céline!... écrivez donc comme vous parlez! Quel chef-d’œuvre!...*

– *Vous êtes bien aimable, Gertrut, mais regardez-moi! Jetez un coup d’œil! Je le calme.*

– *Je suis plus en état, voyons!... la plume me tombe!...*

– *Mais non, Céline!... vous êtes tout d’attaque, au contraire!... le plus bel âge!... Servantes!... je vous apprend rien!*

– *Non, Gertrut!... vous m'apprenez rien!... le même âge qu'Achille!... 81 ans!... Don Quichotte!... Le truc de tous les éditeurs pour stimuler leurs vieux carcans... que Servantes était tout gamin!... 81 berges!*

– *Et plus mutilé que vous!... Céline!*

Il insiste!... paroles tonifiantes en diable!... le marché en main! (Céline, CA, 56).

У розгортанні даного макроконцепту роль відіграє подвійність подання того самого факту з урахуванням різних наративних позицій персонажів: нейтральної, що тяжіє до об'єктивної, у плані самоприниження (позиція оповідача, який втратив віру у власні духовні та фізичні сили: “– *Je suis plus en état, voyons!... la plume me tombe!...*”) та суб'єктивної у плані захоплення (позиція співрозмовника оповідача – видавця, метою якого є активізувати залишки творчого потенціалу письменника похилого віку: “*vous êtes tout d'attaque, au contraire!... le plus bel âge!...*”, “*Servantes était tout gamin!... 81 berges!*”). Нижче наведені обидва типи реплік відповідно до вихідної спрямованості оцінки (див. табл. 1):

Таблиця 1

Подвійність оцінки письменницьких можливостей оповідача

Самооцінка	Зовнішня оцінка (видавця)
– <i>Je suis plus en état, voyons!... la plume me tombe!... le même âge qu'Achille!... 81 ans!... Don Quichotte!...</i>	– <i>Quel chef-d'œuvre!... vous êtes tout d'attaque le plus bel âge!... Servantes!... Servantes était tout gamin!... 81 berges! Et plus mutilé que vous!...</i>

У лівій частині таблиці (“Самооцінка”) простежено зв'язок між реальним віком і реальним фізичним станом оповідача (“ручка в мене випадає” – “*la plume me tombe!*”), з одного боку, і згадкою про Дон Кіхота (“*Don Quichotte!*”), з другого. В асоціативному плані звернення до образу Дон Кіхота розгортає ланцюг позитивно і негативно забарвлених концептів.

Позитивні характеристики поступаються місцем негативним, окреслюючи в єдності нові концептуальні складники – НАЇВНА ДУРІСТЬ, ОБМАНУТА ЛЮБОВ і відкриваючи, таким чином, можливість для зовнішньої оцінки (оцінки видавця), відповідно до якої Дон Кіхоту надані виключно позитивні якості (“*le même âge qu'Achille!... 81 ans!... Don Quichotte!*”), а більш ніж похилий вік Сервантеса (81 рік) розглядається як перевага зрілості (“*vous m'apprenez rien!...*”), а не як недолік. Таким чином, старість для оповідача існує у двох іпостасях: маразму та мудрості (СТАРІСТЬ = МАРАЗМ + МУДРІСТЬ). Обидві характеристики переосмислені у набутті ними зовнішньої оцінки в напрямі імплікації МАРАЗМУ з одночасною експлікацією МУДРОСТІ, виводячи на перший план концепт ЛИЦЕМІРСТВО (“*paroles tonifiantes en diable!...*”). В межах даного концепту істинну характеристику відкинуто заради хибної, яка переслідує певні корисні цілі (у даному разі, схилити письменника до написання ще одного твору: “*Le truc de tous les éditeurs pour stimuler leurs vieux carcans...*”). Схема розгортання макроконцепту ЛИЦЕМІРСТВО представлена на рис. 3:

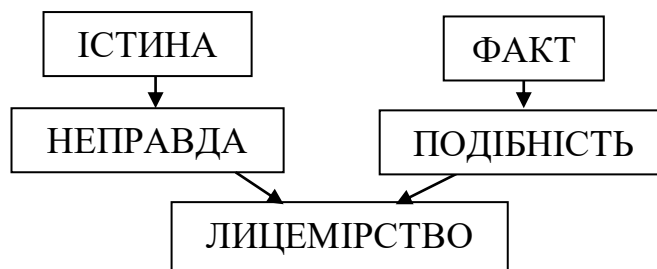

Рис. 3. Схема розгортання макроконцепту ЛИЦЕМІРСТВО (Céline, CA)

Оповідач фокалізований на внутрішньо-нульовому рівні, на якому всезнання перебуває у залежності від необхідності внутрішньої корекції подій. Це надає підстави визначити провідний оповідний тип як інтрагомодієгетичний, оскільки оповідь фіксована на самому оповідачеві (що втілено у формі авторських ремарок: “*Il insiste!... paroles tonifiantes en diable!... le marché en main!*”). Опонент оповідача, так званий нарататор (видавець), виключений з комунікативного процесу через відмову враховувати точку зору оповідача.

Концептотвірні функції лексики, що належить до різних функціональних стилів, набувають чіткіших обрисів за умови її контекстуального використання, зокрема в окличних реченнях, які природньо позначені високим рівнем експресивності. У такому разі через концентрацію стилістично забарвленої лексики марковано той чи інший текстовий концепт, наприклад, макроконцепт ПОРОЖНІСТЬ (див. фрагмент 4):

4. *Maintenant c'était plus question de dames ni d'affaire Dreyfus!... de moi qu'il s'agissait... s'appropriier mes chefs-d'œuvre!... mes immortels livres que personne lit plus... [...] dans l'élan de leur total vacherie ils se rendent plus compte!... sûr, ils en ont plein leur cave des Géants de la plume!... des bien plus formidables que moi!... dits pédérastes! dits “droit-commun”! dits collabos!... dits fallagahs!... dits sadistes fous!... dits moscovites! pléthore de génies!... génies bébés... génies ramoles!... génies femelles... génies riens!* (Céline, CA, 58).

Найважливіший висновок, який робить оповідач, полягає у розумінні знищення власного Его: “*de moi qu'il s'agissait*” → “*génies riens*”. Між обома конструкціями встановлено логічний зв'язок наступного типу: якщо “йшлося про мене” (початкова фраза), то у часовому плані *Imparfait* не відкидає можливість подовження дії на майбутнє (*de moi qu'il s'agissait* → *de moi qu'il s'agit* → *de moi qu'il s'agira*). Однак фінальна фраза фрагмента узагальнено засвідчує відсутність будь-яких перспектив для оповідача: елементи сполучення “*génies riens*” за словниковими значеннями є прямо протиставленими (*génie n.f.* – “*disposition, aptitude naturelle à créer qqch d'original et de grand*” [PLI:466]; *rien n.m.* – “*chose sans importance*” [там само:898]). Природна здатність до творення чогось оригінального і великого за умови усвідомлення власної незначності визначає стан духовного спустошення і порожності персонажа. Формальна віра героя у власну вищість (“*s'appropriier mes chefs-d'œuvre*”) проходить шлях від возвеличення через самовозвеличення до самозневажання: “*mes immortels livres*” → “*personne lit plus*”.

Відбувається накладання двох точок зору, які визначені протилежними Его: велич та творче безсмертя підтверджені стійким інтересом читачів до творів

оповідача. У разі втрати інтересу твори перестають бути шедеврами, тим більше не можуть вважатися безсмертними. Надання ж їм подібної характеристики свідчить про іронічно-зневажливе забарвлення: “*s'approprier mes chefs-d'œuvre!... mes immortels livres que personne lit plus...*”. Найбільш контрастним стає подання не “шедеврів” (“*mes chefs-d'œuvre*”) і “безсмертних книг” (“*mes immortels livres*”) як нікому не потрібних (“*ils en ont plein leur cave*”), а “Гігантів пера” (“*Géants de la plume*”) як “мізерних геніїв” (“*génies riens*”). Поєднання елементів у суб'єктній групі “*génies riens*” імплікує зневажливе ставлення до поняття “геній”. Якщо геній не гігант, а незначність (*Géant* ≠ *génie* = *rien*), отже, він не є генієм, оскільки геній символізує собою велич, безсмертя:

ГЕНІЙ = ВЕЛИЧ + БЕЗСМЕРТЯ

ГЕНІЙ ≠ НЕЗНАЧНІСТЬ, звідки випливає, що
не-ГЕНІЙ = НЕЗНАЧНІСТЬ ⇒ НІЩО ⇒ ПОРОЖНІСТЬ.

Уявлення про безсмертність творів й одночасно заперечення їхнього безсмертя ґрунтується на використанні контрастуючої лексики, а саме лексики, що віднесена до піднесеного та побутового стилів мовлення (див. табл. 2):

Таблиця 2

Використання лексики різних стилів

<i>Піднесений стиль</i>	<i>Побутовий стиль</i>
<i>Mes chefs-d'œuvre</i> (“мої шедеври”) <i>mes immortels livres</i> (“мої безсмертні книги”) <i>Géants de la plume!</i> (“Гіганти пера!”)	<i>personne lit plus</i> (“ніхто більше не читає”) <i>leur total vacherie</i> (“їхнє загальне скотство”) <i>ils en ont plein leur cave</i> (“вони вже їх мають сповна”) <i>dits pédérastes!</i> (“так звані педераста!”) <i>dits “droit-commun”!</i> (“так звані прихильники спільного права!”) <i>dits collabos!</i> (“так звані колабораціоністи!”) <i>dits sadistes fous!</i> (“так звані безумні садисти!”) <i>dits moscovites!</i> (“так звані прихильники Москви!”) <i>génies riens!</i> (“мізерні генії!”)

Підґрунтям розгортання макроконцепту ПОРОЖНІСТЬ стає перебування на тому самому концептуальному рівні концептуальних складників ГЕНІЙ та не-ГЕНІЙ (⇒ ПОРОЖНІСТЬ). Оповідач фокалізований на внутрішньо-нульовому рівні, оскільки, незважаючи на занурення у події, демонструє одночасно власну зверхність. Інтрагомодієгетичний оповідний тип окреслений внутрішнім монологом, тоді як окличні речення засвідчують експресивність подання, нетрадиційну для форми внутрішнього монологу.

На рівні інтертекстуальних зв'язків концепт СМЕРТЬ виконує своєрідну функцію надконцепту (концептуальної домінанти [див.:2:136-140]), оскільки імплікує концепт ВБИВСТВО, концептуальний простір якого окреслює насильницька смерть (СМЕРТЬ ⇒ ВБИВСТВО). Так, розгортання текстового концепту ВБИВСТВО вбивство як макроконцепту ілюструє фрагмент 5:

5. [...] *les réfugiés de Strasbourg, tout de suite, [...]!... ah! Ils étaient pas en humeur d'entendre des jérémiades comme ça! pour eux ces salades? tout stupide! enfantin! inepte!... eux, ils avaient vu quelque chose!... eux, ils sortaient des horreurs! des*

vraies!... eux pouvaient parler! ils voulaient pas qu'on leur en conte!... [...] et cette fille-là?... plus elle leur tapait sur les nerfs!... qu'elle leur provoquait la crise!... ils étaient pas sortis de Strasbourg et par quel miracle!... eux!... [...] pour écouter les pleurnichages de cette fille à genoux sur son mac!... non!... eux ils pouvaient hurler un peu!... ce qu'ils avaient vu, eux! et subi!... torrents de sang, eux!... pas des rigoles! pas des mouchoirs!... des décapitations en masse! pendaisons! des pleines allées d'arbres! entières!... guirlandes farandoles de pendus! (Céline, CA, 280-281).

У розгортанні макроконцепту ВБИВСТВО ми виділяємо три етапи, на кожному з яких проходить встановлення концептуальних зв'язків, тобто відповідних концептуальних складників (див. табл. 3):

Таблиця 3

Етапи розгортання макроконцепту ВБИВСТВО

<i>№ етапу</i>	<i>Зміст етапу</i>	<i>Концептуальний складник</i>
I	<i>les réfugiés</i> (“біженці”) ⇒ <i>avaient vu quelque chose</i> (“бачили щось”), <i>sortaient des horreurs</i> (“виходили з жахів”), <i>pouvaient parler</i> (“могли говорити”), <i>voulaient pas qu'on leur en conte</i> (“хотіли, щоб їм про це розповіли”), <i>pouvaient hurler</i> (“могли волати”)	СТРАХ
II	<i>cette fille</i> (“ця дівчина”) ⇒ <i>les pleurnichages (à genoux sur son mac)</i> (“схлипування (на колінах над своїм хлопцем)”)	СТРАЖДАННЯ
III	<i>torrents de sang</i> (“потоки крові”) → <i>des décapitations en masse</i> (“масові гільйотування”) → <i>pendaisons</i> (“вішання”) → <i>guirlandes farandoles de pendus</i> (“гирлянди фарандол повішених”)	СМЕРТЬ ↓ ВБИВСТВО

Наведені у таблиці концептуальні складники розгортають макроконцепт ВБИВСТВО, що отримує наступні втілення у семантичному плані:

- *décapitation* n.f. – “action de décapiter, c’est-à-dire de priver qqch de ce qu’il a de principal, trancher la tête” [PLI:288]),
- *pendaison* n.f. – “action de pendre, c’est-à-dire d’étrangler qqn en le suspendant par le cou” [там само:757].

СТРАХ і СТРАЖДАННЯ формують концептуальний простір концепту СМЕРТЬ, а поняття “*décapitation*” і “*pendaison*” слугують додатковим підтвердженням навмисного характеру реалізації даної дії, тобто ВБИВСТВА (див. рис. 4):

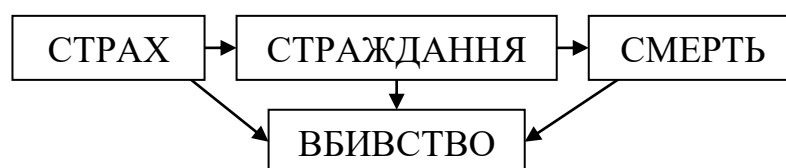

Рис. 4. Схема розгортання макроконцепту ВБИВСТВО

ДЕГРАДАЦІЯ у романі Л.-Ф.Селіна “D’un château l’autre”, зведені у таблицю, в якій для наочності виділено номери розділів, що перетинаються у різних темах по кілька разів (див. табл. 4):

Таблиця 4

Структурування мегаконцепту ДЕГРАДАЦІЯ

<i>Номер розділів роману</i>	<i>Тематичні лінії роману</i>						
	<i>Р О З Д У М И</i>						
	про професію лікаря	про письменницький труд	про своє призначення	про зрадництво	про друзів	про політику	про окупацію
	I II XII XIII XIV XVI XXVI XXXII XXXV XLII XLIII	II V VI XI XVII XXXIV XLIII	III IV XIV XXIII XXIV XXXI	VII VIII IX X	XV	XVI XVII XIX XX XXI XXII XXIII XXV XXVI XXVII XXVIII XXIX XXXVII XXXVIII XXXI X XLI XLII	XXX XXXIII XXXV XXXVI XL
<i>Усього за підтемами</i>	11	7	6	4	1	17	5
<i>Усього за темами</i>	24			5		22	

Із 43 розділів даного роману найбільша кількість тем присвячена політиці (17 розділів), 11 розділів відведені роздумам про професію лікаря, 7 розділів – роздумам про письменницький труд і 6 розділів – роздумам оповідача про себе, про своє призначення. Фактично в романі простежені дві тематичні лінії: а) лінія героя (теми професії лікаря, письменницького труда та власного призначення – 24 розділи) і б) лінія суспільно-політичного оточення (теми політики та окупації – 22 розділи). Виходячи з фактичної рівнозначності тем, представлених в обох тематичних лініях (22 і 24), можна зробити висновок про існування в

когнітивному просторі героя двох підпросторів – індивідуально-психологічного та соціально-політичного.

В межах індивідуально-політичного підпростору сформований внутрішній світ персонажа, тоді як соціально-політичний підпростір окреслює його зовнішній світ (оточення). Обидва підпростори неподільні та інтегровані у когнітивному просторі: когнітивний простір = індивідуально-психологічний підпростір + соціально-політичний підпростір. Якщо взяти до уваги такий філософський постулат, як “роздуми $\neq$ дія” [ФЭС:562], підміна реальної дії емпіричними роздумами надає усвідомлення регресивного ($\Rightarrow$ деградованого) стану героя. Регрес як ДЕГРАДАЦІЮ відзначає відсутність реальної дії, реальних вчинків, тобто не-дія (див. рис. 5):

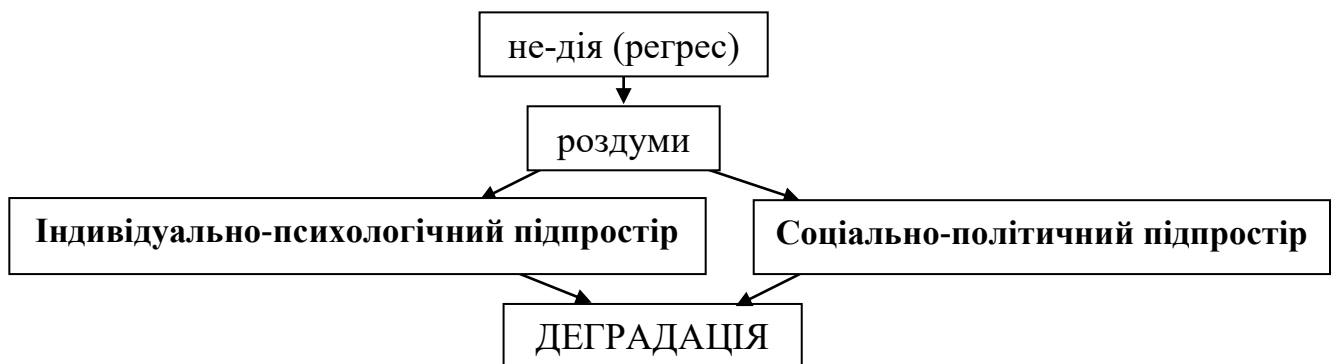

Рис. 5. Схема розгортання мегаконцепту ДЕГРАДАЦІЯ

Таким чином, проведений структурно-концептуальний аналіз роману Л.-Ф.Селіна “D’un château l’autre” демонструє, що імпліцитний характер текстових концептів зумовлений знаковими властивостями тексту як імені, тобто його кодованим характером. Кодований характер текстових концептів віддзеркалений в інтерперсональних стосунках персонажів художнього твору. Мегаконцепт художнього твору формує вершину ієрархії текстових концептів, тобто є кодованим мовленнєво-розумовим утворенням найвищого ступеня абстракції. У підпорядкуванні до мегаконцепту твору у художньому тексті за зниженням ступеня узагальненості розгортаються текстові мезоконцепти, макроконцепти та катаконцепти. На всіх рівнях ієрархії структуруються складники текстових концептів, які розгортають відповідні текстові концепти художніх творів. Доведено, що в акціональному фреймі віддзеркалений кодований характер текстових концептів із наявними ролями пацієнтів та бенефіціантів. Структурування текстового мегаконцепту зумовлюється композиційною структурою досліджуваного роману. Зміст тематичних ліній твору узгоджується з назвами концептуальних складників, що розгортають текстовий мегаконцепт, чим у свою чергу окреслюється односпрямованість текстових концептів у напрямі негативності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.05. – К., 2003.
2. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002.

СЛОВНИКИ

1. УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. М.Попович. – Друге вид., доп. – К.: ПВП “Всеуито”, 2001. 2. ФЭС: Философский энциклопедический словарь / Сост. Л.Ф.Ильичев и др. – М.: Советская энциклопедия, 1983. 3. DAALF: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Le petit Robert. – P.: Le Robert, 1992. 4. DEP: Dictionnaire encyclopédique de pragmatique / Moeschler J., Reboul A. – P.: Editions du Seuil, 1994. 5. PLI: Petit Larousse illustré. – P.: Larousse-Bordas, 1998.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Céline, CA: Céline L.-F. D'un château l'autre. – Collection folio. – P.: Gallimard, 1957.

The article focuses on structure and conceptual analysis of “D'un château l'autre” by L.-F. Céline. Such approach allowed to create a hierarchy of textual concepts and define their functions in the mid-20-th century French novels. The research argues that the wide network of mezoconcepts, macroconcepts, and cataconcepts (with their conceptual constituents) is subordinated to literary texts megaconcepts. The tendency towards negativity of textual concepts at all levels of their hierarchy is determined.

Стаття демонструє структурно-концептуальний аналіз роману Л.-Ф.Селіна “D'un château l'autre”. Такий підхід дозволив вибудувати ієрархію текстових концептів і визначити їхні функції у французьких романах середини ХХ сторіччя. Проведене дослідження доводить, що широка мережа мезоконцептів, макроконцептів та катаконцептів (з їхніми концептуальними складниками) підпорядкована мегаконцептам художніх текстів. Окреслено тенденцію до негативності текстових концептів усіх рівнів ієрархії.

МАРИНЕНКО П.І.

Київський національний лінгвістичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТАХ

Стан сучасної іспанської мови наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, зміни, які в ній активно відбуваються, потребують уважного вивчення та пояснення, щоб виробити оцінки та рекомендації з позиції об'єктивності та історичної необхідності

Обслуговуючи суспільство в якості засобу спілкування, мова постійно переносить зміни, накопичуючи свої ресурси для адекватного вираження смислу змін, що відбуваються у суспільстві. Для живої мови цей процес закономірний і природний. Проте ступінь інтенсивності цього процесу може бути різною. В період різких змін стереотипів посилюються і процеси мовних перетворень. Сучасна епоха актуалізувала багато процесів в іспанській мові, які в інших умовах могли б бути менш помітними. Соціальний вибух не робить революції в мові, але активно впливає на мовну практику сучасника, викриваючи мовні можливості і виводячи їх на поверхню. Під впливом зовнішнього соціального фактора приходять у рух внутрішні ресурси мови, що характеризуються внутрішньо-

системними відношеннями, які до цього не були потрібні за різними причинами: соціальними, економічними, політичними тощо. В цілому мовні зміни відбуваються при взаємодії причин зовнішнього і внутрішнього порядку. Мова та суспільство нерозривно пов'язані, але при цьому вони мають свої власні, окремі закони життєзабезпечення. Таким чином в мовному русі зіштовхуються процеси саморозвитку з процесами, що стимулюються зовні.

Одним із проявів мовного руху є зростання кількості нових лексичних одиниць пов'язаних з різними науковими сферами, які через науково-популярні тексти розповсюджуються в мові і отримують статус звичайного загальновживаного слова, яке може бути використане будь-якою особою і не обмежується вузькоспеціальним вжитком. Науково-популярні тексти являють собою джерело поповнення словникового складу і потребують детального дослідження у рамках сучасних наукових поглядів на природу і функції спеціального слова.

Актуальність статті визначається необхідністю аналізу інноваційних процесів та явищ у лексиці науково-технічної сфери останнього двадцятиліття, якісних змін шляхів, способів та засобів збагачення лексики іспанської мови. Вивчення проблем неології іспанськими лінгвістами не представлено у вітчизняному мовознавстві. Отже, ми матимемо за **мету** проаналізувати роботи провідних іспанських лінгвістів з неології. Іншою **метою** цієї статті буде спроба описати функціонування новоутворень в сучасній іспанській мові у науково-популярному стилі з космічної тематики. Інтерес до цього виду спостереження викликаний відсутністю робіт з іспанської неології у вітчизняних дослідженнях.

Таким чином процес утворення нових слів в лінгвістиці називають неологією. Багато лінгвістів вітчизняних та закордонних вивчали проблеми неології. Серед сучасних вітчизняних дослідників цього феномену слід згадати Виноградова В.С, Розен О.В., Плотнікову Л.І., Тогоєву С.І., Валгіна Н.С., Гака В.Г., Доценко Т.І. та інших, які на сьогоднішній день розглядають неологію як процес утворення неологізмів – лексичних одиниць і значень слів, що зберегли ефект новизни і увійшли в мову завдяки суспільній необхідності для номінації нових понять, а також для нових найменувань вже відомих об'єктів думки. [1: 99]

Іспанські науковці створили власну школу неології. Тому ми спробуємо проаналізувати положення про неологізми власне іспанських лінгвістів. Звернемось за визначенням до Словника іспанської мови Королівської Академії (Diccionario de la Real Academia Española de vigésima primera edición). Словник визначає, що неологізм це є нове слово, чи значення або новий зворот в мові. Таким чином Академія має на увазі лише нововведення, що з'являються в лексиці чи синтаксисі. Сучасний словник іспанської мови (Diccionario básico de la lengua española de undécima edición, 1999) дає визначення неологізму як слово, зворот або спосіб нового вираження в мові. Словник вжитку іспанської мови М. Молінер останнього видання (Diccionario de uso) пояснює неологізм як слово або вираз, які щойно були введені в мову. Л. Асенсіо підкреслює, що мовці поступово змінюють мову, кожного разу нововведення, зміни, що вносять користувачі мови, є насправді, неологізми, це нові речі, нові слова, нові вирази. Таким чином неологізм визначається як недавня зміна, що впливає на його синтаксичну

структуру, на лексичний запас, чи на граматичну систему, чи навіть фонетичну форму. [9:544]

Для Мануеля Альвара Ескерра неологізм надає мові життя, слугує для поновлення лексичного складу, поновлює мовні елементи, відображає нові реалії; в ньому також відображаються всі внутрішні рухи та зсуви лексики. Він підкреслює, що неологізми можуть бути прості та складні, формальні та семантичні. Це є феномен суто лексико-семантичний, хоча може бути пов'язаний з іншими мовними сферами, наприклад як фонетичний (ономатопея). [8:49]

Гуальда Герреро Рамос визначає неологію як процес, за допомогою якого мовні зміни змушують з'являтися нові форми та значення. Вона має вивчатися на рівні її наслідків, результатів, тобто неологізмів, що пов'язані з науковим відкриттям, індустріальним прогресом, змінами в соціальному житті, ідеологічні рухи, новий спосіб сприйняття чи розуміння, і т.д, і які створюють в усьому світі як розумні так і невігласи, як теоретики так і прагматики. [13:11]

Щоб визначити неологічний характер лексичної одиниці, Марія Тереза Кабре пропонує різні параметри: 1) діахронічний, одиниця є неологічною, якщо з'явилась недавно. 2) лексикографічний, одиниця є неологічною, якщо не реєструється в словнику. 3) семантичної нестабільності: при наявності знаків формальної нестабільності (морфологічний, графічний, фонетичний) чи семантичний. 4) психологічний: одиниця є неологічною, коли мовці сприймають її як нову одиницю. [10:445]

Отже підсумовуючи визначення іспаністів можна прийти до висновку, що неологізми це нові слова та значення слів, що виникли на пам'яті покоління, що їх вживає, для позначення нових реалій та понять, для заміни старих назв, і де присутній стилістичний ефект новини. Кожна епоха та покоління створюють свої нові слова. Потреба в неологізмах визначається загальним розвитком науки і культури, прогресом техніки, особливостями життя та необхідністю комунікації.

Розрізняють два типи неології. Деномінативна неологія виникає внаслідок практичних потреб. Стилїстична неологія виникає внаслідок експресивних потреб для естетичних та ігрових цілей. Деномінативна неологія полягає в потребі позначити об'єкт чи новий концепт. Відповідає потребі повідомити новий досвід, спирається на комунікативні аргументи, шукає най адекватнішу можливість вираження для нового предмета чи концепту, уникає двозначності. Денотативна неологія має на меті потребу повідомити новий досвід, вона шукає найефективніший спосіб комунікативної передачі та най адекватнішу можливість надати нову назву, запобігаючи двозначності та різного тлумачення. [13:17, 12:88]

За способом творення розрізняють неологію формальну і семантичну. [14:70, 11:76] Інколи окремо виділяють неологію запозичення, проте ми вважаємо, що вона є не що інше як формальна неологія, так як мова набуває нового лексичного елемента, що був сформований в іншій мові, за допомогою формотворчих елементів мови, яка їх позичає. Формальна неологія розглядає створення нових лексичних одиниць з елементів, що належать морфологічній системі мови, що розглядається, чи чужій системі мертвої або живої сучасної мови. Семантична неологія полягає в використанні терміну, що вже існує в мові, з новим семантичним змістом. Це значення може бути абсолютно нове поняття, чи може замінити інший термін, що раніше виражав його.

Ми беремо за основу класифікацію, запропоновану М.Т. Кабре, яка розподіляє неологізми на чотири великі групи з точки зору засобів їх утворення:

i) формальні неологізми, що включають наступні структуральні типи:

- утворені деривацією (суфікси, префікси)
- утворені композицією (сучасні композити, композит на основі латини чи грецької мови, композити гібриди)
- утворені синтагмацією
- утворені процесом скорочення (власне скорочення, акронімія, аббревіація)

ii) функціональні неологізми, утворені синтаксичною конверсією.

iii) семантичні неологізми, що включають три типи процесу їх створення: розширення значення, звуження базового значення і зміна значення.

iiii) неологізми запозичення, куди входять власне запозичення та кальки. [10:447-448]

Ціль цієї роботи мала на меті проаналізувати лексику текстів науково-популярного стилю з теми „Космос/Всесвіт”. З метою визначити корпус дослідження використовувались статті з цієї теми, що датувались січень – квітень 2002 рік наукового додатку газети “Vanguardia” (Іспанія: Каталонія) та науково-популярного щомісячного іспанського журналу “Muy interesante”. Нашою головною ціллю було знайти і класифікувати неологічні утворення з теми „Космос”.

Було досліджено 57 статей і записано 173 неологічних утворень. Один з критеріїв вибору слів був той факт, що слова не увійшли до 21 видання Словника іспанської мови Королівської Академії (DRAE de vigésima primera edición) та присутність відчуття новизни носіями мови (дослідження проводилось в Іспанії, в місті Валладолід). Результати нашого спостереження ми пропонуємо нижче.

Слова утворені за допомогою префіксів:

EXTRA-: *extraterrestre* [1], *extremófilo* [1] (* в дужках позначено частота слова, тобто кількість разів фіксування неологізму в обраному корпусі).

IN-: *ingravidez* [1].

INFRA-: *infrarrojo* [3]

INTER-: *interconexión* [1].

MEGA-: *megapascal* [1].

MICRO-: *microgravedad* [2], *microorganismo* [2].

PROTO-: *prototipo* [7].

RE-: *reemplazar* [2], *reentrada* [2], *reutilizable* [8], *reacondicionar* [8], *reactivación* [2].

Інший спосіб утворення неологізмів представлений суфіксацією:

-ADO: *tripulado* [7].

-AL: *espacial* [7], *orbital* [1].

-AR: *solar* [8], *celular* [2], *molecular* [2], *orbital* [2], *cristalizar* [1].

-CIÓN: *filtración* [2].

-ENO: *metanógeno* [2].

-ERÍA: *tuboría* [3].

-IANO: *microbiano* [2].

-ICO: *automático* [1], *prismático* [1], *orgánico* [2], *filantrópico* [1], *energético*

[1].

-IENTO: *lanzamiento* [9], *acoplamiento* [2]

-ITO: *meteorito* [2].

-ÓN: *neutrón* [2].

-OR: *impulsor* [1], *radiador* [1].

-ORIO / -ARIO: *gravitatorio* [1], *embrionario* [1].

Суфіксація + префіксація: *transbordador* [12], *transoceánico* [1], *microorganización* [1], *microingravedez* [1], *microgravedez* [1].

Складання – один із продуктивних способів утворень нових слів: *aeroespacial* [2], *aeronave* [1], *altímetro* [1], *astrofísico* [1], *astronauta* [11], *cartógrafo* [1], *ecosistema* [2], *espectrómetro* [2], *fotosíntesis* [2], *helicóptero* [2], *hidrocarburo* [2], *hidrógeno* [3], *medioambiental* [1], *medioambiente* [1], *neuroquímica* [1], *seropositivo* [1], *supernova* [4], *telescopio* [7], *terráqueo* (tierra + agua) [1].

Абревіатури:

ADN – ácido desoxirribonucleico [1].

AEE – Agencia Espacial Europea [3].

EEI – Estación Espacial Internacional [7].

NASA – Administración Nacional de Aeronáutica y del Espacio [20].

OAN – Observatorio Astronómico Nacional [1].

SIDA – síndrome de inmunodeficiencia adquirida [1].

VII – virus de inmunodeficiencia [1].

Семантичні неологізми: *a bordo* [1], *aceleración* [1], *acoplar* [4], *anillos* (de Saturno) [1], *bodega* (de la nave espacial) [2], *cohetes* [4], *escotilla* [3], *espacio* [4], *estiba* [1], *lanzar* [5], *llevar a bordo* [7], *luna* (de Júpiter) [1], *misión* [15], *nave* [14], *navegación* [3], *pilón* [1], *tripulante* [1], *tripular* [1].

Функціональний спосіб, тобто зміна категорії: ад'єктивізація (*célula madre* [1], *satélite espía* [1]).

Запозичення:

З латинської	З грецької	З сучасних мов
<i>cápsula</i> [1]	<i>astrónomo</i> [1]	англійська
<i>gravedad</i> [4]	<i>atmósfera</i> [7]	<i>boeing</i> [1]
<i>hidrógeno</i> [4]	<i>bacteria</i> [2]	<i>clicar</i> [1]
<i>módulo</i> [5]	<i>cámara</i> [5]	<i>detección</i> [2]
<i>órbita</i> [12]	<i>catadióptrico</i> [1]	<i>láser</i> [5]
<i>satélite</i> [7]	<i>cometa</i> [3]	<i>líder</i> [1]
<i>segmento</i> [1]	<i>cosmos</i> [1]	<i>monitorizar</i> [1]
<i>sensor</i> [3]	<i>galaxia</i> [10]	<i>radar</i> [2]
<i>virus</i> [1]	<i>hélices</i> [2]	<i>record</i> [2]
	<i>horizonte</i> [1]	<i>robot</i> [2]
	<i>metabolismo</i> [2]	французька
	<i>meteorológico</i> [2]	<i>batería</i> [2]
	<i>microbio</i> [2]	<i>clorofila</i> [2]
	<i>proteína</i> [1]	<i>electrodo</i> [1]
	<i>sinapsis</i> [1]	<i>equipar</i> [1]
	<i>sísmico</i> [2]	<i>fuselaje</i> [1]
		<i>neurona</i> [1]
		<i>plataforma</i> [7]

		російська <i>cosmodromo</i> [1]
--	--	------------------------------------

Калька – один із головних ресурсів, що поповнюють склад лексики, більшість калькуються з англійської: *agencia espacial* [3], *agrupación planetaria* [1], *agujero negro* [2], *antena solar* [2], *brazo robótico* [8], *caminata espacial* [6], *campo gravitatorio* [1], *capa de ozono* [2], *cohete portador* [1], *comandante* [2], *corteza cerebral* [1], *dispositivo de orientación* [1], *efecto invernadero* [2], *energía eléctrica* [2], *equipo de apoyo* [1], *estación espacial* [2], *exploración espacial* [2], *fuerza de atracción* [2], *hora solar* [2], *página web* [1], *panel solar* [8], *paseo espacial* [6], *pilotar* [1], *piloto* [4], *plataforma de lanzamiento* [2], *rayos gamma* [2], *rayos X* [1], *reflector* [2], *satélite científico* [1], *satélite comercial* [1], *satélite de navegación* [1], *satélite militar* [1], *satélites gemelos* [1], *sistema de acoplamiento* [2], *sistema solar* [7], *sustancia gris* [1], *traje espacial* [3], *vehículo de escape* [1].

Отже проаналізувавши отримані результати можна зробити висновки, що велика кількість неологізмів з'являється внаслідок потреб і актуальності певної теми. Так в багатьох статтях йдеться про запуск різноманітних космічних апаратів, тому і з'являється слово для позначення відповідної дії чи реальності. Це можна підтвердити частотою вжитку таких слів як *transbordador*, *nave*, *plataforma*, *cámara*, *radar*, *boeing*, *satélite*, *sensor*, *módulo*, *cápsula* та інші. Інша центральна тема, що постає в статтях обраного корпусу, є опис досліджень і спостережень в космосі, в наслідок чого з'являється інше семантичне поле, що відноситься до зазначеної теми: *gravedad*, *meteorito*, *cometa*, *microgravedad*, *galaxia*, *anillos*, *luna*, тощо.

Дериваційний механізм представлений такими продуктивними афіксами як *EXTRA-*, *MICRO-*, *RE-* та *-ICO*, *-AR*. Більшість цих афіксів походять з класичної латини, що характеризує мову наукового стилю. Проте у порівнянні з іншими способами новоутворення, деривація не має великої життєдіяльності.

Комбінування префіксів та суфіксів в одному слові підкреслює низьку продуктивність цього механізму. Словоскладання нової лексики космічної тематики представляє високий показник складання на основі елементів латинського або грецького походження. При спостереженні форм, в яких відбулась зміна категорії, ми можемо підкреслити появу ад'єктивізації, але цей спосіб появи нових слів не продуктивний.

Один із головних шляхів поповнення словника з космічної тематики є запозичення. Це можна пояснити відсутністю спеціалістів в цій галузі в іспаномовних країнах, і тому основна термінологія базується на запозиченнях з англійської мови, яка стала мовою космічних досліджень, внаслідок великого внеску Сполучених Штатів. Слід відмітити, що більшість запозичень не є культизмами, хоча серед них знаходиться певна кількість слів латинського та грецького походження.

Потрібно відзначити великий вплив молодіжного жаргону, так як окремі структури відображають певні концептуальні поняття ментальності мовлення. Приймаючи до уваги мету науково-популярного стилю – наближення наукової мови до розмовної, можна пояснити достатню кількість слів вуличного вжитку.

Як загальний підсумок слід сказати, що більшість новоутворень, що складають вокабуляр з космічної тематики в іспанській мові складають

запозичення, які являються основним шляхом поповнення космічної термінології на сучасному етапі.

Перспективи продовження досліджень в неології сучасної іспанської мови можна визначити необхідністю аналізу інноваційних процесів та явищ у лексиці різних сфер діяльності людини останньої декади, особливо причин і результатів збагачення певного шару лексики іспанської мови, когнітивному підході при спостереженні неологізмів, визначення функцій неологізмів в іспанській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.С. Лексикология испанского языка. – М.: Высш. шк., 2003.
2. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке. – М.: Логос, 2001.
3. Гак В.Г. Пределы семантической эволюции слов. // Русский язык сегодня. Вып. 2. Сб. статей. / РАН. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. М.: Азбуковник, 2003, – Стр. 88-97.
4. Доценко Т.И. Активные процессы в лексиконе подростка. // Русский язык сегодня. Вып. 2. Сб. статей. / РАН. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. М.: Азбуковник, 2003, – Стр. 139-147.
5. Плотникова Л.И. Новое слово: порождение, функционирование, узуализация. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2000.
6. Розен Е.В. Новое в лексике немецкого языка. – М.: Просвещение, 1971.
7. Тогоева С.И. Психолингвистические проблемы неологии. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2000.
8. Alvar Ezquerro M. El neologismo: caracterización, formación y aceptibilidad. // El neologismo. V Jornadas de Metodología y Didáctica de la Lengua Española. Cáceres: Instituto de Ciencias de la Educación, 1999. – p. 39-66.
9. Asencio, L. E. Los neologismos en la prensa. // Lingüística para el siglo XXI, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 1999. – pp. 541-547.
10. Cabré M.T. La terminología. Teoría, metodología, aplicaciones. – Barcelona: Editorial Antártida / Empúries, 1993.
11. Gómez de Enterría J. Últimas tendencias neológicas en la prensa económica. // La neología en el tombant de segle: I Simposi sobre Neologia, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2000. – p. 75-84.
12. Grijelmo A. Defensa apasionada del idioma español. – Madrid: Taurus, 1998.
13. Guerrero Ramos G. Neologismos en el español actual. – Madrid: Arco Libros, 1995.
14. Romero Gualda M^a.V. Neologismos y medios de comunicación. // El neologismo. V Jornadas de Metodología y Didáctica de la Lengua Española. Cáceres: Instituto de Ciencias de la Educación, 1999. – P. 67-96.

У статті йдеться про іспанську школу неології. Визначається поняття неологізму та спостерігається функціонування новоутворень в науково-популярному стилі іспанської мови з космічної тематики.

The article deals with Spanish school of neology. The notion of neologism is determined. The mechanism of new words in the scientific-popular style of Spanish for the theme “Universe” is described.

ПОМІРКОВАНА Н.І.

Київський національний лінгвістичний університет

КОНТРАСТИВНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК СФЕРА МАКСИМАЛЬНОГО ВИЯВУ ЕТНОМОВНОЇ СПЕЦИФІКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

(на матеріалі ФО з зоокомпонентом української та французької мов)

Сьогоднішній підхід переважної більшості лінгвістів до мовних знаків різних рівнів як до семіотичних утворень передбачає дослідження цих одиниць у контексті більш ширших знакових утворень, до яких відносяться такі поняття, як мова, культура та національна культура зокрема. Національно специфічне у мові та культурі проявляє себе, здебільшого, не для членів того колективу, для якого ця мова та культура є рідними. Найшвидше це впадає у вічі спостерігачу, який належить до

іншої мовної спільноти. Отже, відмінність встановлюється тоді, коли має місце вихід за межі єдиного мовного середовища. Будь-яка іноземна мова для тих, хто її вивчає, починає розкривати свою специфіку абсолютно на всіх мовних рівнях. Важко визначити, що є більш етномовно зумовленим - фонетика, граматики, лексика чи фразеологія мови? Очевидно, будь-яка відповідь на це запитання відзначатиметься певною долею суб'єктивності, оскільки відображатиме лише одну конкретну точку зору. Можна стверджувати, що все у мові є національно специфічним, але ця етномовна специфіка проявляє себе по-різному на кожному окремому мовному рівні. Очевидним є той факт, що майже всі дослідники фразеології відзначають ФО як національно та культурно марковані мовні знаки [див. 22, 2 та ін.].

Етномовна специфіка будь-якого елемента за своєю природою виступає як абсолютно відносне поняття. Така відносність етномовної маркованості зумовлює особливості підходу до її дослідження. Етномовна специфіка певної одиниці мови проявляє себе завжди відносно іншої аналогічної одиниці, яким би не був характер дослідження. Отже, найнеобхіднішою умовою виявлення етномовно маркованого мовного чи немовного знака є операція порівняння. Порівняння може відбуватися між одиницями однієї національної мови, якщо дані одиниці відносяться до різних регіональних варіантів цієї мови, чи між аналогічними одиницями різних, споріднених чи неспоріднених мов. Таким чином, у дослідженні ідіоетнічного аспекту фразеологічних одиниць різних мов ми опираємося на зіставний аналіз як на основний метод нашого дослідження.

Значна кількість мовознавців відзначають роль порівняння та зіставлення у виявленні етномовної специфіки фразеологічного складу мови [1:42, 21:1 та інші]. Ю.С.Степанов особливе значення відводить зіставній стилістиці різних мов, у рамках якої розглядає і фразеологічні одиниці [20:33]. Однак, лише у рамках контрастивної лінгвістики прослідковується спроба розробити принципи та методи зіставного дослідження [7, 5, 12]. Велика кількість досліджень з фразеології виконана саме у зіставному аспекті, проте все ще відсутні теоретичні розробки порівняльного дослідження у галузі фразеології. Розробляючи проблему перекладу фразеологізмів, Р.П.Зорівчак зазначає, що контрастивна фразеологія як лінгвоперекладацька дисципліна все ще не досить опрацьована [9:8]. Ю.П.Солодуб розмежовує поняття зіставна фразеологія та контрастивна фразеологія. Зіставна фразеологія досліджує співвідношення ФО різних мов з метою виявлення фразеосемантичних відповідників [19:60], тоді як контрастивна фразеологія розуміється автором як один з розділів зіставної фразеології, метою якої є дослідження різномовних ФО, побудованих на взаємоконтрастуючих та протилежних ФО, тобто тих ФО, що характеризуються найвищим ступенем неспівпадання їх образної організації [там само:57]. У такому розумінні контрастивна фразеологія ще дійсно нерозроблена галузь, проте дослідження з зіставної фразеології представлені у численних публікаціях та дисертаційних роботах. Частково це питання розробляється у галузі теорії перекладу [9; 4]; частково - у роботах, де досліджується національно-культурний компонент у мові та способи його передачі іноземною мовою [13; 8; 14; 6; 18 та інші]. Дослідженню міжмовних фразеологічних паралелей присвячені роботи О.П.Пророченко [17], А.К.Карпусь [11], Н.Є.Каїки [10] тощо.

На сьогодні майже незаперечною істиною у мовознавстві є положення про національну маркованість усіх фразеологічних одиниць мови. Оскільки фразеологізми виникали та функціонували переважно у розмовному мовленні, то, звісно, своєю формою та змістом вони відображали реалії буття того чи іншого народу. Можна з упевненістю стверджувати, що фразеологічний склад будь-якої мови є явищем соціокультурного характеру. Однак, фразеологізми як одиниці мови протягом довгої історії їх існування та функціонування зазнавали також впливу і власне мовних факторів. Серед таких мовних факторів можна назвати різні явища: народна етимологія, римунання, асонанс, використання рідко вживаної лексики, архаїзмів, неологізмів, використання слів із символічним значенням тощо. Предметом нашого дослідження виступили фразеологічні одиниці з зоокомпонентом української та французької мов. Саме такі фразеологізми представляють найбільшу складність при їх передачі іноземною мовою. Порівнюючи фразеологічні одиниці різних мов більшість авторів виділяють три основні випадки: це повна еквівалентність фразеологізмів, часткова еквівалентність та відсутність фразеологічного еквівалента. Актуальність дослідження полягає у визначенні специфіки певних фразеологічних одиниць. Так, С.М.Назаров, досліджуючи спосіб прояву національно-культурної семи у структурі стійких сполук німецької мови, відзначає, що цей компонент значення може проявитися на чотирьох рівнях: на рівні фразеологічного сигніфікату, у значенні фразеологічного прототипу, у значенні лексичних компонентів стійких сполук та на фоносемантичному рівні [14:14]. Н.Д.Петрова, аналізуючи спосіб виявлення національно-культурної семи на матеріалі англійської фразеології живої природи, також виділяє чотири рівні семантичної організації фразеологічних одиниць: фоносемантика, регулярне значення лексичних компонентів, значення фразеологічного прототипу та фразеологічного сигніфікату [16:120]. О.Я.Остапович дотримується у своєму дослідженні тієї точки зору, що національна маркованість ФО може бути як імпліцитною (фоновую), так і експліцитною, тобто містити певні кваліфікатори етномовної маркованості [15:111]. Отже, на сьогодні можна стверджувати, що у мовознавстві уже існують певні теоретичні роботи щодо питання виявлення культурної специфіки мовних знаків та їх порівняльного дослідження. Що ж до питання про становлення контрастивної фразеології, то, крім вищезгаданої роботи Ю.П.Солодуба, ця нова галузь не була предметом дослідження мовознавців.

Які ж саме фразеологізми мають стати предметом дослідження контрастивної фразеології? Як говорить уже її назва, це ті фразеологізми, у яких найбільше проявляється відмінність між фразеологічними системами різних мов. Як уже згадувалося, специфіка ФО може виявлятися у використанні різних фонетичних явищ при формуванні стійких сполук, у використанні певних розрядів лексики, які виступають як кваліфікатори етномовної маркованості, в існуванні у різних мовах різних фразеологічних прототипів для вираження однакового фразеологічного значення та у значенні фразеологічного сигніфікату. Останній випадок заслуговує, на нашу думку, більш детального дослідження. Відмінність у значенні фразеологічного сигніфікату однакових чи схожих прототипів різномовних ФО і є, на нашу думку, предметом дослідження контрастивної фразеології. Тому для

контрастивної фразеології цікавими є саме ті ФО, які характеризуються етномовною маркованістю на сигніфікативному рівні.

Мета статті полягає у дослідженні в українській та французькій мовах різних фразеологічних прототипів для вираження однакового фразеологічного значення та у значенні фразеологічного сигніфікату.

Етномовна маркованість на сигніфікативному рівні розуміється нами як відмінність між фразеологічним значенням відповідних прототипів у двох зіставляваних мовах. Такі ФО, хоч і сприймаються іноземним мовцем як стійкі сполуки, найчастіше трактуються ним по моделі прототипу рідної мови, що призводить до спотворення їх дійсного значення. Етномовна специфіка на сигніфікативному рівні зумовлена переважно впливом факторів рідної мови, чи, як прийнято називати це явище у мовознавстві, інтерференцією. Іноді спотворення фразеологічного значення може бути настільки відмінним, що є антонімічним дійсному значенню ФО, як от *tette un grain de sel sur la queue d'un moineau* - зробити неможливе, тоді як українське насипати на хвіст солі комусь значить "бути безсилим що-небудь зробити". Здатність різномовних одиниць виражати антонімічне значення у мовознавчій літературі називають енатіосемічним явищем [3:526]. Такі явища зустрічаються на усіх рівнях мовної системи. Фразеологізми, які ми відносимо до групи етномовно маркованих ФО на сигніфікативному рівні, іноді є енантіосемічним явищем у сфері фразеології.

Avoir les yeux d'aigle - *відрізнятися гострим розумом*. Прототип цього фразеологізму відповідає українському мати орлиний зір, що значить "добре бачити", проте значення, чи сигніфікат французької та української стійких сполук відрізняються. Для представника іншомовної спільноти, чи то француза, чи то українця, дане сполучення слів сприймається як усталене, якому і приписується те значення, яке властиве рідній мові, що і призводить до спотворення дійсного фразеологічного значення французького фразеологізму.

Se croire un aigle - *вважати себе розумнішим за інших*. Даний фразеологізм французької мови може неправильно бути зрозумілим українцями, оскільки в їхній мові здавна існує вираз бути орлом, що значить "бути славним парубком". Принцип неправильного тлумачення дійсного фразеологічного значення французької сполуки той же, що й у попередньому випадку.

Mener l'âne - *помирати від заздрощів*. Ця стійка сполука слів українцем може взагалі не сприйнятися як фразеологізм, оскільки в українській мові існує нефразеологізоване словосполучення вести коня, віслюка, що може призвести до того що фразеологічне значення ФО не буде поміченим, тому що його не існує в аналогічному словосполученні у рідній мові. Це ж саме стосується і фразеологізму *monter sur l'âne* - *припуститися помилки*, прототипу якого відповідає українське *осідлати коня, віслюка*.

Etre mal a cheval - *відчувати труднощі*. Прототипу цієї сполуки в українській мові відповідає словосполучення погано триматися на коні, тобто не уміти їздити верхи. Українському ж словосполученню не властиве фразеологічне значення.

Ne pas attacher ses chiens avec des saucices - *жити у скруті*. Прототип цього фразеологізму хоч і не має відповідного сполучення слів в українській мові, все-одно може призвести до неправильного трактування фразеологічного значення, оскільки дослівне значення французької ФО викликає у свідомості українця такі образні

сполуки слів, як *не спокушати долю, не пускати козла в город, не лізти на рожен*. До спотворення фразеологічного значення призводить асоціативний фактор. Опираючись на асоціації, навіювані прототипом французького фразеологізму, українець може вивести фразеологічне значення, яке здається йому логічним, оскільки його мають схожі прототипи фразеологізмів рідної мови. Спотворення дійсного значення у даному випадку є опосередковане асоціативними зв'язками мовця.

Les chiens ecrasés - *скандальна хроніка*. Для українця, який не знайомий з реаліями французької преси, дана ФО означатиме лише те, що вона значить буквально *роздавлені собаки*.

Vivre comme un chien, mener une vie de chien - *вести розгульне життя*. Спотворенню фразеологічного значення даної сполуки сприяє існування в українській мові фразеологізму вести собаче життя - жити у жалюгідних умовах. Як бачимо, однакові прототипи мають різне фразеологічне значення у різних мовах.

Dévider le jar - *говорити на арго*. В уяві українця прототип даного фразеологізму викликає звичне словосполучення *патрати, розбирати гуску*. Таке ж значення - *випатрати, обскубувати курку* - українець помилково приписує і фразеологізму *plumer la poule* - *крати овочі з городів*.

Sentir le lapin - *пахнути потом* та *nid de poule* - *роздоріжжя* українцем сприймаються як звичайні сполучення слів, які не мають фразеологічного значення.

Mettre un grain de sel sur la queue d'un moineau - *зробити неможливе*. Асоціативна природа людської пам'яті проявляється і при трактуванні україномовними особами прототипу даного фразеологізму. У свідомості зринає схожа стійка сполука *насіпати на хвіст солі комусь*, що значить "бути безсилим щонебудь зробити, даремно комусь погрожувати". Українське фразеологічне значення є майже антонімічним значенню аналогічного французького прототипу.

Courir après les papillons - *займатися дрібницями*. Прототипу цієї усталеної сполуки відповідає українське вільне сполучення слів *ганятися за метеликами*, яке не має фразеологічного значення.

Avoir une puce a la tuette - *відчувати докори сумління*. Виходячи із українського фразеологізму *пустити (мати) блоху у вусі* - мати якийсь клопіт, українець припише його значення французькому аналогу, спотворюючи при цьому його власне фразеологічне значення.

Elle n'est pas tigresse - *її не можна назвати недоступною*. Прототип цього фразеологізму викликає в уяві україномовних осіб схожі метафоричні вирази *вона (не) мегера, гадина, тигриця* тощо, значення яких не збігається із значенням французької мовної одиниці.

У сфері української зооморфічної фразеології також наявні випадки, які є енантіосемічним явищем для франкомовної особи: *сіпати зайцям солі на хвіст* - *даремно комусь погрожувати* своїм прототипом нагадують французу схожий фразеологізм *mettre un grain de sel sur la queue d'un moineau*, що значить зробити неможливе.

Спотворення фразеологічного може виникнути і в таких ФО, як *собаку з'їсти, муху з'їсти* - *стати майстром своєї справи*. У французькій мові існує декілька фразеологізмів зі схожим прототипом: *manger du lion* - *вселити енергію у когось*, *manger du merinos* - *грати у більярд*, *manger la vache enragée* - *бідувати*.

Тягти kota за хвіст - повільно говорити схожий на французький фразеологізм *tirer le diable par la queue*, що значить "бідувати".

Висновки

Усього серед проаналізованої групи ФО з зоокомпонентом виявлено 18 стійких сполук, які відрізняються етномовною маркованістю на сигніфікативному рівні, серед них 15 французьких та 3 українських фразеологізми. Етномовна специфіка фразеологізмів на сигніфікативному рівні має три види прояву:

- 1) існування в обох мовах аналогічних прототипів з відмінним фразеологічним значенням;
- 2) існування в обох мовах асоціативно схожих прототипів з відмінним фразеологічним значенням;
- 3) існування у іншій мові нефразеологізованого сполучення слів, аналогічного прототипу фразеологізму у досліджуваній мові.

Саме ФО, що виявляють етномовну специфіку на сигніфікативному рівні, характеризуються найбільшим ступенем контрастивності значення серед досліджуваних мовних одиниць.

Перспективи дослідження полягають у розширенні галузі дослідження для контрастивної фразеології: це різномовні ФО сигніфікативного рівня етномовної маркованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Телия В.Н. (1996) Русская фразеология. - М.: Языки русской культуры. 2. Ажнюк Б.Н. (1984) Лингвострановедческие аспекты английских фразеологизмов: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Ин-т языкознания им. О.О.Потебни. - Киев. 3. Ажнюк Б.М. (1989) Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. - К.: Наукова думка. 4. Степанова И.С. (1987) Английские фразеологические единицы с флористическим компонентом: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / КГПИИЯ – Киев. 5. Степанов Ю.С. (1998) Язык и метод: К современной философии языка. - М.: Языки русской культуры. 6. Жлуктенко Ю.О. (1989) Аспекти контрастивної лексикології // Мовознавство, 1989. - № 6. - С. 3-8. 7. Гак В.Г. (1989) О контрастивной лингвистике // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, Вып. XXV. - С. 5-17. 8. Кочерган М.П. (1996) Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження // Мовознавство, № 2-3. - С. 3-12. 9. Зорівчак Р.П. (1989) Реалія і переклад. - Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1989. 10. Солодуб Ю.П. (1998) Контрастивная фразеология // Филологические науки. № 4. - С. 57-66. 11. Влахов С., Флорин С. (1986) Непереводимое в переводе. - М.: Высшая школа. 12. Кушина Н.І. (1994) Традиційні формули як проблема відтворення англійською мовою етномовного компонента українських народних казок // Теорія і практика перекладу. - К.: Вища школа, Вип. 20. - С. 74-82. 13. Зайченко Н.Ф., Коваль-Костинська О.В., Паламарчук О.Л. (1988) Національно-культурний компонент мовної семантики як перекладознавча проблема // Мовознавство. - № 2-3. - С. 179-186. 14. Назаров С.М. (1987) Устойчивые словесные комплексы с национально-культурным компонентом содержания в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / КГПИИЯ. – Киев. 15. Дяченко Л.М. (1997) Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення // Мовознавство, № 2-3. - С. 67-71. 16. Семотюк А. (1997) Про національно-культурний компонент в семантиці зоосемічних одиниць сучасних англійських та німецьких мов // Вісник КДЛУ. Серія: Філологія. - К.: КДЛУ. - Вип. 2. - С. 79-83. 17. Пророченко О.П. (1980) До питання про вивчення німецько-українських фразеологічних паралелей // Мовознавство. - № 2. - С. 59-66. 18. Карнусь А.К. (1983) Немецко-русско-украинские лексические параллели: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / КГПИИЯ. Киев. 19. Каука Н.Е. (1989) Межъязыковые фразеологические соответствия: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. / КДЛУ. - Киев. 20. Петрова Н.Д. (1997) Национально-культурные семы в структуре значения английских фразеологических единиц // Язык и культура. 5 Международная науч. конф. Культурологический компонент языка. - К.: Библиотека журнала Collegium, Т.П. - С. 119-123. 21. Остапович О.Я. (1999) Національно марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту в сучасній німецькій мові: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / КДЛУ. - Київ. 22. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1966.

The article considers idiomatic units of different languages that have the same or the similar verbal image but are characterized with different meaning. Such phraseological units represent great interest for contrastive language studies, especially for contrastive

phraseology. The meaning of such idiomatic units depends on the different perception of the similar phraseological units in different languages.

У статті досліджуються різномовні фразеологічні одиниці сигніфікативного рівня етномовної маркованості, які репрезентують предмет дослідження контрастивної фразеології. Їх значення залежить від різного сприйняття схожих фразеологічних одиниць у порівнюваних мовах.

РУДІК І.В.

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ХАРАКТЕРИСТИКУ АДРЕСАНТА Й АДРЕСАТА КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ ПРОПОВІДІ

Як відомо, *адресант* будь-якого комунікативного акту характеризується різного роду чинниками об'єктивного і суб'єктивного порядку: соціальними, особистісними, рольовими.

Головною ознакою, що характеризує проповідника як оратора і відрізняє його від будь-якого світського оратора, є той факт, що він звертається до людей не від свого імені, а проповідує Слово Боже. В особі кожного проповідника криється певна двоїстість: з одного боку, він наділений особливими повноваженнями – доносити до своїх прихожан Слово Боже, з іншого боку, він є лише посередником, виконавцем у цьому процесі. Вимагаючи від своїх слухачів послуху, священник робить це не від свого імені, а від імені того, хто довірив йому свій послух – від імені Бога. Він, у свою чергу, теж є слухачем, послух – також і його завдання [7:24]. Таким чином, у становищі проповідника існує певна двоїстість: з одного боку, він – оратор, з іншого – слухач.

Світський оратор також може виступати від чужого імені (у політиці, перед судом), але предмет промови і ставлення до нього мовця мають тут принципово інший характер. Авторство у світському публічному виступі відіграє таку ж важливу роль, як і в художній літературі.

Проповідник же не бачить себе безпосереднім автором своєї промови, він не ставить перед собою завдання придумати новий твір. Його мета – донести до слухачів вічні істини.

Проте і священник в ході підготовки своєї промови не може задовольнитися одним лише божественним натхненням. Оскільки він повинен проповідувати Слово Боже, то йому, як і світському оратору, доводиться при написанні промов керуватися певними правилами, викладеними у класичній риториці.

Незважаючи на те, що проповідь є елементом ритуалу богослужіння – встановленої символічної дії, – її форма, вигляд залишаються значною мірою залежними від її автора – проповідника. Проповідник будує свою промову таким чином, щоб вона відбивала інтенціональність процесу проповідування. Відповідно до норм рольової поведінки, прийнятих у даній сфері взагалі та у ритуалі богослужіння зокрема, не відбувається зміни ролей адресанта й адресата під час проповіді: роль адресанта відводиться, як правило, лише одному комуніканту, а для

парафіян роль відправника стає можливою тільки у певні періоди: під час хороших реплік в ході обряду і під час питань, що можуть супроводжувати проповідь [10:339].

Міхальська А.К., аналізуючи стан сучасної риторики, вказує на те, що проповідник під час проповіді виступає не в одній ролі, а у кількох, і вважає, що образ ритор, тобто адресанта проповіді, може стати предметом окремого спеціального дослідження [6:65–66].

І в гомілетичі (науці про проповідництво) настійливо підкреслюється, що особистість священника (проповідника) багато в чому визначає успіх впливу його проповіді. «Необхідно, щоб власна життєва практика вчителя відповідала його настановам, і тоді вони (проповіді) можуть бути цілком дійовими і переконливими, якщо сама особа мовця є такою, яким хоче бачити свого слухача вчитель. Особа мовця не менше важить для переконання слухачів, ніж сам зміст слова і його форма» [1:45].

Необхідним чинником успіху проповіді є також переконаність проповідника в істинності проповідуваного ним вчення. Якщо слово «йде з глибини душі, то внутрішні поривання душі проповідника, без сумніву, нададуть цьому слову великої збуджувальної сили, здатної наповнити серця слухачів надзвичайною привабливістю» [11:58].

Як слушно зазначав Жибер, «церковний проповідник має бути популярним, але разом з тим високим. Він піднімає такі високі матерії, сповіщає народ про такі великі речі, які не можуть не збуджувати піднесені почуття і не спрямовувати думки вгору» [Цит. за 9:225]. І дійсно, у комунікативній ситуації проповіді мовцю надано високу роль: проповідник тлумачить Священне Писання і тим самим ніби виступає посередником між Богом і людьми. «Якщо ви здатні до свого слухача виступити в ролі Божества – вважайте, що він вже загіпнотизований» [4:91].

Таким чином, сама специфіка промови (тлумачення Священного Писання), високий духовний сан оратора передбачають, що і самого проповідника, який розповідає про божественну істину, слухачі також наділяють божественним елементом.

Священник не тільки повинен мати прастиж і авторитет, він також повинен вміти орієнтуватися на психологічні характеристики аудиторії, тобто на модель адресата, наявну у свідомості мовця. Слід враховувати рівень знань аудиторії (оскільки якщо «мовець і слухач не мають спільних знань про світ, розуміння не може бути повним» [3:55]) і ціннісні орієнтації, минулий досвід людини, її теперішній психологічний стан, усі зовнішні чинники, що характеризують умови створення, передачі і прийому повідомлення. «Психологічний вплив на аудиторію ... відбувається у сфері мотивів і потреб, установок, ціннісної орієнтації» [8:44]. На тому, що слід враховувати ці фактори, наголошував ще Григорій Двоєслов, який першим висловив думку щодо створення проповіді відповідно до типу аудиторії.

Будучи усним публічним мовленням, проповідь є «зверненням» монологом, тобто орієнтованим на слухача, *адресата*.

«Фактор адресата» у сучасних прагматичних дослідженнях набув особливого значення, його існування і важливість підкреслюються багатьма вченими. «Істотною ознакою висловлювання є його зверненість до кого-небудь, його адресованість» [2:275]. Одержувач повідомлення при цьому висувається на перший план, тому що

наряду з мовцем йому належить велика роль у процесі комунікації. Адресат практично задає всі параметри повідомлення, оскільки будь-яке мовлення орієнтується на ту модель адресата, до якої воно звернене. Саме адресат значно впливає ні цілеспрямований відбір і організацію мовних засобів.

Дозволимо собі детальніше зупинитися на поясненні терміна «адресат». Цим терміном однозначно підкреслюється свідомо спрямованість мовлення до якоїсь особи або групи осіб. Причому комунікативно-прагматичний намір адресанта мовлення завжди розрахований на певного адресата, що закладено у смисловій домінанті мовлення. Якщо планований адресантом ефект мовленнєвого впливу пов'язаний з адресатом, то адресант вимушений виконувати стосовно нього певні комунікативні обов'язки.

Перш за все, необхідність враховувати фактор адресата примушує автора піклуватися про відповідну мовну організацію свого мовлення, специфічно варіювати інформацію, щоб досягти планованого результату. Залежно від адресата адресант будує своє висловлювання; один і той самий адресант буде по-різному поводитися з різними адресатами.

Викладене вище можна з повною на те підставою віднести і до адресата релігійної проповіді.

Але слід зазначити, що фактор адресата релігійної проповіді має специфічні особливості.

По-перше, інформація, що міститься у проповіді, орієнтована на певне коло адресата – специфічну аудиторію, особливу соціально-психологічну групу людей, – віруючих. Цю групу єднає мотив, мета прослуховування проповіді (як правило, слухачі не випадково опиняються у складі аудиторії). Ця група зберігає безпосередній контакт слухачів між собою та з адресантом. Дана аудиторія піддається «зараженню», тобто щоб захопити аудиторію, достатньо вплинути на частину слухачів [5:49].

Адресата проповіді можна назвати *реальним* адресатом, оскільки реальний адресат конкретної проповіді є основним цільовим об'єктом її впливу.

Кожна аудиторія складається, як правило, з рядових парафіян храму і становить приход (парафію) або общину, яка є релігійною групою, де переважно і відбувається релігійне спілкування. Зазначена група має деякі характерні спільні принципові риси: наявність віри, певна стабільність між комунікантами, певний ступінь невимушеності спілкування, обумовлений регулярністю контакту і досить рівноправного положення комунікантів у спілкуванні.

Незважаючи на те, що проповідь призначена для широкого кола слухачів різної соціальної приналежності, різного віку, статі, людей з різним ступенем знайомства з Біблією і питаннями догматики, можна все ж стверджувати, що аудиторія становить собою безсумнівну єдність. Слухачів єднає спільна віра, вони приходять у церкву з однаковими мотивами та інтересами. Тому адресата проповіді можна також назвати адресатом-*союзником*, готовим до співпраці і зацікавленим у ній. У свідомості кожного парафіянина вже існує певна *модель ситуації* – уявлення про богослужіння і промову священника під час нього. Тобто, адресат має певні очікування стосовно того, що він почує.

Характер поведінки адресата під час читання проповіді також багато в чому відрізняється від поведінки світської аудиторії. Світське мовлення часто припускає

різні форми вербального і невербального втручання слухачів – аплодисменти, звернення, вигуки, знаки схвалення – несхвалення тощо. Релігійна проповідь вимагає від аудиторії тиші і уважного мовчання.

Необхідно ще раз зауважити, що, маючи ряд певних характеристик, які об'єднують реальний адресат проповіді, він (адресат) все ж залишається негомогенним, оскільки різниться за рівнем інформованості, обсягом спеціальних знань, освітою, соціальним статусом, віком, а також за рівнем і спрямованістю інтересів, уваги тощо.

Унікальним моментом, не характерним для будь-якого іншого типу усного публічного мовлення, є те, що під час проповіді проповідник не тільки спілкується з народом від імені церкви та від імені Бога, але й звертається до Бога від імені парафіян. Таку незвичну комунікативну ситуацію деякі дослідники називають «фактором подвійного адресата» [8:59], у такій формі притаманним лише тексту проповіді.

На наш погляд, більш адекватним визначенням такого явища у проповіді є термін Бахтіна – «вищий наадресат». У своїй праці М.М. Бахтін зазначає, що свідомо або несвідомо автор усякого повідомлення припускає існування «вищого наадресата (третього), абсолютно справедливе розуміння якого у відповідь припускається або у метафізичній далечині, або у далекому історичному часі (лазічний адресат)» [2:305]. У різних світоглядних концепціях цей наадресат «та його ідеально вірне розуміння у відповідь» можуть осмислюватися як Бог, абсолютна істина, суд неупередженої людської совісті тощо. Цей третій невидимо присутній над усіма учасниками комунікації і являє собою «конститутивний момент цілого висловлювання» [2:306]. І якщо наявність «вищого наадресата», «третього» – прихованого адресата – в інших типах комунікації може здатися спірною, то у такому виді комунікації, як релігійна проповідь, наявність «вищого наадресата» є саме одним з його основних конститутивних моментів.

Тому поряд з традиційними учасниками комунікації – адресантом (проповідником) та адресатом (слухачами) присутній також прихований комунікант, або «вищий наадресат» – Бог.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що в комунікативному акті «релігійна проповідь» мова йде про специфіку комунікації певного кола людей, об'єднаних або покликаних бути об'єднаними в межах релігійної віри, яка є основним поняттям будь-якої релігії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсов Н.И. Св. Григорий Богослов как проповедник. Из приготовленного к изданию сочинения «История христианской проповеди в IV в. » - СПб.: тип. Ф. Елеонского и К, 1886.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.
3. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989.
4. Добрович А. Общение: наука и искусство. – М.: Знание, 1978.
5. Леонтьев А.А. (ред.) Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974.
6. Михальская А.К. Пути развития отечественной риторики: утрата и поиски речевого идеала // Филол. Науки. – 1992. – С. 55–67.
7. Морозова О.Н. Фактор адресата в текстах английской публичной речи и средства его языковой реализации. Автореф. Дис. ... канд. филол. наук. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореца, 1988.
8. Набиева В.М. Прагматический аспект дискурса современной литургической проповеди. Дисс. ... канд. Фил. Наук. – М., 1996.
9. Певницкий В.Ф. Церковное красноречие и его основные законы. – СПб., 1908.
10. Эрвин-Трипп С.М. Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия // НЗЛ. – Вып. VII. – Социолингвистика. – М.: Прогресс, 1975. – С. 336–362.
11. Юрьевский А. Гомилетика, или Наука о пастырском проповедовании слова Божия. – Киев, 1903. – VII.

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Рішення українських освітян приєднатися до Болонського процесу, що має на меті утворення єдиного європейського простору вищої освіти, ставить перед освітньою системою України великі завдання і відкриває нові широкі перспективи. Ця тема активно обговорюється в університетських колах і є предметом публікацій, серед яких збірка матеріалів, присвячених Болонському процесу, ролі Франції та її системи вищої освіти у розбудові Європейського наукового й освітнього простору¹. Як зазначає у вступному слові до цього видання В.Г.Кремень, міністр освіти і науки України, „для України це важливий крок, що засвідчує рішучість держави послідовно здійснювати зовнішньополітичний курс на інтеграцію нашої країни в Європу” [4].

Не випадково в основу цієї збірки була покладена французька освітня система, яка переживає зараз процес активного реформування. Загальновідомою і загальновизнаною є не лише велика культурна спадщина Франції, зокрема в галузі освітньої діяльності, але також її відкритість до нових віянь. Нерідко саме Франція відігравала провідну роль у суспільному, політичному та культурному розвитку Європи і світу, торуючи шлях для інших. Саме тут у 1968 р. відбулося кардинальне переосмислення традиційних освітніх принципів, що призвело до радикальної реформи всієї освітньої системи в дусі її демократизації, приведення у відповідність до потреб тогочасної Франції. У вступному слові до даного видання Ф. до Сюрмен, посол Франції в Україні, визначає роль сьогочасної Франції як однієї з „країн-ініціаторів побудови Європейського простору в галузі вищої освіти і науки” [5].

Утворення європейського простору вищої освіти – мета амбітна та актуальна в сучасному мінливому світі з його швидкоплинними процесами, новими орієнтирами, переоцінкою традиційних суспільних, політичних та культурних засад. Сучасну реформу викликано нагальною потребою інтеграції та узгодження освітніх систем європейських країн в умовах єдиного економічного простору, спільного ринку праці, певного „євростандарту” в суспільному, професійному та повсякденному житті. Як слушно зауважує Г.Г.Крючков, „після того як Росія приєдналася до Болонського процесу, для України, якщо вона не бажає самоізоляції, властивої країнам „закритого” типу, не існує альтернативи” [19].

Які перспективи відкриває Болонський процес для України? Передусім, це нові можливості, пов’язані з перспективою входження до загальноєвропейського освітнього простору, а саме:

- визнання українських дипломів на міжнародному рівні;
- більша мобільність в європросторі для студентів та викладачів;
- спільні освітні та пошукові проекти з європейськими університетами;

¹ Крючков Г.Г., Бурбело В.Б. Болонський процес і реформування вищої освіти Франції. – К., 2004.

- конкурентоспроможність на європейському і світовому ринку праці.

Інтеграційні процеси необхідно пов'язано також із важливими концептуальними змінами щодо змісту і форм навчання. У цій галузі перед українськими освітянами теж відкриваються нові та цікаві перспективи.

Перш за все, треба зауважити, що інтеграційні процеси, як це неодноразово підкреслюється в установчих документах Болонського процесу, поєднано із збереженням та розвитком неповторного національного досвіду, культурної спадщини кожної країни. Отже, „євростандарт” в освіті в жодному разі не означає уніфікації, нівелювання специфіки освітніх систем європейських країн, а спрямовано на їх взаємне узгодження та гармонізацію з потребами сучасного світу.

Не випадково саме „гармонізація” виступає одним із ключових понять багатьох документів, наведених у цьому виданні. Сміслові навантаження цього поняття є надзвичайно ємним, адже головною метою виховання та освіти є навчити дитину, молоду людину жити в гармонії з навколишнім світом і самим собою шляхом пізнання цього світу, визначення свого місця в ньому, освоєння певного роду діяльності. У сучасних умовах уміння адаптуватися до швидких змін у всіх сферах людської життєдіяльності, готовність відповідати на виклики сьогодення стає нагальною необхідністю.

З метою пристосування освітньої діяльності до динаміки сучасного життя європейська реформа впроваджує гнучку систему навчальних кредитів, надає можливість зарахування та накопичення в загальному освітньому здобутку людини не лише її попередніх навчальних надбань, але й практичного досвіду в певній професійній галузі, а система безперервної освіти доповнюється можливістю навчатися протягом усього життя, у власному темпі, відповідно до індивідуальних потреб і можливостей людини. Навчання стає багатодисциплінарним, враховує необхідність оволодіння щонайменше однією іноземною мовою, новітніми інформаційними технологіями.

Чи потребує українська освітня система подібних нововведень? Ствердна відповідь на це питання, мабуть, не викликає сумніву. При цьому багатий український досвід у цій галузі слугуватиме надійним „стартовим майданчиком” для подальшого вдосконалення національної системи освіти та її узгодження з європейською. Отже, розвиток нових та вдосконалення існуючих освітніх вимірів вбачається в наступному.

Загальновизнаним фактом є те, що вітчизняна освіта завжди вирізнялася фундаментальною глибиною знань, які вона надавала і зараз надає учнівській та студентській молоді, на відміну від більш вузькоспеціалізованого профілювання освіти на Заході. Ці традиції вітчизняної освіти багато в чому відповідають новій для європейських університетів тенденції до багатодисциплінарного навчання, визначеній в рамках Болонського процесу реформування. Водночас запропоновані цією реформою нові напрямки освітньої діяльності представляють для української освіти значний інтерес.

По-перше, це нові принципи органічного поєднання навчання і науково-дослідної роботи в університетських закладах. Очікуване посилення пошукової, творчої діяльності викладачів і студентів сприятиме постійному оновленню освіти, яка необхідно адаптуватиметься до останніх досягнень науки, а також

активному включенні студентів до самостійної професійно орієнтованої діяльності в рамках розробки індивідуального проекту під керівництвом викладача-дослідника. Запроваджену реформою систему навчальних кредитів також пристосовано до постійного оновлення змістового наповнення та форм навчання. Крім того, європейською реформою передбачено встановлення більш тісної взаємодії між навчальним закладом та роботодавцем на різних етапах підготовки майбутнього фахівця.

По-друге, необхідність більш гнучкої освітньої системи, яка б могла, з одного боку, швидко реагувати на нові потреби суспільства, а з іншого – надавати людині не лише потрібні в сучасному світі знання та навички, необхідні для успішної професійної діяльності, але й навчить її швидко адаптуватися до нових умов у майбутньому, відчувається і в нашій країні. З цього приводу виникають міркування більш широкого плану, які стосуються не лише університетської, але й шкільної освіти.

Можливості врахування в процесі здобуття освіти індивідуальних потреб і можливостей студента чи учня пов'язано із впровадженням гнучкої взаємодії теоретичних, прикладних та практичних аспектів навчання. Особливо важливим видається показати дитині з перших років її навчання, а потім і молодій людині, яка прагне здобути вищу освіту, тісний зв'язок навчання з життям і в практичних, конкретних, і в загальних аспектах.

Ідеться про те, що нерідко ще школа не використовує повною мірою можливості гармонійного поєднання навчання з потребами конкретної особи в даній місцевості, конкретному суспільному середовищі. Можливо, доцільно було б поряд із абстрактними, узагальненим, деперсоналізованими завданнями чи задачами типу „Із пункту А до пункту Б...” активніше вводити такі, які безпосередньо стосувалися б шкільного чи повсякденного життя учня, класу, реалій рідного села чи міста, мали конкретне життєве наповнення. До курсів географії, історії, інших гуманітарних чи природничих дисциплін доцільно було б запроваджувати різні форми цікавої для дітей і підлітків пошукової діяльності щодо історії рідного села чи міста, його природних особливостей, демографічної ситуації, тощо. Сучасним форматом такої навчальної діяльності може бути індивідуальний чи колективний проект учня, групи, класу. Таку діяльність доцільно було б також активізувати як позакласну, клубну виховну роботу, яка вже проводиться в багатьох українських школах.

Впровадження чи активізація такого творчо-прикладного виміру навчання сприяло б розвитку вміння застосовувати загальні знання до конкретної життєвої, близької учню дійсності, встановлюючи для цього необхідні міждисциплінарні зв'язки, творчо поєднуючи теоретичний та прикладний, практичний аспекти у навчанні, повсякденному житті, а потім і в професійній діяльності. Таким чином у дитини, молодой людини вибудовується перспектива відповідального свідомого освоєння навколишнього світу як водночас індивідуальної і спільної природної та культурної спадщини у місцевому, національному і світовому вимірах. Така освітня перспектива відкриває можливості виховання активної громадської позиції, вчить молоду людину не боятися труднощів, не закривати очі на існуючі проблеми або чекати поки їх вирішить держава чи інші, але активно братися до їх розв'язання як свідомий свого вибору громадянин.

Наші національні освітянські та культурні традиції, серед яких провідні принципи гуманістичної педагогіки В.Сухомлинського, наукові та педагогічні напрацювання українських університетських та дослідницьких шкіл, прийняття нових освітніх держстандартів у поєднанні з європейським та світовим досвідом, є тим багатим підґрунтям, на якому має відбутися розквіт самобутньої української системи освіти та її інтеграція до загального європейського простору.

Сподіваємося, що наведені в цій збірці матеріали стануть у нагоді не лише організаторам та керівникам освітньої діяльності в Україні, але і працівникам освіти всіх рівнів, адже велика європейська реформа, яку спрямовано на університети, не може не стосуватися також середньої і навіть дошкільної освіти та виховання.

The article deals with main development directions of unified European space of high school education and some perspectives offered to Ukraine by its joining to Bologna process.

У статті розглядаються основні напрямки розвитку єдиного Європейського простору вищої освіти та перспективи, які відкриває перед українською освітою приєднання до Болонського процесу.

З М І С Т

Курченко О.О. <i>Ser</i> та <i>estar</i> як класифікатори прикметників в іспанській мові	3
Kuřakowska M. Reprodukcia i remetaforyzacja jako strategie tłumaczenia metafory. Na przykřadzie tłumaczeń nazwy Boga w <i>Salterzu Puławskim</i>	7
Литвинко О.А. Способи утворення термінів у сучасній англійській мові (на матеріалі субмови насособудування)	13
Любчич Д.А. Аналіз сучасного стану кон'юнктива в італійській мові ..	19
Махлін П.Я. Антична морська метафора в сучасній італійській мові .	24
Мельник І.М. порівняльно-типологічний аналіз іспанської та англійської мов на рівні синтаксису	28
Мосенкіс Ю.Л. Семантична проблематика у спецкурсі "Мовні контакти"	30
Некряч Т.Є., Чала Ю.П. Переклад і культура	32
Олійник Н.В. Функціональне навантаження афонограм у синтагматичній підсистемі французької мови	38
Оляндер Л. Світоглядні мотиви у творчості Р.М.Рільке і Б.Пастернака: діалог поетів (спроба інтерпретації)	42
Орличенко О.В. Проблеми історіографії та "Лінгвістичного націоналізму" в Бразилії	48
Орлова І.С. Щодо еквівалентності та адекватності при перекладі двосторонніх іспансько-українських міжнародних договорів	52
Охріменко В.І. Логіко-риторична модель аргументації прототипного іспаномовного рекламного тексту	60
Паславська А. Зіставно-типологічний аналіз афіксального заперечення у германських, слов'янських та романських мовах	66
Пащикова Н.І. Лексема <i>гуня</i> в українських говорах Карпат	78
Петренко О.Д. 100 років кодифікації вимовної норми німецької літературної мови	84
Петров О.О. До питання словотвірного моделювання в сучасній лінгвістиці	92
Пилипенко Р.Є. Економічні тексти в аспекті когнітивних досліджень	98
Підпригора Ю.Г. Прагматичні функції заперечних форм каузативних дієслівних перифраз (на матеріалі художнього іспаномовного дискурсу)	103
Пініч І.П. Вираження емоцій в окличних висловлюваннях	116
Пономаренко О.В. стратегія ухилення в сучасному італійському політичному дискурсі (на матеріалі інтерв'ю Роберта Менії, депутата Парламенту, члена партії "Національний Альянс")	124
Попович М.М. Індивідуалізація значення іменника як засіб його детермінації	129
Потапенко С.І. Композиція текстів новин британських газет: роль образ-схеми <i>шлях</i>	136
Пригодій С.М. Reader-response criticism (на матеріалі оповідання Е.По "Падіння дому Ашерів")	145

Raúl Herráez Velasco. Oraciones subordinadas condicionales en español. <i>tipos, nexos y usos</i>	157
Святюк Ю.В. Лінгвокогнітивний аспект утворення етнічних прізвиськ на основі власних імен (на матеріалі сучасної англійської мови)	161
Дяченко Н.Л. Образно—експресивні засоби творення лічилок.....	168
Кагановська О.М. Структурно-концептуальний аналіз роману Л.-Ф.Селіна “D’un château l’autre”	173
Мариненко П.І. Особливості функціонування неологізмів іспанської мови в науково-популярних текстах	183
Поміркована Н.І. Контрастивна фразеологія як сфера максимального вияву етномовної специфіки фразеологізмів (на матеріалі ФО з зоокомпонентом української та французької мов)	189
Рудік І.В. Щодо питання про характеристику адресанта й адресата комунікативного акту проповіді	195
Бурбело В.Б. Болонський процес в українському контексті	199